

EÖTVÖS LÓRÁND TUDOMÁNYEGYETEM
ÁLLAM ÉS JOGTUDOMÁNYI KAR
POLITIKATUDOMÁNYI INTÉZET

Politikai tiltakozások Magyarországon, 1993, 2003

PhD-értekezés

Témavezető:
Dr. Szabó Máté
egyetemi tanár

Készítette: Szabó Andrea
2005-2008.

Tartalomjegyzék

TARTALOMJEGYZÉK.....	1
ÁBRÁK ÉS TÁBLÁZATOK JEGYZÉKE	4
BEVEZETÉS	6
I. POLITIKAI TILTAKOZÁSOK ELMÉLETE	1
I. 1. A POLITIKAI TILTAKOZÁS ELMÉLETEK MEGJELENÉSE AZ EGYES TÁRSADALOMFILOZÓFIAI IRÁNYZATOKBAN.....	1
I. 1. 1. Kritikai és legitimációs elméletek.....	2
I. 1. 2. Igazságosság elméletek.....	8
I. 1. 3. Politikai ökonómia, racionális döntésméletek.....	13
I. 1. 4. Politológiai megközelítések.....	21
I. 1. 4. 1. A politikai intézményrendszer és a társadalmi mozgalmak mobilizációs és tiltakozási potenciáljának összefüggései.....	21
I. 2. A POLITIKAI TILTAKOZÁS FOGALOMTÍPUSAI ÉS FORMÁI.....	30
I. 2. 1. A politikai tiltakozás fogalmának keretei.....	30
I. 2. 2. A politikai tiltakozás és a társadalmi mozgalmak kapcsolata.....	32
I. 2. 3. A tiltakozáskutatás klasszikusai.....	35
I. 2. 3. 1. Tiltakozási repertoár.....	39
I. 2. 3. 2. A tiltakozások ciklussága.....	41
I. 2. 4. Az amerikai tiltakozáskutatás új irányai.....	43
I. 2. 5. A tiltakozások szerveződésének transznacionális aspektusai.....	47
II. MÓDSZERTANI SZEMPONTOK	53
II. 1. FORRÁSOK.....	54
II. 1. 1. Forrás kiválasztása.....	54
I. 1. 1. A média szelekciója.....	63
II. 1. 2. A nyomtatott sajtótermékek kiválasztása.....	68
II. 1. 3. Az elemzés alapegységének kiválasztása.....	70
II. 2. TARTALOMELEMZÉS.....	71
III. A MAGYARORSZÁGI POLITIKAI, GAZDASÁGI RENDSZER ÁLLAPOTA, A KERETFELTÉTEL-RENDSZER (1993–2003).....	76
III. 1. A POLITIKAI ALRENDSZER ELEMEI.....	76
III. 1. 1. A politikai intézmények.....	76
III. 1. 2. A pártrendszer nyitottsága és zártsága.....	83
III. 1. 3. A kormányzati hatalom jellege.....	87
III. 1. 4. Érdekegyeztetés folyamata.....	90

III. 2. POLITIKAI ÉS TÁRSADALMI TÖRÉSVONALAK A MAGYAR TÁRSADALOMBAN	93
III. 3. A GAZDASÁGI HELYZET ALAKULÁSA ÉS A TÁRSADALMI KÖVETKEZMÉNYEK	97
IV. A POLITIKAI TILTAKOZÁSOK LAKOSSÁGI PERCEPCIÓJA MAGYARORSZÁGON ...	104
IV. 1. TILTAKOZÁSOK ELFOGADOTTSÁGÁNAK ALAKULÁSA	105
IV. 2. TILTAKOZÁSI POTENCIÁL A MAGYAR TÁRSADALOMBAN	111
IV. 2. 1. <i>Az aktuális részvétel</i>	117
IV. 2. 2. <i>A realizálódott részvétel a fiatalok körében</i>	120
IV. 3. TILTAKOZÓK, TILTAKOZÓ CSOPORTOK	122
IV. 3. 1. <i>Potenciális tiltakozók fontosabb szociológiai ismérvei</i>	122
IV. 3. 2. <i>A tényleges tiltakozók fontosabb szociológiai ismérvei</i>	125
V. POLITIKAI TILTAKOZÁSOK MAGYARORSZÁGON A SAJTÓ TÜKRÉBEN	132
V. 1. KONTINUITÁS ÉS DISZKONTINUITÁS AZ 1993-AS ÉS A 2003-AS TILTAKOZÁSOK FORMÁLIS ÉS SZOCIOLÓGIAI JELLEMZŐIBEN	134
V. 1. 1. <i>Helyszínválasztás és a helyszínek</i>	137
V. 1. 2. <i>A tiltakozások időtartama</i>	143
V. 1. 3. <i>A tiltakozások résztvevői</i>	147
V. 1. 4. <i>A protest események organizátorai</i>	150
V. 1. 4. 1. Szakszervezetek, szakmai szervezetek	151
V. 1. 4. 2. Parlamenti pártok	153
V. 1. 4. 3. Parlamenten kívüli pártok	155
V. 1. 4. 4. A civil szféra mozgalmi, szervezetei	159
V. 1. 4. 5. Magánszemélyek vagy csoportjaik	171
V. 1. 5. <i>A tiltakozások jellege</i>	172
V. 1. 5. 1. Legális, illegális	172
V. 1. 5. 2. Erőszak alkalmazása	178
V. 1. 6. <i>A tiltakozások repertoárja</i>	185
V. 1. 7. <i>A tiltakozások címzettjei</i>	189
V. 1. 8. <i>A tiltakozások célja</i>	190
V. 2. A TILTAKOZÁSOK FORMÁLIS, SZOCIOLÓGIAI DIMENZIÓJÁNAK ÖSSZEGZÉSE	196
V. 3. A TILTAKOZÁSOK TEMATIZÁCIÓI	199
V. 3. 1. <i>Médiatiltakozások</i>	199
V. 3. 1. 1. Az 1993-as év médiatiltakozásai – médiaháború	200
V. 3. 1. 2. A 2003-as év médiatiltakozásai	204
V. 3. 2. <i>Direkt politikai tematizációt hordozó tiltakozások</i>	208
V. 3. 2. 1. Direkt politikai tiltakozások 1993-ban	209
V. 3. 2. 2. Direkt politikai tiltakozások 2003-ban	213
V. 3. 3. <i>Agrárdemonstrációk</i>	222
V. 3. 3. 1. Agrárdemonstrációk 1993-ban	222
V. 3. 3. 2. Agrárdemonstrációk 2003-ban	225
V. 3. 4. <i>A közsféra munkavállalóinak tiltakozásai</i>	232

V. 3. 4. 1. Közsféra munkavállalóinak tiltakozásai 1993	232
V. 3. 4. 2. Közsféra munkavállalóinak tiltakozásai 2003	235
<i>V. 3. 5. Állami- és magántulajdonú cégek dolgozóinak bér- és munkajogi követelése</i>	240
V. 3. 5. 1. Állami és magántulajdonú cégek munkavállalóinak tiltakozásai 1993	242
V. 3. 5. 2. Állami és magántulajdonú cégek munkavállalóinak tiltakozásai 2003	245
<i>V. 3. 6. Alternatív társadalmi mozgalmak tiltakozásai</i>	248
V. 3. 6. 1. Új társadalmi mozgalmak tiltakozásai 1993	249
V. 3. 6. 2. Új társadalmi mozgalmak tiltakozásai 2003	251
<i>V. 3. 7. Lokális tiltakozások</i>	261
V. 3. 7. 1. Lokális tiltakozások 1993	262
V. 3. 7. 2. Lokális tiltakozások 2003	263
ÖSSZEGZÉS	269
BIBLIOGRÁFIA	277

Ábrák és táblázatok jegyzéke

1. ÁBRA A POLGÁRI ENGEDETLENSÉG HELYE JOHN RAWLSNÁL (RAWLS SZEMPONTJAI ALAPJÁN KÉSZÍTETT ÁBRA)	13
2. ÁBRA A POLITIKAI RENDSZEREK ÉS A TILTAKOZÁSI POTENCIÁL	24
3. ÁBRA A HELYI ÉS A KOORDINÁLT, GLOBALIZÁLT CSELEKVÉS KAPCSOLATA	50
4. ÁBRA A TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÁS FOLYAMATA	53
5. ÁBRA A POLITIKAI RENDSZER FOLYAMATÁBRÁJA	77
6. ÁBRA MINDENT EGYBEVETVE ÖN ELÉGEDETT VAGY NEM ELÉGEDETT A DEMOKRÁCIA FEJLŐDÉSÉVEL MAGYARORSZÁGON? AZ ÖSSZES VÁLASZADÓ ARÁNYÁBAN (%)	79
7. ÁBRA A DEMOKRÁCIÁVAL VALÓ ELÉGEDETTSG ALAKULÁSA 2003. I. – XII. (0-100-IG TERJEDŐ SKÁLA ÁTLAGÉRTÉKEI, TELJES SOKASÁG)	80
8. ÁBRA POLITIKAI INTÉZMÉNYEKBE VETETT BIZALOM ALAKULÁSA, 1993 – 2003 (0-100-IG TERJEDŐ SKÁLA ÁTLAGÉRTÉKEI)	81
9. ÁBRA ÁLLAMI INTÉZMÉNYEKBE VETETT BIZALOM ALAKULÁSA, 1993 – 2003 0-100-IG TERJEDŐ SKÁLA ÁTLAGÉRTÉKEI	82
10. ÁBRA TÁRSADALMI INTÉZMÉNYEKBE VETETT BIZALOM ALAKULÁSA, 1993 – 2003 0-100-IG TERJEDŐ SKÁLA ÁTLAGÉRTÉKEI	83
11. ÁBRA A PÁRTRENDSZER ÁTALAKULÁSA 1990 – 1992/93	84
12. ÁBRA A PÁRTRENDSZER ÁTALAKULÁSA 1992/93 – 1994	86
13. ÁBRA A PÁRTRENDSZER A MEDGYESSY-KORMÁNY IDŐSZAKÁBAN	86
14. ÁBRA A GDP ALAKULÁSA, 1990-2003	100
15. ÁBRA FOGYASZTÓIÁR-INDEX, VALAMINT A REÁLKERESETEK ÉS REÁLJÖVEDELEM ALAKULÁSA, 1989-2003, ELŐZŐ ÉV=100,0	101
16. ÁBRA A MUNKANÉLKÜLSÉGI RÁTA ALAKULÁSA, 1988-2003	102
17. ÁBRA EGYES TILTAKOZÁSI FORMÁK ELFOGADOTTSÁGÁNAK ALAKULÁSA, 1994 – 2002, SZÁZALÉKBAN	108
18. ÁBRA A TILTAKOZÁSI FORMÁK ELFOGADOTTSÁGÁNAK TÉRBELI HALMAZAI	110
19. ÁBRA RÉSZVÉTELI ARÁNY AZ ORSZÁGOS NÉPSZAVAZÁSOKON, 1989-2004	113
20. ÁBRA EGYES TILTAKOZÁSI FORMÁKBAN VALÓ POTENCIÁLIS RÉSZVÉTEL ALAKULÁSA, %	117
21. ÁBRA AZ EGYES TILTAKOZÁSI FORMÁKBAN VALÓ TÉNYLEGES RÉSZVÉTEL, (SZÁZALÉK)	118
22. ÁBRA POTENS ÉS REALIZÁLÓDOTT AKTIVITÁS AZ EGYES TILTAKOZÁSI FORMÁKBAN, SZÁZALÉK	119
23. ÁBRA AZ EGYES TILTAKOZÁSI FORMÁKBAN VALÓ TÉNYLEGES RÉSZVÉTEL A 15-29 ÉVESEK KÖRÉBEN, (SZÁZALÉK)	121
24. ÁBRA A TÉNYLEGESEN TILTAKOZÓK FELOSZTÁSA	125
25. ÁBRA AZ AKTÍV ARÁNYÁNAK VÁLTOZÁSA IDEOLÓGIAI ÖNBESOROLÁS SZERINT, %	130
26. ÁBRA A KONFRONTATÍVOK ARÁNYÁNAK VÁLTOZÁSA IDEOLÓGIAI ÖNBESOROLÁS SZERINT, %	130
27. ÁBRA A POLITIKAI NÉZETEKHEZ, IDEOLÓGIÁKHOZ VALÓ VISZONY ÉS TILTAKOZÁSOKBAN VALÓ RÉSZVÉTEL (%)	131
28. ÁBRA A TILTAKOZÁSOK HAVI MEGOSZLÁSA, GYAKORISÁG	134
29. ÁBRA POLITIKAI TILTAKOZÁSOK SZÁMA MAGYARORSZÁGON, 1989-1994. I. FÉLÉV	135
30. ÁBRA A TILTAKOZÁSOK HELYSZÍNVÁLASZTÁSA, 1993, 2003, SZÁZALÉK	138
31. ÁBRA A TILTAKOZÁSOK MEGOSZLÁSA BUDAPESTEN, 2003	138
32. ÁBRA A TILTAKOZÁSOK MEGOSZLÁSA BUDAPEST V. KERÜLETÉBEN, 2003	140
33. ÁBRA A FELVONULÁSOK ÚTVONALA BUDAPESTEN, 2003	141
34. ÁBRA A TILTAKOZÁSOK MEGOSZLÁSA MAGYARORSZÁG TERÜLETÉN – BUDAPEST NÉLKÜL, 2003	143
35. ÁBRA A TILTAKOZÁSOK IDŐTARTAMA, SZÁZALÉKOS MEGOSZLÁS	144
36. ÁBRA HOGYAN ÍTÉLI MEG A MEDGYESSY-KORMÁNY TEVÉKENYSÉGÉT? 2002. JÚNIUS – 2003. DECEMBER	147
37. ÁBRA A 2003-AS TILTAKOZÁSOKON A RÉSZTVEVŐK SZÁMA, SZÁZALÉK	148
38. ÁBRA A TILTAKOZÁSOKAT VEZETŐ SZERVEZETEK, TÖBB VÁLASZ LEHETÉSES, SZÁZALÉK	151
39. ÁBRA A RELEVÁNS ALTERNATÍV MOZGALMAK TILTAKOZÁSAI 2003-BAN, TÖBB VÁLASZ LEHETÉSES, AZ ALTERNATÍV TILTAKOZÁSOKAT SZERVEZŐK SZÁZALÉKÁBAN	161
40. ÁBRA A TILTAKOZÁSOK AKCIÓTÍPUSA, 2003, SZÁZALÉKOS MEGOSZLÁS	181
41. ÁBRA A TILTAKOZÁS CÍMZETTJEI	190
42. ÁBRA A TILTAKOZÁSOK CÉLJA (TÖBB VÁLASZ ALAPJÁN), SZÁZALÉK	193
43. ÁBRA A TILTAKOZÁSOK TEMATIKAI MEGOSZLÁSA, SZÁZALÉK	198

44. ÁBRA A TILTAKOZÁSOK TEMATIKAI MEGOSZLÁSA HAVI BONTÁSBAN, 1993 – GYAKORISÁG.....	198
45. ÁBRA A TILTAKOZÁSOK TEMATIKAI MEGOSZLÁSA HAVI BONTÁSBAN, 2003 – GYAKORISÁG	199
46. ÁBRA A POLITIKAI KÖVETELÉSEKET MEGFOGALMAZÓK IDEOLÓGIAI KÁRAKTERE – SZÁZALÉKOS MEGOSZLÁS	209
47. ÁBRA A KÖZALKALMAZOTTI TILTAKOZÁSOK FOLYAMATÁBRÁJA	234
48. ÁBRA A GAZDASÁGI ÉS BÉRJELLEGŰ TILTAKOZÁSOK FOLYAMATÁBRÁJA	242
49. ÁBRA AZ ALTERNATÍV TÁRSADALMI MOZGALMAK ÉS A LOKÁLIS CIVIL SZERVEZŐDÉSEK TILTAKOZÁSAINAK TEMATIZÁCIÓJA, 2003.....	252
50. ÁBRA A LOKÁLIS TILTAKOZÁSOK BELSŐ TEMATIKAI MEGOSZLÁSA, 2003	263
1. TÁBLÁZAT AZ ÁLLAM INTÉZMÉNYI EREJE	26
2. TÁBLÁZAT A POLITIKAI MOBILIZÁCIÓ ÁLTALÁNOS STRUKTURÁLIS SZABÁLYOZÁSA	26
3. TÁBLÁZAT A KONKRÉT LEHETŐSÉGEK A MOBILIZÁCIÓ ÉS A TÁRSADALMI MOZGALMAK CSELEKVÉSTÍPUSAINAK SZINTJÉN	28
4. TÁBLÁZAT A MOZGALMAK HÁROM TÍPUSA	29
5. TÁBLÁZAT A TILTAKOZÁSI REPERTOÁR.....	41
6. TÁBLÁZAT A TILTAKOZÁSI CIKLUSOK JELLEGZETESSÉGEI.....	43
7. TÁBLÁZAT A NÉGY KORMÁNY JELLEMZŐI.....	88
8. TÁBLÁZAT MENNYIRE TARTJA MEGOSZTOTTNAK A MAGYAR TÁRSADALMAT, MEKKORÁK AZ ELLENTÉTEK – A VÁLASZADÓK SZÁZALÉKÁBAN.....	96
9. TÁBLÁZAT AZ ÖNKÉNTES SZERVEZETEK MUNKÁJÁBAN VALÓ RÉSZVÉTEL A KÉRDEZÉST MEGELŐZŐ 12 HÓNAPBAN (SZÁZALÉKBAN)	114
10. TÁBLÁZAT A POLITIKAI AFFINITÁS EGYES DIMENZIÓINAK ÉS A TILTAKOZÁSOKBAN VALÓ RÉSZVÉTEL*.....	120
11. TÁBLÁZAT A RADIKÁLISOK SZOCIOLÓGIAI KÁRAKTERE, %	123
12. TÁBLÁZAT A 2003-AS TILTAKOZÁSI CIKLUS JELLEGZETESSÉGEI.....	146
13. TÁBLÁZAT A 2003-AS TILTAKOZÁSOKAT GENERÁLÓ VAGY AZOKBAN RÉSZT VEVŐ RADIKÁLIS, JOBBOLDALI SZERVEZETEK	170
14. TÁBLÁZAT ILLEGÁLIS TILTAKOZÁSOK MAGYARORSZÁGON, 2003-BAN	176
15. TÁBLÁZAT TILTAKOZÁS – ELLENTILTAKOZÁS 2003-BAN	182
16. TÁBLÁZAT AZ ERŐSZAK MEGJELENÉSE A TILTAKOZÁSOK SZERVEZŐI ALAPJÁN	183
17. TÁBLÁZAT A TILTAKOZÁSI REPERTOÁR CSOPORTOSÍTÁSA, 1993 – 2003	186
18. TÁBLÁZAT A TILTAKOZÁSOK TÍPUSAI, SZÁZALÉK	187
19. TÁBLÁZAT A TILTAKOZÁSI FORMÁK CSOPORTOSÍTÁSA	189
20. TÁBLÁZAT EGYES JOBBOLDALHOZ KÖTHETŐ CSOPORTOK ÉS SZEMÉLYISÉGEK ÁLTAL ORGANIZÁLT MÉDIATILTAKOZÁSOK, 2003	206
21. TÁBLÁZAT A MÉDIATILTAKOZÁSOK LEGFONTOSABB JELLEMZŐI	207
22. TÁBLÁZAT KIEMELT LÉTSZÁMÚ POLITIKAI MEGMOZDULÁSOK 2003-BAN.....	217
23. TÁBLÁZAT A DIREKT POLITIKAI TILTAKOZÁSOK LEGFONTOSABB JELLEMZŐI	220
24. TÁBLÁZAT AZ AGRÁRTILTAKOZÁSOK SZAKASZAI	226
25. TÁBLÁZAT AZ AGRÁRTILTAKOZÁSOK SZERVEZŐI, 2003	229
26. TÁBLÁZAT AZ AGRÁRDEMONSTRÁCIÓ LEGFONTOSABB JELLEMZŐI	230
27. TÁBLÁZAT A KÖZALKALMAZOTTI TILTAKOZÁSOK LEGFONTOSABB JELLEMZŐI	239
28. TÁBLÁZAT SZTRÁJKOK MAGYARORSZÁGON, 1993-2003	241
29. TÁBLÁZAT A 2003 FOLYAMÁN LEZAJLOTT BÉR- ÉS MUNKAÜGYI KONFLIKTUSOK	246
30. TÁBLÁZAT AZ ÁLLAMI- ÉS MAGÁNTULAJDONÚ CÉGEK DOLGOZÓI BÉR- ÉS MUNKAÜGYI KÖVETELÉSEINEK LEGFONTOSABB JELLEMZŐI	247
31. TÁBLÁZAT AZ ALTERNATÍV MOZGALMAK TILTAKOZÁSAINAK FONTOSABB PARAMÉTEREI.....	260
32. TÁBLÁZAT AZ ALTERNATÍV ÉS LOKÁLIS MOZGALMAK TILTAKOZÁSAINAK FONTOSABB PARAMÉTEREI	267
33. TÁBLÁZAT A POLITIKAI MOBILIZÁCIÓ ÁLTALÁNOS STRUKTURÁLIS SZABÁLYOZÁSA	275

Bevezetés

Kutatásomban kísérletet teszek arra, hogy feltárjam és elemezzem a kapitalista berendezkedés kialakítása és a működő új kapitalizmus egy-egy évében, 1993-ban és 2003-ban lezajlott politikai tiltakozásokat. Olyan éveket választottam, amelyekben nem tartottak országgyűlési és önkormányzati választásokat, azaz a politika nem kampány-„üzemmódban” tevékenykedett. Az éppen regnáló kabinet számára az adott év teljes politikai évet jelentett. Az első vizsgált évben Antall József, illetve Boross Péter kormányoz, míg 2003-ban Medgyessy Péter.

1993-ra a legfontosabb politikai, közjogi változások lezajlanak, a gazdasági rendszer átalakítása pedig rohamléptekkel folyik. A társadalom túl van az első megrázkódtatásokon, a rendszer működésével kapcsolatban már rendelkezik tapasztalatokkal, és egyértelmű véleménye alakult ki az 1989 utáni politikai, gazdasági, társadalmi és szociális változásokról. Tíz évvel később a rendszerváltás fő kérdései – látszólag – többé-kevésbé megoldódtak, ezzel párhuzamosan azonban az új kapitalizmus, valamint a polgári demokrácia hatására új nehézségek, konfliktusok is kijegecesedtek.

A két év kijelölésekor az is motivált, hogy olyan kormányokat, illetve olyan éveket válasszak, amelyekben eltérő, azaz jobboldali és baloldali ideológiai, politikai színezetű, különböző társadalmi beágyazottságú kormányok, valamint eltérő habitusú miniszterelnökök döntenek. Fontos szempont volt az is, hogy a két időpont között legyen akkora távolság, amely alkalmas a tiltakozások változásainak jelzésére is.

Dolgozatomban nem tekintem feladatomnak az 1993-as és 2003-as éveken túli időszakok tiltakozásainak vizsgálatát. Vannak azonban olyan protest események, amelyek átívelnek a két esztendőn, így ezek esetében indokolt mértékig túlnyúlok a kijelölt éveken. Szintén nem tartom feladatomnak, hogy a disszertáció megírása közben, azaz a 2006 szeptemberében történt „postmodern riot” eseményeit elemezzem, azonban ezen események előzményeire utalást teszek az V. fejezetben.

Magyarországon a politikai tiltakozások kutatása napjainkban is valamelyest a

politikatudomány „mostohagyereke”. A protest cselekmények kutatásának jelentősége a nyugat-európai és az egyesült államokbeli társadalomtudományokban megkérdőjelezhetetlen. Véleményem szerint kutatásom originalitása abban jelentkezik, hogy – ismereteim szerint – még nem publikáltak olyan magyarországi empirikus vizsgálatot, amely azonos módszertan alkalmazásával elemezett két, egymástól 10 esztendőre eső évet. Az azonosságok és különbségek keresésével, kiemelésével próbál a magyar tiltakozási kultúra változásával kapcsolatban megállapításokat rögzíteni. Ennek során használok a különböző kvantitatív és kvalitatív társadalomtudományi módszereket, így a forrásanalízist, a dokumentumelemzést, a publikált szociológiai, statisztikai adatok másodelemzését, a térinformatikai ábrázolást, a sajtóanalízist, valamint a survey statisztikát. Disszertációmban a kutatási kérdések kifejtése részben feltáró jelleggel, részben pedig hipotézisek tesztelése révén történik.

A témát öt fejezetre tagolva fejtem ki. Az *I. fejezetben* áttekintem a politikai tiltakozások elemzésével foglalkozó főbb társadalomtudományi iskolákat, kiemelem a témám szempontjából releváns nemzetközi kutatások legfontosabb megállapításait. A tiltakozásokat eltérő komplexitásban vizsgáló elméleteket két nagyobb csoportba sorolom. Az elsőbe azokat a megközelítéseket helyezem, amelyek a társadalom, a társadalmi cselekvés komplex, átfogó elméleti megértésére törekednek, és ezekben a politikai tiltakozások – még ha eltérő mértékben is – fontos helyet foglalnak el. A kritikai, a legitimációs, az igazságosság-, a racionális döntéseméletekben, valamint a társadalmi cselekvés vizsgálatában a döntéshozó hatalmi mechanizmusra fókuszáló politológiai megközelítésekben azonos, hogy a politikai protest cselekmények a fennálló és újratermelődő politikai, hatalmi, gazdasági komplexummal, rendszerrel szemben megfogalmazódó kritikában, azaz reflexióban, ellenvetésben, ellenállásban, engedetlenségben, az együttműködési készség feladásában jelentkeznek. Az életvilág védelmét, a legitimációs válság feloldását, a morális elvárásokhoz, az igazságossághoz alkalmazkodó intézményi működés kikényszerítését a feléledő társadalmi aktivizmus, a tiltakozás képes elérni. A második csoportban azokat a középszintű elméleteket taglalom, amelyek primer módon a tiltakozások elméleti és ezt kiegészítve, többnyire empirikus vizsgálatával foglalkoznak. Vázolom azokat a tiltakozási fogalomtípusokat, fontosabb megállapításokat és eredményeket is, amelyekre a protest cselekményekre fókuszáló társadalomkutatók empirikus kutatásaik során jutottak. Bemutatom, hogy a nyugat-európai és az amerikai tiltakozáskutatók eltérő kontextusból vizsgálják a témát. A

nyugat-európai kutatók a politikai tiltakozásokat olyan kollektív cselekvéseknek tekintik, amelyek explicit célok érdekében a politikai keretfeltételekben akarnak változást elérni. Az egyik amerikai irányzat ettől eltérő módon a tiltakozásokat generáló társadalmi mozgalmak kollektív identitására, a belső mozgalmi kultúra vizsgálatára helyezik a hangsúlyt. A másik pedig a mozgalmak külső mozzanatát vizsgálja, elhelyezve azokat a társadalom kulturális keretfeltétel-rendszerében.

A II. fejezetben a metodológiai eszközöket, lehetőségeket tekintem át, és ismertetem az általam használt feldolgozási módszereket. A politikaitiltakozás-kutatás empirikus tapasztalatai alapján megvilágítom, hogy mely forrásokat érdemes alkalmazni a protest események vizsgálatára. A nemzetközi és hazai kutatók vélekedését osztva, több tényezőt mérlegelve, három magyar sajtóterméket választottam ki. Mindhárom megfelel azoknak a nemzetközi standardoknak, amelyeket a tiltakozáskutatás fejlődése során kihordott a tudományterület. Az írott sajtó is rendelkezik előnyökkel és hátrányokkal. Disszertációm ezen fejezetében bemutatom mindkettőt, különös hangsúlyt fektetve a tiltakozáskutatóknak a média szelektivitásával foglalkozó felvetéseire. A sajtótermékek elemzésének bevett és általam is használt módszere a tartalomelemzés, amelynek két típusa közül a kvantitatív tartalomelemzést alkalmazom. Nem egy-egy szó, szócsoporthoz, mondat kontextusát, hanem a tiltakozásokra vonatkozó explicit adatokat analízálom. A sajtótermékek feldolgozásához 26 kérdésből álló standard kérdőívet alkalmazok, amelyet az SPSS segítségével dolgozom fel.

A III. fejezetben a magyarországi politikai intézmények, a pártrendszer, a kulturális ideológiai mező, valamint a gazdasági környezet politikai tiltakozásokra vonatkozó hatását összegezem. Az ország parlamentjének, kormányzatának, közigazgatásának, pártrendszerének, médiájának, közéletének működési módja képes csoportközi ellentéteket generálni, illetve tompítani. Vázolom a meghatározó politikai-társadalmi törésvonalakat, a szakszervezetek erejét, elfogadottságát, és a gazdaság teljesítményét, a társadalom általános szociális helyzetét is. A trendek bemutatása során választ keresek arra, hogy az 1993-as, illetve a 2003-as években a gazdasági fejlődés, az életszínvonal, a foglalkoztatottság mennyiben indukálhattak vagy háríthattak tiltakozási akciókat. A lehetséges konfliktus-potenciálok kibontásakor a dinamikus megközelítést alkalmazom, azaz politikai, gazdasági, társadalmi trendeket veszek alapul, hiszen a konkrét éveket megelőző időszakok is formálhatták az aktorok véleménystruktúráját, cselekvését.

A *IV. fejezetben* bemutatom, hogyan alakul 10 éves távlatban a magyar társadalom tiltakozásokkal kapcsolatos attitűdje. A rendszerváltoztatás előtti – 1956 utáni és 1989 közötti – Magyarországon nem volt hagyománya, kialakult gyakorlata a társadalmi tiltakozásoknak. A Kádár-korszak zárt politikai szisztémája következtében csak kisebb ellenzéki csoportok hordozták a tüntetések, az aláírásgyűjtések kultúráját, amely jogászai felfogásukból, történelemszemléletükből eredt. A protest cselekmények nemzetközi szakértői kutatásaik során kiegészítő módszerként alkalmazzák a közvélemény-kutatások eredményeit. Empirikus, szociológiai felmérések alapján áttekintem, hogy a magyar közvélemény hogyan viszonyul a protestáláshoz, mely társadalmi csoportok fogékonyabbak, befogadóbbak, illetve elutasítóbbak. Hipotézisem szerint a politikai rendszerváltozást követő években kisebb a tiltakozások társadalmi elfogadottsága. Az új politikai, gazdasági szisztéma kialakítását az 1990-es választásokkal – az persze vitatható, hogy milyen információs háttérrel – legitimálta a magyar társadalom. Bár az új rendszer körüli problémák hamar kezdenek nyilvánvalóvá válni, de csak a társadalom szűk szegmense gondolhatja úgy, hogy a tiltakozások révén a problémák megoldhatók lennének. Arra számítok, hogy 2003-ra széles körben elfogadottá válik a közvetlen demokrácia ezen eszköze. Bemutatom, hogy a társadalom egyes rétegeiben, csoportjaiban, hogyan alakul az aktuális és potenciális részvétel.

Az *V. fejezetben* az 1993. évi és a 2003. évi politikai tiltakozások vizsgálatát végzem el két lépcsőben. Először formális tényezők – gyakoriság, térbeli elhelyezkedés, időtartam –, majd szociológiai jegyek – organizátorok, résztvevők, legális/illegális jelleg, tiltakozási repertoár, címzettek és célok – alapján hasonlítom össze a két évet. Ezen tényezők részletes elemzése teszi lehetővé a magyar tiltakozási kultúra kontinuum és diszkontinuum elemeinek kibontását. A politikaikeretfeltétel-rendszer változása, valamint a társadalom politikai tiltakozásokkal szembeni attitűdjének átalakulása miatt azt feltételezem, hogy a két év tiltakozási cselekményeinek összevetésekor nagyobb részt a szétartás, a különbözőség, illetve a diszkontinuitás lesz a jellemző. Az 1993. évi és a 2003. évi tiltakozások összehasonlításának második etapjában a protest cselekményeket nyolc tematikai blokkba – médiatiltakozások, direkt politikai tematizációt hordozó tiltakozások, agrárdemonstrációk, közalkalmazotti akciók, állami és magántulajdonban lévő cégek alkalmazottainak tiltakozásai, alternatív issue-k és lokális tiltakozások – soroltam, amelyek mindkét évre vonatkozóan a tiltakozások több mint 95 százalékát

fedik le. Minden téma végén 19 szempont alapján táblázatba foglalom össze az egyes tiltakozási témák legfontosabb jellemzőit. A tiltakozások tematikus blokkokba rendezése révén azok manifeszt és latens jellemzőit, mozgatórugóit, a főbb társadalmi konfliktusokat, valamint a politikai intézményrendszer reakcióit analizálom. A tiltakozások feldolgozása és elemzése során a témában készített magyarországi kutatásokat és tanulmányokat is figyelembe veszem.

Feltételezésem szerint a protest cselekmények elfogadottabbá válásával emelkedik a tiltakozások és a tiltakozók száma is. Különösen 2003 második felére nőhet meg a tiltakozások volumene, mert addigra a 2002-es kormányváltást követő győzteshez húzás, „győzelmi mámor” elpárolog, és a lakosság körében rapid kiábrándultság jegyei mutathatók ki. A tiltakozók számának emelkedése ellenére hipotézisem szerint a magyar társadalomban is működhet a racionális döntéshozatal kutatói által feltárt „potyautas effektus”. Az elsöprő többség feltehetően nem tiltakozik, hanem azt várja, hogy – különböző okok (elfoglaltság, kis érintettség, változó mértékű érdekeltség, retorzióktól való félelem, közös haszon) – miatt mások vívják meg a küzdelmet helyette.

1993-ban – úgy gondolom – a tiltakozási repertoárt a konvencionális eszközök uralják, ami a demokratikus politikai kultúra fokozatos elsajátításával függ össze. 2003-ra az alkalmazott eszközök között jelentős hányadot képviselhetnek a nemkonvencionális, a társadalom és a média figyelmét mindinkább megragadni kívánó módszerek. A rendszerváltozást követő 13. évben a globális hatások és a kitáguló közvetlen magyar demokratikus gyakorlat felszínre hívja az új kreatívabb gyakorlatot. Nemcsak mennyiségi változásra számítok, hanem arra is, hogy 1993-hoz képest 10 esztendővel később, az új kapitalizmus megszilárdulásával a szociális-társadalmi-gazdasági konfliktusok háttérbe szorulnak.

2003-ban az új társadalmi mozgalmak által szervezett tiltakozások növekedését vélelmezem. 10 év elteltével megerősödhetnek azok a civil szervezetek, amelyek az életvilág egy-egy elemének védelmét vállalják fel és gondozzák. A magyar lakosság környezettudatosabbá, saját érintkezési viszonyaiban öntudatosabbá és kritikusabbá válhatott. Ez a folyamat 1993-hoz képest 2003-ban a társadalmi mozgalmak befolyáspotenciálját is erősíthette.

A globalizáció, a regionalizáció mellett a XXI. századra a lokalizáció folyamata is jellemző. A demokratikus magatartásminták szétterjednek, és a rendszerváltozás óta eltelt közel 15 év elegendőnek bizonyul, hogy a nyugati demokráciák tapasztalatai is megjelenjenek az egyre erősebbé váló lokális társadalomban. Hipotézisem szerint a tiltakozások között 2003-ban 1993-hoz képest a lokális protest cselekmények aránya megnő, mert a társadalom egyes földrajzilag közel lévő tagjai és közösségei helyi szinten is fokozottabban kiállnak érdekeikért és az általános értékekért.

Kimutatom a két évben regnáló kormányoknak a tiltakozók csoportjai irányába folytatott domináns stratégiáit, az azonosságokat és a különbözőségeket. A politikai keretfeltételek tekintetében azt feltételezem, hogy 1993-ban a hatalom két okból is döntően kizáró lesz a tiltakozókkal és követeléseikkel szemben. Egyrészt erősen védeni akarja a kialakult új politikai, gazdasági berendezkedést, másrészt a nemzetközi szakirodalomnak megfelelően, a keresztény-konzervatív kormány gyakorlatától inkább távol áll a befogadás, a korrekció vállalása. 2003-ra viszont stabilizálódott a politikai-gazdasági berendezkedés, ezért a hatalom megteheti, hogy kompromisszumkésebb stratégiát alkalmazzon. A Medgyessy-kormány praxisától azt várom, hogy mivel szemléletétől nem esik távol az inkluzivitás, ezt érvényesíti is kormányzati gyakorlatában. A tiltakozások elemzése révén lehetőség nyílik a rendszer, a hatalmi berendezkedés innovációs képességének bemutatására.

Társadalomkutatók szerint Magyarországon szinte minden rendszer, szféra valamilyen mértékig ismét átpolitizálódott az elmúlt közel másfél évtizedben. Keresem, hogy a bal↔jobb törésvonal a direkt politikai tiltakozásokon túl, felbukkan-e a szociális, társadalmi, gazdasági protest cselekményekben is. Kutatom az elitek közötti ellentét hatását a tiltakozásokra. Úgy vélem, hogy a tiltakozások manifeszt és latens organizátorai, inspirálói, támogatói, törekvései és céljai elhelyezhetők a bal↔jobb törésvonal mentén. Ez a kötöttség 1993-ban erősebb lehet, míg 2003-ban valamelyest oldódhat. Magyarországon a pártoktól független civil szféra csak lassan tudott a nyugat-európai szintre fejlődni, így a tiltakozások szervezői körében nagyobb részt foglalhatnak el a pártokhoz kötődő vagy régi típusú organizációk. Hipotézisem szerint 1993-ban a tiltakozások szervezői, illetve törekvéseik kevés kivétellel „párton belüliek”, míg 2003-ban a civil társadalom relatív megerősödése nyomán megjelennek, részben teret nyernek a „párton kívüli” szervezők és célok.

Vizsgálom a magyarországi tiltakozások rendszerkritikai jellegét, azaz hogy mennyire törekednek a posztoszocialista, illetve új kapitalista berendezkedés korlátozott vagy teljes megváltoztatására. Azt feltételezem, hogy a protestáló aktorok alapvetően nem vonják kétségbe a kialakult új politikai és gazdasági struktúrát, viszont a rendszer stabilizációját követően 2003-ban a rendszert átalakítani kívánó explicit követelések is megjelennek.

I. Politikai tiltakozások elmélete

I. 1. A politikai tiltakozás elméletek megjelenése az egyes társadalomfilozófiai irányzatokban

A tiltakozások elemzésével a társadalomtudományok két különböző elméleti megközelítéssel munkálkodó iskolája is foglalkozik. A társadalmi problémák átfogó vizsgálatát célul kitűző gondolkodók, valamint a társadalmi kérdések egy szűkebb metszetét analizálók egyaránt körülhatárolják a tiltakozások fogalmát, szerepét, jelentőségét az életvilágban, a társadalmi alrendszerekben, illetve ezek egy-egy szegmensében. A politikai tiltakozásokkal szűkebb kontextusban foglalkozó megközelítések a Robert Mertonhoz kötődő középszintű elméletek közé sorolhatók. A tiltakozás fogalom-típusok (I. 2. fejezet) alatt elemzem azokat a felfogásokat, amelyek nem vállalják fel a társadalmi cselekvés egészének a feltárását. A középszintű elméleteket a társadalomtudományokban ugyanis legfőképpen arra alkalmazzák, hogy az empirikus megalapozással is bíró kutatások és elemzések vezérfonalaként szolgáljanak:

Középen helyezkedik el a társadalmi rendszer általános elméletei – melyek túlzottan eltávolodtak a társadalmi viselkedés, szervezet és változás egyes fajtáitól, s így nem adnak magyarázatot a megfigyelt jelenségekre – és azok között a rendszeres részleteírások között, amelyeket egyáltalán nem általánosítanak.¹

A középszintű elméletek a társadalmi cselekvés korlátozott számú problémakörének feltárását célozzák meg. Az általánosító elméleti koncepciókkal ellentétben tehát empirikusan is ellenőrizhető állításokat tesztelnek, ugyanakkor a középszintű elméletek megalkotása során elvonatkoztatnak a vizsgálatok konkrét tárgyaitól.

A politikai tiltakozás fogalom-típusainak bemutatása előtt azokat az elméleteket tárgyalom, amelyek segítenek a társadalmi cselekvés teljességében elhelyezni a tiltakozást, és így világítják meg annak jelentőségét, szerepét. Egyes komplexitásra törekvő megközelítésmódok analitikus felhasználásával – mint például a legitimáció, a kollektív cselekvés, a racionális döntésemélet, az életvilág vagy az új társadalmi

¹ R. K. Merton: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra* Budapest, Gondolat, 1980. 84. o.

mozgalmak – jutok el konkrétan a politikai tiltakozás helyének meghatározásához. Először átfogó társadalomelméleteket hívok segítségül a politikai tiltakozások specifikált elemzésére. Ezen paradigmák közös vonása, hogy azokban a tiltakozás – legyen az bármilyen típusú, formájú és célzatú –, általában nem döntő jelentőségű, azaz az elmélet nem a tiltakozásra fókuszál –, de mégis mindegyikben kiemelt tölt be. E szempontból vizsgálom a paradigmák relevanciáját és originalitását.

Ebben a fejezetben fejtem ki, hogy a kritikai és legitimációs elméletekben, az igazságosság elméletekben valamint a politikai ökonómiában az egyes gondolkodók a tiltakozások mely aspektusára, következményére helyezik a hangsúlyt.

Az egyes teóriák azon részét taglalom, amelyek közvetlenül vagy közvetve a tiltakozásokkal kapcsolatosak. Így természetesen az egyes elméletek interpretációja nem teljességre törekvő, hanem az értekezés témája szerint szelektáló.

I. 1. 1. Kritikai és legitimációs elméletek

Hivatalosan 1924-ben alakult meg a XX. századi társadalomtudományi gondolkodás egyik kiemelkedő szellemi műhelye, a frankfurti Társadalomkutató Intézet. Előbb Carl Grünberg, majd Max Horkheimer igazgató vezetésével olyan kutatók kerültek bevonásra a társadalomfilozófiai, később kritikai legvégül társadalomelméletinek nevezett szellemi műhelybe, mint Theodor W. Adorno, Herbert Marcuse, Walter Benjamin, Erich Fromm. A baloldali, marxista, de nem dogmatista elméletalkotók II. világháború utáni alakjai közül témám szempontjából Jürgen Habermas, és tanítványa, munkatársa Claus Offe emelhető ki.

Habermas² 1962-ben kiadott *Társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása*³ című monográfiájában használja először azokat a fogalmakat, amelyek későbbi

² Habermas életművének legjelentősebb hazai elemzője Felkai Gábor: *Jürgen Habermas* Budapest, Áron Kiadó, 1993.

Habermasról lásd még Bayer József: *A politikai legitimitás. Elméletek és viták a legitimitásról és a legitimációs válságról* Budapest, Napvilág Kiadó és Scientia Humana 1997.,

Tar Zoltán: *A frankfurti iskola* Budapest, Gondolat Kiadó, 1986.,

Szociológiai elmélet (szerk.: Julius Morel, Eva Bauer, etc.) Budapest, Osiris Kiadó, 2004.,

Balogh István – Karácsony András: *Német társadalomelméletek Témák és trendek 1950-től napjainkig* Budapest, Balassi Kiadó, 2001.,

Pokol Béla: *Szociológiai elmélet* Budapest, Századvég Kiadó, 2004.

³Jürgen Habermas: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása* Budapest, Gondolat, 1993.

munkásságának alapkövévé válnak. Ekkor különbözteti meg világosan a köz és a magán, illetve az állam és a társadalom terminológiáját. Habermas társadalomelmélete, ezen belül fogalomhasználata terjedelmes életműve egyes korszakaiban fokozatosan bomlik ki. A köz és a magán megkülönböztetése mintegy előfutára a később – más aspektusból – használt rendszer és életvilág, illetve instrumentális és kommunikatív cselekvés definícióknak.

Jürgen Habermas a tiltakozásokkal kapcsolatos karakterisztikus álláspontját a cselekvés- és a rendszerelméletet komplex módon magába foglaló írásaiban fejtette ki.⁴ A tiltakozások szempontjából elméletének kiindulópontja a társadalmi rendszer és az életvilág megkülönböztetése. A korai közösségekben e két fogalom „nem kapcsolódott szét”, azaz nem vált el egymástól. Az életvilágot három strukturális alkotóelemből építi fel: a kultúrából, a társadalomból és a személyiségből. Az életvilág e három alkotóelem, míg a rendszer a társadalom materiális újratermelődését biztosítja. Az életvilág a rendszerrel szemben az informálist, a személyközit, a magánjellegűt, a citoyent, illetve a hétköznapi átélt történelmet foglalja magába. Ez az alrendszeren kívüli rész hordozza a nyelvet, és ami legalább ennyire fontos a normák territóriumát. Az életvilág strukturális összetevői erőforrásként kerülnek be a kommunikációs folyamatba, ahol azon túl, hogy újratermelődnek tovább is fejlődnek. A társadalom evolúciója folyamán a rendszerszerűen integrált cselekvés-összefüggések elhatárolható cselekvés-területekké válnak, önállósulnak az életvilággal szemben. „Rendszer és életvilág differenciálódik, amikor növekszik az egyik összetettsége és a másik racionalitása, s nemcsak külön-külön, mint rendszer és életvilág differenciálódnak, egyszersmind egymástól el is különülnek’.”⁵

Habermas négy társadalmi formációt különböztet meg az életvilág és a rendszer szétdifferenciálódásának folyamata alapján: a magas kultúra előtti, a tradicionális formációt, a liberális kapitalizmust és a „szervezett”, államilag szabályozott kései kapitalizmust. A társadalmi evolúció végpontja a későkapitalizmus, amelyben az egyre komplexebbé váló rendszerszerű szabályozó mechanizmusok, a vezérlő médiumok

⁴ Lásd: *Theorie des kommunikativen Handelns* Frankfurt, Suhrkamp, 1981.; *Die neue Uniübersichtlichkeit* Frankfurt, Suhrkamp, 1985.; „Technika és tudomány, mint 'ideológia'” és „Legitimációs problémák a kései kapitalizmusban” In: *Válogatott tanulmányok* Budapest, Atlantisz, 1994.,

⁵ J. Habermas: *Theorie des kommunikativen Handelns* Frankfurt, Suhrkamp, 1981. 230. o. idézi: Szociológiaelmélet (szerk.: Julius Morel, Eva Bauer, etc.) Budapest, Osiris Kiadó, 2004. 259. o.

(elsősorban a pénz és a hatalom) behatolnak az életvilágba, gátolják a megértést, és alávetik az anyagi újratermelés kényszereinek. Ez a nyomulás azzal fenyeget, hogy sérül a köznapi cselekvés, vagyis az életvilág három alkotóelemének, a társadalom egészének, a kultúrának és a személyiségnek szimbolikus újratermelődése. E folyamatot Habermas „az életvilág technizálásának” vagy másképpen az életvilág kolonizálásának nevezi. A gyarmatosítási folyamat nem csak a szociális viszonyokra, hanem az életvilág másik két tényezőjére is kihat.

Habermas jelzi, hogy a rendszer és az életvilág együttműködési problémáinak ellenére az egymásra utalt kapcsolat továbbra is megmarad. A rendszer még a későkapitalizmusban is függ az életvilágtól, ugyanis a rendszer legitimitációját és az ahhoz szükséges közös orientációkat, értelmezési kereteket – amelyek összességében meghatározzák a társadalmi rendszer egészének állapotát – az életvilág hordozza. **A tiltakozások szempontjából a kulcsmozzanat abban ragadható meg, hogy Habermas az ellenállás lehetőségével ruhazza fel az életvilág szereplőit, a polgárok szembehehelyezkedhetnek az életvilág bekebelezésével oly módon, hogy feladják együttműködési készségüket, illetve megvonják a támogató outputjaikat a rendszerszertől.** Az életvilág kolonizációja kemény korlátokba ütközik, mert a pénz, a hatalom és az államigazgatás – legalábbis teljes mértékben – nem elégítheti ki a társadalmi szolidaritás igényeit. Habermas arra mutat rá, hogy a tiltakozás az életvilágra nehezedő rendszernyomások ellenhatásként jelenik meg: az életvilág gyarmatosítása védekező reakciókat szül. **Ez a küzdelem a társadalmi mozgalmak létrejöttében, és nagyrészt a mozgalmakhoz kapcsolódó életvilágbeli tiltakozások révén nyilvánul meg.** Ennek két okát különbözteti meg, egyrészt a szervezett kapitalizmus születése pillanatától meglévő válságtendenciákat, másrészt az életvilág gyarmatosításának mélységét. A szervezett későkapitalizmusra a vállalatok koncentrációja, az áru-, tőke-, és munkapiacok megszerveződése jellemző, valamint – értekezésem szempontjából kiemelendő mozzanat – az intervencionalista állam behatolása a piac funkcionális hézagaiba. Az így működő kapitalizmusban három válságtendencia alakulhat ki: a gazdaságban, a politikai rendszerben és a szociokulturális világban.⁶

Tiltakozások elsősorban a politikai rendszer válságához kapcsolódnak, ami legitimitációs

⁶ Erről részletesen lásd „Legitimitációs problémák a kései kapitalizmusban” In: Jürgen Habermas: *Válogatott tanulmányok* Budapest, Atlantisz, 1994.

vagy másképpen racionalitásválságként írható le. A mindenkori politikai rendszer legitimációjáról a rendszerelmélet kiemelkedő alakja Niklas Luhmann, és a kritikai iskola két meghatározó személyisége Claus Offe, valamint Jürgen Habermas külön vitát folytatnak. Luhmann ugyanis úgy véli, hogy a társadalmi differenciálódás során elkülönült politikai rendszer legitimációja autonóm módon keletkezik. A rendszer önmaga létre tudja hozni legitimációját a normákba foglalt legális, szabályozott eljárások révén. A legitimitás Luhmannnál általános készség arra vonatkozóan, hogy tartalmilag még meghatározatlan döntések előre elfogadásra kerüljenek. Ezáltal Luhmann degradálja az igazságosságot méghozzá úgy, hogy a közjó biztosításának elve alá helyezi, és mentesíti a hétköznapi erkölcs és az ígéretek betartásának követelménye alól. Az erkölcsi értékelés az általános politikai értékelés részévé válik.

Luhmann összességében a procedurális legitimációra teszi a hangsúlyt. Habermas kései munkáiban maga is hajlik az eljárás útján történő legitimáció elfogadására, de csak feltételekkel. Szembehelyezkedik azzal az elképzeléssel, hogy a rendszer önmaga képes kitermelni és fenntartani legitimációját. Habermas ugyanis a legitimációt normatív folyamatnak fogja fel: a tartós uralom nem lehet meg normák, értékek és meggyőződések nélkül.⁷ A legitimációnak ugyanakkor domináns formája az eljárás útján megvalósuló legitimáció a demokráciákban az alkotmányból eredeztethető. Bayer József legitimációról készült monográfiájában kiemeli, hogy a legitimáció megteremtésében Habermasnál a nyilvános, diszkurzív kommunikációs folyamatoknak van kiemelt jelentősége.⁸

Az intervencionalista államkapitalizmus erősebb legitimációs igénnyel lép fel, mint a liberális kapitalizmus állama, amit az államapparátusnak a gazdaság elégtelenségeinek kiküszöbölése érdekében tett lépései fejeznek ki. **A polgári társadalomban általánossá váló állampolgári jogok, többek között az általános választójog önmagában már nem tudja megadni a többlet legitimációt.** Ennek mechanizmusa a formális demokrácia, amely az állampolgári részvételt jelenti a politikai akaratképzésben. A formális demokrácia intézményei gondoskodnak arról, hogy az

⁷ „... a politikai rendszerek a jog legitimitásigényéből táplálkoznak. A jog ugyanis nemcsak elfogadást kíván..., hanem igényt tart arra is, hogy *méltó* legyen az elismerésre.” Jürgen Habermas: *A posztmodernizmus állapota Politikai esszék* Budapest, L'Harmattan 2006. 103. o.

⁸ Bayer József: *A politikai legitimitás. Elméletek és viták a legitimitásról és a legitimációs válságról* Budapest, Napvilág Kiadó és Scientia Humana 1997.

adminisztratív döntések az állampolgári motivációtól függetlenül szülessenek meg, mégpedig a „tartalmilag diffúz tömeglojalítás” létrehozásával, miközben az állampolgári participációt távol tartják. Korai művében, a *Társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozásában* részletesen leírt depolitizált nyilvánosság teremti meg az alattvaló vagy passzív polgár létrejöttének lehetőségét.

A politikai rendszer válsága eredményezheti a társadalmi aktivizmus és ezen belül a tiltakozások megerősödését. **A legitimációs válság ugyanis akkor jön létre, amikor nem sikerül megszerezni a lehető legdiffúzbabb tömeglojalitást, illetve, ha az államapparátus nem képes hatékony irányítási teljesítményt nyújtani a gazdasági rendszer számára.** Ez utóbbit nevezi Habermas racionalitás válságnak. A politikai válság során a szervezeti racionalitás terjedése a hatalom révén feléli azokat a kulturális hagyományokat, tradíció-készleteket, amelyekre a kapitalizmus építkezik. Épp ezért a hagyományok csorbulása, a tradíció-készletek megtagadása lényegében az életvilág szociokulturális részének válságát hozza magával, ami összességében motivációs válságot eredményez. Ennek következtében **az életvilág egyes elemei átpolitizálódnak, a szociális kapcsolatok bürokratizálódnak.** Ebben a helyzetben Habermas lehetőséget lát a fokozott állampolgári aktivitásra, az alternatív, új⁹ mozgalmak létrejöttére. A motivációs válság ugyanis kibillentí a polgárok cselekvését a visszavonulás, illetve az aktivizmus irányába. Az aktivista oldalon jelennek a különböző új társadalmi mozgalmak, amelyeket főként a feminista, a zöld, a pacifista és a diákmozgalmak jelenítenek meg. A problémamegoldástól visszavonuló csoportoknak, a hippiket, a felvállaltan kábítószeres kultúrában élőket, valamint a Jézus-hívőket tartja. Az aktivisták jelen vannak a társadalomban, míg a „visszavonulók” kilépnek a társadalomból.

Claus Offe lényegében elfogadja mestere, Habermas beavatkozó-állam koncepcióját. A hangsúlyt azonban ő a tömeglojalítás biztosítására helyezi. A legitimitás hagyományos fogalmával szemben a diffúz tömeglojalítás nem egy rendszer elfogadottsága, hanem a legitimitásról való lemondás, amelynek során a rendszert veszélyeztető konfliktus-potenciált különböző eszközökkel fegyelmezik. A politika direkt kártalanításokkal – itt Habermas rendszerkérpótlással kapcsolatos gondolatai köszönnek vissza –, integratív

⁹ Az „új” relatív kategória, hiszen mindig valamihez képest definiálódik. Habermas az „új” mozgalmat a liberális kapitalizmus „régii” osztály-mozgalmaival, a munkás és polgári önszerveződésekkel szemben fogalmazza meg.

szimbólumok és ideológiák gyártásával lép fel. Ha ez nem elegendő, akkor a rendszer a különböző politikai szükségletek erőszakos elnyomásához folyamodik. Az állam folyamatos „krízis menedzsmentet” folytat, amelynek funkciója, hogy abszolút előnyt biztosítson a kapitalista gazdaság fennmaradásához, a gazdasági stabilitás megteremtéséhez. Ennek eszköze az eljárászerű legitimáció, amikor a kormányzat azzal igazolja magát, „...hogya saját döntései létrehozásának anarchiáját az eljárások formalizmusának keretei közé tereli, és mindazt, ami normatív kategóriákban nem képviselhető, a megfelelő pecséttel és aláírással látja el.”¹⁰

Habermas a kiüresedett legitimáció visszaszorításában jelöli meg az új társadalmi mozgalmak, illetve legfontosabb cselekvési formájának, a tiltakozások alapfunkcióját. **A tiltakozások célja kettős: egyrészt felhívja a figyelmet az életvilág rendszer általi gyarmatosításának következményeire, másrészt a nyilvánosság elé tárja, hogy az államigazgatás döntési és tervezési folyamata az állampolgárok bevonása nélkül történik.** A hangsúlyozottan nem osztályalapú szociális vagy társadalmi mozgalmak a tiltakozásaik révén olyan reflexiós mechanizmust indítanak be, amelyek feltárják a kolonizáció lehetséges okait, és a rendszer előrehatolásának eredményeként létrejövő kulturális elszegényedés ellen hatnak. **A társadalmi mozgalmaknak olyan cselekvési egységbe kell tömörülniük, amellyel képesek elfogadható határok mentén korlátozni a médiumok által szervezett alrendszerket.** Habermas fejtegetésének egyik problémás pontja, hogy a társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása révén a közvélemény, illetve a közvéleményt hordozó média is eleve hatalmi eszközökkel befolyásolt. Kérdés, hogy ebben a helyzetben hogyan érvényesülhet a társadalmi mozgalmak „felvilágosító” funkciója vagy ez a felvetés egyenértékű-e egy alternatív közvélemény kialakításával. Később Habermas is elismeri a „*Jóléti állam válsága és az utópikus energiák kimerülése*” című tanulmányában,¹¹ hogy szükség van az autonóm, összekapcsolódó nyilvánosságra. A társadalmi mozgalmaknak többek között tiltakozásaik révén olyan mértékűre kell összsűrűsödniük, hogy az állam és a gazdaság vezérlő mechanizmusaival szemben is meg tudják önmagukat jeleníteni. **Habermas az új társadalmi mozgalmak végső célját az életvilág gyarmatosításának megszüntetésében jelöli meg, amelynek egyik legfontosabb eszköze a tiltakozás.**

¹⁰ Bayer József: *A politikai legitimitás. Elméletek és viták a legitimitásról és a legitimitációs válságról* Budapest, Napvilág Kiadó és Scientia Humana 1997. 156. o.

¹¹ Lásd Jürgen Habermas: *Válogatott tanulmányok* Budapest, Atlantisz, 1994.

1. 1. 2. Igazságosság elméletek¹²

A tiltakozások speciális formáját képezi a polgári engedetlenség, amely kiemelt helyet foglal el a Habermas elméletében, és ezt hasznosnak, természetesnek tart a politikai rendszer permanens korrekciójában.

... a széles társadalmi bázison kibontakozó tiltakozási mozgalom első ízben ad esélyt Németországban arra, hogy a polgári engedetlenség a politikai kultúra alkotóelemeként legyen értelmezhető. Minden stabil jogállami demokrácia úgy tekint a polgári engedetlenség mozgalmait, mint a politikai kultúra normális, sőt szükségszerű összetevőjét.¹³

Ez a tiltakozási típus alkalmas ugyanis arra, hogy új kereteket közé szorítsa a médiumok, tehát elsősorban a hatalom, a pénz, valamint a társadalmi szolidaritás kapcsolatát. Habermas a polgári engedetlenséget egyértelműen szimbolikus aktusként írja le, aminek elvitathatatlan része a tervezett, kalkulált szabályszegés, ami ugyanakkor a többség belátására és igazságérzetére apellál. **Habermasnál a polgári engedetlenség erőszakmentes tiltakozási típus, olyan illegális cselekedet, amit a demokratikus jogállam legitimációs alapjaira hivatkozva követnek el.** Cél az illegitimnek vagy igazságtalannak tartott szabályozás megváltoztatása, méghozzá morális alapon.

A polgári engedetlenség olyan morálisan *megalapozott* tiltakozás, melynek nemcsak hitbéli magánmeggyőződés vagy saját érdekek szolgálnak alapul; olyan *nyilvános* aktus, amelyet általában bejelentenek, és amelynek lezajlását a rendőrség kiszámíthatja; magában foglalja egyes jogi normák *szándékos megsértését* anélkül, hogy támadná a jogrend egészével szembeni engedelmességet; megköveteli a normasértés jogi *következményeiért* való *jótállást*; a szabálysértés, melyben a polgári engedetlenség megnyilvánul, kizárólag *szimbolikus jelleggel* bír – ebből következik a tiltakozás *erőszakmentes* eszközeire való korlátozódás.¹⁴

A polgári engedetlenség fogalmának megjelenése a társadalomtudományokban a XIX. századra tehető. Kétségtelen, hogy a témáról való gondolkodás úttörője Henry David **Thoreau** volt, akinek 1849-ben megjelent *A polgári engedetlenség iránti*

¹² Az igazságosságelméletek legfrissebb monografikus feldolgozásáról lásd: Balogh István: *Igazságosság és politika* Budapest, L'Harmattan 2006.

¹³ Jürgen Habermas: *Die neue Unübersichtlichkeit* Frankfurt, Suhrkamp, 1985. 81. o.

¹⁴ Jürgen Habermas: „A polgári engedetlenség – demokratikus jogállam próbaköve” In: Felkai Gábor (szerk.): *Új társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás* Budapest, Rejtjel Kiadó, 2003. 150. o.

*kötelezettségről*¹⁵ című tanulmánya fekteti le először azt a morális hivatkozási alapot, amelyre később – Habermas és John Rawls is – alapozzák a polgári társadalom azon elvitathatatlan jogát, hogy **a számára elfogadhatatlan, igazságtalan törvényi szabályozással erőszakmentesen szálljon szembe**. Thoreau az erőszakmentes ellenálláshoz való jogot – az adófizetés megtagadását – a demokratikus, azaz írott alkotmányon, választott képviselőkön, a hatalmi ágak elválasztásán alapuló állammal szemben fogalmazza meg oly módon, hogy egyértelművé teszi:

A kormányhatalom, még az is, amelynek hajlandó vagyok alávetni magamat ... még mindig tökéletlen: ahhoz, hogy feltétlen **igazságos** legyen, az alattvalók szentesítésére és beleegyezésére volna szüksége. ... Képzeletben elgyönyörködöm egy olyan államon, amely végre megengedheti magának, hogy minden emberhez **igazságos** legyen, s az egyénnel úgy bánjon, mint felebarátjával;... (kiemelés tőlem).¹⁶

A kulcsgondolata tehát az igazságosság és az állam egyértelmű szétválasztása.¹⁷

A legitimációs aspektust kiemelten kezelő gondolkodókhoz hasonlóan a szerződéselméletből kifejlődő igazságosság elméleteknek is legfontosabb eleme az erkölcsi alapon szerveződő ellenállás, tiltakozás, még ha más kontextusban is. John Rawls a XX. századi igazságosság teória szülőatyja Locke, Hobbes, és Rousseau által vallott társadalmi szerződés-elméletekből indul ki, azokat általánosítja, illetve illeszti a modern állam működéséhez.¹⁸ **Rawls a társadalmi intézmények hasznosságával, feladatellátásának hatékonyságával szemben ezek igazságosságára helyezi a hangsúlyt.** A disztributív igazságosság elméletének¹⁹ több pontja összecseng Thoreau-jával: „...nyílt, erőszakmentes, a lelkiismeretre hivatkozó, mégis politikai cselekedet, amellyel megszegik a törvényt, éspedig rendszerint azért, hogy törvényben vagy a

¹⁵ Henry David Thoreau: *A polgári engedetlenség iránti kötelezettségről* Budapest, Európa Könyvkiadó, 1990.

¹⁶ H. D. Thoreau: *A polgári engedetlenség iránti kötelezettségről* Budapest, Európa Könyvkiadó, 1990. 42. o.

¹⁷ „Egyszerűen azért tagadom meg az engedelmisséget az államnak, hogy hatásos formában elhatároljam, és távol tartsam magamat tőle.” H. D. Thoreau: *A polgári engedetlenség iránti kötelezettségről* Budapest, Európa Könyvkiadó, 1990. 34. o

¹⁸ Az igazságosság elméletekről érdekes polémia bontakozott ki a Szociológiai Szemlében. Erről lásd: Tóth István György: „A társadalmi (elosztási) igazságosság problémája.” 1991. 151-171. o. és Mészáros József: „Hozzászólás Tóth István György cikkéhez” 1992./3 95-98. o.

¹⁹ Rawls életművét szokás neokontrauktalista (újszerződéselvű) elméletnek is nevezni. Erről részletesen lásd: Houranszki Ferenc: „Mire jó és miről szól a politikai filozófia” In: Uő (szerk.): *Modern politikai filozófia* Budapest, Osiris – Láthatatlan Kollégium, 1998.

kormány politikájában változást idézzenek elő.”²⁰ A polgári engedetlenség a többség lelkiismeretéhez való felszólamlás, akkor, ha a kezdeményező meggyőződése szerint veszély fenyegeti a szabad és egyenlő emberek közötti társadalmi együttműködést.

A polgári engedetlenség alkalmazhatóságát – amit szigorúan politikai aktusnak tart –, Rawls feltételekkel korlátozza, és döntő mértékben az egyenlő szabadság elvének megsértésére alkalmazza. Ezek közé sorolja, az emberi és polgári jogok kisebbségektől való megtagadását vagy a vallási csoportokat vallásgyakorlásukban való korlátozását, amelyek egyébként olyan igazságtalanságok, amelyek mindenki előtt nyilvánvalók.

Rawls egyértelművé teszi, hogy a polgári engedetlenség használatának erős korlátai vannak, ez a végső eszköz, a végső tiltakozási forma, ezért alkalmazóinak biztosnak kell lennie abban, hogy az alkalmazás elkerülhetetlen. Ha a megtett nyomásgyakorló lépések mégis hatástalanok maradtak, azaz a többség véleménye ezek igazságtalansága ellenére nem ingott meg, akkor alkalmazható a polgári engedetlenség, mint tiltakozási forma. Még így is azonban biztosítani kell a jog és az alkotmány tiszteletét, tehát önkorlátozó képességgel fel kell ismerni azt a határt, amelynek átlépése igazságtalansághoz vezet. Rawls ugyanis igazságosság elméletében abból indul ki, hogy az embereknek természetes kötelességük az igazságos intézmények támogatása, sőt engedelmesség ezen intéstícióknak. Ráadásul felhívja a figyelmet arra is, hogy a polgári engedetlenség végső soron az igazságos intézmények kialakítását biztosítja.

Habermas, Rawls és Ronald Dworkin²¹ elmélete egybevág abból a szempontból, hogy mindhárman úgy vélik, az igazságos alkotmány alapján hozott igazságos törvényeknek – ugyan más-más szempont alapján – engedelmeskedni kell. Habermas szerint akkor igazságos a törvény, ha azt alkotmányos szervek hozzák meg, és ebben az értelemben beszélhetünk az állampolgárok legális cselekedeteiről. Az alkotmány igazolhatóságát pedig úgy határozza meg, hogy az elismerésre méltó elvekre támaszkodik, ami alapján „...legitimként lehet igazolni azt, ami legális”.²² Ennek az

²⁰ John Rawls: *Az igazságosság elmélete* Budapest, Osiris Kiadó, 1997. 431. o.

²¹ Amerikai jogfilozófus, aki szintén a társadalmi igazságosság forrását és biztosítását keresi, és akit az igazságosságelméletek másik nagy elméletalkotójának tartanak. Ronald Dworkin jogelméletének teljes körű elemzését lásd Bódig Mátyás: *Hart, Dworkin és a jogelmélet posztmetafizikai fordulata* Budapest, Osiris Kiadó, 2000. Politikai filozófiájának elemzése lásd: Hegyi Szabolcs: „Ronald Dworkin politikai filozófiája és ennek közösséggelvű kritikái” *Jogelméleti Szemle* 2004. 1. sz.

²² Jürgen Habermas: „A polgári engedetlenség – demokratikus jogállam próbaköve” In: Felkai Gábor

alkotmánynak Rawls és Dworkin szerint is mindenki által elfogadott, tehát általános erkölcsi elvekre kell épülnie. Ezek meghatározásában azonban eltérő utat választ Habermas és Rawls. Az előbbi interkulturális alapokra épít, és a kommunikatív racionalitás keretét dolgozza ki, az utóbbi pedig a már kialakult politikai kultúra elemei segítségével igyekszik az igazságosságot megteremteni.

Az igazságosságelméletek hívei ugyanakkor kétséget kizáróan állítják, hogy teljesen igazságos alkotmány nincs. Az alkotmányozási eljárás mindig tökéletlen annak ellenére, hogy hozhat igazságos végeredményt. Egyöntetű véleményük szerint nincs olyan politikai mechanizmus – bármilyen alkotmányos rendszert vizsgálunk –, amely egyértelműen tudná szavatolni, hogy az eljárás alapján hozott törvények igazságosak lesznek.²³ Rawls tényként fogadja el, hogy az alkotmányozó gyűlések során, a modern jogállamban a többségi elv érvényesül, azaz valamiféle választás alapján szelektált kisebbség hozza a többé-kevésbé igazságos törvényeket.

Egy törvény vagy egy politika elég igazságos – vagy legalábbis nem igazságtalan –, ha az ideális eljárást elképzelve arra a következtetésre jutnánk, hogy az abban közreműködő és az annak kikötéseit teljesítő legtöbb személy helyeselné azt.²⁴

Hasonlóan Habermashoz Rawlsnál is eljárás általi legitimáció figyelhető meg. Ezeknek a többé-kevésbé igazságos törvényeknek pedig – mint azt fentebb láttuk – engedelmeskedni kell mindaddig, amíg az igazságtalanság terhei hosszú távon egyformán oszlanak el a társadalom egyes rétegei között, és a meglévő igazságtalanság nem okoz túl nagy terhet. **A polgári engedetlenség tehát csak a „nem megterhelően igazságtalan” társadalomban lehetséges, a nagyjából igazságos állapot pedig –** Rawls szerint²⁵ – **demokráciát kíván.** A demokratikus jogállamban az állampolgárok elismerik és elfogadják az alkotmány törvényességét, mert az megfelel az általános erkölcsi alapelveknek, elvi szinten tiszteli az egyéni jogokat. Fenntartják maguknak a jogot azonban, hogy **engedelmességük** ne korlátlan, hanem **minősített** legyen,²⁶ azaz a

(szerk.): *Új társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás* Budapest, Rejtjel Kiadó, 2003. 151. o

²³ Dworkin az amerikai politikai berendezkedésből indul ki. Miután ott az alkotmány legfőbb őre a Legfelsőbb Bíróság *Taking rights seriously* című művében épp azt feszegeti, hogy a Bíróság döntései tudják-e eléggé védeni az erkölcsösnek, igazságosnak vélt egyéni jogokat (Ronald Dworkin: *Taking Rights Seriously* Cambridge, Harvard University Press, 1977.).

²⁴ John Rawls: *Az igazságosság elmélete* Budapest, Osiris Kiadó, 1997. 423. o.

²⁵ Dworkin lényegében adottságnak tekinti a demokrácia működését az Amerikai Egyesült Államokban.

²⁶ Dworkin ezt úgy fogalmazza meg, hogy „nem abszolút kötelesség” az engedelmisség, mert egy elvi szinten igazságos társadalom is hozhat igazságtalannak vélt törvényeket. Ronald Dworkin: „Vegyük komolyan a jogokat!” In: Houranszki Ferenc (szerk.): *Modern politikai filozófia* Budapest, Osiris Kiadó –

már fentebb említett szigorú szabályrendszerben oppozíciót foglalhassanak el. A polgári engedetlenség ilyen formán mindig tudatos cselekedet, a demokratikus intézményrendszer előre tervezett, a következményekkel is számoló megsértése. Az is nyilvánvaló, hogy az oppozíció mindig politikai aktus formájában jelentkezik, méghozzá két szempontból. Egyrészt a politikai hatalom birtokosai felé irányul, másrészt politikai elvekre, az igazságos alkotmányra és az igazságos intézményekre épül. „Ha a kormányzat huzamosan, ismételten és szándékkal megsérti ennek alapelveit, akkor nincs más választás, mint a behódolás vagy a szembeszegülés.”²⁷ Ha a szembeszegülést választják, akkor ezt mindig nyilvánosan kell megtenni a tiltakozóknak. A nyilvánosság indoka pedig az, hogy mondanivalójuk közérdekű, mindenki számára belátható, lelkiismereti ügyeket feszegető.

Dworkin és Rawls hasonló feltételekkel alkalmazza a polgári engedetlenség gyakorlását, egyértelműen jelezve, hogy a polgári engedetlenség túlmutat a mindenki számára lehetőségként adott tiltakozáson. Dworkin öt pontban írja körül azokat a feltételeket, amelynek keretei között úgy dönthet valaki, hogy ellenáll a törvényeknek:

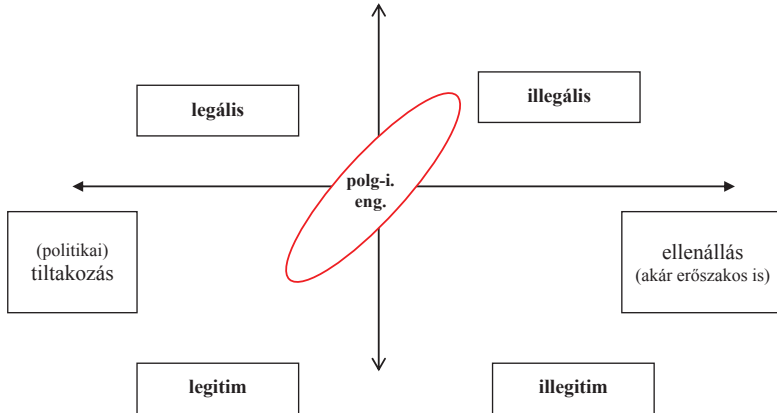
1. vegye figyelembe, hogy helyesen cselekszik-e a törvények megszegésével;
2. rendelkezik-e a törvény megszegésének jogával;
3. számol a cselekedetei következményeivel;
4. nem lépi túl azt a jogot, amire hivatkozik, és végül
5. nem tehet olyan lépéseket, amelyek bekövetkezte másik jogait sérti.²⁸

Láthatatlan Kollégium, 1998. 60. o.

²⁷ John Rawls: *Az igazságosság elmélete* Budapest, Osiris Kiadó, 1997. 433. o.

²⁸ Ronald Dworkin: „Vegyük komolyan a jogokat!” In: Houranszki Ferenc (szerk.): *Modern politikai filozófia* Budapest, Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, 1998. 69-70. o.

1. ábra A polgári engedetlenség helye John Rawlsnál
(Rawls szempontjai alapján készített ábra)²⁹

Forrás: John Rawls szempontjai alapján készítette Szabó Andrea.

John Rawls kijelöli a polgári engedetlenség helyét egy tiltakozási skálán. A polgári engedetlenség „az ellenállás törvénytisztelet határára” eső formája, ami középen helyezkedik el a törvényes tiltakozások és a lelkiismereti alapú ellenszegülések, ellenállások között. **A morális elveken alapuló egyéni ellenállás bizonyos esetekben erőszakos forma, míg a polgári engedetlenség soha.** A lelkiismereti ellenállás túllép a fennálló rend tiszteletén, és magát a társadalmi berendezkedést támadja.

1. 1. 3. Politikai ökonómia, racionális döntésemelések

Rawls és Dworkin is használ olyan, egyébként a közgazdaságtanban alkalmazott általános fogalmakat, mint többek között a hasznosság, a hűség, az elkötelezettség, amelyeket a politikai ökonómia vagy más néven a racionális döntések elmélete fejt ki részletesen. Az előbbi elnevezés a politikatudományban, míg az utóbbi a szociológiában terjedt el. A politikai piac közgazdasági módszerekkel történő tanulmányozása, azt feszegeti, hogy az egyének viselkedését, preferenciáit az elérhető, illetve az elmaradó haszon, valamint az egyes intézményekhez történő bekapcsolódás hogyan befolyásolják. A kormány, az alkotmány, a demokrácia, a pártok teremtette szituációk közgazdasági formulákkal leírható, prognosztizálható módon befolyásolják a racionális szubjektumok

²⁹ John Rawls: *Az igazságosság elmélete* Budapest, Osiris Kiadó, 1997. 434-435. o. alapján

attitűdjeit, akik vágyaik és lehetőségeik között töreksenek mindig megújuló összhangra. Az Amerikai Egyesült Államokban jobban érvényesül a politikai piac logikája, a politikai marketing, a választási kampányban nagyobb a hatása a politikai reklámnak, mint Európában. A kontinentális országokban annak ellenére, hogy végbemeget a néppártosodás, a pártok mégis kötöttebbek az ideológiához, normatív értékeken alapszik ideológiájuk.

Az alapvetően amerikai kötődésű racionális cselekvésemélet ugyanis abból indul ki, hogy az egyének, akárcsak a magánpiacon, úgy a politikai piacon is önérdék által befolyásoltan mérlegelik a cselekvést és a „nemcselekvést”, azaz összevetik a költséget és a hasznot. A környezetéből megalapozott tudásra szert tevő racionális szubjektumok képesek a lehetséges döntési alternatívákból az optimálisat kiválasztani. Ha az egyének a magánpiacon szigorúan saját érdekeinek megvalósítására töreksenek, akkor nagy részüket a személyes hasznok, és költségek fogják akkor is motiválni, amikor politikai kérdésekben döntenek. A politikai ökonómia azonban szinte idillikus állapottal számol, amikor azt feltételezi, hogy a saját hasznára törekvő egyén ismeretei elégségesek, és a szubjektum megfelelő tudásszerkezettel rendelkezik a folyamatos mérlegeléshez. Az elmélet gyengéje tehát, hogy nem számol a korlátokkal. Háttérbe szorulnak a racionalitáson kívül eső cselekvést vezérlő szempontok: az identitás, az erkölcsi normák, az értékek, a szolidaritás, a szocializáció és a politikai diskurzus. „Napjainkban ... a politika gazdaságelméletével szemben egyértelműen alternatív tematizálási igénnyel *a politika diszkurzív elmélete* lép fel. ... a politikai szféra alakításának forrása nem a gazdaság rendszerszerű működése (vagy más rendszerműködés), hanem a politikai szereplők egymás közötti vitája és eszmecseréje.”³⁰ A racionális elmélet szerzői már egészen korán érzékelték ezt a problémát, így például Downs ezeket a jelenségeket a „bizonytalanság” fogalmával igyekszik feloldani.

A politikai ökonómia klasszikusai közül Mancur Olson, Albert O. Hirschman, Anthony Downs, míg az újabb generáció tagjaiból John Elster, David Johnson emelhetők ki, mint akik koncepciójukba helyezték a tiltakozásokat. **Az állampolgárok információszerzését, választáson való részvételét és az elért, illetve az elérhető hasznot, valamint a költségek kalkulációját ítélik meg különbözőképpen a politikai**

³⁰ Balogh István: *Igazságosság és politika* Budapest, L'Harmattan 2006. 49. o.

ökonomia vagy racionális döntésmélet képviselői. Elméletükből különösen a kivonulás és tiltakozás dichotómiája, a nemválasztás és a választásra fordított költség és haszon megszerzése igényel különös figyelmet.

Hirschman két opcióját, a kivonulást és a tiltakozást két alrendszerre, a piaci körülményekre és a politika világára alkalmazza. Mindkét esetben célja annak bemutatása, hogy az embereknek többféle eszköze is van arra, hogy vágyaikat, véleményüket érvényesítsék, vagy elégedetlenségüket fejezzék ki egy termékkel, vagy egy szervezettel szemben. **Hirschman a tiltakozást a politikai alrendszerben helyezi el, míg a kivonulásnak elsősorban a gazdaságban tulajdonít funkciót.** Másodlagosan ugyan, de a kivonulás is megjelenik a politikában, a tiltakozás pedig a gazdaságban. A kivonulás ugyanis általában nagyon világos gyakorlati megoldásokban jelentkezik. Egy termék nem fogyasztása vagy egy másik termékre való átállás a legtipikusabb módja a „kivonulásnak”. A kivonulás gyakorlati megvalósulása lehet a szervezetek világában a kivándorlás, egy állam elhagyása vagy egyszerűbb esetekben egy pártból való kilépés. Downssal ellentétben Hirschman a politikai élettől, és így a választásoktól való távolmaradást rendkívül költséges megoldásnak tartja. Anthony Downs abból indul ki, hogy az individuumok soha nem lehetnek tökéletesen informáltak.³¹ Az információkhoz ugyanis alapvetően torzítva, „szabad információként”, illetve ideológiák formájában jutnak. A „kivonulás”, a választásoktól való távolmaradás Downsnál két esetben fordul elő. Egyrészt a polarizált kétpártrendszerben, amikor az egyik párt a saját ideológiai alapállásához közel álló pólustól a másik párt felé mozdul el. Ebben az esetben a szélső pólushoz húzók kivonulhatnak a választástól, mert nem látnak lényeges különbséget a két párt politikája között. A távolmaradás másik esete – egyébként ez nagyobb mértékben fordul elő –, amikor a választópolgár nem feltételezi, hogy a választási küzdelem kiélezett lesz, a pártok egymáshoz közel álló megoldási lehetőségeket fogalmaznak meg, és ebben a helyzetben a legtöbb szavazó számára irracionális, hogy információt szerezzen, mivel ennek megszerzési költségei felülmúlják a várható hasznot.

A tiltakozás Hirschman elméletében a politikai korrekciós mechanizmus része, amikor a szervezet³² tagjai, az állampolgárok közvetlenül fejezik ki

³¹ Anthony Downs: „Politikai cselekvés a demokráciában: egy racionális modell” *Közgazdasági Szemle*, XXXVII. évf. 1990. szeptember. 993-1012. o.

³² A „szervezet” a politikai ökonomiában mindig szélesen értelmezett fogalom. Mancur Olson: *A kollektív*

elégedetlenségüket a vezetőségnek vagy a fölöttes hatóságnak, általános tiltakozás esetén pedig bárkinek, aki meghallgatja érveiket. A tiltakozók – mint Habermasnál – nem menekülnek el a problémák hatására, hanem ezeket aktívan akarják megoldani.³³ A tiltakozás következményeként a szervezet vezetősége kísérletet tesz arra, hogy feltárja az elégedetlenség okát, és ezt megszüntesse. **A tiltakozás Hirschman szerint a kivonulás szöges ellentéte**, olyan „zűrös” fogalom, amelynek **különbféle fokozatai vannak**, és amely közvetlenül egyenes formában fejt ki hatását. **Tiltakozásnak tekinti a kollektív petíciókat, a fölöttes hatósághoz intézett beadványokat, a különféle tiltakozó akciókat, a közvélemény mozgósítását.** Hatékonysága az akció méretével arányosan nő, de a túlzásba vitt tiltakozás gátolhatja a célok elérését. **A tiltakozás érdekartikulációs folyamat, amelynek történeti fejlődése a „...demokratikus kontroll fejlődéstörténetével azonos** (kiemelés tőlem).”³⁴ Downs is beszél egyfajta extrém „tiltakozásról”, lázadásról, ami a polarizált kétpártrendszer sajátos megnyilvánulása lehet.³⁵ A radikális politikákból eredően a kormányváltás nagy változással jár, de ha elmarad, az is elégedetlenséghez vezethet, ami lázadás formájában fejeződik ki. Downs ezért tartja a demokrácia megfelelő környezetének a mérsékelt pártrendszert, ahol a szavazatok normális eloszlásúak.

A kivonulás és a tiltakozás opciója közötti kapcsolatot bonyolult viszonyrendszerként írja le Hirschman. **Axiómája, hogy aki a kivonulást választja, elveszíti a tiltakozás lehetőségét, de ez a kijelentés fordítottan már nem áll fenn.** A tiltakozás kerül előtérbe, ha a kivonulás lehetősége korlátozottá válik. Ebből a szempontból a tiltakozás kiegészíti a kivonulást, és kifejezetten hasznos a kiigazítási mechanizmus szempontjából. A politikai alrendszerben a kivonulás a végső eszköz, amit csak akkor vesznek igénybe az érintettek, ha a tiltakozás nem járt eredménnyel, míg a racionális cselekvésemélet későbbi követői – pl. David Johnson – egyenrangúnak tekintik a kivonulást a tiltakozással, sőt bizonyítják, hogy az egyéni haszon szempontjából a kivonulás akár előnyösebb is lehet.

cselekvés logikája Budapest, Osiris Kiadó, 1997. című könyvében óriásszervezetnek (nagy csoportnak) az államot tekinti.

³³ Albert O. Hirschman: *Kivonulás, tiltakozás, hűség* Budapest, Osiris Kiadó, 1995. 12. o. és 37. o.

³⁴ A. O. Hirschman: *Kivonulás, tiltakozás, hűség* Budapest, Osiris Kiadó, 1995. 63. o.

³⁵ Anthony Downs: „Politikai cselekvés a demokráciában: egy racionális modell” *Közgazdasági Szemle*, XXXVII. évf. 1990. szeptember. 993-1012. o.

Hirschman felhívja a figyelmet, hogy a tiltakozás költséggel jár. A szervezet tagjai idejüket, pénzüket, energiájukat áldozzák fel a változtatás érdekében. Ez pedig állandóan formálja a kivonulás és a tiltakozás közötti kapcsolatot. **A tiltakozás akkor reális alternatíva, ha megfelelő eredményt hoz, a befolyásolási és alkupozíció jelentős mértékű javulása kalkulálható.** A tiltakozás a különösen fontos, kitüntetett szervezetek vonatkozásában játszik aktív szerepet.³⁶ Mindezek figyelme vételével állapítja meg, hogy a kivonulási alternatíva gátolja a tiltakozás terjedését.³⁷

Hirschman abból a vitatható alapállásból indul ki,³⁸ hogy a közjavak egyéni fogyasztása nem csökkenti a többi egyén fogyasztási lehetőségeit.³⁹ Koncepciójában az egyén nem tud teljesen kivonulni a közjavakból, mert ezeknek valamiképpen mindig fogyasztója marad. Ebből a szituációból adódik, hogy a közjavak esetében belső és külső, azaz belső vagy kivonulás utáni tiltakozások között lehet valójában választani. David Johnson vitatja, hogy a közösségi javak elosztásának megváltoztatására a legmegfelelőbb út a tiltakozás.⁴⁰ A „lábbal való szavazás” vagy a közjavak magánjavakkal való helyettesítése igenis a kivonulási opciót erősíti. Szerinte, ha a közszolgáltatások magánszolgáltatásokkal való helyettesítése vagy az önkormányzatok közötti mozgás kevesebb költséggel jár, mint a nyomásgyakorlás, akkor a polgárok számára a kivonulási opció hatékonyabb, mint a tiltakozás.⁴¹ A politikai alrendszer működési mechanizmusainak korrekcióját bizonyos körülmények között nemcsak a tiltakozással, hanem más kollektív cselekvéssel is el lehet érni.⁴² A kollektív cselekvésbe természetesen beletartozik a passzivitás is.

³⁶ A. O. Hirschman: *Kivonulás, tiltakozás, hűség* Budapest, Osiris Kiadó, 1995. 47. o. Megjegyzendő, hogy Olson alapján Hirschman úgy véli, hogy a tiltakozás valószínűleg ott működőképes igazán, ahol kevés szereplő (fogyasztó) van, és ez a kevés szereplő hatékonyan képes befolyásolni az eladásra kínált termékeket. Ezért a politika, a szervezetek világában inkább tiltakoznak, hiszen ott jóval kevesebb a szervezet tagja, mint ahányan vállalatok termékeit vásárolják.

³⁷ Elméletében a hűség és a bojkott kifejezéseknek is fontos szerepük van. A hűség a kivonulás és a tiltakozás együttes működésére világít rá. A szervezeti hűség ugyanis féken tartja a kivonulást, és működésbe hozza a tiltakozást. A hűség lehetőséget teremt a teljesítményromlás megállítására. Különösen fontos, hogy a szervezet hűségesei tagjai a kivonulás opciójának felvetésével fokozhatják a tiltakozás hatékonyságát, ezáltal még erősebb teljesítményre készítetve a vállalat, a szervezet vezetőit.

A bojkott a kivonulás és a tiltakozás határmezsgyéjén lévő formula, ami ugyan tényleges kivonulást jelent, de az újbóli belépés ígéretével. Akkor tehát, ha a kiigazító mechanizmusok életbe lépnek a bojkottot alkalmazók visszatérnek a szervezet életébe.

³⁸ Mancur Olson bírálja is ezt az álláspontot.

³⁹ A. O. Hirschman: *Kivonulás, tiltakozás, hűség* Budapest, Osiris Kiadó, 1995. 109. o.

⁴⁰ David B. Johnson: *A közösségi döntések elmélete* Budapest, Osiris Kiadó, 1999.

⁴¹ Lásd David B. Johnson: *A közösségi döntések elmélete* Budapest, Osiris Kiadó, 1999. 172. o.

⁴² Nem beszélve olyan bevett demokratikus módszerekről, mint a választások.

Hirschman és Mancur Olson között vita bontakozik ki a közjavakat illetően, mert Olson a különböző alrendszerekben különböző közjavakat különböztet meg. Piaci szituációban a kollektív javakhoz való hozzáférés exkluzív, azaz korlátozott. Ezzel szemben a nem piaci szituációban, így a politikai alrendszerben, a csoport bővülésével együtt szélesedik a kollektív javak kínálata, így ezek inkluzív javak. Olson kollektív jószágnak tekinti például a párt győzelmét a választásokon.⁴³

A kollektív javakkal foglalkozó okfejtése azt mutatja, hogy a különböző javakat birtokló csoportok tagjai különbözőképpen járnak el. Exkluzív kollektív javak esetén, miután a javak korlátozottan állnak rendelkezésre, az egyes szereplőknek tekintettel kell egymásra lenniük. Megindul az alkufolyamat,⁴⁴ és minden szereplő érintett lesz a cselekvésben. Ezzel szemben az inkluzív javaknál, többek között a politikai jogosultságok esetében más a helyzet.

A tiltakozás és a kivonulás közötti választás szorosan összefügg az egyes csoportok nagyságával, illetve az általuk folytatott cselekvési stratégiával az inkluzív kollektív javak megszerzését illetően. A kis csoportokban a tagok érdekeltek az együttműködésben, mert egy cselekvő kilépése vagy az együttműködés megtagadása mások számára is érezhető hátránnyal jár, más részről viszont néhány csoporttagnak még akkor is érdeke a kollektív jószág biztosítása, ha neki magának kell azok terheit viselnie. Viszont nem áll ez fenn a nagy vagy latens csoportokban, így a társadalomban.⁴⁵ Olson szerint a latens csoportokban három tényező együttesen akadályozza meg az érdekérvényesítést, és ezzel párhuzamosan azt, hogy a csoport (társadalom) egyes tagjainak érdekében álljon a közjavakért való cselekvés. Egyrészt minél nagyobb a csoport, annál kisebb az érdekek realizálására törekvő egyének összhaszna, és a csoportra orientált cselekvés „jutalma” annál kevésbé megfelelő.⁴⁶ Másrészt minél nagyobb a

⁴³ Mancur Olson: *A kollektív cselekvés logikája* Budapest, Osiris Kiadó, 1997. 44-45. o.

⁴⁴ Az alku politikai hasznosságát John Elster: *A társadalom fogaskerekei* című művének 14. fejezetében részletesebben is kifejti.

⁴⁵ A látens és a közepes nagyságú csoportokban az Olson által jelzett problematikát szokás „n” szereplős fogolydilemmaként is leírni (Russel Hardin: „A kollektív cselekvés, mint megegyezéses, N szereplős fogolydilemma” In: Csontos László (szerk.): *Racionális döntések elmélete* Budapest, Osiris Kiadó, Láthatatlan Kollégium, 1998. Racionális döntés-elmélet tipikusan a különböző játékelméleti lehetőségek elemzésére törekszik. A fogolydilemma ezen belül is az egyik legáltalánosabban elemzett kérdés, melynek alapja az együttműködés vagy az együttműködés (illetve a fizetés és annak) megtagadása. A fogolydilemma n szereplőre való általánosítása egyetlen egyensúlyi eredményt ad: a nem fizetés választása mindig nagyobb fizetéssel (haszonnal) jár, mint a fizetés választása.

⁴⁶ Erről részletesen Mancur Olson: *A kollektív cselekvés logikája* Budapest, Osiris Kiadó, 1997. 52. – 53. o.

csoport, annál kisebb mértékben részesül az egyes egyén a kollektív javak egészéből. Ezért csökken a valószínűsége, hogy a csoport egyik tagja önmagában vállalná a kollektív jószág költségeit – ellentétben a kiscsoportokkal. Végül a harmadik megfontolás, amely passzivitásra, tartózkodásra készíti a társadalom racionálisan gondolkodó egyénét, hogy minél nagyobb a csoport létszáma, annál nagyobb a szervezeti költség, és annál nagyobb az az akadály, amit le kell győznie, hogy bizonyos mennyiségű kollektív jószágot biztosítson önmagának.⁴⁷ Épp ezért a latens csoportokban, így a társadalomban is a kollektív jószágtól megkülönböztethető, külön ösztönzőket⁴⁸ – Elster szerint kényszerítő eszközöket – kell alkalmazni ahhoz, hogy az egyén racionális cselekvése csoportorientált legyen, különben a kollektív cselekvés a passzivitás, a kivonulás lesz. **A kollektív cselekvés ezen opcióját John Elster igen szemléletesen jellemzi: egy csoport minden egyes tagja választhat, végez-e bizonyos tevékenységet vagy sem.**⁴⁹ **Akkor beszélhetünk kollektív cselekvésről, ha mindenkinek jobb, tehát az önérdek szempontjából hasznosabb, ha csak néhányan végzik az adott tevékenységet, mint ha senki sem tenné, viszont mindenki számára jobb, ha ő maga nem vesz benne részt.** Példájában a sztrájkról ír. Minden munkásnak jobb, ha mindannyian sztrájkolnak a magasabb bérért, mint ha senki se lépne sztrájkba, de minden egyes munkás jobban jár, ha ő maga nem teszi le a munkát. Ha a többiek sztrájkolnak, ő anélkül élvezi az erőfeszítések gyümölcsét, hogy megfizetné annak költségeit, ha viszont nem sztrájkolnak, egymagában úgysem tehet semmit.

Olson a pártok politikájának támogatása kapcsán bizonyít hasonlót, vagyis, hogy még támogatott célok esetén is az egyén számára a távolmaradás jár haszonnal.⁵⁰ A politikai párt kollektív előnyök megszerzésére törekvő szervezet. Az egyének tudják ugyan, hogy jobban járnak, ha az adott párt hatalomra kerül, de úgy vélik, hogy hatalomra kerülés nélkülük is bekövetkezik, és az így szerzett előnyből, anélkül tehát, hogy azért bármit is tennének, úgy is részesülni fognak. A győzelem tehát szemszögükből csak kollektív jószág, ezért az a racionális cselekvés, ha személyesen nem tesznek semmit, hiszen az eredmény nélkülük is meglesz. Olson is megjegyzi, hogy vannak olyanok, akik látszólag

⁴⁷ Olson más helyen azt állítja, hogy a nagy, latens csoportokkal az önző viselkedés áll összhangban. Ezekben a csoportokban, így a társadalomban az egyének nem ismerik egymást, egyéni viselkedésüknek nincs érzékelhető hatása, így az a racionális, ha önző [egoista] módon viselkednek.

⁴⁸ Ezek fontosságára Habermas is utal.

⁴⁹ John Elster *A társadalom fogaskerekei* Budapest, Osiris Kiadó, 1995.129-130. o.

⁵⁰ Részletesen lásd Mancur Olson: *A kollektív cselekvés logikája* Budapest, Osiris Kiadó, 1997. 87-191. o.

kollektív javakért küzdenek, miközben őket valójában inkább az individuális előny, haszon motiválja. A pártgépezet ugyanis nem kollektív javakat biztosít aktivistái számára. Az aktivista tudja, hogy csak akkor kap állást a közigazgatásban, ha – szemben az átlag emberrel – tevőlegesen hozzájárul a párt működéséhez, és a választási győzelemhez. Felvetődik, hogy a tiltakozásoknál ez a mechanizmus működik-e vagy valami más. Vajon csak azok tiltakoznak-e, akiknek a javak megszerzésének ígérvényét jelenti a megmozdulás? Valóban az-e a racionális magatartás az állampolgárok számára – ha a tiltakozás eredménye kollektív jószágként jelenik meg –, hogy a társadalomnak csak szűk szegmense tiltakozik?

A racionális döntések elméletének kritikusai – elsősorban Jenkins⁵¹ és Gamson – vitatják Olson azon álláspontját, miszerint a racionális egyéneknek a kollektív cselekvések ösztönzéséhez „melléktermékeket”, azaz elismerést vagy hasznot kell felajánlani. Úgy vélik, hogy a tiltakozások és a mozgalmak támogatottsága során a szolidaritás és a cél működik motivációs tényezőként – főleg annak tükrében, hogy az 1960-as és az 1970-es évek tiltakozásai nagyrészt ideológiai, faji és generációs kérdésekhez kapcsolódtak. Mások arra is felhívják a figyelmet, hogy **a tiltakozásokkal való összefüggésben a „potyautas effektus” csak korlátozottan érvényesül.** A távolmaradás oka többnyire az, hogy a potenciális támogatók jelentős hányada nem rendelkezik információval az eseményekről vagy elfoglaltsága nem teszi lehetővé a részvételt. J. Craig Jenkins olyan kísérleti eredményekre is felhívja a figyelmet, amelyben bizonyítják: azok az individuumok, akik ismerik a potyautas jelenséget, hajlamosabbak a kollektív cselekvésekben való részvétellelre. „Szükséges az elmélet kiegészítése egy, az érdekek kialakulására vonatkozó olyan elgondolással, mely leírja az ideológiai és szolidaritási alapú elköteleződés folyamatát. ... A társadalmi mozgalmak a szemtől-szembeni interakcióra alapoznak, és az új szolidaritások, identitások kialakítására teszik a hangsúlyt.”⁵²

Nehezen ad magyarázatot az Olson és a Hirschman által képviselt racionális iskola arra a kérdésre, hogy a tüntetők miért kockáztatják akár életüket is egy eleve bukásra ítélt

⁵¹ Lásd: J. Craig Jenkins: „The Transformation of a Constituency into a Movement” In: Jo Freeman (ed): *Social Movements of the Sixties and Seventies*, New York, Longman, 1983 és Bruce Fireman, William Gamson: “Utilitarian Logic in the Resource Mobilization Perspective” In: Mayer N. Zald, John D. McCarthy (ed): *The Dynamics of Social Movements* Cambridge, Mass.: Winthrop, 1979.

⁵² J. Craig Jenkins: “Social Movements, Political Representation, and the State: An Agenda and Comparative Framework” In: J. Craig Jenkins and Bert Klandermans (ed): *The Politics of Social Protest* London, University College London Press 1995. 21. o.

ügyért. Gamson azzal árnyalja a mozgalmak eredmény centrikusságát elvét, hogy szerinte az is ösztönzőleg hat a részvételre, ha a mozgalmak nem mindig vagy csak részben sikeresek.

1. 1. 4. Politológiai megközelítések

1. 1. 4. 1. A politikai intézményrendszer és a társadalmi mozgalmak mobilizációs és tiltakozási potenciáljának összefüggései

A XX. század utolsó harmadában a társadalmi konfliktusok a modernizáció következtében átalakultak, a **tradicionális konfliktusok mentén kialakult törésvonalak szerepe csökkent** Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban. A nagyfokú individualizáció eredménye az osztály, a vallás és a családi alapú hagyományos kötöttségek oldódása, miközben bizonyos kulturális, értékalapú kapcsolatok erősödtek.⁵³ A Habermas által is elemzett új társadalmi mozgalmak által megjelenített politikai konfliktusok új, döntően poszt-materiális értékeken létrejövő törésvonalakon alapulnak. Az anyagiakon alapuló társadalmi rétegződés helyett, inkább a kulturális jellegre épülő társadalmi különbségeket hordozzák az új társadalmi mozgalmak. A társadalmi és kulturális változásokat az elmúlt harminc évben a társadalmi mozgalmi szektor manifestálta, és így kaptak politikai jelleget. E szektor szereplői kollektív tudatot, szolidáris felfogást és szervezeti infrastruktúrát alakítottak ki, ez utóbbi jórészt az informális, mikromobilizációs, személyközi hálózatokat jelenti.

Az 1970-es évek közepétől a társadalmi mozgalmak kutatásában a hangsúlyt a mozgalmak kimeneteleire tevődött át. Nem pusztán a manifeszt eredményt veszik azonban górcső alá, hanem a politikai alrendszerben végbement kölcsönhatásokat is vizsgálják. A társadalmi mozgalmak mobilizációs képességét vizsgáló szociológusok figyelme ugyanis a politikai alrendszer intézményi struktúrájával való kölcsönhatások feltárása felé fordult. Legelőször Peter Eisinger alkalmazta a politikai keretfeltétel-rendszer (political opportunity structure, POS) fogalmát.⁵⁴ **Eisinger a politikai rendszer nyitottsága és zártsága, valamint a társadalmi mozgalmak által felvetett kihívások között vont párhuzamot.** A mozgalmi szektor elméletében az új társadalmi

⁵³ Erről lásd Ronald Inglehart: *The Silent Revolution* Princeton, Princeton University Press, 1977.

⁵⁴ Lásd: Peter Eisinger: „The Conditions of Protest Behavior in American Cities” In: *American Political Science Review* 1973. 67. sz. 11-28. o.

mozgalmakat foglalja magába.⁵⁵ Sidney Tarrow szerint a társadalmi-politika állapot és ezek változásai, valamint a társadalmi mozgalmak mobilizációja között megfelelés van. A politikai kontextus formálja a mozgalmak ciklusait, majd ezek a ciklusok elmozdulást idéznek elő a strukturális elemekben.⁵⁶ **Tarrow egyrészt a politikai rendszer alkalmi nyitottságával, illetve zártságával kapcsolja össze a tiltakozási ciklust.**⁵⁷ Ezen kívül még az eliten belüli és az éltek közötti konfliktusok mélysége jelent támogató vagy visszahúzó erőt a tiltakozások kialakulása során.

Charles Tilly fogalmazza meg először, hogy a társadalmi mozgalom szervezett, időben elnyúló kihívást intéz a fennálló hatalommal szemben.⁵⁸ Ezt támasztja alá Jenkins és Klandermans, amikor jelzik, hogy „A társadalmi mozgalmak a politikai képviseleti rendszer potenciális riválisát jelentik”.⁵⁹ A kollektív cselekvés irányítóinak párhuzamos célja, hogy egy kompetitív folyamatban régi támogatóik bizalmát maguk mögött tudhassák, valamint az ellenfelek és a szövetségeselek köréből pedig új szimpatizánsokat toborozzanak. Azt is hangsúlyozni kell azonban, hogy a tiltakozásokat és a mozgalmakat is alakítják azok az inputok, amelyeket az intézményi oldal, a bíróságok, a törvényhozás, a kormányzat, a közigazgatás, illetve a pártok bocsátanak ki.⁶⁰ Doug McAdam hívja fel a figyelmet arra, hogy az Egyesült Államokban, az 1950-es években a politikai intézményekben végbement változások hatására vállalták a polgárjogi küzdelmeket az afroamerikaiak. A Legfelsőbb Bíróság ítéletei egyre inkább nekik kedveztek, és a demokraták egy része is elkezdte megszólítani a fekete szavazókat. Az afroamerikai vezetők felismerve a politikai lehetőség-struktúra átalakulását, tovább erősítették mozgalmuk erejét, és követeléseik is egyre erőteljesebbé váltak.⁶¹ Mindazonáltal a tiltakozásokban az igények kifejezése több formában történhet meg, amelyek során a kihívók részéről az együttműködés és az ellenállás szimbiózisa

⁵⁵ Lásd: John D. McCarthy és Mayer N. Zald: „Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory” *American Journal of Sociology* 1977. 82. sz. 1212-41.

⁵⁶ Erről részletesen lásd: Sidney Tarrow: *Democracy and Disorder Protest and Politics in Italy 1965-1975* Oxford, Clarendon Press, 1989.

⁵⁷ A tiltakozási ciklusok később kerülnek kifejtésre.

⁵⁸ Erről lásd Charles Tilly: „Social Movements and National Politics” In: Charles Bright, Susan Harding (ed.): *State-making and Social Movements: Essays in History and Theory* Ann Arbor, University of Michigan Press, 1984. 297-317. o.

⁵⁹ J. Craig Jenkins and Bert Klandermans: „The Politics of Social Protest” In: J. Craig Jenkins and Bert Klandermans (ed): *The Politics of Social Protest* London, University College London Press 1995. 5. o.

⁶⁰ Jack A. Goldstone: „Bridging Institutionalized and Noninstitutionalized Politics” In: Jack A. Goldstone (ed): *States, Parties and Social Movements* Cambridge, University Press, 2003.

⁶¹ Doug McAdam: *Political Process and the Development of Black Insurgency 1930-1970* Chicago, University of Chicago Press, 1982.

érvényesül.⁶²

Garner és Zald a pártok rendszerében, a pártok között és a pártokban helyezi el a társadalmi mozgalmakat.⁶³ Arra hivatkoznak, hogy a pártok is és a mozgalmak is egyaránt politikai célok kitűzését tűzik ki maguk elé, ezért nagymértékűvé is válhat összefonódásuk. Egyaránt szövetségest látnak egymásban, a mozgalmak szimpatizánsokat, a pártok pedig szavazókat nyerhetnek.

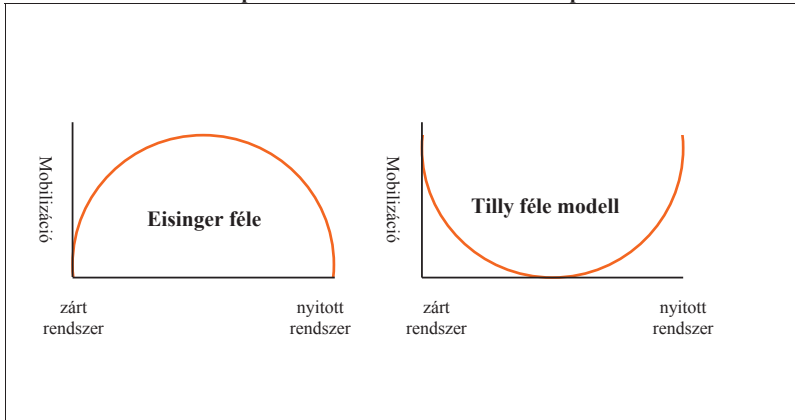
A szövetségesek támogatása segíthetik a mozgalmakat céljaik elérésében. Viszont e preferálás elősegítheti a mozgalom tevékenységének a hanyatlását is. **Charles Tilly úgy gondolja, hogy a mozgalmak lehetőségek illetve fenyegetések hatására egyaránt mobilizálódnak. Aktivitásuk azonban visszaesik, ha e két körülmény csak kis mértékben van jelen.** Abban az időszakban vagy azon feltételek között, amikor csekély az esélye a változásnak – akár pozitív, akár negatív irányba –, alacsony a csoportok hajlandósága tiltakozó akciók indítására. Az összefüggés azonban nem lineáris a lehetőség és a fenyegetés között. Több kutató konkrét tiltakozások elemzése alapján arra a megállapításra jut, hogy például néhány őrizetbe vétel „feldűhíti” a résztvevőket és a szimpatizánsokat, vagyis fokozza a tiltakozást, azonban az erőyes fellépés eltiporhatja a további akciókat. A meglepetés is erővel bírhat, ugyanis a váratlan szituáció szintén emelheti a tiltakozás szintjét és mértékét.

Tillytól eltérően Peter Eisinger arra a következtetésre jut, hogy a nyitottság és a zártság kombinációja teremt kedvező környezetet a tiltakozások számára, például a politikai elit megosztottsága. A szélsőségesen zárt, elnyomó vagy teljesen nyitott rendszerek ellehetetlenítik a tiltakozásokat. Az első esetben a represszió, illetve a szankció eltántorítja a potens résztvevőket, míg a teljes befogadást biztosító politikai rendszerben értelmét veszti a politikai tiltakozás (lásd 2. ábra).

⁶² Louis Maheu (ed): *Social Movements and Social Classes* London SAGE Publications Ltd., 1995.

⁶³ Lásd: Roberta S. Garner, Mayer N. Zald: „The Political Economy of Social Movement Sectors” In: Mayer N. Zald and John D. McCarthy (eds.): *Social Movements in an Organizational Society* New Brunswick, Nj: Transaction Publishers 1987.

2. ábra A politikai rendszerek és a tiltakozási potenciál

Forrás: Nella Van Dyke: „Protest Cycles and Party Politics” In: Jack A. Goldstone (ed): *States, Parties, and Social Movements* Cambridge, Cambridge University Press, 2003. 8.1 és 8.2. Figure 232-233. o.

Tarrow nyomán összességében a politikai keretfeltételek négy eleme rögzült. Az első és egyben talán a legfontosabb a politikai törésvonalak rendszere, amely kifejezi a politikai konfliktusokon túl a szociális és kulturális ellentéteket is. A következő elemet a politikai alrendszer intézményei képezik, amelyek a formálisan szabályozott kormányzati politikákon kívül, az informális eljárásoknak is helyt adnak. A formális és informális gyakorlatok állítják elő a harmadik keretfeltételt, a domináns politikai stratégiákat, amelyek a politikai törésvonalakra épülnek. A negyedik a politikai rendszeren belüli hatalmi viszonyokat írja le, a szövetségi struktúra elnevezés alatt. Ugyanakkor ez a legingategabb komponens, míg az előbbi három elem relatíve stabil.

Kriesi, Koopmans, Duyvendak, Giugni tovább finomítják a politikai keretfeltételek és a társadalmi mozgalmak közötti kölcsönhatás bemutatását empirikus alapokon nyugvó elemzésükben.

... a politikai keretfeltételek elemei együtt határozzák meg általában a politikai rendszer részeinek stratégiáját, és részben a politikai szervezetnek a társadalmi mozgalmak mobilizációjára való hatását. Ezek a stratégiák ország-specifikus keverékét adják a társadalmi mozgalmak mobilizációja támogatásának/ elnyomásának, a siker esélyének, valamint a reformnak/elnyomásnak a lehetőségét, amellyel számolniuk kell. Ez a speciális keverék határozza meg a társadalmi mozgalmak számára a konkrét lehetőségeket. Pontosítva, a mozgalmak

mobilizációjának költségeit és hasznait megállapítható, hogy ezek a konkrét lehetőségek jelentős mértékben meghatározzák a mozgalmak saját stratégiáját, a mobilizáció szintjét, és a mobilizációs folyamat kimenetelét.⁶⁴

A politikaikeretfeltétel-rendszer stabil, illetve instabil elemei közti különbség relevanciájára több társadalomtudós felhívta a figyelmet.⁶⁵ A tiltakozási potenciál kutatói is vizsgálják a politikai intézményrendszer nyitottságának, illetve zártságának cselekvésre való hatását. Azonban ezt úgy végzik, hogy szemben a strukturalista-funkcionalista felfogást képviselőkkel szemben, cáfolják az input és az output struktúrák teljes elkülönítését.

Kriesi, Koopmans, Duyvendak, Giugni négy Nyugat-Európai országban, Németországban, Franciaországban, Svájcban és Hollandiában vizsgálta az új társadalmi mozgalmak tiltakozási potenciáljának jellegzetességeit. A négy ország társadalmi, gazdasági fejlettsége közel hasonló, viszont a politikaikeretfeltétel-rendszereik (POS) eléggé eltérőek. Így alkalmasak annak kimutatására, hogy az egyes politikai kontextusok hogyan hatnak a tiltakozási potenciálra. A politikai kontextus országonkénti kibontásához az említett négy országban vizsgálják a politikai intézményrendszer három fő elemét – a parlamentarizmust, a közigazgatási és az adminisztratív teret, illetve a közvetlen demokráciát hordozó szférát.

A kutatók vitatják a klasszikus képviseleti demokrácia elvét. **Úgy vélik, hogy a parlamenti döntést követően a politikai harc folytatódik a közigazgatás területén is. Nehezményezik azt is, hogy a képviseleti demokrácia klasszikus modellje nem foglalkozik az államhatalomhoz való hozzáférés harmadik csatornájával, a közvetlen demokratikus térrel.** Néhány országban ez formalizált, de a legtöbb országban nincsenek erre vonatkozó szabályok. Értelmezésük szerint az államhatalom decentralizációja szélesebb hozzáférést biztosít a mozgalmak számára, és ez valamelyest korlátozza az állam önálló cselekvőképességét. Vizsgálódásuk eredményeként megállapítják, hogy Svájcban a leggyengébb, Franciaországban pedig a legerősebb az államhatalom. Németországot köztes pozícióba helyezik, mert az állam hatalmát gyengíti

⁶⁴ Hanspeter Kriesi, Ruud Koopmans, Jan Willem Duyvendak, Marco G. Giugni: *New Social Movements in Western Europe* UCL Press, London, 1995. XV. o.

⁶⁵ Lásd például Dieter Rucht „The Strategies and Action Repertoires of New Movements” In: *Challenging the Political Order* Russel J. Dalton és Manfred Küchler (ed.) Cambridge, Polity Press, 1990, vagy Donatella della Porta és Dieter Rucht: *Left-Libertarian Movements in Context* Berlin, Wissenschaftszentrum, 1991.

a szövetségi felépítés és a koalíciós kormányzás, de erősíti a pártok és érdekcsoportok kapcsolata, valamint a választási rendszer. Hollandia szintén köztes besorolást kapott, amelyben a centralizált közigazgatás támogatja, viszont a választási rendszer gyengíti az államhatalmat (lásd 1. táblázat).

1. táblázat Az állam intézményi ereje

ország	parlamentáris tér	közigazgatási tér	direkt-demokratikus tér	általában
Svájc	gyenge	gyenge	gyenge	gyenge
Németország	közepes	gyenge	erős	közepes
Hollandia	közepes	közepes	erős	közepes
Franciaország	erős	erős	erős	erős

Forrás: Hanspeter Kriesi, Ruud Koopmans, Jan Willem Duyvendak, Marco G. Giugni: *New Social Movements in Western Europe* UCL Press, London, 1995. Table 2.1. 33. o.

A domináns politikai stratégiák képezik a politikai keretfeltételek második elemeit. A kihívók tekintetében kétféle következménnyel járhatnak. **Lehetnek kizárók, elnyomók, amelyek konfrontációhoz vezetnek vagy pedig integrálók, ami konfrontáció kerülésében, együttműködésben nyilvánul meg.** Az egyes országokban ezen stratégiák korábbi társadalmi, kulturális és gazdasági konfliktusokon keresztül alakultak ki. Franciaország erős államhatalma kizáró politikai stratégiával párosul. Az állam a számára nem megfelelő követeléseket kizárja. A másik póluson Svájc helyezik el, amelynél a gyenge állam integratív stratégiával kapcsolódik össze. A köztes eseteknél, Németországnál formális integrációt állapítanak meg, míg Hollandia esetében informális integráció jelenik meg (lásd 2. táblázat).

2. táblázat A politikai mobilizáció általános strukturális szabályozása

Domináns stratégia	Formális intézményi struktúra: az állam erőssége		
	gyenge	közepes	erős
	<i>Formális befogadás</i>		<i>Szelektív kizárás</i>
exkluzív	Olaszország	Németország	Franciaország
	<i>Integráció</i>		<i>Informális befogadás</i>
inkluzív	Svájc	Hollandia	Skandináv országok, Nagy Britannia, Ausztria

Forrás: Hanspeter Kriesi, Ruud Koopmans, Jan Willem Duyvendak, Marco G. Giugni: *New Social Movements in Western Europe* UCL Press, London, 1995. Table 2.2. 37. o.

A politikai intézmények ereje és az általuk követett domináns politikai stratégia feltárása, nem elégséges a társadalmi mozgalmi szektor mobilizációs elméletének magyarázatához.

Először is, a racionális döntésmélet ilyen általános értelemben nem képez hidat a politikai struktúrák és a mozgalmi cselekvés között, tekintettel azokra a módokra, amelyek segítségével a politikai feltételrendszerek egyéni szinten fordítódnak le költséggé és haszonná. Másodszor, kétséges az is, hogy vajon a mozgalmi cselekvés összes formáját tisztán instrumentális értelemben meg lehet-e érteni.⁶⁶

A társadalmi mozgalmak által követett kollektív cselekvés céljaihoz kapcsolódó költséget és hasznot tekintve négy konkrét lehetőséget fogalmaznak meg Krisiék:

- a támogatásokat, amelyek csökkentik a költségeket; az elnyomást, amely növeli a költségeket;
- a siker esélyét, amely a cél elérésének valószínűségére utal,
- a reform illetve fenyegetés lehetőségét, amely akkor vetődik fel, amikor a mozgalom tagjai a „nemcselekvés” költségeit/hasznait vonják meg.

A reform esetén akkor is várható kollektív haszon, ha nem tesznek semmit, míg a fenyegetés olyan szituációra utal, amelyben a „nemcselekvés” esetén negatívumok bekövetkezése várható. Ez a motiváció halmaz formálja a társadalmi mozgalmak cselekvését a politikai keretfeltételek mentén.

Az állam erőssége és politikai stratégiája, valamint a mozgalmi mobilizációs motivációk együttes elemzése alapján hipotéziseket alkotnak az egyes országokra. Azt feltételezik, hogy Svájcban lesz a legmagasabb a mobilizáció, amely lehetővé teszi a mozgalmak számára a legmérsékeltebb megjelenést. Itt nyújtja ugyanis a legnagyobb támogatást a mozgalmi mobilizáció számára az államhatalom. A gyenge állam bonyolult rendszere erős intézményeivel elősegíti, a tiltakozási formák felszínre kerülését és befogadását. Hollandiát a kedvező parlamentáris tér Svájc közelében pozicionálja a tiltakozások esélyeit illetően. A vizsgált országok közül Franciaországban a legalacsonyabb az állami hatalom részéről megnyilvánuló támogatás, ezért azt feltételezik, hogy ebben az országban lesznek a legkevésbé mérsékelték a tiltakozások. Németországot az államhatalom elzárkózó jellege, valamint a pártok és a hagyományos érdekképviselők relative erős befolyása Franciaország pozíciója felé billenti el.

⁶⁶ Hanspeter Kriesi, Ruud Koopmans, Jan Willem Duyvendak, Marco G. Giugni: *New Social Movements in Western Europe* UCL Press, London, 1995. 37-38. o.

3. táblázat A konkrét lehetőségek a mobilizáció és a társadalmi mozgalmak cselekvéstípusainak szintjén

ország	támogatás	elnyomás	a siker esélye	reform/fenyegetés	összesen
<i>A mobilizáció szintje</i>					
Svájc	magas	–	magas	stabil	magas
Hollandia	magas	–	közepes	közepes	közepesen magas
Németország	közepes	–	közepes	közepes	közepes
Franciaország	alacsony	–	alacsony	instabil	alacsony
<i>Cselekvéstípusok</i>					
Svájc	mérsékelt	mérsékelt	mérsékelt	stabilan mérsékelt	mérsékelt
Hollandia	mérsékelt	mérsékelt	közepes	közepes	közepesen mérsékelt
Németország	közepes	radikális kisebbség	közepes	közepes	közepesen radikális
Franciaország	radikális	mérsékelt	radikális	radikalizálódás/mérséklés	radikális

Forrás: Hanspeter Kriesi, Ruud Koopmans, Jan Willem Duyvendak, Marco G. Giugni: *New Social Movements in Western Europe* UCL Press, London, 1995. Table 2.3. 44. o.

Kriesiék verifikálják hipotéziseiket az empirikus adatokkal (lásd Függelék XX. táblázat). A központi hatalom gyengesége és a politikai elitek által követett politikai stratégia együttesen azt biztosítja, hogy **Svájcban a legmagasabb tiltakozások potenciálja, ugyanakkor itt jellemzőek a legmérsékeltabb a cselekvéstípusok.** Olyan mérsékelt tiltakozási formák terjedtek el, mint a közvetlen demokratikus kampányok, a petíciók, és bizonyos mértékig a mérsékelt nem hagyományos formák, mint a tüntetések. **Ezzel szemben az erős és a politikai elitek felé zárt Franciaországban a legalacsonyabb a tiltakozási potenciál, de itt terjedtek el a legradikálisabb – sőt erőszakos – és legkevésbé konvencionális tiltakozási formák.** A mérsékelt erő, befogadó holland állam a svájcihoz hasonló lehetőséget nyújt a társadalmi mozgalmak és így a tiltakozások számára. Egy gyenge állam és a dominánsan elzárkózó politikai stratégiával párosuló elnyomás következtében a nem hagyományos mobilizáció Németországban vagy elég mérsékelt vagy szélsőségesen erőszakos. Így Németország köztes pozíciót foglal el, és valamelyest kicsit közelebb áll Franciaországhoz.

A következő szakaszban Kriesiék a teljes társadalmi mozgalmi szektorról az új

társadalmi mozgalmakra szűkítik a vizsgálatot. Ruud Koopmans alapján az új társadalmi mozgalmak három típusával dolgoznak. Az **instrumentális mozgalmakkal**, amelyek az ökológiai, a béke- és a szolidaritási mozgalmakat foglalják magukba. Az **ellenkulturális mozgalmak** közé a földfogaló mozgalmakat, illetve a nemzetiségi, etnika mozgalmak nagy részét, míg a **szubkulturális mozgalmak** közé például a homoszexuálisokat, a feministákat és a nemzetiségi, etnikai mozgalmat némelyiskét helyezik. **Cselekvési logikájuk alapján az új társadalmi mozgalmak identitás alapúak vagy instrumentális elvet követnek.** Ezt fejezi ki általános orientáció, tehát a mozgalmak belső vagy külső tényezők alapján szerveződnek. E két kritérium alapján a szubkulturális mozgalmakat kollektív identitások formálják, amelyek csoporton belüli hatás folyamatában reprodukálódnak (lásd 4. táblázat). Az ellenkulturális mozgalmaknál szintén jelen van a kollektív identitás, de a reprodukció külsőleg történik, más csoportokkal történő konfliktusos kölcsönhatás eredményeként. Az instrumentális mozgalmak nem belsőleg orientáltak, hanem valami külső cél elérésére szerveződnek, ezért külső konfliktust is vállalnak. Országonként – a politikai keretfeltételek eltérő jellege szerint – különböző lehet a társadalmi mozgalmak konfliktuspotenciálja.

4. táblázat A mozgalmak három típusa

A cselekvés logikája

	Instrumentális	Identitás alapú
Belső		Szubkulturális mozgalmak
Általános orientáció	Instrumentális mozgalmak	Ellenkulturális mozgalmak
Külső		

Forrás: Hanspeter Kriesi, Ruud Koopmans, Jan Willem Duyvendak, Marco G. Giugni: *New Social Movements in Western Europe* UCL Press, London, 1995. Fig. 4.1. The three types of movements. 85. o.

Az egyes mozgalmatípusok belső, illetve külső orientációja, valamint cselekvéslogikája időben átalakulhat, felcserélődhet. „... **egy és ugyanaz a mozgalom egyik típusról a másikra változhat**, legalábbis ez az általános tendencia. Ennek eredményeként, a **hatóságok és a szövetségesek az adott mozgalommal kapcsolatos értékelései és reakciói tehát változnak, új interaktív mintát létrehozva** (kiemelés tőlem).”⁶⁷ A kutatási adatok nyomán kimutatják, hogy az új társadalmi mozgalmak közül a tiltakozási aktivitás szintje és a részvétel mértéke tekintetében az instrumentális mozgalmak

⁶⁷ Hanspeter Kriesi, Ruud Koopmans, Jan Willem Duyvendak, Marco G. Giugni: *New Social Movements in Western Europe* UCL Press, London, 1995. 85. o.

dominálnak, amelyek szinte mindenki számára inkluzívak. A szubkulturális mozgalmak jóval kisebb tiltakozási potenciállal rendelkeznek, amely jórészt abból fakad, hogy az ezekhez való hozzáférés exkluzív. Az ellenkulturális jellegű tiltakozásokban kevesen vesznek részt, így a társadalom kicsiny részét tudják mobilizálni, vagyis a belépés exkluzív, viszont az akcióik gyakran radikálisak.

Megállapítják, hogy mind a négy országban a mérsékelt tiltakozási formák a dominánsak. **Az instrumentális mozgalmakat döntő mértékben a siker esélye befolyásolja, alapvetően konfrontáció nélkül akarják a fennálló viszonyokat megváltoztatni. A szubkulturális mozgalmak még mérsékeltebbek, követeléseikkel akkor lépnek fel, amikor a hatalom elnyomása alacsony, és sikerre is van esély. Az ellenkulturális mozgalmakat a konfliktusos szituáció élteti, ezért folyamatosan radikális tiltakozási eszközökhöz folyamodnak.**

A kutatók Franciaországban, Németországban, Hollandiában és Svájcban megnyilvánuló tiltakozásokat megvizsgálva arra a következtetésre jutnak, hogy a **politikai keretfeltételek egyértelműen befolyásolják a tiltakozási potenciált. „Minél zártabb egy politikai rendszer a tiltakozások trendjei annál inkább specializáltabbak, erősen politizáltak, és központi témákra orientáltak. ... Ezzel ellentétben, minél nyitottabb a rendszer, a tiltakozás annál inkább ’politikamentes’ és másodlagos témákkal foglalkozik (kiemelés tőlem).”**⁶⁸ Ez utóbbira inkább csak Svájc a példa, míg a másik három országban különböző mértékben, de politika-orientáltabbak a tiltakozások.

I. 2. A politikai tiltakozás fogalomtípusai és formái

I. 2. 1. A politikai tiltakozás fogalmának keretei

A politikai tiltakozás fogalomtípusait, a tiltakozás problematikáját empirikusan vizsgáló szociológusok alakították ki kutatásaik során. Az általános rendszerelmélet vagy társadalomelmélet felől közelítők – mint az 1.1 fejezetből kitűnt – paradigmájuknak megfelelően viszonyulnak a tiltakozásokhoz, a társadalom egészének elemzésének részeként. A problémával szűkebben foglalkozó kutatókra, akik kutatásaik nyomán

⁶⁸ Hanspeter Kriesi, Ruud Koopmans, Jan Willem Duyvendak, Marco G. Giugni: *New Social Movements in Western Europe* UCL Press, London, 1995. 106. o.

különböző fogalomtípusokat alakítanak ki, középszintű elméletalkotás a jellemző.

A politikai tiltakozás fogalmát szinte minden kutató másképpen ragadja meg és értelmezi. Dieter Rucht mutat rá a legplasztikusabban arra az ellentmondásra, hogy bár a kutatók is sok politikai tiltakozással szembesülnek, de összességében ezek céljáról, szervezetségéről, lefolyásáról, médiabeli megjelenéséről meglepően kevés összegző, átfogó ismerettel rendelkeznek.⁶⁹ A társadalomtudományok számos szociális, gazdasági és politikai folyamatot, illetve állapotot vizsgálnak már hosszabb ideje rendszerezett eszköztárral, ugyanez a kiforrott metodológia a tiltakozások kapcsán nem áll rendelkezésre. Rucht felveti, hogy a kutatók egyelőre adósak jó néhány egyszerű kérdésre adandó válasszal: többek között, nőtt-e a tiltakozások száma a Német Szövetségi Köztársaság létrejötte óta, radikálisabbá váltak-e a tiltakozások, mely témák mobilizálják a legtöbb embert. A kutatók ezekre adott magyarázatai bizonytalanok.

A társadalomtudósok által viszonylag tág keretek között kialakított politikai tiltakozás fogalom véleményem szerint a következő tényezőktől függ:

- 1.) milyen társadalomfilozófiai iskolához tartozik a kutató;
- 2.) milyen típusú és mekkora mennyiségű a rendelkezésre álló forrásanyag;
- 3.) történeti jellegű vagy a jelenre – esetleg a közelmúltra – vonatkozik az a kutatás, amelyben a tiltakozás fogalmát használja;
- 4.) van-e valamilyen speciális terület, amely különösképpen érdekli a szerzőt;
- 5.) a kutatási módszer elméleti vagy empirikus megközelítésű;
- 6.) mi a kutatás célja;
- 7.) ki a kutatás megrendelője;
- 8.) a kutatónak mekkora költségvetés áll rendelkezésre.

A definíciókat a fenti szempontok alapján **ernyőfogalomként** használják a szerzők, amely alá a legkülönbözőbb tiltakozási formákat, módokat, eljárásokat sorolnak be a fentebb jelzett szempontok figyelembevételével. A **különböző empirikus megközelítési módok következtében eltérő tiltakozás fogalomtípusok alakultak ki**. Nehezíti az áttekintést, hogy az egyes kutatók nem következetesek a fogalomhasználat során, azaz gyakran eltérnek az általuk kialakított definíciótól. Ráadásul a hétköznapi – például a politikusok által használt – tiltakozási fogalom gyakran különbözik a kutatói szemlélettől, ezért annak egy az egyben történő átvétele sem kérhető számon. A

⁶⁹ Lásd: Dieter Rucht: "Protest und Protestereignisanalyse: Einleitende Bemerkungen" In: Dieter Rucht (Hg.): *Protest in der Bundesrepublik. Strukturen und Entwicklungen*, Frankfurt, Campus Verlag, 2001.

különböző fogalomtípusok szerinti csoportosítás alkalmazását támasztja alá az is, hogy a reputációval rendelkező politikai tiltakozás kutatók relevancia érzékelésében szemléletváltás kezdődött a kilencvenes évek elejétől. Az utóbbi években az országokon belüli tiltakozáskutatások mellett ugyanis megjelent a globális tiltakozások elemzésének igénye is.⁷⁰ A globalizációnak nevezett folyamat kiteljesedésével ún. nemzetközi⁷¹ civil mozgalmak alakultak, amelyek aktivitása leginkább a globális tiltakozások révén ragadható meg.

I. 2. 2. A politikai tiltakozás és a társadalmi mozgalmak kapcsolata

A különböző fogalomtípusok elterjedését eredményezi az is, hogy a tiltakozások tudományos tanulmányozása különböző diszciplínák – jog, politológia, szociológia – és ezen belül is specifikus kutatási területek – társadalmi konfliktusok, politikai intézményrendszer, a képvisleti demokrácia problémái, kollektív cselekvés, deviancia és nem utolsósorban a társadalmi mozgalmak – mentén jött létre.⁷² Mindazonáltal – mint ahogy Rucht és Ohlemacher is hangsúlyozza – **nem áll fenn a politikai tiltakozások használatában a társadalmi mozgalmak kizárólagossága**. Rucht és Ohlemacher a tiltakozások három szervezeti, illetve mozgalmi hordozóját jelöli meg. A legalapvetőbb **formális kereteket is nélkülöző szubkulturális csoportok tiltakozásait a spontenititás és a konfliktus rövid kihordása jellemzi**. A második csoportba a formális szervezetek, főként **az érdekképviselők és a politikai pártok** tartoznak, amelyeket régi vagy osztályalapú organizációknak is nevezhetünk. Ezek a szervezetek **képesek hosszabb időn keresztül fenntartani a kollektív cselekvésen alapuló tiltakozásokat**. A következő halmazt – a Habermasnál már jelzett – **új társadalmi mozgalmak** alkotják, amelyeknek **legfontosabb létezési közege, eszköze, identitásképzője és eredményességének fokmérője épp a tiltakozás**.⁷³ A társadalmi mozgalmak két

⁷⁰ Így Sidney Tarrow, Charles Tilly, Doug McAdam is egyre inkább a globális mozgalmak és azok tiltakozásai felé fordulnak.

⁷¹ A szakirodalomban külön vita folyik arról, hogy mi a helyes elnevezés: globális társadalmi mozgalom vagy nemzetközi társadalmi mozgalom „Global” or „Transnational” movement. Thomas Olesen alapján Sidney Tarrow inkább ez utóbbi mellett foglal állást. Lásd: Sidney Tarrow, Donatella della Porta (ed.): *Transnational Protest & Global Activism* New York, Rowman & Littlefield Publishers, INC, 2005.

⁷² Deiter Rucht and Thomas Ohlemacher: “Protest Event Data: Collection, Uses and Perspectives” In: Mario Diani and Ron Eyerman (ed.): *Studying Collective Action* London, SAGE Publication 1992.

⁷³ McCarthy és Zald különleges mozgalmi iparágnak (specific ‘movement industry’, SMI) tekinti a társadalmi mozgalmakat. Ez az iparág tömöríti az ökológiai mozgalmakat, a békemozgalmakat, a szolidaritási mozgalmakat, nőmozgalmakat, házfoglaló mozgalmakat, valamint a diszkrimináció ellen küzdő mozgalmakat.

alapvető karaktere emelhető ki a dolgozat szempontjából, egyrészt hogy **politikai, társadalmi változást céloznak meg**, valamint, hogy **a kialakult politikai intézményeken kívül állnak** és működnek. Tilly a kívülállást abból eredezteti, hogy a mozgalmak nem rendelkeznek formális képviselővel a döntéshozatalban.⁷⁴ Míg McAdam a politikai részvétel nem intézményesített formájaként jellemzi ezt az állapotot.⁷⁵

Tilly – mint ahogy jeleztem – a társadalmi mozgalmak funkcióját a hatalommal szembeni tartós kihívásban látja. **Az elit és a kormányzat irányába megnyilvánuló kihívások legfontosabb megjelenési formája pedig a tiltakozás.** A tiltakozás – amely az ellentétek kifejező szimbóluma –, nem ér véget akkor, amikor a megfogalmazott követeléseket teljesítik vagy elutasítják, illetve azok eljelenéktelenednek. A versengés tovább folyik más kollektív cselekvési formákban a támogatók megtartásáért, illetve megszerzéséért. **Sidney Tarrow szinte eggyé teszi a mozgalmakat és a tiltakozásokat, hiszen úgy gondolja, hogy a diszruptív kollektív cselekvés jellemző leginkább az új társadalmi mozgalmakra.**⁷⁶

A Rucht és Ohlemacher által alkalmazott a tiltakozások három hordozó formája kiegészíthető egy negyedik elemmel, a globális szinttel. A nemzetközi társadalmi mozgalmak tiltakozói a kilencvenes évek elejétől nemzetek feletti szinten próbálják megjeleníteni és szervezni az addig nemzeti határokon belül megjelent elsősorban környezetvédelmi, béke, politikai küzdelmeiket.⁷⁷

⁷⁴ Charles Tilly: „Social Movements and National Politics” In: Charles Bright, Susan Harding (ed.): *Statemaking and Social Movements: essays in history and theory* Ann Arbor, University of Michigan Press, 1984.

⁷⁵ Doug McAdam: *Political Process and the Development of Black Insurgency 1930-1970* Chicago, University of Chicago Press, 1982.

⁷⁶ Sidney Tarrow: *Power in Movement Social Movements, Collective Action and Politics* Cambridge University Press, 1994.

⁷⁷ Erről részletesen lásd többek között:

Sidney Tarrow, Donatella della Porta (ed.): *Transnational Protest & Global Activism* New York, Rowman & Littlefield Publishers, INC, 2005.

Szabó Máté: *Globalizáció, regionalizmus, civil társadalom* Budapest, Századvég Kiadó, 2004.

Jackie Smith: „Transnational Processes and Movements” In: David A. Snow, Sarah A. Soule, Hans Peter Kriesi (ed.): *The Blackwell Companion to Social Movements* Oxford, Blackwell Publishing Ltd., 2004.

Helmuth Anheier, Marlies Glasius, Mary Kaldor: „A globális civil társadalom bemutatása” in: Helmuth Anheier, Marlies Glasius, Mary Kaldor (szerk.) *Globális civil társadalom* Budapest, Typotex, 2004.

Helmuth Anheier, Nuno Themudo: „A globális civil társadalom szervezeti formái: a globálissá válás következményei” In: Anheier, Marlies Glasius, Mary Kaldor: *A globális civil társadalom II.* Budapest, Typotex, 2004.

Mario Pianta: „A globális civil társadalom párhuzamos csúcstalálkozó?” In: Helmuth Anheier, Marlies Glasius, Mary Kaldor (szerk.) *Globális civil társadalom* Budapest, Typotex, 2004.

Doug McAdam, Sidney Tarrow, Charles Tilly: *Dynamics of Contention*. New York, Cambridge University

Hanspeter Kriesi is a társadalmi mozgalmak, és a tiltakozások kölcsönös összefüggését állapítja meg, hiszen a mozgalom kialakulásához nélkülözhetetlen a hatóságok felé szervezett módon, relatíve hosszabb távon fenntartott kollektív cselekvéssorozat. Ő is arra a véleményre helyezkedik, hogy a társadalmi mozgalmak sorozatos tiltakozások nélkül nem tudnak megszerveződni, fennmaradni. **„Ez a sorozat egyedi eseményekből tevődik össze, amelyeket jellemzően 'akciókampányokba' szerveztek.** Minden egyes akciókampány térben és időben korlátozott (kiemelés tőlem).”⁷⁸ Ezen kampányok összessége hivatott a cél eléréséhez szükséges kihívás megjelenítésére, fenntartására. A mozgalmi aktivisták kis csoportja igyekszik az állampolgárok részvételi hajlandóságát felkelteni egy-egy tiltakozó eseményre, időben és helyre korlátozva. Az egyének támogatása három formában nyilvánulhat meg. A gyenge kötődést a **szimpátia** biztosítja, egy fokkal mélyebb kötődést fejez ki a szervezet, illetve a szervezet nevében fellépők **támogatása**, míg a legerősebb egyetértést a múltbeli, illetve a jövőbeni akciókban való **részvétel** fejezi ki. Mások is foglalkoztak a „mobilizációs potenciál” fogalmával, amely egyfajta attitűdöt, hozzáállást jelez. **Bert Klandermans és Dirk Oegema a potenciális részvétel lehetőségét és az aktuális részvételt vetette össze.**⁷⁹ Négy különböző okot találtak arra, hogy miért nem cselekszenek az individuumok: (1) nem szimpatizálnak a mozgalommal vagy (2) nem voltak mobilizációs kísérletek célpontjai, esetleg (3) nem motiválták őket a részvételre, és végül (4) nem sikerül legyőzniük a részvétel előtt álló különböző akadályokat.

Hanspeter Kriesi Charles Tilly nyomdokain halad, amikor pontosítja, és a konkrét akciókampány fogalmához igazítja saját „mobilizációs potenciál” fogalmát, amely szűkebb, mint az általános mobilizációs potenciál fogalom. Tillynél meglévő *csoporthatár – cél – cselekvés* elem-triád Kriesinél *szervezeti támogatás – szimpátia – részvétel* formájában jelenik meg. Kriesi erős korrelációt mutat ki egy-egy akciókampányban a

Press, 2001.

Ansgar Klein, Ruud Koopmans, Heiko Geiling (Hrsg.) *Globalisierung Partizipation Protest* Opladen, Leske + Budrich, 2001.

⁷⁸ Hanspeter Kriesi: „Support and Mobilization Potential for New Social Movements: Concepts, Operationalizations and Illustrations from the Netherlands” In: Mario Diani and Ron Eyerman (ed.): *Studying Collective Action* London, SAGE Publication 1992. 22. o.

⁷⁹ Bert Klandermans, Dirk Oegema: „Potentials, Networks, Motivations, and Barriers: Steps Towards Participation in Social Movements” In: *American Sociological Review* 1987. 52. sz. 519-531. o. és Bert Klandermans és Dirk Oegema: „Why Social Movement Sympathizers Don't Participate: Erosion and Nonconversion of Support” *American Sociological Review* 1994. 59. sz. 703-722. o.

potenciális résztvevők és a ténylegesen résztvevők között. Ez a mutató az egyes tiltakozó kampányok elemzése révén jelzi az adott mozgalom fejlettségi állapotát. A társadalmi gazdasági történések is folyamatosan hatnak az akciókampányokra és a mobilizációs potenciálra (pl. atomerőmű baleset, kormányváltás). Az akciókampányok jelentőségét azzal is alátámasztja Kriesi, hogy kimutatja, az erős részvételi potenciállal rendelkező személyek tényleges aktivitása a tiltakozási formáktól is függ: „... meglepő módon, az erős potenciállal rendelkezőknek körülbelül egynegyede nincs felkészülve arra, hogy bármilyen tervezett cselekvésben részt vegyen. A gyenge potenciállal rendelkezőkről kiderült, hogy majdnem ugyanakkora mértékben készek részt venni néhány akcióban, mint az erős potenciállal rendelkezők.”⁸⁰

I. 2. 3. A tiltakozáskutatás klasszikusai

A tiltakozások elemzésének kezdetei a hetvenes évekre nyúlnak vissza. A klasszikus szerzők, így Charles Tilly, Sidney Tarrow nagy időintervallumot átfogó, hatalmas apparátust megmozgató kutatásaikban elsősorban erőszakos tiltakozásokat vizsgáltak. A politikai tiltakozás nemzetközileg is az egyik legelismertebb és legtekintélyesebb szakértője **Charles Tilly**. Első munkáiban az erőszakos, kollektív cselekmények feltárására összpontosított, mert ezek voltak a legjobban dokumentáltak a különböző forrásokban. Munkatársaival társadalomtörténeti orientációjú munkáiban, Franciaországot vizsgálja 1830-1968 között. Azokra az erőszakos eseményekre fókuszálnak, amelyek során kollektív ráhatással megtámadnak személyeket, illetve megrongálnak, tárgyakat. „Az erőszakos tiltakozás kölcsönös és kollektív kényszer egy autonóm politikai rendszeren belül, amely megszüntet vagy fizikailag megrongál, illetve megsebesít embereket vagy tárgyakat.”⁸¹

Kutatásai során Olaszországban, Németországban, Franciaországban és Nagy Britanniában a XIX. század utolsó harmadától a XX. század végéig különböző időszakokat vizsgálva – néhány évet vagy több évtizedet is magába foglaló időtartamon keresztül – a konfrontatív tiltakozó gyűlésekre koncentrált. Figyelemre méltó eredményre jut, amikor megállapítja, hogy a tetten érhető erőszak valójában a nyilvánosság előtt

⁸⁰ Hanspeter Kriesi: „Support and Mobilization Potential for New Social Movements: Concepts, Operationalizations and Illustrations from the Netherlands” In: Mario Diani and Ron Eyerman (ed.): *Studying Collective Action* London, SAGE Publication 1992. 47. o.

⁸¹ Charles Tilly: *From Mobilization to Revolution* New York, Random House 1978. 248. o.

általában erőszak nélkül megjelenő pártok latens beavatkozásának a következménye. Konfrontatív tiltakozások közé sorolja a kollektív erőszak mellett, az összejövetelt, a demonstrációt, a parádét, a gyűlést, a nagygyűlést, ünnepséget, sztrájkot és a szakszervezeti aktivizmust.⁸² Tilly új definíciója: „...tíz vagy annál több kormányon kívüli személy ugyanazon a helyen gyülekezik és konkrét követelésekkel áll elő, amelyeket ha realizálnának, érintené bizonyos – a gyülekező tagokon kívül álló – személy(ek) vagy csoport(ok) érdekeit.”⁸³ Definíciója tehát szűkítő értelmű. Munkássága első időszakában a 15 főnél majd később a 10 főnél kevesebb embert mozgósító demonstrációkat kizárja a tiltakozások köréből. Nem fordít figyelmet azokra az akciókra sem, amelyek nem végződnek közvetlen interakcióval.

A klasszikusok közé sorolható Sidney Tarrow amerikai politológus is, aki szintén történelmi távlatban kutatta a tiltakozások változásait, jelentőségét. Arra a következtetésre jut, hogy a történelmi időszakok, azaz a reformokkal, válságokkal teli szakaszok sokszor összekapcsolódnak a társadalmi tiltakozásokkal.⁸⁴ Azt feltételezi, hogy **a tiltakozási ciklusokat a kollektív cselekvőkön kívül eső, strukturális problémák váltják ki.** Megerősíti, hogy a tiltakozások felszínre kerülését a politikai rendszer nyitottsága segíti elő. Az 1966 és 1973 között, Olaszországban lezajlott tiltakozásokat vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy kollektív cselekvők és a politikai rendszer között kölcsönhatás áll fenn. Tarrow tiltakozásnak nevezi azt „...a diszruptív kollektív cselekvést, amely a résztvevők közös céljainak érdekében intézményeket, eliteket, hatóságokat és egyéb csoportokat céloz meg. Más szavakkal, a tiltakozást nem a politikai cselekvés intézményesített formájától elkülönített kategóriának tekintem, hanem az ilyen kifejezés szélsőséges formájának, mely, mint a többi, a veszély, a költség és az

⁸² Charles Tilly: *From Mobilization to Revolution* New York, Random House 1978. 276. o.

⁸³ Charles Tilly: *From Mobilization to Revolution* New York, Random House 1978. 275., 276. o.

⁸⁴ Ma már klasszikusnak tekintett munkája a *Democracy and Disorder Protest and Politics in Italy 1965-1975* Oxford, Clarendon Press, 1989.

Tarrow későbbi írásai közül lásd többek között:

Sidney Tarrow: *Power in Movement Social Movements, Collective Action and Politics*, Cambridge University Press, 1994.

Sidney Tarrow: „Studying Contentious Politics: From Event-ful History to Cycles of Collective Action” In: Dieter Rucht, Ruud Koopmans, Friedhelm Neidhardt (eds.): *Acts of Dissent New Developments in the Study of Protest* Berlin, Sigma, 1998.

Doug McAdam, Sidney Tarrow, Charles Tilly: *Dynamics of Contention*. New York, Cambridge University Press, 2001.

Sidney Tarrow, Donatella della Porta (ed.): *Transnational Protest & Global Activism* New York, Rowman & Littlefield Publishers, INC, 2005.

ösztönző kalkuláció eredménye.”⁸⁵ A tiltakozásoknak öt fő összetevőjét állapítja meg:⁸⁶

1. **direkt** kollektív cselekvések, amelyek elutasítják az intézményi közvetítést;
2. **diszruptív** jellegűek, de nem céljuk az erőszak. A tiltakozók leginkább a fennálló gazdasági, politikai viszonyok és a mindennapi élet megszokásait kívánják megváltoztatni, nem pedig direkt erőszakot alkalmazni;
3. mindig **expresszív cselekvés**, azaz a tiltakozók követeléseiket szimbolikusan⁸⁷ juttatják kifejezésre;
4. a tiltakozók **követelései** más csoportokkal vagy a politikai és a gazdasági elit igényeivel, érdekeivel ütköznek;
5. a nemkonvencionális cselekvések **stratégiai** probléma- és célválasztással kapcsolódnak össze.⁸⁸

Az 1994-ben megjelent *Power in Movement Social Movements, Collective Action and Politics* című munkájának újdonsága, hogy **kommunikatív** elemmel is kiegészíti, azaz interakciós alapra helyezi a kollektív tiltakozások meghatározását.⁸⁹ A tiltakozások a nyelv és az egyéni viselkedésformák – öltözékek, zene, hajviselet – segítségével is erősítik az elérni kívánt közös célt, és a mozgalmat. Definíciójában szinonimaként használja a tiltakozást, valamint az ellenszegülést és az ellenszegülésre való felhívást. „A mozgalmak, ... jobban definiálhatók úgy, mint a **közös célokkal és szolidaritással rendelkező személyek kollektív ellenszegülései, szüntelen interakcióban az elittel, az**

⁸⁵ Sidney Tarrow: *Democracy and Disorder Protest and Politics in Italy 1965-1975* Oxford, Clarendon Press, 1989. 14. o.

⁸⁶ Lásd Sidney Tarrow: *Democracy and Disorder Protest and Politics in Italy 1965-1975* Oxford, Clarendon Press, 1989. 14. o.

⁸⁷ A tiltakozás szimbolikus jellegét külön is hangsúlyozza, megállapítva, hogy a csoportok másokkal – így a hatóságokkal – szembeni ellentétének kifejező szimbóluma maga a tiltakozás.

⁸⁸ „A kollektív cselekvések stratégiái a demokratizálódó társadalmakban Magyarország: 1989-1994., című négy – Magyarország, Lengyelország, Szlovákia, Németország – országra kiterjedő összehasonlító vizsgálat (amelynek adatbázisát doktori értekezésemben felhasználók) a Tarrow és a Rucht fíle definíció egyvelegét használja. Tiltakozó cselekménynek tekintik: ... azt a nyilvános, kollektív cselekvést, amelyet bizonyos sajátos követelések artikulálására hajtanak végre. Nem rutinizált, jogilag előírt magatartás, amelyet a társadalmi-politikai szervezetekben hajtanak végre, és formája tekintetében is különbözik az igények elfogadott, rutinizált megjelenítésétől. Bizonyos alkotmányosan és jogilag szabályozott cselekvéseket, mint a sztrájk, gyűlés, vagy a tüntetés, szintén tiltakozó cselekményeknek tekinthetünk radikális, 'diszruptív' jellegű következtében. Az igényeket 'artikulálják', ha a szervezett, avagy szerveztelen cselekvők intézményekhez, szervezetekhez, vállalatokhoz fordulnak, a következő módokon. ... Nyilvános az a cselekvés, amelyet legalább egy újsághír közöl. Kollektív cselekvés olyan cselekmény, amelyet legalább három személy hajt végre. Bizonyos extrém tiltakozási formák, mint pl. önégetés, éhségsztrájk, vagy terrorcselekmények szintén „kollektív cselekvésként” definiálhatóak ritkaságuk és politikai jelentőségük következtében. Grzegorz Ekiert, Jan Kubik: „Strategies of Collective Protest in Democratizing Societies” In: Dr. Timoránszky Péter (szerk.): *Új rendészeti tanulmányok* 1996. 2. 166. o.

⁸⁹ Sidney Tarrow: *Power in Movement Social Movements, Collective Action and Politics* Cambridge University Press, 1994.

ellenséggel és a hatalommal szemben. Ennek a definíciónak négy empirikus tulajdonsága van: a kollektív ellenszegülés, a közös cél, a szolidaritás és a szüntelen interakció (kiemelés tőlem).⁹⁰ Tarrow a tiltakozásokat két csoportra bontja, amelyeknek egy része az intézményesített csatornákon keresztül jelenik meg. A dacoló, ellenszegésre felhívó tiltakozások akkor keletkeznek, amikor nincs megfelelő, bevett hozzáférési út az intézmények irányába, az anyagi forrásokhoz.

Amíg azonban Tilly a kollektív cselekvést a szövetségesekkel és a hatósággal való kölcsönhatás folyamataként értelmezi, addig Tarrownál a társadalmi mozgalom kollektív cselekvés formájában is megjelenik. Tarrow szerint a legrégebbi kollektív cselekvés az erőszak, a következő a szervezett nyilvános demonstráció, ami a legelterjedtebb konvencionális aktivitás napjainkban, míg a harmadik a direkt diszruptív cselekvés, amely a megállapodás és a küzdelem között helyezkedik el. A mozgalmak e három cselekvési típus különböző keverékét alkalmazzák.

Dieter Rucht, a német tiltakozáskutatás úttörőjének számít. Thomas Ohlemacherrel, 1992-ben megjelent közös tanulmányukban a politikai tiltakozást úgy határozzák meg, mint „...elkülönült kollektív cselekvést, amely konfrontatív, diszruptív néha pedig erőszakos módszerekkel explicit célok elérésére törekszik”. Ez a fogalomhasználat az explicit célok tekintetében tér el Tarrow klasszikus megfogalmazásától. **A nyilvánosság számára is egyértelmű cél elérése Rucht és részben Tarrow nyomán, a kilencvenes évek óta vált a tiltakozás fogalmának hatodik alapkövévé.**⁹¹

Rucht újabb munkáiban a kollektív, nyílt társadalmi, politikai tiltakozásokat két feltétel meglétéhez köti. Szükségesnek ítéli egyrészt egy konstrukciós szerkezetet, amely biztosítja a források, a szervezet, a stratégiai döntések és a mobilizáció meglétét, összhangját. Rucht hangsúlyozza, hogy a másik feltétel a társadalmi befogadásnak való megfelelés. A tiltakozók ugyanis **hatásokat** akarnak kiváltani a társadalomban:

A problémának fajsúlyosnak, a kritikának indokoltnak, a bepanaszoltnak felelősnek, a megoldásnak reálisnak kell lennie, a tiltakozók tehát nemcsak azt

⁹⁰ Sidney Tarrow: *Power in Movement Social Movements, Collective Action and Politics* Cambridge University Press, 1994. 3-4. o.

⁹¹ Dieter Rucht and Thomas Ohlemacher: “Protest Event Data: Collection, Uses and Perspectives” In: Mario Diani and Ron Eyerman (ed.): *Studying Collective Action* London, SAGE Publication 1992. 76-77. o.

szeretnék, ha meghallgatnák őket, hanem egyetértést is szeretnének kiváltani.⁹²

Nem elegendő tehát csak a problémák felvetése, hanem konstruktív megoldásokat is ki kell nyilvánítani. Rucht ebben találja meg a társadalmi, politikai tiltakozások kettős jelentését. „Aki tiltakozik, valami **ellen** cselekszik. A tiltakozás, több nyelv jelentése alapján ellentmondás, a visszautasítás kifejezése. Aki tiltakozik, egyszersmind valamiért cselekszik is.”⁹³ **A tiltakozás, tehát nem merül ki az elhárításban, hanem világosan utal a jobb helyzet lehetőségére is.** Rucht kommunikációs szempontból is explicit meghatározását adja a tiltakozásnak. **Kétoldalú kommunikációs folyamatot határoz meg, amelynek egyik része a tiltakozók csoportján belül zajlik belső egyeztetés formájában, a másik része pedig a tiltakozó csoport és társadalmi környezet között zajlik.** Olyan nyilvános kommunikációs cserefolyamatot alakít ki, amely interakciókat indít el a tiltakozók és a külvilág között. Ez nemcsak a konkrét akció során valósul meg, hanem már az előkészítő szakaszban is elkezdődik az információszerzés, a hatóságok-, média értesítése, a szimpatizánsok megnyerése és a szükséges anyagi erőforrás előteremtése. Mindezekből következik, hogy téves az a szemlélet, amely szerint a tiltakozás csak bilaterális ügy, és célja kimerül a valamivel szembeni ellenvélemény kifejezésre juttatásában.

Figyelembe véve a különböző fogalomtípusokat, **a politikai tiltakozások alatt azokat a kollektív cselekvéseket értem – tiltakozási formától függetlenül –, amelyek valamilyen explicit célok elérése érdekében nyilvánosságra kerülnek, és a politikai keretfeltételekben akarnak változtatásokat elérni kompetitív szituációban.**

I. 2. 3. 1. Tiltakozási repertoár

Charles Tilly 1978-ban⁹⁴ alkalmazza először a tiltakozási repertoár fogalmát, amely a későbbiekben a tiltakozások egyik legáltalánosabb elfogadott fokmérőjévé vált. Tilly szerint meglepően korlátozott a kollektív cselekvések repertoárja annak ellenére, hogy a társadalom előtt számtalan erőforrás áll rendelkezésre jogainak kifejezésére. Tarrow elfogadja Tilly definícióját, amikor a repertoár fogalma alatt a kollektív cselekvések egy

⁹² Dieter Rucht: „Protest und Protestereignisanalyse: Einleitende Bemerkungen” In: Dieter Rucht (Hg.): *Protest in der Bundesrepublik. Strukturen und Entwicklungen*, Frankfurt, Campus Verlag, 2001. 9. o.

⁹³ Dieter Rucht: „Protest und Protestereignisanalyse: Einleitende Bemerkungen” In: Dieter Rucht (Hg.): *Protest in der Bundesrepublik. Strukturen und Entwicklungen*, Frankfurt, Campus Verlag, 2001. 9. o.

⁹⁴ Charles Tilly: *From Mobilization to Revolution* New York, Random House 1978. 151. o.

adott időszak alatt kialakult változatait érti.⁹⁵ Nem híz merev határvonalat a konvencionális és a nemkonvencionális kollektív cselekvések közé, ugyanis empirikusan kimutatja, hogy ugyanazok azok az individuumok részt vesznek mindkét akcióformában. A nemkonvencionális tiltakozásokat tovább bontja konfrontatív és erőszakos cselekvéstípusokra. Az olasz tiltakozási gyakorlat vizsgálata nyomán állapítja meg, hogy a tiltakozási ciklusokat diszruptív és konvencionális kollektív cselekvések egyaránt alkotják (5. táblázat). Kimutatja, hogy a demonstrációk diszruptív cselekvésként indultak, de a demokratizálódással folyamatosan intézményesültek. A demokratikus államokban úgy fogják fel a demonstrációt, mint normális és bevett gyakorlatot, amely rendőri védelmet is kaphat. A demonstráció vált a civil társadalom modern, nem választásos akaratnyilvánításának legáltalánosabb formájává. **A tiltakozó mozgalmak illetve környezetük közötti versengés kihat a tiltakozási forma megválasztására.** Az olasz ipari konfliktusok elemzése során Tarrow arra a következtetésre jutott, hogy a tiltakozásoknál megnyilvánuló diszrupció ott volt a legnagyobb mértékű, ahol a szakszervezetek között a legkiélezettebb volt verseny a munkások támogatásáért.⁹⁶ Még nagyobb a bomlasztó tevékenység, ha a verseny nemcsak a szakszervezetek, hanem a szakszervezetek és külső csoportok között is folyik. Néhány évvel később Ruud Koopmans bővíti és finomítja Tarrow repertoár fogalmát különösen a konvencionális cselekvéseket, valamint az erőszakos tiltakozásokat illetően.⁹⁷ Tarrow és Koopmans alapján a konvencionális és nemkonvencionális tiltakozások formái a következőképpen csoportosíthatók:

⁹⁵ Sidney Tarrow: *Democracy and Disorder Protest and Politics in Italy 1965-1975* Oxford, Clarendon Press, 1989. 15-16. o.

⁹⁶ Sidney Tarrow: *Democracy and Disorder Protest and Politics in Italy 1965-1975* Oxford, Clarendon Press, 1989.

⁹⁷ Ruud Koopmans: „The Use of Protest Event Data in Comparative Research: Cross-National Comparability, Sampling Methods and Robustness” In: Dieter Rucht, Ruud Koopmans, Friedhelm Neidhardt (eds.): *Acts of Dissent New Developments in the Study of Protest* Berlin, Sigma, 1998.

5. táblázat A tiltakozási repertoár

konvencionális			nemkonvencionális			
hagyományos	direkt – demokratikus	meggyőző jellegű	konfrontatív		erőszakos	
			legális	illegális	„könnyű”	„nehéz”
jogi útra terelés	népi kezdeményezés	demonstráció (felvonulás, gyűlés, tüntetés)	ülősztrájk	illegális demonstráció	lopás	tulajdon rongálása
levél politikusnak	referendum kezdeményezés	petíciók	félpályás útlezárás	blokád	emberek megfenyegetése	merénylet
röpirat	–	munkahelyen belüli gyűlés	expresszív, szimbolikus cselekvések, pl. éhségssztrájk, leláncolás	titkos információk publikálása	–	szabotázs
sztrájk	–	–	bojkott	–	–	politikai gyilkosság

Forrás: Tarrow és Koopmans alapján Szabó Andrea.

1. 2. 3. 2. A tiltakozások ciklussága

A tiltakozások nem hagyják érintetlenül a politikai rendszert, és a politikai környezet tompítja vagy erősíti a tiltakozási potenciált. Az egyes centrális politikai problémák mentén megnyilvánuló tiltakozások ciklusokba szerveződhetnek. A tiltakozások trendjeinek elemzésével először **Sidney Tarrow** foglalkozik részletesebben.⁹⁸ **Az akciók hullámmzásának jellegzetességeit négy pontban ragadja meg: a tiltakozások gyakoriságának emelkedése és csökkenése, a tiltakozások időbeni kiterjedtsége, a társadalmi mozgalmi szektor⁹⁹ (SMI) jelentős hányadának részvétele, a tiltakozás hatásának területi kiterjedtsége.** „A tiltakozás tiltakozási ciklussá válik, amikor szétterül a népesség számos csoportjában, amikor magasan szervezett, és amikor széles körben használják, mint a követelések benyújtásának eszközt.”¹⁰⁰ A társadalmi mozgalmi szektor mérete a ciklushoz igazodik, azaz az elején és a végén relative kevesebb résztvevővel, a csúcspontján pedig a legtöbb egyént, társadalmi mozgalmat tömöríti, hívja cselekvésre. A tiltakozási ciklust a mindennapi életben a szervezők, illetve

⁹⁸ Erről részletesen lásd Sidney Tarrow: *Democracy and Disorder Protest and Politics in Italy 1965-1975* Oxford, Clarendon Press, 1989.

⁹⁹ A társadalmi mozgalmi szektor egy adott időpontban a tiltakozások összes résztvevőjét, szervezetét foglalja magába.

¹⁰⁰ Sidney Tarrow: *Democracy and Disorder Protest and Politics in Italy 1965-1975* Oxford, Clarendon Press, 1989. 15. o.

a hagyományos szövetségek által kiváltott tömegmobilizáció hozza létre. Tarrow aláhúzza a politikai rendszer nyitottságának fontosságát a ciklusok alakulásában, amely összekapcsolódik a több csoport számára kedvező igények artikulálásával, a kihívók közötti koalíciók kialakulásával és az eliten belüli instabilitás megteremtésével, illetve felerősítésével.¹⁰¹ A ciklusok felfutásának legfontosabb jellemzői az erős konfliktus, valamint a tiltakozási hajlandóság diffúziója a még be nem kapcsolódott csoportok, egyének felé. A ciklus tetőpontja felé új szervezetek alakulnak új repertoárral, a régi szervezetek pedig radikalizálódnak.

Kriesi, Koopmans, Duyvendak és Giugni¹⁰² figyelembe véve Tarrow megállapításait egyértelművé teszik, hogy a tiltakozások automatikusan nem hoznak létre tiltakozási hullámot, mert a tiltakozási hullámok a politikaformálás alapjait kérdőjelezik meg. Nem azonosak ugyanakkor a forradalommal, mert csak korlátozott mértékű veszteséget okoznak. A tiltakozási hullámok tehát köztes pozíciót foglalnak el a hullámokba nem szerveződő tiltakozások és a forradalom között.

Kriesi, Koopmans, Duyvendak és Giugni a német és a holland tiltakozási hullámok alapján alakította ki az egyes tiltakozási hullámok szakaszolását. Az egyes szakaszokban változik a társadalmi mozgalmak jelentősége. A kezdeti szakaszban informális kapcsolódás figyelhető meg a szervezetek között, mert nagyok az előkészítés költségei. A második szakaszban a médiában való térnyerés csökkenti a szervezési költségeket. A szétterjedés a spontán és a szervezett forma kombinációjaként történik. A harmadik periódusban a diszruptív tiltakozások elérik csúcspontjukat, és bizonyos szervezetek fontossága megnövekszik. A tiltakozások túljutnak csúcspontjukon, kettős tendencia érvényesül a kiválasztott szervezeteknél: a radikalizálódás és az intézményesedés. Tarrow, Kriesi, Koopmans, Duyvendak és Giugni megállapításait a 6. táblázat tartalmazza.

¹⁰¹ Sidney Tarrow: *Power in Movement Social Movements, Collective Action and Politics* Cambridge University Press, 1994.

¹⁰² Hanspeter Kriesi, Ruud Koopmans, Jan Willem Duyvendak, Marco G. Giugni: *New Social Movements in Western Europe* UCL Press, London, 1995.

6. táblázat A tiltakozási ciklusok jellegzetességei

	Hullám szakaszai			
	Kezdeti	Kiteljesedés	Csúcspont	Lecsengés
Szervezetek	Informális kapcsolódás, tervezés	spontaneitás és a szervezethez kombinációja	releváns szervezetek felemelkedése	szétválás: intézményesülés/radikalizálódás
Hatóság stratégiája	Elfojtás	Engedmények/elfojtás	Aktivisták megkülönböztetése/belső konfliktus gerjesztése	Integráció/radikálisok elnyomása
Mozgalmi eszköz	Újszerűség/korlátozott harciasság	Erőszak megjelenése	Konfrontációs tiltakozások	Konfrontáció hanyatlása

Ruud Koopmans a ciklusok kialakulása kapcsán a tiltakozások időbeni és térbeni elhelyezését hangsúlyozza.¹⁰³ Általában időben és térben egyenlőtlenül oszlanak el, de nagyobb részük intenzív hullámok szerint koncentrálnak földrajzi és társadalmi térben. Ez a társadalmi kapcsolati-hálózatok fejlettségét feltételezi, ami biztosítja a mozgalmi mobilizációt. A mozgalmi mobilizáció természetesen kiváltja az ellenmozgalmi mobilizációk felszínre törését is. Az NDK-ban, 1989-ben lezajlott tiltakozások elemzése alapján felhívja a figyelmet, hogy a demobilizáció, a küzdelem összezsugorodása is visszacsatoló folyamatokból áll, és szintén periodikus. Így az újítások és az azokra adott reakciók terjedése is a küzdelem része, ugyanakkor illeszkedik egy evolúciós folyamatba. A sikertelen modelleket elhagyják, míg a sikereseket adaptálják. „A politikai folyamatok, az innováció, a kiválasztás (vagy nem) és a diffúzió (vagy nem) sok ilyen sorozat láncolatából áll, és az egyik vége egy másik kezdetét jelenti.”¹⁰⁴

I. 2. 4. Az amerikai tiltakozáskutatás új irányjai

Az Amerikai Egyesült Államok társadalomtudósai sokat merítettek a társadalmi tiltakozások, mozgalmak vizsgálatához az új társadalmi mozgalom-elmélet interpretációjából. A Habermas, Offe és mások munkáit tanulmányozók amerikai szociológusok kételkedtek a mozgalmak új jellegében, és ez érthető is, hiszen az USA-ban a mozgalmak elsősorban kulturális alapon és értékek alapján szerveződnek. Azt is

¹⁰³ Ruud Koopmans: „Protest in Time and Space: The Evolution of Waves of Contention” In: David A. Snow, Sarah A. Soule, Hans Peter Kriesi (ed.): *The Blackwell Companion to Social Movements* Oxford, Blackwell Publishing Ltd., 2004.

¹⁰⁴ Ruud Koopmans: „Protest in Time and Space: The Evolution of Waves of Contention” In: David A. Snow, Sarah A. Soule, Hans Peter Kriesi (ed.): *The Blackwell Companion to Social Movements* Oxford, Blackwell Publishing Ltd., 2004. 41.o.

meg kell jegyezni, hogy az európai diákmozgalmakba több mintát az Amerikában tanuló nyugat-európai fiatalok hoztak át. Mindezek mellett a nyugat-európai új társadalmi mozgalmelmélet korlátozott mértékben, a marxi tradíciók figyelmen kívül hagyása mellett, de hatott az amerikai szociológiára, méghozzá annak konceptuális és analitikus szemléletmódja alapján. Így a **kultúrára, mint a cselekvés arénájára és a kulturális változásra, mint a mozgalmi erőfeszítések következményeire tevődött az amerikai mozgalom és tiltakozáskutató szociológusok figyelme.**¹⁰⁵ Szintén a nyugat-európai hatás következménye a kollektív identitás elméletének átvétele, amely a Mancur Olson követő racionális cselekvésemélet mindaddig domináns hatását szorította ki a társadalmi mozgalom szervezeteit kutató társadalomtudósok szemléletmódjában. **Az új keletű irányzat a társadalmi mozgalmak tagjainak toborzását, megtartását, mozgósítását és motiválását kezdte el vizsgálni a szimbólumok, a nyelv, a diskurzus és az identitás használat szempontjából, amihez a szimbolikus interakcionizmus nyújtott kiinduló keretet.** Az amerikai mozgalomkutatók szellemi előfutárainak a német fenomenológiai szociológia – elsősorban az 1940-es évektől Alfred Schütz – valamint az ebből táplálkozó szimbolikus interakcionizmus-elmélet – Erving Goffman, Harold Garfinkel – tekinthető.¹⁰⁶

Az így kifejlődő tiltakozáskutatás legelterjedtebb irányzata a **framing**¹⁰⁷ módszert alkalmazza, amely fentiek alapján a mozgalom aktivisták általi szimbolikus megjelenésére, a sérelmek kifejezésére, a konszenzus kiharcolására, és az ezeket kifejező, kialakító formák, megoldások kutatására helyezi a hangsúlyt. A framing elméletet a társadalmi mozgalmak kutatására először David Snow és Robert Benford alkalmazta a nyolcvanas évek végén. Szerintük a keret (frame) egy „...értelmezési séma, amely leegyszerűsíti és összesűríti a 'kinti' világot azáltal, hogy az egyén jelen vagy múltbeli környezetéből szelektíven kihangsúlyoz és kódol bizonyos tárgyakat,

¹⁰⁵ Erről részletesen lásd Rhys H. Williams: „The cultural Contexts of Collective Action: Constraints, Opportunities, and the Symbolic Life of Social Movements” In: David A. Snow, Sarah A. Soule, Hans Peter Kriesi (ed.): *The Blackwell Companion to Social Movements* Oxford, Blackwell Publishing Ltd., 2004.

¹⁰⁶ A fenomenológiáról lásd: Hernádi Miklós (szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományban* Budapest, Gondolat, 1984.

¹⁰⁷ A framing elméletéről és annak gyakorlati használatáról lásd: Páll Kinga Ágnes: „Mit ír az újság a tüntetésről, ha nincsen erőszak? A 'framing' eljárásai”; Dominique Wisler, Marco Tackenberg: „Svájc: a német és a francia modell ütközése”; Magyar Gábor: „Pártprogramok és parlamenti viták a közrendről” In: Dominique Wisler, Szabó Máté (szerk.): *Tüntetés, rendőrség, demokrácia* Budapest, Villányi úti könyvek 17. 1999.

helyzeteket, eseményeket, tapasztalatokat és cselekedet-sorozatokat.”¹⁰⁸ McAdam, McCarthy és Zald 1996-ban finomítja a fogalmat, beemelve az egyén tudatos, stratégiai erőfeszítését a világkép alakítására.¹⁰⁹ Donatella della Porta a tiltakozások és a rendőrség kapcsolatát vizsgálta framingek segítségével. Az utóbbi években, az Egyesült Államokban elsősorban Rhys H. Williams alkalmazza teoretikus alapon a framing elemzést.

Snow és Benford szerint a framing során a társadalmi mozgalmak a problémákra irányítják a figyelmet, megjelölik a hibát okozó személyt vagy tárgyat, és felvázolnak egy alternatívát, valamint az ezt segítő feladatok sorát.¹¹⁰ Így ennek megfelelően, a mozgalom elítje és aktivistái, valamint a kulturális befogadók, a tagság, a semlegesek, a hívek viszony-rendszere, a követelések kialakítása, a motivációk befolyásoló képessége képezi a framing elemzés tárgyát. A framing három szakaszra osztható. A diagnosztikai keretezés során a probléma okozóit és indítékait tárják fel. A prognosztikai framing alatt a mozgalmak a helyreállítás tervét készítik el. A motivációs keretezés pedig kialakítja a logikai indokoknak megfelelő nyelvezetet. A politikai keretfeltételek elemzése helyett összességében Snowék a framing vizsgálatát javasolják, mert az objektív struktúrákkal szemben – pontosabban azt kiegészítve – fontosabbnak ítélik a kollektív szereplők objektív struktúra érzékelését. „A kollektív cselekedetek egyes láncolatai nem azért mennek végbe, vagy fulladnak kudarcba, mert az objektív feltételek lehetővé teszik, vagy éppen megakadályozzák azokat, hanem inkább azért, mert a mozgalmi szereplők úgy érzékelik, hogy az objektív feltételek lehetővé teszik, vagy akadályozzák azokat.”¹¹¹ A framing mellett más amerikai szociológusok a szemiotika és a narratív analízis felé fordultak.

Összességében az Amerikai Egyesült Államokban a társadalmi mozgalmak kutatásának

¹⁰⁸ David A. Snow, Robert D. Benford: „Master Frames and Cycles of Protest” In: Aldon D. Morris, Carol McClurg Mueller (eds.): *Frontiers in Social Movement Theory* New Haven, Yale University Press, 1992, 137. o

¹⁰⁹ Doug McAdam, John D. McCarthy, Mayer N. Zald (eds.): *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings* New York, Cambridge University Press, 1996. 6. o.

¹¹⁰ Lásd: Scott A. Hunt, Robert D. Benford, David A. Snow: “Identity Fields: Framing Processes and the Social Construction of Movement Identities” In: Enrique Larana, Hank Johnston, Joseph R. Gusfield: *New Social Movements From Ideology to Identity* Philadelphia, Temple University Press, 1994.

¹¹¹ Scott A. Hunt, Robert D. Benford, David A. Snow: “Identity Fields: Framing Processes and the Social Construction of Movement Identities” In: Enrique Larana, Hank Johnston, Joseph R. Gusfield: *New Social Movements From Ideology to Identity* Philadelphia, Temple University Press, 1994. 204. o.

két iskolája alakult ki a '90-es évek közepére. Az egyik a **mozgalom-centrikus** megközelítés, amely a belső mozgalomkultúrát, a normákat, hiteket, szimbólumokat, identitásokat veszi górcső alá, amelyek alakítják a szolidaritást, a motivációt és a kollektív cselekvést. A framing tehát etekintetben a kollektív cselekvés elindítására és fenntartására tett erőfeszítések **belső dinamikáját** akarja feltárni. Az objektumokon belül az elemek kapcsolati struktúrájának feltárása a cél, amelynek fő eszköze a nyelvészeti alapokra építő elemzés. Ugyanazokat a kérdéseket teszik fel, mint akár a hagyományos társadalmi mozgalmak kutatói, csak ezeket kulturális jelenségként kezelik. **A kulturális alapokon nyugvó mozgalom-centrikus megközelítés nagy hasonlóságot mutat a tiltakozáskutatásnak a mobilizációs potenciálra fókuszáló irányzatával.**

A másik iskola pedig a **kulturális tér részének** tekinti a mozgalmat, azaz a mozgalmak kialakulását, ciklikusságát és sikerességét a kulturális körülmények tükrében elemzi. Ez az irányzat a **kulturális keretfeltétel rendszerben** (cultural opportunity structure, COS) helyezi el a mozgalmakat, hasonlóan, ahogy az új társadalmi mozgalmak esetében az európai irányzat képviselői a **politikaikeretfeltétel-rendszer** (political opportunity structure, POS) esetében tették.¹¹² A belső mozgalomkultúráról a hangsúly a társadalmilag és kulturálisan rendelkezésre álló szimbólumokra, opciókra helyeződik át. A repertoár (a rendelkezésre álló tudás, kellékek, formák) fogalma fejezi ki a választási lehetőségek kombinációját a kulturális kontextus tekintetében. Ez a repertoár fogalom mintegy felújítása, kulturális alapokra helyezése a fentebb elemezett Charles Tilly által 1978-ban¹¹³ megfogalmazott klasszikus tiltakozási repertoár fogalomnak.

A statikus, strukturális modellektől a **dinamikus mechanizmusok** és az egymással összefüggő folyamatok elemzésére való áttérést szorgalmazza az ezredfordulón McAdam, Tarrow és Tilly, akik szemléletében a XX. század utolsó harmadában még a strukturális megközelítés dominált.¹¹⁴ Korábban a tiltakozáskutatás meghatározó személyiségei makroszinten azt tapasztalták, hogy a kollektív tiltakozások ciklikusan

¹¹² Részletesebben lásd: Doug McAdam, John D. McCarthy, Mayer N. Zald (eds.): *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings* New York, Cambridge University Press, 1996.; és Robert D. Benford, David A. Snow: "Framing Process and Social Movements: An Overview and Assessment" *Annual Review of Sociology* 2000. 26. sz. 611-639. o.

¹¹³ Charles Tilly: *From Mobilization to Revolution* New York, Random House 1978.

¹¹⁴ Lásd: Doug McAdam, Sidney Tarrow, Charles Tilly: *Dynamics of Contention*. New York, Cambridge University Press, 2001.

törnek fel. A ciklikusság mögött meghúzódó mozgatóerők feltárása inspirálta váltásukat, hogy a statikus, strukturális megközelítéstől eltávolodva egy dinamikus modellt alakítsanak ki. Ennek az eszköze a framing, amit 2005-ben tovább pontosít Sidney Tarrow és Donatella della Porta. Korábbi felfogásukhoz képest újdonság, hogy a strukturális feltételek szükségesek a tiltakozások ciklikusságának megértéséhez, de ugyanakkor nem elégségesek. A '80-as, '90-es évek társadalmi mozgalmai nagyrészt intézményesültek, és ennek hatására az elmúlt években új típusú, laza szervezeti formákat felvevő csoportok jelennek meg, amelyek az egyetemes igazság elve mentén hatolnak be a nyilvánosságba: „... **nem annak tekintjük a forrásokat és lehetőségeket „amik”, hanem annak, amiknek tűnnek, és ahogyan azt az aktivisták megalkotják.** A specifikus kollektív cselekvési szerepeket fel kell, hogy váltsák a teljes epizódok felépítésének folyamata, a szereplők és az általuk felvetett kérdéskörök (kiemelés tőlem).”¹¹⁵

I. 2. 5. A tiltakozások szerveződésének transznacionális aspektusai

A II. világháborút követően elkezdődött politikai, gazdasági és kulturális változások átalakították a nemzetállamok és a nemzetközi gazdasági, politikai szervezetek, valamint a transznacionális vállalatok viszonyát. A hatalom súlypontja elmozdult az országon belüli és a nemzetközi szintre egyaránt. A meghatározó politikai és gazdasági hatalommal bíró országokban csökken a törvényhozás kontrollja a végrehajtó-hatalom felett, erősödik a bürokrácia és az érdekképviselők befolyása. A '60-as évektől fokozatosan feloldódnak a pártok osztálykötöttségei, sőt a pártok jellege is megváltozik, ugyanis előtérbe kerül a néppárt, a választási párt és a kartellpárt típus. A nemzetközi viszonyokban megerősödnek a szupranacionális és a regionális gazdasági, politikai szervezetek. Így jut meghatározó szerephez a Világbank, a Világkereskedelmi Szervezet és az Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Társulás.

Ennek megfelelően átalakul az emberi jogokért, a környezetvédelemért, a gazdasági elnyomás ellen, a békéért folytatott civil küzdelem, hiszen ezek is kialakítják transznacionális szerveződéseiket és ennek kapcsán sajátos tiltakozási formákat vesznek fel. Noha a nemzetállamok politikai szerepe továbbra is erős, mégis az tapasztalható, hogy a transznacionális gazdasági szerveződések irányába megnyilvánuló kontroll-

¹¹⁵ Donatella della Porta, Sidney Tarrow (ed.): *Transnational Protest & Global Activism* New York, Rowman & Littlefield Publishers, INC, 2005. 13. o.

funkció lehetőségei csökkennek. „Sokan abban látják a változást, hogy a **hatalom tengelye** most már **nem a politika, hanem a piac**, melyben a neoliberais gazdaságpolitika a multinacionális vállalatok hatalmát növeli, és ezzel egy időben csökken a nemzetállamok azon lehetősége, hogy kontrollálni tudják e folyamatot (kiemelés tőlem).”¹¹⁶

A globalizáció kettős jelentéssel bír, és ezen jelentésszűkítés pontosítása rendkívül fontos a globális tiltakozás kifejtése szempontjából.¹¹⁷ Vannak olyan tiltakozások, amelyek felvetéseiket, akcióformáikat tekintve nemzetközi jellegűek, de nem globalizációellenesek. Ezek inkább egy-egy probléma transznacionálissá, globálissá tételére koncentrálnak. Míg más tiltakozások a politika, a gazdaság és a kultúra globalizációjából eredő problémákkal szemben nyilvánulnak meg, és ezen esetekben fontos a globalizációellenesség hangsúlyozása.¹¹⁸ Charles Chatfield használja egyébként először a nemzetközi társadalmi mozgalmi szervezet (TSMO) kifejezést az olyan laza, nem hivatalos szerveződések hálózatára, amelyek valamilyen közös érdekből nemzetek feletti szinten szerveződnek.¹¹⁹ Legkorábban a környezetvédelmi társadalmi mozgalmak alakulnak nemzetközivé. A környezetvédelemnek globális elvként való elfogadása segítette a kapcsolatháló kialakulását, és egyúttal a nemzetállamok felelősségének a felvetését. A környezetvédelem esetében a szervezési és tiltakozási potenciál hierarchikusan épül fel, a nemzetközitől halad a nemzeti szerveződések felé. A nemzetközi társadalmi mozgalmi szervezetek 17 százaléka környezetvédelmi problémákra összpontosított 2000-ben, és ennél csak a globális emberi jogi kérdésekkel foglalkozó TSMO-k csoportja nagyobb, ez utóbbi 26 százalékot tesz ki.¹²⁰

¹¹⁶ Donatella della Porta, Sidney Tarrow: “Transnational Processes and Social Activism: An Introduction” In: Donatella della Porta, Sidney Tarrow (ed.): *Transnational Protest & Global Activism* New York, Rowman & Littlefield Publishers, INC, 2005. 2. o.

¹¹⁷ Lásd: Sidney Tarrow, Doug McAdam: “Scale Shift in Transnational Contention” In: Sidney Tarrow – Donatella della Porta (ed.): *Transnational Protest & Global Activism* New York, Rowman & Littlefield Publishers, INC, 2005.

¹¹⁸ Mario Pianta: „A globális civil társadalom párhuzamos csúcstalálkozó” In: Helmuth Anheier, Marlies Glasius, Mary Kaldor (szerk.) *Globális civil társadalom I.* Budapest, Typotex, 2004.

¹¹⁹ Charles Chatfield: „Intergovernmental and Nongovernmental Associations to 1945” In: Jackie Smith, Charles Chatfield, Ron Pangucco (ed.) *Transnational Social Movements and Global Politics: Solidarity beyond the State.* Syracuse, Syracuse University Press.

¹²⁰ Erik Johnson, John D. McCarthy: „The Sequencing of Transnational and National Social Movements Mobilization: The Organizational Mobilization of the Global and U.S. Environmental Movements” In: Sidney Tarrow, Donatella della Porta (ed.): *Transnational Protest & Global Activism* New York, Rowman & Littlefield Publishers, INC, 2005. 75. o.

Donatella della Porta és Sidney Tarrow az e témában készült kutatásokat áttekintve a társadalmi mozgalmak transznacionálissá válásának három módját – diffúzió, domesztifikáció, externalizáció – különbözteti meg.

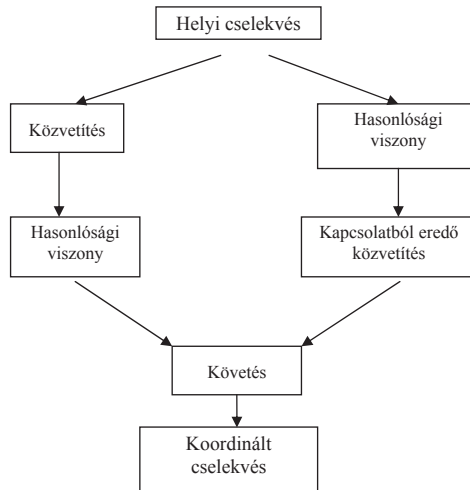
1. A **diffúzió** azt a folyamatot jelöli, amikor a mozgalmi célok, eszmék, gyakorlatok, akcióformák egyik országokból a másikba kerülnek. Az egyes konfliktuspotenciálok, illetve akcióformák egyik országból a másikba adoptálással vagy adaptálással kerülhetnek át. Tarrowék klasszikus példája az ülösztájk terjedése, amely az amerikai polgárjogi mozgalmak akcióformája volt, és később került a nyugat-európai diákmozgalmak tiltakozási repertoárjába. Az országok közötti diffúziós folyamatok, valamint egyes szereplők igénylik és egyben elő is segítik a transznacionális hálózatok kialakulását, ami azonban nem jelenti automatikusan azt, hogy ezek globalizációellenesek lennének problémafelvetésük tekintetében.

Tarrow és McAdam szerint a tiltakozás jelentős része lokálisan kezdődik, majd országok közöttivé növekszik. Rámutatnak, hogy a tiltakozás terjedése nem kapott akkora figyelmet, mint a mozgalommá szerveződés. A tiltakozások terjedését a tradicionális diffúziós elmélet szerint az újítások, illetve az új kulturális elvek mentén kialakult kölcsönhatások segítették elő. A lokális tiltakozások ciklust teremtő hatása két úton nyilvánulhat meg, bár előfordulhat e két változat együtt is. A kapcsolatból eredő és a közvetítés nyomán kialakuló tiltakozás a „léptékváltás” két különböző módját reprezentálja. A „léptékváltás” a lokális tiltakozás ciklusteremtő képességét jelenti: „A lokális közös cselekvés akkor eredményezi a tiltakozás kiszélesedését, amikor a kiinduló akció elér egy távolabbi csoportot, amelyik kellőképpen hasonlónak ítéli magát a kiinduló elégedetlenkedőkhöz (**hasonlósági viszony**), hasonló akcióba kezd (**követés**), és így a két helyszín teljesen **koordinált cselekvését** eredményezi.”¹²¹ Az alábbi ábrán (3. ábra) a követés kiemelt jelentősége látható. Az erős azonosulás sem garantálja a cselekvést, mert bizonyos csoportokat a félelem vagy egyéb okok távol tartanak az akciótól. A követést, a kutatók öntörvényűnek és véletlenszerűnek tartják, amit meg kell különböztetni a közvetítéstől és a hasonlósági viszonytól.

¹²¹ Sidney Tarrow, Doug McAdam: “Scale Shift in Transnational Contention” In: Sidney Tarrow – Donatella della Porta (ed.): *Transnational Protest & Global Activism* New York, Rowman & Littlefield Publishers, INC, 2005. 127. o.

Sidney Tarrow és Doug McAdam a tiltakozás terjedésnek három útját különbözteti meg. A **kapcsolaton kívüli** (non-relational diffusion) terjedés során az információ átadása nem személyhez kötött, hanem tömegkommunikációs eszközökön keresztül valósul meg. A **kapcsolatból eredő** terjedés (relational diffusion) során az átdó és az átvő között különböző csatornán keresztül interakció alakul ki. A harmadik forma a **közvetítés** (brokerage), amelyben személyek, illetve csoportok olyan társadalmi területeket kötnek össze, amelyek addig nem tartottak kapcsolatot egymással.¹²² A fent említett ülösstrájk esetében például az „ügynöki munkát”, azaz a közvetítést azok a német diákok végezték, akik a hatvanas években Amerikában tanultak, majd a hazai diákmozgalmak élére álltak.

3. ábra A helyi és a koordinált, globalizált cselekvés kapcsolata

Forrás: Sidney Tarrow, Doug McAdam: “Scale Shift in Transnational Contention” In: Sidney Tarrow, Donatella della Porta (ed.): *Transnational Protest & Global Activism* New York, Rowman & Littlefield Publishers, INC, 2005. 6.1 Figure 128. o.

2. A **domesztifikáció** során a tiltakozások olyan konfliktusokat jeleznek egy-egy országban, amelyeknek az adott országon kívüli eredete van, és célpontjai általában nemzetközi intézmények. Sok esetben a nemzeti kormányok olyan intézkedései ellen

¹²² Használják még a *hasonlósági viszony* kifejezést, amely úgy jön létre, hogy a különböző helyszíneken lévő szereplők hasonlóan ítélik meg magukat a mások cselekvéséhez, és ez igazolja a közös cselekvést. A lényeg, hogy befolyásolásra tett kísérlet nélkül igyekeznek magukat azonosítani más territóriumban lévő, hozzájuk hasonló tiltakozókkal, így segítve elő politikáik terjedését.

irányulnak, amelynek eredete szupranacionális, és a nemzeti kormány csak végrehajtói funkciót tölt be (pl. az Európai Unió döntései elleni tiltakozások a nemzetállamon belül bontakoznak ki).

3. Előfordulhat olyan eset is – ez az **externalizáció** –, amikor szupranacionális intézmények, vállalatok, mozgalmak avatkoznak be országon belüli konfliktusok megoldásába, illetve maguk generálnak ilyen konfliktusokat. A folyamat kétirányú. Van, amikor a nemzeti szinten gyenge tiltakozáspotenciállal rendelkezők, például az Európai Unió Bírósága vagy a Parlamentje előtt jelennek meg, azaz szupranacionális tiltakozásokat generálnak. A másik irány a transznacionális kollektív cselekvésben nyilvánul meg, amikor is aktivisták hálózatai koordinált nemzetközi tiltakozási kampányt alakítanak ki. A nemzeti mozgalmak a nemzetközi szinten kapcsolatba lépnek a hozzájuk hasonlókkal, és egymást arra ösztönzik, hogy az egyes nemzeti szinten megjelenő problémának globalizált jelleget adjanak.

A transznacionálissá váló mozgalmakkal és tiltakozásokkal kapcsolatban megállapítható, hogy azok ideái, akcióformái és stratégiái is átalakulnak. Kibővül például az igazságosság elve, és egyetemes igazságossággént jelenik meg (global justice). A kollektív cselekvés pedig, ahogy azt fentebb jeleztem, transznacionális kollektív cselekvéssé (transnational collective action) formálódik a nemzetközi természetű konfliktusok alakítására. A transznacionális kollektív cselekvés az új társadalmi mozgalmakhoz képest is változatosságot, újdonságot mutat. A szubjektivitás hangsúlyozásával hozzájárul ahhoz, hogy az válik politikaivá, ami személyes. A politikamentes életstílus megváltozik, és így válik természetessé bizonyos politikai kérdésekben való megnyilvánulás. A globális szinten megjelenő kollektív aktorok bizalmatlanságukat fejezik ki a politikai intézményekkel szemben, és a nyilvánosságnak egy autonóm terét próbálják kialakítani, amely nemcsak a politikai pártoktól, hanem – ahogy azt Habermas a nyolcvanas években vizionálta – még a tömegkommunikáció kommersz logikájától is független.

Sidney Tarrow és Doug McAdam megjegyzi azonban, hogy a globális szinten való küzdelem egyáltalán nem jelenti a lokális és a nemzeti mozgalmak, illetve azok

tiltakozásainak megszűnését.¹²³ Három tényezővel magyarázzák, hogy a helyi mozgalmak és a globális mozgalmak, illetve azok tiltakozásai között szoros a kapcsolat. Úgy vélik, hogy az internalizált viták egy részét – helytelenül – globálisként kezelnek csak azért, mert nemzetközi, külföldi a célpont. Ráadásul a nemzetközi szintén megjelenő aktivisták 'nem gyökértelen kozmopoliták', hanem helyi társadalmi érdekcsoportokból szerveződnek, és az akció elmúltával oda is térnek vissza. A nemzetközi szintén lezajló viták pedig nem helyettesíthetik a lokális konfliktusok feloldását.

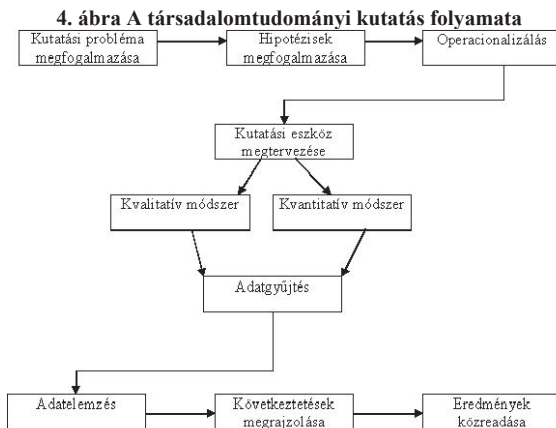
¹²³ Sidney Tarrow, Doug McAdam: "Scale Shift in Transnational Contention" In: Sidney Tarrow – Donatella della Porta (ed.): *Transnational Protest & Global Activism* New York, Rowman & Littlefield Publishers, INC, 2005.

II. Módszertani szempontok

A fejezetben a metodológiai eszközök alkalmazhatóságát tekintem át. Megvilágítom, hogy mely forrásokat, milyen módszereket érdemes alkalmazni a protest események vizsgálatára. A fejezetben jelzem azokat az előnyöket és hátrányokat, amelyek a vizsgálati módszeremhez kötődnek.

Az alkalmazott társadalomtudományi kutatások során az elemzők két metodológiai irányzat közül választhatnak. Használatosak egyrészt a kvantitatív, tehát az alapvetően empirikus szociológiai adatfelvételekre, másrészt a kvalitatív, azaz az attitűdökre, érzésekre, motivációkra, gondolatstruktúrára építő „soft” eszközök. A számok explicitebb adatokkal szolgálnak, valamelyest könnyebbé teszik az információk csoportosítását, összehasonlítását, összegzését. A kvalitatív kutatások a gazdagabb, mélyebb megértést teszik lehetővé. Sok esetben azonban e két módszert párhuzamosan is használják.

Earl Babbie, James P. Spradley alapján, valamint felhasználva August Comte megállapításait, a társadalomtudományi kutatás folyamatként írható le.¹²⁴

¹²⁴ Earl Babbie: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata* Budapest, Balassi Kiadó, 2003. és James P. Spradley: *Participant Observation* Wadsworth, Thompson Learning, 1980. alapján készítette Szabó Andrea

A folyamatábrából is kitűnik, hogy a bevezetőben megfogalmazott problémák, illetve az ezek alapján kialakított hipotéziseket követően a kutatási módszer, valamint az adatgyűjtési eszközök, formák kiválasztása, végiggondolása következik. A „mit” kérdés mellett, tehát a „hogyan” vagy másképpen milyen módszerrel kérdés is kulcsfontosságú.

A hazai politikatudomány a nyolcvanas évek elejétől kezdve fokozatosan fedezte fel magának az empirikus módszerekben rejlő lehetőségeket. Főleg az utóbbi néhány évben az egyetemi szintű társadalomtudományi képzésben egyre inkább méltó helyre kerül az empirikus képzés, és folyamatosan bővül a metodológiai problémákat részletesen taglaló szakirodalom.¹²⁵ A tiltakozások módszertani problémáival legelőször a hazai kutatók közül Szabó Máté foglalkozott. Magam is igyekeztem a tiltakozásokra vonatkozó módszertani megközelítéseket tovább bővíteni, összegezni, amely átdolgozva, kibővítve ebben a fejezetben is helyet kap.¹²⁶

II. 1. Források

A tiltakozási eseményekről – a később ismertetésre kerülő – hiányosságok megléte mellett is objektív, a megbízhatóság követelményének eleget tevő információk nyerhetők, amennyiben két szempont alapján rendszerezjük az ismereteket. Először át kell tekinteni az esemény elsődleges megfigyelésének módjait, ezt követően a forrást, és annak szelektivitását kell górcső alá venni. Ebből a szempontból fontos meghatározni a források kiválasztását, ezen belül azok szűkítését, az elemzési alapegység meghatározását, végül az alapegység technikai feldolgozási módját.

II. 1. 1. Forrás kiválasztása

A nemzetközi szakirodalom megoszlik abban a tekintetben, hogy mely forrástípus a legalkalmasabb a politikai tiltakozások elemzésére. A választható források száma korlátos és két nagy blokkra osztható. Az első csoportba azok a szervezetek és azok

¹²⁵ Sajátos, külön utat képvisel Török Gábor és kutatócsapata, aki napirendeket vizsgál. A politikai napirend elemeinek vizsgálati módszerében ugyanis Török a tartalomelemzésnek kitüntetett szerepet ad. Erről lásd Török Gábor: *A politikai napirend* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005. és Tóth Csaba – Török Gábor: *Politikai kommunikáció. A magyar politikai napirend témái a 2002-es választás előtt*. Budapest, Századvég, 2002.

¹²⁶ Lásd Szabó Andrea: „A politikai tiltakozás elemzésének lehetséges módszere” *Politikatudományi Szemle* 1998. 3. sz.

beszámolóí sorolhatók, amelyek létezésükből adódóan, kötelezettségként adnak számot a tiltakozásokról, így a hivatalos (állami) statisztikák, adatok, a levéltárak és a rendőrség archívumai. A második jól elkülöníthető, ennél jóval szofisztikáltabb forrás halmaz, az egyes tiltakozó szervezetek, csoportok saját dokumentumai, valamint a média – az elektronikus és az írott sajtó, és Magyarországon az 1990-es évek második felétől az internet képezi.

A rendelkezésre álló források közötti szelekció a kutató szakmai felelőssége. Ezt befolyásolja a vizsgált téma, illetve a kutatót problémakerkeztet, valamint a rendelkezésre álló anyagi forrás is. A forrásszelekciónál figyelembe kell tehát venni, hogy a forrás és a feldolgozására választott módszer hatással van a kapott eredményekre, ezért a forrásoknak egyenként több feltételnek kell megfelelniük:

Először is a forrásnak folyamatosnak kell lennie, azaz a kutatás teljes időszakát le kell fednie; másodszor a gyűjtési szempontnak állandónak kell lennie, azaz kerülni kell a tiltakozásokról való információgyűjtés formális vagy informális feltételien való változtatást. Harmadszor, az adatforrásnak elég szélesnek kell lenni ahhoz, hogy megakadályozza a példálózást, minden problémának, tiltakozási formának bele kell férnie a 'merítési hálóba'. Végül a forrásnak könnyen elérhetőnek kell lennie.¹²⁷

Ami a fentebb felsorolt forrásokat illeti, könnyen megállapítható, hogy az összes szempontnak egyik sem tesz maradéktalanul eleget, így a legkevésbé rossz elvét kell alkalmazni a kiválasztás során.

1. Hivatalos statisztikák, adatok.¹²⁸

A köz- és államigazgatás egységei feladatuk ellátása során adatokat képeznek és rendszereznek. Ezeknél a leggyakrabban előforduló nehézség a precíz bekerítési kritériumok standardításának a hiánya. Előfordul, hogy a közigazgatási munkában alkalmazott kategóriák eltérnek a tudományos kategóriarendszertől. A hivatalos

¹²⁷ Dieter Rucht and Thomas Ohlemacher: "Protest Event Data: Collection, Uses and Perspectives" In: Mario Diani and Ron Eyerman (ed.): *Studying Collective Action* London, SAGE Publication 1992. 89. o.

¹²⁸ Erről részletesen lásd: Dieter Rucht and Thomas Ohlemacher: "Protest Event Data: Collection, Uses and Perspectives" In: Mario Diani and Ron Eyerman (ed.): *Studying Collective Action* London, SAGE Publication 1992.; Hanspeter Kriesi, Ruud Koopmans, Jan Willem Duyvendak, Marco G. Giugni: *New Social Movements in Western Europe* UCL Press, London, 1995.; Ruud Koopmans: „The Use of Protest Event Data in Comparative Research: Cross-National Comparability, Sampling Methods and Robustness" In: Dieter Rucht, Ruud Koopmans, Friedhelm Neidhardt (eds.): *Acts of Dissent New Developments in the Study of Protest* Berlin, Sigma, 1998. Dieter Rucht: "Protest und Protestereignisanalyse: Einleitende Bemerkungen" In: Dieter Rucht (Hg.): *Protest in der Bundesrepublik. Strukturen und Entwicklungen*, Frankfurt, Campus Verlag, 2001.

statisztikák esetében nem zárható ki az sem, hogy az előbbiben politikai motívumok jelennek meg, mint például a diktatúrák hivatalos statisztikái). A statisztikák előnye, hogy bizonyos periódusonként nyilvánosság elé tárják a tiltakozással kapcsolatos adatokat.¹²⁹

2. *Archívumok, levéltárak anyagai.*

Nyugat-Európában a tiltakozások állami és magán levéltárak igénybevételével történő feltárása bonyolult, de nem megoldhatatlan feladat. Kiegészítő forrásokat használva azonosítható a tiltakozási potenciál és a tiltakozók köre. Az itt található anyagok elsősorban történeti jellegű és távlatú vizsgálódások lehetőségét teremtik meg. Az archívumokban található információk ugyanakkor nem teljesek. Magyarországon például a civil szervezetek dokumentumait kötelezően nem gyűjtik, az állami, kormányzati, önkormányzati dokumentumok pedig szempontunkból csak másodlagos, legfeljebb kiegészítő jellegűek. Ráadásul előfordulhat, hogy az itt fellelhető iratok a médiára támaszkodnak. Magyarországon a levéltári anyagokhoz való hozzáférés eltérő mértékű, némely archívumra még napjainkban is jellemző a viszonylagos zártság. Az anyagok rendezettsége is különböző, ami szintén nehezíti a hozzáférést.

3. *Rendőrségi adatbázisok*

Az európai democráciákban a gyülekezési és szólásszabadság általánossá válásával, valamint a demonstrációk intézményesülésével a rendőrség kiemelkedő szerepet játszik a kollektív cselekmények biztosításában. Magyarországon a gyülekezési szabadság kodifikációját az 1988-as demokratikus tömegtiltakozások kényszerítették ki. A gyülekezési jog gyakorlása keretében békés összejövetelek, felvonulások és tüntetések tarthatók. A gyülekezéshez való jog magába foglalja azt a jogot is, hogy az állam a rendvédelmi szerveken keresztül biztosítsa a jogszerűen tartott gyűlést vagy felvonulást. A „bejelentett rendezvények”-ről a rendőrség adatbázist állít fel. Ez az archívum tartalmaz minden olyan eseményt, amit akár zárt vagy akár szabadtéren rendeztek meg és bejelentési kötelezettség alá tartoznak: a „tömegrendezvények”, az ünnepségek, a sportrendezvények, a fesztiválok, a politikai gyűlések és természetesen a tiltakozások, demonstrációk is. A rendőrségi archívumok hozzáférhetősége hosszú időn keresztül szigorúan korlátozott volt, azonban 1995-ben egy nemzetközi projekt keretében a BRFK és az ORFK a kutatók rendelkezésre bocsátotta információs adatbázisát.¹³⁰

¹²⁹ Magyarországon a Központi Statisztikai Hivatal évente tesz közzé jelentés a sztrájkokról.

¹³⁰ Az ezen alapuló kutatás eredményeiről lásd *Új Rendészeti tanulmányok* 1996/1. 2. és Dominique Wisler, Szabó Máté (szerk.): *Tüntetés, rendőrség, demokrácia* Budapest, Villányi úti könyvek 17. 1999.

A tömegrendezvényekről készített beszámolókról kiderült, hogy gyakran formálisak, általában rövidek, a kutatók számára kevés releváns információt tartalmaznak, az adatok standardizációja pedig kétséges. A nemzetközi gyakorlatban egyébként erősen megoszlanak a vélemények a rendőrségi archívumok használhatóságáról. A szaktudósok többsége – épp a formális információk okán – többnyire mellőzi a rendőrségi adatbázisok forrásaként való használatát. Néhány kutató viszont, akik közül Olivier Fillieule emelkedik ki, úgy gondolja, hogy a rendőrségi archívumok képezik a legmegbízhatóbb forrásokat. Fillieule állítása alátámasztásul országspecifikus kedvező paramétereket említ: a francia rendőrségi adatbázis széles merítésű, pontos és kevésbé szelektív adatokat tartalmaz, ráadásul könnyen kutatható.¹³¹

4. *A tiltakozásokat koordináló és abban résztvevő szervezetek dokumentumai.*

Természetesnek tekinthető, hogy a megmozdulásokban, akciókban résztvevő organizációk dokumentumai az egyoldalú források körét bővítik, hiszen ezek az anyagok szinte kizárólag a szervezet célja, szempontjai mentén keletkeznek. A szervezetek dokumentumai nem valószínű, hogy reprezentálják az adott cél érdekében az országban, régióban a teljes tiltakozási repertoárt a konkrét időszakra vonatkozóan. A szervezetek forrásanyagai használatának hátrányát a nehézkes elérhetőség, illetve a beszerzésre fordítandó magas eszköz és időkölség képezi.

Ezen forrás előnye lehet viszont az egyes események aprólékos dokumentálása. Különösen jól használható ez a dokumentáció a protest megnyilvánulások elő- és utóéletének analizéséhez. **A szervezetek saját dokumentumai kiváló segédeszközt nyújthatnak a tiltakozási esettanulmány elkészítéséhez.**

Amennyiben a tiltakozás minden jellegzetessége és egyedisége a kutatás célja, és ehhez nem kizárólag az eseményt magát, hanem annak előtörténetétől kezdve a következményig minden lépés rekonstruálni kell, úgy ennek leghatékonyabb módszere az esettanulmány. Clark McPhail és David Schweingruber 1998-ban dolgozta ki az egyes demonstrációk folyamatelemzésének módszerét. A tiltakozásokról részletre kiterjedő jegyzőkönyvek készülnek a tiltakozás különböző helyszínein, amit stratégiaileg elhelyezett megfigyelők töltenek ki. Ezeket egészítik ki a szervezetek saját

¹³¹ Olivier Fillieule álláspontját részletesebben is bemutatam a média szelekciójáról szóló alfejezetben.

dokumentumaival.

5. Elektronikus média.

A politikai tiltakozások kutatásának egyik nyilvánvaló forrása az elektronikus média, és ezen belül döntően a televízió.¹³² A kereskedelmi és a közszolgálati televíziók híradói, heti hírműsorai, valamint a '90-es évek óta előbb Európában, majd Magyarországon is elterjedt hír- és gazdasági televíziók különböző műsorai alkotnak feldolgozható anyagot.¹³³

John McCarthy és Clark McPhail részletesen elemezte a washingtoni tiltakozások megjelenését a helyi írott és elektronikus médiában.¹³⁴ Arra az eredményre jutottak, hogy az elektronikus média szelekciója rendkívül erős. Ezt a kérdéskört lentebb részletesen is vizsgálom. Az általuk vizsgált televíziók hírei nagymértékben válogatott híryanagot közöltek. A félórás hírműsorokban kevés a háttér-információ, inkább az eseményt, annak lefolyását mutatják be. Jellemző, hogy a konfliktusos akcióról, mint botrányról számolnak be, aminek nyomán számos fontos információ, magyarázat háttérbe szorul. A televíziós híradók szerkesztőinek fő szempontja a vizuális megjelenítés, aminek következtében egyes mikroméretű, erőszakos kisebbségi csoportok felülreprezentáltak lehetnek az események tálalásában. A tiltakozások „hard” paraméterei közül – az időpont és a cél kivételével – kevésbé megbízhatóan tudósítanak.

¹³² Nagyon érdekes, hogy a szakirodalomban erőfeszítéseim ellenére egyetlen utalást sem találtam a rádió hírműsorainak lehetséges forrásként való kezelésére.

¹³³ Magyarországon a médiapiac átalakulásának mérföldköve volt 1997-ben a kereskedelmi televíziók műsorszolgáltatásának megjelenése. Az RTL Klub és a TV2 híradói rendkívül gyorsan, mintegy másfél év alatt a társadalom legfontosabb hírforrásaivá váltak. A politikai tiltakozások kutatása szempontjából tehát kb. 1998 közepe az a kezdet, amiktől a kereskedelmi televíziók nézettségük alapján is releváns forrásként használhatók. Korábbi időszakokra, összehasonlító elemzés elkészítésére a ma legnézettebb hírműsorai nem alkalmasak. A Magyar Televízió, mint korábbi monopol intézmény, és annak hírműsora, a Híradó elvileg pótolhatná a kereskedelmi televíziók hiátusát. A rendszerváltozás utáni közszolgálati televízió működéséről, politikai elfogultságáról kötetnyi irodalom született az elmúlt évtizedben. Nem véletlen, hogy az értekezés későbbi részeiben a „médiaháborúval” kapcsolatos tiltakozások is hangsúlyosan jelennek meg az 1993-as esztendőben.

A magyar médiapiac átalakulásáról, helyzetéről részletesen lásd: Antal Zsolt, Gazsó Tibor: *Magyar médiahelyzet* Budapest, Századvég Kiadó, 2005.; Bajomi-Lázár Péter (szerk.): *Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005. Sárközy Erika (szerk.): *Rendszerváltoztatás és kommunikáció* Budapest, Osiris Kiadó, 1999.; Vásárhelyi Mária, Halmi Gábor (szerk.): *A nyilvánosság rendszerváltása* Budapest, Új Mandátum Kiadó, 1998.

¹³⁴ Erről részletesen lásd: John D. McCarthy, Clark McPhail, Jackie Smith, Louis J. Crishock: "Electronic and Print Media Representations of Washington, D.C. Demonstrations, 1982 and 1991: A Demography of Description Bias" In: Dieter Rucht, Ruud Koopmans, Friedhelm Neidhardt (eds.): *Acts of Dissent New Developments in the Study of Protest* Berlin, Sigma, 1998.; Clark McPhail, David Schweingruber: "Unpacking Protest Events: A Description Bias Analysis of Media Records with Systematic Direct Observations of Collective Action – The 1995 March for Life in Washington, D.C." In: Dieter Rucht, Ruud Koopmans, Friedhelm Neidhardt (eds.): *Acts of Dissent New Developments in the Study of Protest* Berlin, Sigma, 1998.

A washingtoni tiltakozási események elektronikus forrásokon keresztül tudósítása sokkal tematikusabb, mint a nyomtatott forrásoké. A tiltakozások elektronikus úton történő tudósítása rövid, és sztoriba ágyazott... A beszámolók felolvasott szövege sokkal tematikusabb, mint a nyomtatott cikkeké. A nyomtatott sajtóban megjelenő beszámolók lényegesen több részletet nyújtanak, tehát nagyobb hangsúlyt fektetnek a tiltakozások részleteire, következőképp kevésbé szelektívek az esemény teljes bemutatásában.¹³⁵

Az elektronikus műsorszolgáltatók az újsághoz képest gyorsabban, akár egyenesben is képesek követni az eseményeket, így a társadalom nagy része számára alkalmasabb eszközt jelentenek pillanatnyi tájékozódásra. A legtöbb tiltakozáskutató felhívja a figyelmet, hogy a szervezők számára a médiába kerülés egyre inkább cél és nem eszköz. A hírműsorokkal kapcsolatos komoly probléma, hogy elemzési költsége messze meghaladja az összes többi forrás költségeit.

6. Az internet.

Az Amerikai Egyesült Államokból az 1980-as évek végétől kezdődően, de leginkább a '90-es évek elején terjedt el világszerte az internet, amely gyökeresen változtatta meg az információáramlást és a kommunikációról kialakult hagyományos felfogást.¹³⁶ Magyarországon a kezdeti időszakban állami ösztönzésre terjedt a hálózati rendszer. Kutatási szempontból az ezredforduló hozta meg az áttörést, amikor a különböző mozgalmak számára is megjelenési formává, eszközzé vált az internet. Ezzel párhuzamosan tömegesen terjedtek el az internetes információs portálok, online újságok, és a nyomtatott, illetve az elektronikus médium permanensen frissített tartalomszolgáltatása – alkalmazkodva a fokozódó piaci nyomáshoz – online formában is elérhetővé váltak.¹³⁷

Az online hírportálok egyre inkább alkalmas alapanyagot szolgáltatnak a feldolgozáshoz.¹³⁸ Egy-egy akciót, részletesen, képekkel, sőt helyenként hang- és

¹³⁵ John D. McCarthy, Clark McPhail, Jackie Smith, Louis J. Crishock: "Electronic and Print Media Representations of Washington, D.C. Demonstrations, 1982 and 1991: A Demography of Description Bias" In: Dieter Rucht, Ruud Koopmans, Friedhelm Neidhardt (eds.): *Acts of Dissent New Developments in the Study of Protest* Berlin, Sigma, 1998. 124. o.

¹³⁶ Az internet és a tiltakozások kapcsolatáról lásd: John Naught: „Vitatott terület: az internet és a globális civil társadalom” és Mario Pianta: „A globális civil társadalom párhuzamos csúcstalálkozó?” In: Helmuth Anheier, Marlies Glasius, Mary Kaldor (szerk.) *Globális civil társadalom* 1. Budapest, Typotex, 2004.

¹³⁷ Minden országos napilapnak, és a legtöbb megyei orgánumnak van saját online változata, pl. NOL.hu, MNO.hu, Magyarhirlap.hu, nepszava.hu, napi.hu, vg.hu.

¹³⁸ Magyarországon leglátogatottabb hírportálja az Origo.hu, az Index.hu.

videofelvétellel gazdagítva tárnak az olvasó elé. A történeteket az előidéző okoktól kezdve a következményig végigkísérik, adott esetben percről percre. Hírközléseiket jelentős háttérinformációval látják el, ami a mennyiségi elemzésen túlmenően az újabb keletű framing-elemzésre, és a claim-making eljárások alkalmazását is lehetővé teszi. Az internetes hírportálok általában szókimondóbb hangvételűek és beszámolóik helyenként valamilyen irányba elfogultak. Az internetes média robbanásszerű fejlődése, a hírportálok közötti fokozott verseny lehetővé teszi egy-egy esemény több szempontú vizsgálatát.¹³⁹ Az interneten fellelhető írások eleve elektronikusan rögzítettek, így azok digitalizációja nem jelent nagy anyagi terhet, inkább időigényes.

Az internetes dokumentumok alapján végzett elemzés azonban felvet számos problémát. Legnagyobb hátránya, hogy egyelőre összehasonlító – főleg korábbi időszakokra vonatkozó – elemzések elkészítésére nem alkalmas. A portálok archívumai legfeljebb 2000-2001-ig nyúlnak vissza. Másrészt ma már általában ugyanúgy hírtérként mentén szerveződnek, mint a nyomtatott sajtó, tehát szelektálnak. Ennek mennyiségi és minőségi jellemzői pedig – ellentétben az elektronikus és a nyomtatott médiával – még nem kutatottak.

7. A nyomtatott sajtó

Az empirikus alapokon nyugvó politikaitiltakozás-kutatás az elmúlt évtizedekben többnyire a folyamatosan és könnyen fellelhető, nagy számban rendelkezésre álló, és a viszonylag magas standardizáltságú információtartalommal rendelkező napilapokat használta a tiltakozások feldolgozása.

„Összehasonlítva egyéb mennyiségi forrásokkal, mint pl. a hivatalos statisztikákkal, évkönyvekkel vagy archívumokkal, a napilapok legfontosabb előnyei a társadalmi mozgalmak mobilizációjának tanulmányozása szempontjából, talán az, hogy folyamatos, könnyen elérhető forrást biztosítanak, mely magában foglalja egy adott ország által produkált tiltakozásos események egész tárházát.”¹⁴⁰

A napisajtó tényábrázolásai jól ellenőrizhetők miután egy-egy országban, régióban vagy

¹³⁹ Fontos azonban megjegyezni, hogy a kínálat és a kereslet Magyarországon még mindig nincs teljesen összhangban. A Társi 2006. júniusi Omnibusz vizsgálata szerint ugyanis a felnőtt magyar társadalomnak csak mintegy egyharmada internetezik. Ezen belül is a relatív többség, 48 százalék mindennap, további 26 százalék pedig hetente több alkalommal használja az online rendszereket. A szocio-demográfiai mutatók azt jelzik, hogy internet-használat még 2006-ban is elsősorban a nagyvárosi, magas iskolázottságú, 40 év alatti korcsoportok sajátja.

¹⁴⁰ In: Hanspeter Kriesi, Ruud Koopmans, Jan Willem Duyvendak, Marco G. Giugni: *New Social Movements in Western Europe* UCL Press, London, 1995. XXIII. oldal.

megyében **egyszerre többféle sajtótermék is rendelkezésre áll, ez pedig lehetővé teszi a közvetlen összehasonlítást a különböző tudósítások között.** Tetten érhető és kiiktathatóvá válik a durva és nyilvánvalóan célzatos eseménytorzítás.¹⁴¹ Elvileg a napilapok tudósításaira épülő analízis az érvényesség és a megbízhatóság alapkritériumának egyszerre képes megfelelni. Szintén a napisajtó előnyei közé sorolható, hogy általában hosszabb ideje, akár egy, másfél évszázada is kiadásra kerülnek (pl. The New York Times). Ezek a lapok a történeti jellegű és az aktuálisan zajló protest események elemzésére is alkalmasak. Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban napi rendszerességgel jelennek meg, így a kiválasztás során az egyes tiltakozásoknak körülbelül egyforma az esélye a bekerülésre.¹⁴² A híranyag magas standardizációja pedig kifejezetten segíti a szisztematikus feldolgozást. Az említetteken túlmenően az összes felsorolt forrás közül a nyomtatott sajtó dolgozható fel talán a leggazdaságosabban.

Dieter Rucht a médiaanalízisen alapuló kutatás legfőbb előnyének a szisztematizáltságot és objektivitást, az elektronikus feldolgozottságot, valamint a modellezhetőséget és osztályozhatóságot tartja. Ezek a paraméterek lehetővé teszik, hogy más közelálló politikatudományi területek empirikus adatai összekapcsolhatóak legyenek a tiltakozáskutatás eredményeivel. Rucht kiemelten hangsúlyozza a választói magatartás és a protest megnyilvánulásokban való részvétel kapcsolatának vizsgálatát.

A napisajtó előnyeit árnyalják egyes hátrányai. A hírérték szerinti szelekciót már az előzőekben is jeleztem. Szerintem a hírértékkel függ össze az empirikus érvényesség problematikája, azaz, hogy valóban az ismertetésnek megfelelő módon zajlott-e le a tiltakozás. Megfigyelhető az is, hogy a kis létszámú tüntetések gyakran kimaradnak a híranyagokból. Az elbeszélő, az újságíró szubjektív reprezentációja sem tárható fel és különíthető el maradéktalanul. Nem mindig tudható tehát – különösen szenzitív problémák esetében, többek között a drogfogyasztás legalizációja, valamint környezetvédelmi témák –, hogy az újságíró személyes véleménye mekkora mértékben bukkan fel az írásokban. Előfordulhat az események összemosása is. Önmagában egy tiltakozás nem mindig érdekes, nincs hírértéke, de ha például ellenreakcióként

¹⁴¹ Erről részletesen lásd: Dieter Rucht: "Protest und Protestereignisanalyse: Einleitende Bemerkungen" In: Dieter Rucht (Hg.): *Protest in der Bundesrepublik. Strukturen und Entwicklungen*, Frankfurt, Campus Verlag, 2001.

¹⁴² Magyarországon azonban némileg más a helyzet. Nincs olyan politikai napilap, amely a hét minden napján megjelenne.

szélsőségesek is megjelennek a demonstráción vagy éppen szélsőséggel szembeni békepártiak tűnnek fel, azonnal felértékelődik és ezáltal új kontextusba helyeződik az adott esemény.

Médiaelemzésen alapuló tiltakozáskutatás negatívumai három probléma köré rendezhetők:

- Az **információs források deficitje**, vagyis a tiltakozáskutatás napi sajtón alapuló formája csak azokból az információkból táplálkozhat, amelyeket a média kínál. A tudósítások szelektivitása – ami kétségtelenül a legsúlyosabb probléma – ily módon befolyásolja a tiltakozási esemény-elemzést. Minden e nehézséggel foglalkozó társadalomtudós – így McCarthy, McPhail, Rucht, Fillieule – egyöntetűen azt állítja, hogy a média, és ezen belül a sajtó nem ad reprezentatív mintát az aktuális tiltakozási eseményről. A médiában a protest prezentálása egy komplex történet illetve cselekvéssor részleteiből áll össze, azaz egyes részletek kiragadása, vagy éppen alulreprezentálása a közlés eltorzítását, a befogadó közönség értelmezési keretének megváltoztatását hozza magával. Ezt nevezhetjük **a média egyoldalú közlésének**.¹⁴³
- A második probléma, az **adatok túlzott standardizációja**, nehezítheti a konfliktusok feltárását, a tiltakozók megnyilvánulásainak értelmezését, valamint a kontextus kibontását. Ez az állapot elsősorban a kvantitatív és kevésbé a kvalitatív módszerek felhasználását hozza magával, vagyis a hermeneutikai, a szimbolikus interakcionista vagy az etnometodológiai megközelítés számára jelent gondot.
- A harmadik negatívum, hogy a demonstrációknak elsősorban a **nyilvánosság számára szánt része látszódik cselekvésként**. Rejtve maradhatnak ezzel szemben a jövőbeni megfontolások és akciók, a háttérben meghúzódó hajtóerők, a résztvevők tervezett utólagos tiltakozás-értelmezései, valamint a nézők szempontjai.¹⁴⁴

¹⁴³ Erről részletesen lásd John D. McCarthy, Clark McPhail, Jackie Smith, Louis J. Crishock: "Electronic and Print Media Representations of Washington, D.C. Demonstrations, 1982 and 1991: A Demography of Description Bias" In: Dieter Rucht, Ruud Koopmans, Friedhelm Neidhardt (eds.): *Acts of Dissent New Developments in the Study of Protest* Berlin, Sigma, 1998.

¹⁴⁴ Dieter Rucht: "Protest und Protestereignisanalyse: Einleitende Bemerkungen" In: Dieter Rucht (Hg.) *Protest in der Bundesrepublik Frankfurt*, Campus Verlag, 2001.

I. 1. 1. A média szelekciója

Ahogy erre fentebb utaltam a média szelektivitásának és torzításának láthatatlansága a sajtó cikkeken alapuló kutatás sarokpontja, ami indokolja, hogy ezt a kérdést részletesebben is megvizsgáljam. Három megközelítés igyekszik választ adni a média szelektivitására: a „kapuőr effektus”, a „hírek egyoldalúsága” és a „hírtérték”-centrikusság.¹⁴⁵ Az elsőnél az egyes újságíró, mintegy kapuőr maga örködik az ajtó előtt, és vagy beengedi vagy éppen bezárja a hírek előtt az „ajtót”. A második megközelítés a médiaközvetítés egyoldalúságát és politikai tendenciáit veszi górcső alá. Azt állítja, hogy az újságírók politikai attitűdjei, a szerkesztőség döntései befolyásolják leginkább a hírek szelekcióját. Végül azonban a hírtértékközpontúság vált általánosan elfogadottá.

Magyarországon Pokol Béla foglalkozott először mélyebben a média és a politika kapcsolatának politikatudományi aspektusaival.¹⁴⁶ Abból indul ki, hogy a globális világban egyrészt a modern ember világlátása kiszélesedik, egyre tágabb környezetet érzékel. Ez az egyre tágabb világkép azonban egyre kevésbé alapul saját forrásokon, azaz egyre kevésbé származik résztvevői szerepkörből. Döntővé válnak a tömegmédia válogatott és rendezett híryanagái, amelyek szükségszerűen szelektálnak a világra zúduló rendkívüli hírdömping egyes részletei között. Nem azt kell tehát felvetni, hogy van-e szelekció, hanem az, hogy ez hogyan, milyen elveken működik. Pokol állítása szerint a „...világ eseményeinek szelekciójánál a professzionális újságírót a hírtérték vezeti”.¹⁴⁷ A tömegkommunikációs alrendszernek a központi értékduálja, mozgató rugója a hírtérték léte vagy hiánya. Pokol Lutz Erbing alapján – a fentieket kiegészítve – a hírtérték szelekciós mechanizmusaként öt szempontot emel ki:

- az esemény aktualitása és meglepő ereje;
- a már bevett tematikai kereten belüli könnyű elhelyezhetőségük;
- az eseményekben résztvevők ismertsége és befolyása;
- az esemény által okozott konfliktus, kár vagy normasértés foka;
- geográfiai és kulturális közelségük.

¹⁴⁵ Peter Hocke: „Determining the Selections Bias in Local and National Newspaper Reports on Protest Events” In: Dieter Rucht, Ruud Koopmans, Friedhelm Neidhardt (eds.): *Acts of Dissent New Developments in the Study of Protest* Berlin, Sigma, 1998. 135. o.

¹⁴⁶ Bihari Mihály, Pokol Béla: *Politológia* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1998. különösen 268-283. o., Pokol Béla: *Szociológiai elmélet* Budapest, Századvég Kiadó, 2004. különösen 250-270. o.

¹⁴⁷ Pokol Béla: *Szociológiai elmélet* Budapest, Századvég Kiadó, 2004. 254. o.

A fentiek alapján egyértelműen állítható, hogy a hírértéken szerveződő média – amelynek legfontosabb szempontja, hogy friss és meglepő híreket tegyen közzé – maga is alakítja a tiltakozásokat, és a szelekciós mechanizmusa révén a közönség számára érthető és fogyasztható elemekkel tarkítva teszi közzé az eseményeket.¹⁴⁸

Az általános média-szelektivitás különösen érvényesül a politikai tiltakozások esetében. A tiltakozáskutatók kétféle torzító mechanizmust neveznek meg: egyrészt „...a hírforrás kiválasztását (a jelentések eltérő teljességét), és a bennük foglalt tartalmi elferdítéseket (pontatlan beszámolókat és az események eltérő értékelését).”¹⁴⁹ A szakirodalomban a különböző sajtótermékek összehasonlítását vagy más források bevonását javasolják a probléma feloldására. Az összevetés lehetővé teszi, hogy feltáruljon az egyes hordozók egyedisége és hiányossága. Kétségtelenül ez vált az utóbbi évek fontos kérdésévé, amit Ruud Koopmans¹⁵⁰ Olivier Fillieule és John D. McCarthy tanulmányai is alátámasztanak.¹⁵¹ Megjegyzendő azonban, hogy a klasszikusok közül már Sidney Tarrow is egyértelműen jelzi a válogatásból eredő problémákat. *Democracy and Disorder* című munkájában az egyik elismert olasz újságot, a Corriere della Sera-t használja legfontosabb forrásként. Könyvében megállapítja, hogy a lap „...természetesen nem nyújt tökéletes adatokat a kollektív cselekvésről. Sok tiltakozást kihagytak, és mások jelentőségét pedig eltorzították. Különösen nem várhatjuk tőle a 'ki támadott meg kit' igazságos interpretálását a tiltakozók és a rendőrség közötti gyakori összecsapásokról.”¹⁵²

A francia politikai tiltakozásokat tanulmányozó Fillieule – ahogy arra már utaltam –,

¹⁴⁸ Pokol egyébként arra a következtetésre jut, hogy a frissesség és az újdonság eluralkodása a tömegmédiumban megszüntette az alrendszer egy fontos korábbi politikai funkcióját, az új társadalmi problémák kihordását és megvitatását. A társadalmi mozgalmi szektor felélnéülését épp azzal magyarázza, hogy a tömegkommunikációs alrendszer elszakadt a politikától, így azokat a fontos, de a média számára érdektelen ügyeket, amelyek nem hordoznak hírértéket, a társadalmi mozgalmak hordják ki.

¹⁴⁹ Olivier Fillieule: „Franciaország a rendőrállam fennmaradása?” In: Dominique Wisler, Szabó Máté (szerk.): *Tüntetés, rendőrség, demokrácia* Budapest, Villányi úti könyvek 17. 1999. 40. o.

¹⁵⁰ Erről lásd Appendix Hanspeter Kriesi, Ruud Koopmans, Jan Willem Duyvendak, Marco G. Giugni: *New Social Movements in Western Europe* UCL Press, London, 1995.

¹⁵¹ Olivier Fillieule: „Tömegdemonstrációkkal kapcsolatos kutatás rendőrségi adatok alapján – A francia példa” In: Dr. Timoránszky Péter (szerk.): *Új rendészeti tanulmányok* 1996. 1. vagy Fillieule: „Plus ça change, moins ça change,” *Demonstrations in France During the Nineteen-Eighties*” In: Dieter Rucht, Ruud Koopmans, Friedrich Neidhardt (eds.): *Acts of Dissent New Developments in the Study of Protest* Berlin, Sigma, 1998. 200-201. o., vagy Olivier Fillieule: „Franciaország a rendőrállam fennmaradása?” In: Dominique Wisler, Szabó Máté (szerk.): *Tüntetés, rendőrség, demokrácia* Budapest, Villányi úti könyvek 17. 1999.

¹⁵² Sidney Tarrow: *Democracy and Disorder Protest and Politics in Italy 1965-1975* Oxford, Clarendon Press, 1989. 30. oldal

elutasítja azt a hagyományos felfogást, miszerint a politikai tiltakozások elemzésének legjobb forrása a média. Több kutatásában is elvégezte a napilapok és a rendőrségi archívumok összehasonlítását, és ebből azt a következtetést vonta le, hogy a napilapok nem alkalmasak a forrásként való használatra.¹⁵³ Több fontos információ, mint például a résztvevők száma, az erőszakos események körülírása rosszul dokumentált a napilapokban. Nem azt tartja alapvető gondnak, hogy az újságokban közölt adatok pontatlanok, hanem a „... a szisztematikusság teljes hiánya az újságok között és egy újságon belül is.”¹⁵⁴ Fillieule figyelmeztet, hogy a napilapok mindig valamilyen külső tényező alapján döntenek el, hogy egy-egy eseményről beszámolnak-e. Ilyen külső tényező **”az újságok érzékenysége a politikai kérdésekkel kapcsolatban”**. A keletkezett eredmények alapján megállapítja, hogy a média elsősorban a fővárosi, nagy csoportokat megmozgató eseményekre fókuszál, alulreprezentálva ezáltal a 100 résztvevő alatti protest megnyilvánulásokat.

A média szelektivitását két tényezőben ragadja meg R. Kelly és D. Snyder 1977-ben megjelent, ma már klasszikus tekintett munkájukban: egyrészt az újságok érzékenysége a tiltakozó események iránt, másrészt a protest esemény intenzitása (méret, erőszak és időtartam).¹⁵⁵ Minél több személyt aktivizál egy tiltakozás, annál nagyobb az esélye a bekerülésre. Ezen túl minél jelentősebb erőszak-potenciállal bír az esemény vagy minél kiterjedtebb az erőszak, annál valószínűbb, hogy a tiltakozás a média érdeklődésének középpontjába kerül. E folyamat azonban kölcsönös a média és a tiltakozók viszonylatában. Peter Waddington mutat rá, hogy az Amerikai Egyesült Államokban, a nyolcvanas években terjedő erőszakos tiltakozások oka és célja egyértelműen az volt, hogy a tiltakozók felismerték, a konfrontációval bekerülhetnek a televíziós híradásokba, és így ismertségre, szimpátiára és végső soron megfelelő erőforrásokra tehetnek szert.¹⁵⁶

¹⁵³ A Libération, a Le Monde, valamint a francia rendőrség archívumának összehasonlításakor azt találta, hogy a rendőrségi archívumban 758 eseményt regisztráltak, míg a két újságban ezek közül mindössze 73 jelent meg 1989. január és június között. Az is kitűnt, hogy a Le Monde és a Libération szinte kizárólag a Párizsban megjelent tüntetésekre koncentrált, más városokban lezajló akciók kimaradtak a szórásból. Ebből az adatból Fillieule a francia állam túlzott centralizáltságára következtet, amit, mint korábban látható volt, más kutatások is alátámasztanak. Lásd Olivier Fillieule: „Franciaország a rendőrállam fennmaradása?” In: Dominique Wisler, Szabó Máté (szerk.): *Tüntetés, rendőrség, demokrácia* Budapest, Villányi úti könyvek 17. 1999. 41. o. és Hanspeter Kriesi, Ruud Koopmans, Jan Willem Duyvendak, Marco G. Giugni: *New Social Movements in Western Europe* UCL Press, London, 1995. Table 2.2. 37. o.

¹⁵⁴ Olivier Fillieule: „Franciaország a rendőrállam fennmaradása?” In: Dominique Wisler, Szabó Máté (szerk.): *Tüntetés, rendőrség, demokrácia* Budapest, Villányi úti könyvek 17. 1999. 41. o.

¹⁵⁵ W. R. Kelly és D. Snyder: „Conflict Intensity, Media Sensitivity and the Validity of Conflict Data” *American Sociological Review* 1977. 42. 105-123. o.

¹⁵⁶ Lásd: Peter Waddington: *The Law. Armed and Public Order Policing*. Oxford, Clarendon Press, 1991.

A hírértéken szerveződő médiában az erőszakos események, az azt hordozó személyek, cselekedeteik bemutatása nagyobb teret kap, mint a tiltakozást kiváltó társadalmi és gazdasági probléma.

Kelly és Snyder munkájukban a tiltakozás intenzitásának harmadik elemét a lefolyás időtartamában ragadják tetten. A közvélemény érdeklődését emeli a tiltakozás növekvő időtartama. Megjegyzendő azonban, hogy a média és a politika globalizálódása,¹⁵⁷ a politikai idő felgyorsulása ezen megállapítás korlátozott érvényűségét hozta magával. Fillieule csatlakozik Kelly és Snyder elméletéhez, mert véleménye szerint is az újságok érzékenysége határozza meg azt, hogy mit és hogyan inak le az írott médiában:

- a. ha egy adott esemény olyan elemeket tartalmaz, amely már egyébként is a média érdeklődésének középpontjában áll, akkor növekszik annak bekerülési esélye magasabb, mint a többi eseményé, az esemény iránti érzékenység megnövekszik;
- b. ha fontos, sorsdöntő események zajlanak (pl. választás), akkor csökken a sajtó érdeklődése a politikai tiltakozások iránt;
- c. ha egy adott esemény túlnövi önmagát, a politikai és a közéleti érdeklődés középpontjába kerül, akkor a sajtó növekvő szenzibilitással fordul iránta. Magyarországon a vasutasok 1993-ban, illetve a BKV autóbuszvezetői 2003-ban sztrájkjukkal elérték azt, hogy már felhívásaik, követeléseik is automatikusan megjelennek a sajtóban, maga a sztrájk, pedig fő hírként, címlapon jelent meg, kiszorítva jó néhány más eseményt. Ezek a mega-tiltakozások más, kisebb tüntetéseket, demonstrációkat, akciókat automatikusan kiejtettek a hírekből. Ez azonban azért különösen veszélyes, mert ez a torzítás nem szisztematikus, hanem a napi események függvénye.¹⁵⁸

Fillieule szerint a média markáns szelektivitással viszonyul a protest cselekményekhez, és így képes alakítani az érdeklődés mértékét is: „...az [tiltakozó] események számának közép vagy hosszú távú alakulásával kapcsolatos trend a sajtóforrások alapján a

¹⁵⁷ A média globalizációjáról lásd: James Deane, Njonjo Mue, Fackson Banda: „A másik információs forradalom: a média és a közemberek befolyása a fejlődő országokban” In: Anheier, Marlies Glasius, Mary Kaldor: *A globális civil társadalom II.* Budapest, Typotex, 2004.

¹⁵⁸ Olivier Fillieule: „Tömegdemonstrációkkal kapcsolatos kutatás rendőrségi adatok alapján – A francia példa” In: Dr. Timoránszky Péter (szerk.): *Új rendészeti tanulmányok* 1996. 1. 94-95. o. és Olivier Fillieule: „Franciaország, a rendőrállam fennmaradása?” In: Dominique Wisler, Szabó Máté (szerk.): *Tüntetés, rendőrség, demokrácia* Budapest, Villányi úti könyvek 17. 1999. 43. o.

valóságban csupán a média figyelmének, csökkenésének a következménye.”¹⁵⁹

A ’90-es években az Egyesült Államokban John McCarthy és Clark McPhail szintén a média egyoldalú szelekcióját kutatta. Ők három tényezőt neveznek meg, amelyek döntően torzítják – egyoldalúvá teszik – a nyilvánosság érzékelését. Ezek

- az információ kihagyása;
- az információ elferdítése, és
- az esemény megformálása az információk kicsiny darabjaival.¹⁶⁰

McCarthy és McPhail elfogadja Tuchman azon álláspontját, miszerint egy hírlap felhasználhatósága attól függ, hogy a kutató milyen információt akar megtudni. Tuchman az információk két típusát különbözteti meg: a kemény („hard”), szinte adatjellegű leírást, azaz tiltakozás tényeit és a lágy („soft”) közléseket, azaz a tiltakozások prezentálásának szubjektív aspektusait. McCarthy és McPhail tapasztalatai szerint a **„minőségi” újságok korrekten közlik a „hard” információkat:** időzítés, helyszín, akcióformák, letartóztatottak száma, a „soft” közlések azonban korlátozottabbak. Azt is kimutatják, hogy a **nyomtatott hírközlés általában sokkal részletesebb, és pontosabb, mint az elektronikus tudósítás.** Végül arra a következtetésre jutnak, hogy a tiltakozás mérete általában egyenes arányban dönti el a média-bekerülés esélyét. A nagy méretű eseményeket szinte automatikusan bemutatják, míg a kicsiket szinte egyáltalán nem, a közepeseket pedig csak akkor, ha ahhoz külön érdekük fűződik.

A fenti szempontokat pontosítja Peter Hocke a német újságok tiltakozás-közlései nyomán. Azt mutatja ki, hogy az **újságok kettős szelekciót hajtanak végre.**¹⁶¹ **Az elsődleges szelekció során kiválasztódik az esemény, míg a másodlagos szelekció azt dönti el, hogy az adott esemény mely elemei kapjanak médiafigyelmet.** Egyértelművé teszi, hogy a méreten, valamint az újságok érzékenységén túl más tényezők is hozzájárulnak az elsődleges szelekcióhoz. A hírértéken szerveződő újságok hét szempont alapján döntenek el, hogy egy adott tiltakozás átesik-e a szelekción, azaz bekerül-e a

¹⁵⁹ Olivier Fillieule: „Franciaország, a rendőrállam fennmaradása?” In: Dominique Wisler, Szabó Máté (szerk.): *Tüntetés, rendőrség, demokrácia* Budapest, Villányi úti könyvek 17. 1999. 43. o.

¹⁶⁰ Erről részletesen lásd: Dieter Rucht, Ruud Koopmans, Friedhelm Neidhardt (eds.): *Acts of Dissent New Developments in the Study of Protest* Berlin, Sigma, 1998.

¹⁶¹ Peter Hocke: „Determining the Selections Bias in Local and National Newspaper Reports on Protest Events” In: Dieter Rucht, Ruud Koopmans, Friedhelm Neidhardt (eds.): *Acts of Dissent New Developments in the Study of Protest* Berlin, Sigma, 1998.

médiába és milyen „tálalásban”. Ezek, az időzítés,¹⁶² a méret, a „prominens személyek”,¹⁶³ az intézmények, a konfliktus,¹⁶⁴ a követelések konkretizációja és a meglepetés ereje.¹⁶⁵ Mint látható e hét szempont közül csak az egyik a méret, az összes többi szituációfüggő, de kétségtelenül arra felé mutat, hogy a média számára az újdonságot hordozó, érdekes, és feltehetően „izgalmas” sztori befogadható, a többi kevésbé. Hocke úgy gondolja, hogy az elsődleges szelekció határozza meg a másodikat is.

Ha a hírérték elég magas, az események átmennek az 'elsődleges szelekció' kapuján, és tudósításra kerülnek. A hírérték szintje meghatározza a 'másodlagos szelekciót' is, vagyis a sztori helyét, és a közlés mennyiségét, elrendezését. Ha az eseménynek több új eleme van, azt közlik, ha nem, akkor nem közlik.¹⁶⁶

A társadalomkutatók többsége összességében a hátrányok és a ténszerűségek mérlegelése után az írott sajtót tartja a tiltakozások feldolgozásának legalkalmasabb forrásának.

II. 1. 2. A nyomtatott sajtótermékek kiválasztása

A fentiekből kitűnt, a napisajtó, mint elsődleges forrás általánosan elfogadott. Abban azonban már kisebb az egyetértés, hogy a széles spektrumból melyik hírlapot milyen szempontok alapján kell kiválasztani. Ruud Koopmans a megfelelő sajtóorgánium kiválasztásnak hat kritériumát fogalmazza meg:¹⁶⁷ **a folyamatosságot, a gyakoriságot, a minőséget, a vizsgálat szintjét, a politikai színezetet, és a szelektivitást.**¹⁶⁸ Gyakorlatilag ugyanezen szempontok alapján választja ki Sidney Tarrow az olasz tiltakozások kutatására a Corriere della Sera-t. Az okokat négy pontban jelöli meg:

¹⁶² A tiltakozás kezdete megfelelő időpontra időzített-e?

¹⁶³ Van-e valamilyen fontos személy, vagy sem az eseményen?

¹⁶⁴ Ide sorolható a konfliktus kockázata, az eskaláció veszélye, valamint az akció elsődleges formájának időtartama.

¹⁶⁵ Az akció és az üzenet mennyire hordoz innovációt.

¹⁶⁶ Peter Hocke: „Determining the Selections Bias in Local and National Newspaper Reports on Protest Events” In: Dieter Rucht, Ruud Koopmans, Friedhelm Neidhardt (eds.): *Acts of Dissent New Developments in the Study of Protest* Berlin, Sigma, 1998. 135. o.

¹⁶⁷ Ruud Koopmans: „The Use of Protest Event Data in Comparative Research: Cross-National Comparability, Sampling Methods and Robustness” In: Dieter Rucht, Ruud Koopmans, Friedhelm Neidhardt (eds.): *Acts of Dissent New Developments in the Study of Protest* Berlin, Sigma, 1998.

¹⁶⁸ Egy nagy, négy nyugat-európai országra kiterjedő összehasonlító vizsgálatban Kriesi, Koopmans, etc. a szintén négy szempont alapján választott ki lapokat. (1.) összehasonlítható minőség, (2.) belföldi terjesztés, (3.) politikai beállítódás, (4.) tiltakozási eseményekről szóló riportok szelektivitása. Ezek alapján Franciaországban a *Le Monde*-ot, Németországban a *Frankfurter Rundschau*-t, Hollandiában az *NRC/Handelsblad*-t (NRC), Svájcban pedig a *Neue Zürcher Zeitung*-ot (NZZ) választották ki.

- folyamatosság: ez volt Olaszország legrégebbi független nemzeti újságja.
- politikai színezet: politikailag mérsékelt újság, azonban nem állt egyetlen párt vagy mozgalom befolyása alatt.
- szelektivitás: miután Milánóban adták ki, az ipari és az általános tiltakozásokat jól tudta nyomon követni.
- minőség: az észak-olasz üzleti körök kedvelt lapjaként nagy mennyiségű hírt tartalmazott a gazdasági konfliktusokról.

Látható tehát, hogy a megfelelő sajtótermék a vizsgálat teljes időtartamát fel kell, hogy ölelje, és a többi kritériumra vonatkozóan sem lehet változás a kutatási periódus alatt (így baloldali lapból hirtelen, pl. tulajdonváltás miatt, nem lesz markáns jobboldali beállítódású termék).

Még a kutatás megkezdése előtt egyértelművé kell tenni, hogy milyen gyakorisággal vagy mely periódusban megjelenő újság kiválasztására kerül sor. A gyakoriság problematikájának eklatáns példája Kriesi kutatása, aki kizárólag a hétfői újságokat elemezte, azzal, hogy a hétfőre két napjának eseményeit is rögzíteni tudták. A nemzetközi adatok azonban azt mutatják, hogy a tiltakozások nem egyenletesen oszlanak el a hét különböző napjain. A nyolcvanas évek Franciaországi protest megnyilvánulásait vizsgálva ugyanezt állapítja meg Fillieule. A hétköznapokon több és jelentősebb esemény zajlott le, mint hétfőn. „Hétfőtől csütörtökig az események száma folyamatosan emelkedik, csütörtökre tetőzik, majd péntektől vasárnapig jelentősen csökken.”¹⁶⁹ Ráadásul a hétköznap és a hétfőre zajló megnyilvánulások jellege is különbözik. Hétfőként Franciaországban főleg az ‘általános’ politikai eseményekhez kapcsolódó tiltakozások zajlottak le. Így a csak hétfőket figyelő kutatásoknál fennáll az a veszély, hogy a gazdasági jellegű követelések kapcsolódó történések kimaradnak, túlzottan is homogének, sőt egyoldalúak lehetnek.

Koopmans szerint olyan újságokat kell választani, amelyek magas minőséget hordoznak vagy ún. bevett, elismert lapokként fogadja el a közvélemény, illetve a tudós társadalom.¹⁷⁰ Amennyiben országos vizsgálatról van szó, azokat a hírlapokat kell

¹⁶⁹ Olivier Fillieule: „Franciaország, a rendőrállam fennmaradása?” In: Dominique Wisler, Szabó Máté (szerk.): *Tüntetés, rendőrség, demokrácia* Budapest, Villányi úti könyvek 17. 1999. 44. o.

¹⁷⁰ E kritérium alkalmazásakor a legnagyobb buktató az, hogy vajon ki, vagy kik azok a személyek, akik

használni, amelyek merítési hálója az egész országra kiterjed, tehát bárhol történik is egy akció, annak ugyanakkora a bekerülési esélye. Fillieule mellett Peter Hocke is rámutat, hogy e kritérium használata Franciaországban és Németországban is illúzió. A fővárosban megjelenő országos napilapok elsősorban a fővárosi eseményekre koncentrálnak, és csak nagyon kivételesen közölnek más nagyvárosokban zajló protest cselekményeket.

A sajtótermék kiválasztásának következő neuralgikus pontját az újság politikai színezete képezi, amellyel kapcsolatban két versengő nézet alakult ki. Az egyik az összehasonlítható újságokat preferálja, azaz a politikailag szélsőséges lapok feldolgozását kerülendőnek tartja. A másik megközelítés szerint az ideológiai paletta közepén található hírlap mellé, kontrollcsoportként, szélsőséges hangvételű lap(ka)t is kiválaszt. Az utolsó szempont a szelektivitás, amelyet a fenti fejezetben bővebben tárgyaltam.

II. 1. 3. Az elemzés alapegységének kiválasztása

Metodológiai behatárolásom fontos pontja az elemzés alapegységének kijelölése, azaz annak eldöntése, hogy mi a „lehetséges legkisebb kódolási egység”. Earl Babbie szerint elemzési alapegység lehet egy dokumentum, egy cikk, egy kép, egy rajz, egy mondat vagy legvégső esetben egy magányos szó is.¹⁷¹ Grzegorz Ekiert, Jan Kubik és Szabó Máté által irányított a „Kollektív cselekvés stratégiái a demokratizálódó társadalmakban ...” című vizsgálat, 1989. január 1. és 1994. június 31. között elemezte Magyarország, Lengyelország, Szlovákia és az egykori Kelet-Németország protest eseményeit. Az 1993-as évet is magába foglaló nemzetközi kutatás résztvevői az alábbi konszenzusos megoldást alkalmazták az elemzési alapegység kiválasztására:

Az adatgyűjtési egység az újságcikk, amely egy tiltakozó akcióval foglalkozik. ...
Az elemzési egység, amely egyetlen kérdőívbe kerül, a különböző forrásokból származó információkat egyesít, amelyek mind ugyanazzal a tiltakozással, avagy azzal a cselekménysorral foglalkoznak, amelyet egy tiltakozó cselekményként

megfelelő módon, hitelesen tudják eldönteni, hogy melyek a magas minőségű elveket hordozó újságok. Erre a problémára Antal László *A tartalomelemzés alapjai* című klasszikus munkájában azt az eljárást ajánlja, hogy a kutatás vezetője végeztesen független szakértőkkel előzetes tesztelést. Az ő döntésük, illetve javaslatuk lehet alap az adott újság kiválasztásakor.

¹⁷¹ Részletesen lásd: Earl Babbie: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata* Budapest, Balassi Kiadó, 2003.

fogunk fel.¹⁷²

Az összehasonlíthatóság szempontját figyelembe véve 1993-ra és 2003-ra vonatkozóan is ezt alkalmazom az elemzés alapegységének kiválasztásakor, azaz egy cikk, esetleg fotó, kerül kérdőíves feldolgozásra.

II. 2. Tartalomelemzés

Ha csak egy vagy néhány különleges cselekmény vizsgálatára törekszünk érdemes megfontolni a „közvetlen” források és egyéb kutatási módszerek igénybe vételét. Sor kerülhet résztvevő megfigyelésre, aktivistákkal vagy más megfigyelőkkel mélyinterjúk készítésére, élettörténet-elemzésre. E módszerek korlátoltsága abban jelenik meg, hogy időben és térben viszonylag szűk keretet képesek befogni. Ebből következik, hogy sem a résztvevő megfigyelés, sem a mélyinterjú, sem az élettörténet-elemzés nem alkalmas a tiltakozások dinamikájának nagy területen és hosszú időszakon keresztül történő tanulmányozására.¹⁷³

A sajtóban megjelent cikkeken alapuló tartalomelemzés a leginkább alkalmas arra, hogy reprezentatív módon lehetővé tegye a tiltakozások elemzését.¹⁷⁴ A tartalomelemzés olyan empirikus társadalomtudományi módszer, amely nem beavatkozó jellegű, azaz következmény nélküli. A beavatkozás-mentesség azt jelenti, hogy a kutatás során nem éri semmiféle behatás, befolyásolás a megfigyelés tárgyát, és a vizsgálat befejezésekor semmilyen változás nem történik a kutatás tárgyában. A nemzetközi szakirodalom pozitívként emeli ki, hogy a tartalomelemzés nem visszaható jellegű.

Az első bizonyítható, dokumentált „tartalomelemzés” a XVIII. században,

¹⁷² Grzegorz Ekiert, Jan Kubik: „Instruction for Protest Event Analysis in Hungary and a Questionnaire for the Survey” Dr. Timoránszky Péter (szerk.): *Új rendészeti tanulmányok* 1996. 2. 166. o.

¹⁷³ Részletesebben lásd: Dieter Rucht and Thomas Ohlemacher: “Protest Event Data: Collection, Uses and Perspectives” In: Mario Diani and Ron Eyerman (ed.): *Studying Collective Action* London, SAGE Publication 1992.

¹⁷⁴ A tartalomelemzésről részletesen lásd: Jennifer Mason: *Kvalitatív kutatás* Budapest, Józsefvárosi Műhely Kiadó, 2005, Letenyei László: *Településkutatás* Budapest, L'Harmattan – Ráció Kiadó, 2005., Earl Babbie: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata* Budapest, Balassi Kiadó, 2003., Ehmann Bea: *A szöveg mélyén* Budapest, Új Mandátum Kiadó, 2002., Naresh K. Malhotra: *Marketingkutatás* Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 2001., Norman K. Denzin, Yvonnar S. Lincoln: „Content and Narrative Analysis” In: Norman K. Denzin, Yvonnar S. Lincoln (ed): *Handbook of Qualitative Research* London, Sage Publications, 1994., Klaus Krippendorff: *A tartalomelemzés módszertanának alapjai* Budapest, Balassi Kiadó, 1995., Antal László: *A tartalomelemzés alapjai* Budapest, Magvető Kiadó, 1976.

Svédországban készült.¹⁷⁵ Egy nyomtatásban megjelent vallási szöveg „elemzésére” került sor a hivatalos állami egyház felkérésére. A modern tartalomelemzés úttörője Eric Loeb, aki 1903-ban részletes osztályozási sémát javasolt „a tartalom belső struktúrájának” kialakítására, amelynek célja az újságok által betöltött társadalmi funkciók feltárása volt. Kísérlete azonban nem járt tudományos eredménnyel. Hasonló sorsra jutott Max Weber, aki 1910-ben nagyszabású tartalomelemzés elkészítésére tett javaslatot a Német Szociológiai Társaság közreműködésével.

A tartalomelemzés modern módszere azonban nem a problémát felvető Európában, hanem XIX-XX. század fordulóján az Amerikai Egyesült Államokban alakult ki. Ekkoriban az USA-ban rohamosan megnőtt az újságok száma. A tömegpiaci igények vizsgálata, illetve az olvasói szokások megismerése inspirálta az empirikus újságelemzés megindítását. Ekkoriban alakult ki a kvantitatív sajtóelemzés, amelynek első publikált eredménye 1893-ból származik, címe „Szolgáltat-e mostanság valamilyen újsággal az újságok?”.¹⁷⁶ John Gilmer Speed feldolgozta 1891 és 1893 között, hogy milyen változásokon mentek keresztül a legfontosabb New York-i lapok vasárnapi lapszámai. A módszere a lehető legegyszerűbb volt: megmérte, hogy az újság hány hüvelyknyi hasábot biztosít a botrányos témáknak, szemben a tudományos, irodalmi híreknek. A kvantitatív sajtóelemzés csúcsteljesítményének Malcolm Macdonald Willey *A vidéki újság* című munkáját tekintik.¹⁷⁷ A Connecticutban kiadott hetilapok megjelenését rögzítette példányszám, témáik változása, társadalmi szerepük alapján. A kvantitatív sajtóelemzés emellett az adott újságcikkben található bizonyos szavak, mondatok gyakoriságát vizsgálja. A ma is használatos kvantitatív tartalomelemzés az újságban megjelent nyílt híryanagot vizsgálja. Célja ezen közlemények módszeres mennyiségi elemzése, mert nem az adatokra vonatkozó kontextust, hanem a cikkekben található tényeket, adatokat vizsgálja. A kvantitatív tartalomelemzés szempontjából lényegtelen momentum, hogy a vizsgálat alapegységét előzetesen elkészített standard kérdőív vagy más a kódolóknak adott utasítások alapján történik-e, esetleg a tartalomelemzés egyes technikáit veszi át.

¹⁷⁵ A tartalomelemzés történetét részletesen dolgozta fel Klaus Krippendorff és Ehmann Bea. Lásd Klaus Krippendorff: *A tartalomelemzés módszertanának alapjai* Budapest, Balassi Kiadó, 1995. és Ehmann Bea: *A szöveg mélyén* Budapest, Új Mandátum Kiadó, 2002.

¹⁷⁶ Klaus Krippendorff: *A tartalomelemzés módszertanának alapjai* Budapest, Balassi Kiadó, 1995. 14. o.

¹⁷⁷ Malcolm Macdonald Willey: *The country newspaper* Chapel Hill, The University of North Carolina press, 1926.

A tartalomelemzés második hulláma a közvélemény-kutatások módszertanára épít. A minőségi tartalomelemzésre való ugrás döntő állomása a második világháború volt.¹⁷⁸ Hivatalosan ekkor fogadják el a tartalomelemzést, mint a társadalomtudományok egyik módszertani ágát, méghozzá Bernard Berelson és Paul Lazarsfeld munkássága köszönhetően. Közös elemző munkájuk, a *Content Analysis in Communication Research*¹⁷⁹ tekinthető a modern kvalitatív tartalomelemzés egyik alapjának. A tartalomelemzés módszere összességében tehát a következtetésekből kibomló analízis:

... amelynek során közlemények, üzenetek törvényszerűen visszatérő sajátosságai alapján módszeres és objektív eljárással olyan következtetéseket vonunk le, amelyek a **közleményekben nyíltan kimondva nincsenek**, de az üzenet megszerkesztettségének, azaz a kódolásnak a módjából **kiolvashatók**. (kiemelés tőlem)¹⁸⁰

Azaz a kvalitatív tartalomelemzés olyan információk feldolgozására vállalkozik, amelyek nincsenek benne az eredeti forrásban, illetve az eredeti szövegben.

A tartalomelemzés harmadik szakasza a személyi számítógép megjelenéséhez és elterjedéséhez kötődik. A „forradalmi” módszerről először Thomas Albert Sebeok és Valdis Zeps publikált 1958-ban. Azóta a számítógépes tartalomelemzés önálló tudományággá nőtte ki magát, és ennek nyomán terjedt el a társadalomtudományokban. A politikatudományban először Daniel Hays alkalmazta a számítógépes tartalomelemzés módszerét 1960-ban.¹⁸¹ A számítógép használata a kezdeti időszakban elsősorban technikai előrelépést jelentett, bizonyos kifejezések keresését gyorsította fel. Hays például különböző politikai dokumentumok vizsgálatát végezte számítógépes technikával. A kezdeti próbálkozások után XX. század vége hozta meg az áttörést a számítógépes alkalmazások terén. Ekkor terjednek el a kvalitatív és kvantitatív szövegelemzést segítő szoftverek, így a különböző szövegszerkesztők, valamint a speciális TACT, illetve a Textbase szoftverek.¹⁸²

A tartalomelemzés kapcsán a hibák két csoportja különböztető meg: a szisztematikus és a

¹⁷⁸ A második világháború alatt az Egyesült Államokban számos katonai szervezet vizsgálta a náci propaganda gépezet működését. Ebből a munkából alakul ki a propaganda-analízis, melynek egyik legfontosabb kézikönyve A. George: *A propaganda-analízis* 1959.

¹⁷⁹ Lásd Klaus Krippendorff: *A tartalomelemzés módszertanának alapjai* Budapest, Balassi Kiadó, 1995.

¹⁸⁰ Antal László: *A tartalomelemzés alapjai* Budapest, Magvető Kiadó, 1976. 15. o.

¹⁸¹ Daniel Hays: *Automatic Content Analysis* Santa Monica, Rand Corporation, 1960.

¹⁸² Ehmann Bea: *A szöveg mélyén* Budapest, Új Mandátum Kiadó, 2002. 22-32. o.

véletlen hibákat. Az elfogultság nem mindig jelent problémát a tudományos kutatásban. Amíg az elfogultság szisztematikus, addig kiküszöbölhető a feldolgozás során használt technikákkal, például a tartalomelemzés módszereivel. Például, ha csak a hétfői lapszámokat választjuk ki, akkor tudnunk kell, hogy az újságokban szisztematikus módon alul lesznek reprezentálva a hétköznapiakon szokásos sztrájkok, tüntetések.¹⁸³ Mint ahogy Fillieule rámutat, az hogy, mi kerül be egy újságba, azaz mi a szelekció kritériuma, nem mindig és nem pontosan tudható, így a véletlen hibák gyakoriak az újságokban. A véletlen hibák kiszűrése sokkal nagyobb keresési idő felhasználásával jár, és több asszisztens munkáját igényli. Elmondható azonban az is, hogy a véletlen hibák hosszú idősorban vagy összehasonlításakor kiegyenlíthetik egymást, és így azok alapvető módon nem befolyásolják a kapott eredményeket.

Kutatásomban, a fejezet tanulmányai alapján az írott sajtót választottam forrásként. Ennek oka, hogy 1993-ban Magyarországon még gyermekcipőben járt az internet, a Magyar Televízió pedig monopolhelyzetben volt. A forráskiválasztásnál jelzett kritériumok tehát e két médiatípusra nem alkalmazhatók. Az írott sajtó viszont mindkét évre vonatkozóan rendelkezésre állt. Magyarországon nem alakult ki az ideológiai közepet megjelenítő országos hírlap. Az országos napilapok a három nagy ideológiai irányzatot jelenítik meg (ugyan eltérő mértékben), amelyekből egyet-egyet választottam. Az általam feldolgozott 1993-as és 2003-as évben a Népszabadság a szociáldemokráciához, a Magyar Nemzet konzervativizmushoz, a Magyar Hírlap pedig a liberalizmushoz áll közel. Ez a három napilap egyaránt megfelel az általánosan elfogadott kritériumoknak. Mindkét évben folyamatosan jelentek meg a hét hat napján, azonos minőségben, országos terjesztésben, politikai színezetük a vizsgált évek alatt és között nem változott, és tapasztalataim szerint a szelektivitás mértéke sem módosult lényegesen a 10 esztendő alatt. A kutatás elemzési alapegysége – ahogy erre az Ekiert és Kubik idézet utal – az újságcikk, amely a tiltakozó akcióval foglalkozik.

A disszertáció empirikus alapokon nyugszik, amelynek során alapvetően kvantitatív módszereket használok. A tiltakozások megítélése, valamint a tiltakozók társadalmi hátterének feltárása klasszikus véleménykutatási eszközökkel, a survey

¹⁸³ „Az újságok közül csak a hétfői lapokra koncentráltunk, mivel a hét két napját fedi le, és nagy számú nem konvencionális esemény a hétvégéken összpontosul. A sztrájkokat, mely tipikusan a hét során történnek, külön kell kezelni.” Hanspeter Kriesi, Ruud Koopmans, Jan Willem Duyvendak, Marco G. Giugni: *New Social Movements in Western Europe* UCL Press, London, 1995. XXIII. oldal.

vizsgálatok felhasználásával történik a IV. fejezetben. Az V. fejezetben a tiltakozásokkal kapcsolatos cikkek feldolgozása kvantitatív tartalomelemzésen alapul. A sajtótermékek feldolgozása során 26 kérdésből álló standard kérdőívet használok. E kérdőív tartalmaz nyitott és zárt kérdéseket. Nem egy-egy szó, szócsoporthoz, mondat kontextusát, hanem a tiltakozásokra vonatkozó explicit adatokat analízálom. A cikkek feldolgozásához 26 kérdésből álló standard kérdőívet alkalmazok, amelyet az SPSS segítségével dolgozok fel. A változók túlnyomó többsége nominális mérési szinten mért kategóriális változó, így többváltozós statisztikai elemzések készítésére viszonylag szűk lehetőség nyílik.

Az elemzés során tényként fogadom el a média szelektivitását. Vélelmezem, hogy ez elsősorban a lokális tiltakozásokat, valamint a kisebb mobilizációs potenciállal rendelkező protest eseményeket érinti hátrányosan. A sajtóban tapasztalható különbségekre elsősorban az ún. „hard” adatok ismertetése során utalok. Az egyes újságokban megjelent cikkeket újságonként csoportosítva nem elemzem. A vizsgált években a Népszabadság szociáldemokrata, a Magyar Hírlap liberális, a Magyar Nemzet pedig keresztény, konzervatív értékeket preferál, és ezek a különbségek a tiltakozások feldolgozása során kiegyensúlyozhatják egymás hatását.

III. A magyarországi politikai, gazdasági rendszer állapota, a keretfeltétel-rendszer (1993–2003)

Szükséges megvizsgálni a magyarországi politikai intézmények, a pártrendszer, a kulturális-ideológiai mező, valamint a gazdasági környezet állapotát, hatását a politikai tiltakozásokra. A trendek bemutatása során választ keresek arra, hogy az 1993-as, illetve a 2003-as években – és az értelmezés elősegítése érdekében valamelyest korábban – az egyes politikai és a gazdasági tényezők – így a gazdasági fejlődés, az életszínvonal, a foglalkoztatottság – ezek számszerű mutatói és szubjektív érzete mennyire indukálhattak tiltakozási akciókat. Egy konkrét ország parlamentjének, kormányzatának, közigazgatásának, pártrendszerének, kultúrájának, közéletének működési módja, mechanizmusa képes ellentéteket generálni, illetve tompítani. Ezen belül kulcszerepe van a kormányzat befogadó vagy kizáró taktikájának, az elitök közötti ellentét intenzitásának, a szakszervezetek erejének, a társadalom egészének vagy egyes szegmensei szociális állapotának is. A konfliktuspotenciálok kibontásakor a dinamikus megközelítést alkalmazom, azaz elsősorban politikai, gazdasági, társadalmi trendeket veszek alapul, hiszen a konkrét éveket megelőző helyzet is formálta az aktorok egyes konfliktushoz való viszonyát.

III. 1. A politikai alrendszer elemei

III. 1. 1. A politikai intézmények

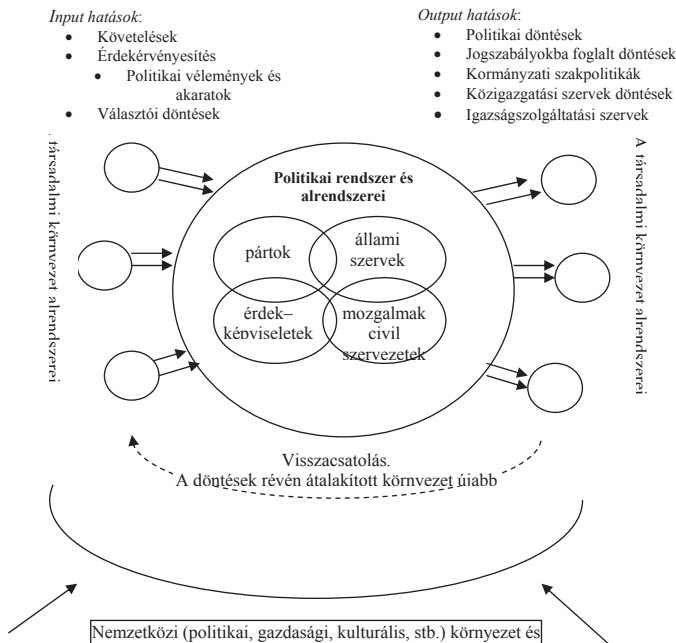
A rendszerváltoztatás nyomán kialakult a nyugati centrum országokra jellemző polgári, demokratikus intézményrendszer, a jogállam és történelmi léptékkal mérve relatíve gyorsan végbement a gazdaság átalakítása is. A politikai rendszer minden meghatározó eleme átesett az alapvető, „forradalmi jelentőségű” változáson. „Magyarország parlamentáris köztársaság, ahol az alkotmány rögzíti a hatalmi ágak elválasztásának elvét. A törvényhozás hatalmát az írott alkotmány és az Alkotmánybíróság korlátozza.”¹⁸⁴ A periodikusan visszatérő országgyűlési és önkormányzati választások képezik a

¹⁸⁴ Körösenyi András: „Kié a hatalom? A hatalom pluralitása Magyarországon, 1990-1992” *Politikatudományi Szemle* II. évf. 1993. 4. sz. 7. o.

politikai rendszer egy-egy eleme innovációjának mozgatórugóját. 1990 óta többpártrendszer működik, amelyhez a 2003-ig terjedő közel másfél évtizedben egyre erősebbé váló miniszterelnök-centrikus kormányzás kapcsolódik.

A magyar politikai rendszer a nemzetközi és a hazai gazdasági és kulturális alrendszerrel kölcsönhatásban működik. Az ország nemzetközi egyezményekben vállalta az európai uniós és NATO-tagságot, így a nemzetközi politikai viszonyok nemcsak környezetet jelentenek, hanem részben aktív alakítói is a hazai politikai, gazdasági fejleményeknek, mert Magyarország kapcsolódik a világ gazdaságához és annak globális intézményeihez, szerveihez. Kialakult a politikai nyilvánosság, a döntéseket inputok is indukálják, és a politikai rendszer elemei outputokban hatnak a társadalomra és a többi alrendszerre (5. ábra).

5. ábra A politikai rendszer folyamatábrája

Forrás: Bihari Mihály: *Magyar politika 1944-2004. Politikai és hatalmi viszonyok* Budapest, Osiris Kiadó, 2005. 440. o. 4. ábra.

A rendszerváltoztatás időszakában az állampolgárok rendkívül bizakodóak voltak a

demokrácia működésével kapcsolatban, ugyanis az új politikai berendezkedéstől várták anyagi, szociális státusuk érdemi javulását. A poszt szocialista majd új kapitalista rendszert az államszocializmus gazdasági teljesítőképességének alkalmatlansága alapozta meg. 1989 előtt kimondatlan, latens paktum kötött a politikai osztály és a társadalom között, a latens „társadalmi szerződés” szerint a társadalom távol tartja magát a politikától, cserébe a politika relatív jólétet biztosít. Ebben fejeződik ki a Kádár-korszak társadalmi legitimációja. Ez az „egység” a nyolcvanas évek közepétől fokozatosan felbomlott, az államszocialista, illetve államkapitalista szisztéma egyre kevésbé volt képes biztosítani a szociális jólétet.

A rendszerváltoztatás folyamatában létrejött illúziókban a demokrácia és a jólét ígérete összefonódhatott, és szinte az egész társadalmat meglepte, hogy a szabadságnak nem egyenes következménye az anyagi biztonság. Mindezek ellenére napjainkban is kitapintható a demokrácia és a jólét párhuzamos elvárása, ebből adódik, hogy az anyagi biztonság hiánya a demokráciával szembeni elégedetlenségként is megjelenik.

A véleménykutatási adatok azt jelzik, hogy a vizsgált közel másfél évtized során négy évben, 1992-1993-ban, valamint 1995-1996-ban volt a legnagyobb – 70 százalék feletti – a demokrácia fejlődésével való elégedetlenek aránya (lásd 6. ábra). A kielégítetlen társadalmi igények és ígéretek tömeges méretben nem vezettek az új berendezkedés elvetéséhez: „... a rendszerváltással kapcsolatos remények be nem teljesülése ugyan nem semmisítette meg a demokrácia és a kapitalizmus *absztrakt* támogatását, ám csökkentette azt.”¹⁸⁵ **Az új rendszer legitimációja formális értelemben nem kérdőjeleződött meg,** hiszen „... a politikai hatalom a civil társadalom felől épül ki, a politikai osztályt szabad választásokon keresztül legitimálják, a kormányzat működését az alkotmányos jogállamiság kereteibe illesztik és a demokratikus nyilvánosság intézményein keresztül folyamatosan ellenőrzik.”¹⁸⁶ **A hétköznapi élet színterén azonban a delegitimáció jegyei mutatkoztak.** A kialakult demokratikus rend legitimációs problémáihoz hozzájárult az Antall-kormány gyenge teljesítménye a gazdasági és részben a politikai válság rendezésében. Ennek folyományaként a szociális válság további mélyülése, a társadalmi egyenlőtlenségek növekedése és a rendszerváltoztatás időszakában kialakult

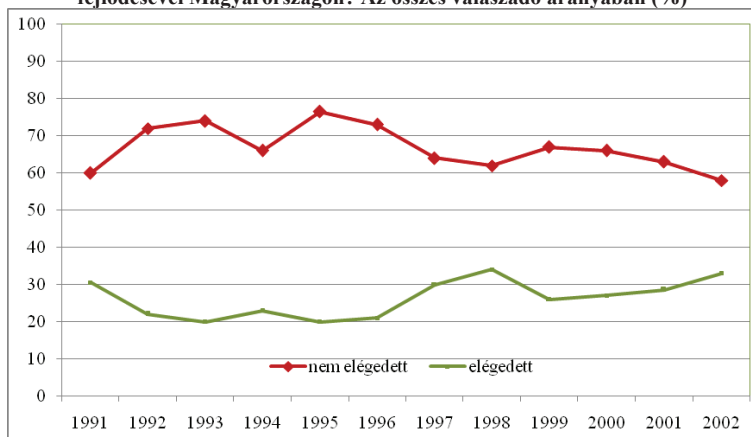
¹⁸⁵ Körösi András, Tóth Csaba, Török Gábor: *A magyar politikai rendszer* Budapest, Osiris Kiadó, 2005. 35. o.

¹⁸⁶ Bayer József: *A politikai legitimitás* Budapest, Napvilág Kiadó – Scientia Humana, 1997. 270. o.

jóléti illúziók, többek között a fejlett piacgazdaságon alapuló, teljesítő képes modern jóléti társadalom kiépülésének gyors erodálódása, sőt megsemmisülése. Ráadásul a rendszerváltoztatás csekély tömegmozgalmi támogatás mellett zajlott, és az új politikai rendszer **megegyezéses pártmodellben** épült fel. A magyar társadalom egyre nagyobb kritikával szemlélte az új politikai osztály egyre élesedő, kompromisszumokra legkevésbé sem hajló belső hatalmi konfliktusát.

Az adatokból is látható, hogy a **demokrácia működésével szembeni ellenérzés maximuma egyrészt az alapvető gazdasági átalakításokhoz, valamint a Bokros-csomag bevezetésének időszakához kapcsolódik.**

6. ábra Mindent egybevetve Ön elégedett vagy nem elégedett a demokrácia fejlődésével Magyarországon? Az összes válaszadó arányában (%)

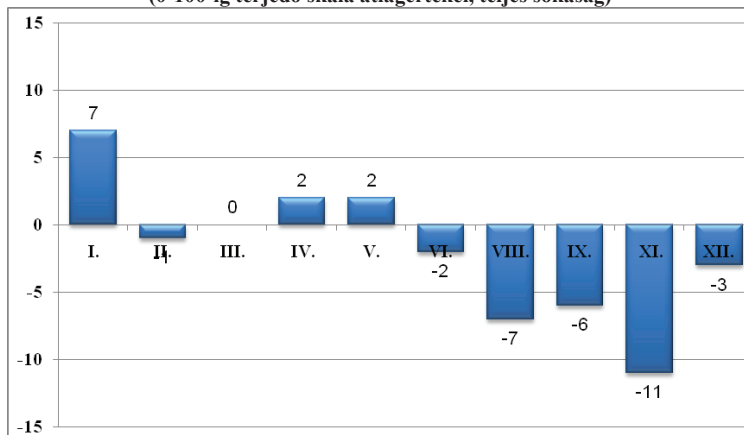

Forrás: Lengyel Emőke, Vinczellér Erika: „A magyar lakosság véleménye a gazdaságról, politikáról és az európai együttműködésről 2002-ben” Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2002-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, 2003. 798. o.

1996-tól pozitív tendenciaként bontakozik ki **az elégedetlenek arányának fokozatos csökkenése**, amely **különösen a választások éveiben mutatkozik meg**. 1998-ban és 2002-ben a demokrácia fejlődésével elégedetlenek aránya 60 százalékra szűlyed. Az országgyűlési és az önkormányzati választásokhoz kapcsolódóan fenn állt a változtatás lehetősége, és az állampolgároknak lehetőségük volt az alternatívák közötti mérlegelésre, döntésre. A választások és a részvétel lehetősége pozitív várakozásokat, jóléti bizakodást

indukált. Az 1996-tól tartó folyamat nem alaptalan, kapcsolódik gazdasági tényekhez, eredményekhez, méghozzá az életszínvonal változó mértékű, de alapvetően javuló tendenciájához.¹⁸⁷ A TNS kutatássorozata 2002-ben lezárult, de a 2003-ra vonatkozó adatok más kutatóintézetek mérései alapján rekonstruálhatók. A 2003-as eredmények igazodnak az 1991-től érvényesülő tendenciához, azaz a választásokat követő évben az elégedettek arányának stagnálása következett be, különösen az év második felétől, az első forintválság kirobbanásától kezdődően.

**7. ábra A demokráciával való elégedettség alakulása 2003. I. – XII.
(0-100-ig terjedő skála átlagértékei, teljes sokaság)**

Forrás: Századvég Politikai Elemzések Központja választáskutatói programjának 2003. januártól decemberig terjedő időszakában készített omnibusz felvételei.

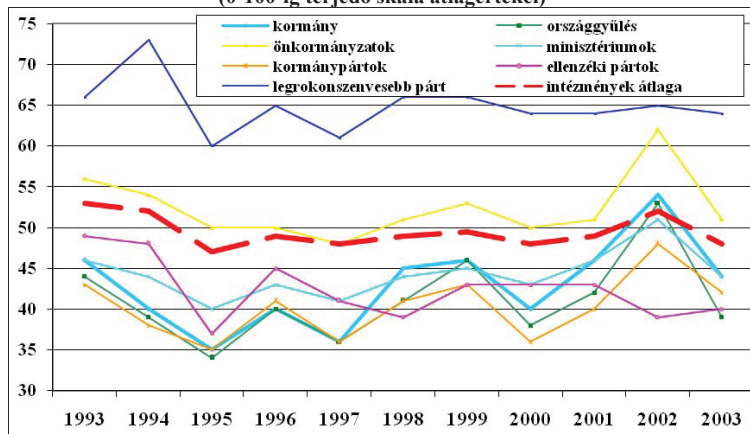
A politikai intézményrendszer egésze, valamint egyes elemeinek, aktorainak legitimitása tekintetében kifejező mutató az Országgyűlés, a kormányzat, a köztársasági elnök, az önkormányzatok, az Alkotmánybíróság, a politikai pártok, a média és egyes civil szereplők iránt megnyilvánuló állampolgári bizalom mértéke. Természetesen nem lebecsülendő a többi politikai aktor elfogadottságának mértéke sem.

A Szonda-Ipsos empirikus kutatásai alapján az 1993 és 2003 közötti időszakban a politikai intézményekbe vetett bizalom trendje csökkenő és stagnáló irányt mutat, az intézményi átlag a 0-tól 100-ig terjedő skálán összességében valamivel 50 pont alatt

¹⁸⁷ Ezt a későbbiekben részletesebben is elemzem.

található (8. ábra).¹⁸⁸ A TNS méréseihez hasonlóan látható, hogy **a választások évében vagy az azt követő évben optimista várakozásokkal tekint a társadalom a politikai aktorok teljesítményére.** Különösen vonatkozik ez 2002-re, amikor az MSZP a jóléti rendszerváltoztatás jelszavával nyerte meg a választásokat, és a 2*100 napos program keretében jórészt eleget tett ígéreteinek. Az 1994-re vonatkozó számokon ez a tendencia nem látszódik, mert a Boros-kormány rohamosan csökkenő bizalmi indexe az év folyamán hivatalban lépő Horn-kormány mutatóját „lerontja”. Ez azzal is igazolható, hogy ekkoriban a pártok elfogadottsága, különösen a kormányzó MSZP-é kiugróan magas volt.

**8. ábra Politikai intézményekbe¹⁸⁹ vetett bizalom alakulása, 1993 – 2003
(0-100-ig terjedő skála átlagértékei)**

Forrás: Hajdu Orsolya: „A magyar társadalom intézményekbe vetett bizalma” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2003-ról* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, 2004. 673. o.

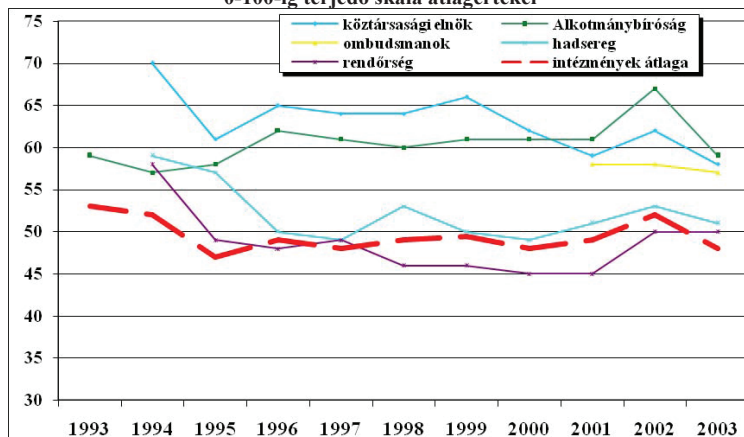
Nem meglepő, hogy a pártoktól relatíve távolabb eső állami intézményekbe vetett bizalom mértéke magasabb. A politikai rendszer ezen elemei is követik azonban a pártpolitikai által dominált aktorok elfogadottságának trendjét. Az összes intézményt tekintve ebben a periódusban kimagasló a köztársasági elnök és az Alkotmánybíróság bizalmi indexe. Érdekes, hogy a társadalmi-gazdasági szervezetek elfogadottsága

¹⁸⁸ Az éves skálaérték az egyes aktorok esetében a 12 havi adatfelvétel számtani átlagából ered. Az „intézményi átlag” számítása pedig az összes (politikai, állami, társadalmi) intézmény átlagértékei alapján történt.

¹⁸⁹ Az egyes intézményeket három kategóriába sorolta be a Szonda-Ipsos: politikai, állami, társadalmi.

össességében nem magasabb, mint a politikai intézményeké. A társadalmi intézmények közül a szakszervezetek és a munkaadói szervezetek mély, szinte megváltoztathatatlanak tűnő bizalmi válságban vannak. A társadalom a munka világának konfliktusainak kezelésére sem a szakszervezeteket, sem a munkaadói szervezeteket nem tartja alkalmasnak. A szakszervezetek tehetetlennek bizonyultak a rendszerváltoztatást hozadékként munkavállalókra zúduló megrázkódtatások enyhítésében, a munkaadói szervezetekkel, vagyis általában a munkaadókkal szemben pedig ab ovo ellenérzés mutatkozik. A szakszervezetek tehetetlensége több tényezőtől tevődik össze, lényegesebb elemei a munkavállalók kiszolgáltatottsága, atomizáltsága, valamint egyéni stratégiák keresése. A média is elvesztette a rendszerváltoztatáskor kialakult nimbuszát, az emberek vélekedése arra utal, hogy csak korlátozottan tölti be kritikai funkcióját, önálló hatalmi ág szerepét.

9. ábra Állami intézményekbe vetett bizalom alakulása, 1993 – 2003
0-100-ig terjedő skála átlagértékei

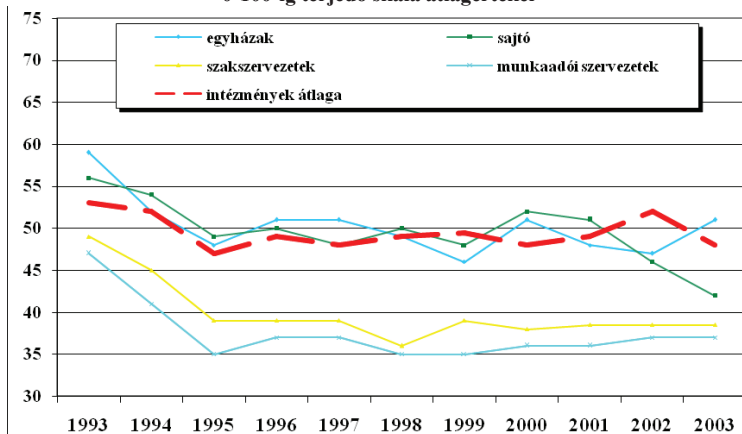

Forrás: Hajdu Orsolya: „A magyar társadalom intézményekbe vetett bizalma” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2003-ról* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, 2004. 674. o.

A rendszerváltoztatást követően valamennyi intézmény, szervezet felé részben túlzó, magas elvárások fogalmazódtak meg. 1993 után a lakosság összeveti elvárásait és az intézmények teljesítményét, és feltehetően e szerint értékeli. Az értekezésben elemezni kívánt 1993-as és 2003-as évhez egyaránt bizalomvesztés kapcsolódik. 1993-ban kiteljesedik a bizalomvesztés, míg 2003-at – főleg az év második felét – a rapid

kiábrándulás jellemzi. Mindkét évben a politikai intézményrendszer működésének zavarai, valamint a demokrácia negatív vagy ismét negatívba forduló megítélése is muníción adhatott a politikai tiltakozások kibontakozásához. Emögött azonban – feltételezéseim szerint – lappangó szociális elégedetlenség is meghúzódhat.

10. ábra Társadalmi intézményekben vetett bizalom alakulása, 1993 – 2003
0-100-ig terjedő skála átlagértékei

Forrás: Hajdu Orsolya: „A magyar társadalom intézményekben vetett bizalma” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2003-ról* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, 2004. 674. o.

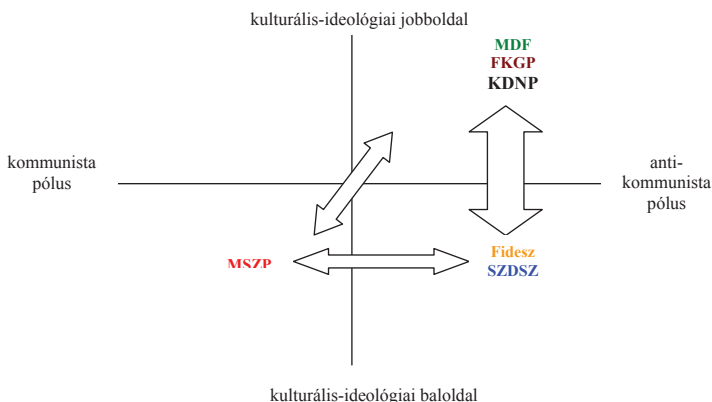
III. 1. 2. A pártrendszer nyitottsága és zártsága

A magyarországi társadalmi mozgalmak fejlődése és a tiltakozási kultúra létrejötte, megszilárdulása szempontjából a professzionális pártpolitizálás gyors kialakulása és dominánssá válása inkább hátrányos volt. A politikai, társadalmi tiltakozások, az ezeket hordozó mozgalmak formálódása nem tartott lépést a pártok fejlődésével. Az anyagi eszközökön kívül hiányzott a társadalmi, közösségi kohézió, szándék és motiváció. Az 1989-től kezdődő kompetitív viszonyok fokozott tempót vártak el a pártoktól, amelyek 1997-1998-tól marketing eszközökkel is felvértezve igyekeztek újabb és újabb – korábban a gyenge civil társadalom által kihordott, lásd Bős-Nagymaros kérdése – ügyeket bevonni a politikai küzdelembe. Az új témák becsatornázása a pártok újrapozicionálását is eredményezte az ideológiai mezőben.

1990 és 2003 között a pártoknak a politikai erőterben elfoglalt helyzete és súlya

lényegesen megváltozott, de a rendszerváltoztatást követően parlamentbe jutott pártok összetétele alig-alig változott. A mérsékelt többpártrendszerben 1990 óta három domináns ideológiai-eszmei irányzat versenyez egymással: a konzervatív-keresztény-polgári, a szocialista-szociáldemokrata és a liberális értékrendszer.¹⁹⁰ Az első választást követő két-három évben a parlamenti pártok közül a szocialista-szociáldemokrata ideológia egyetlen képviselője, az MSZP politikai karanténban működött, lényegében egyetlen párt sem mutatott együttműködési készséget irányába (lásd 11. ábra). A pártok domináns konfliktusa a liberális (SZDSZ, Fidesz) és a nemzeti-konzervatív-keresztény (MDF, KDNP, FKGP) pólus mentén alakult ki.

11. ábra A pártrendszer átalakulása 1990 – 1992/93

Forrás: Körösenyi András, Tóth Csaba, Török Gábor: *A magyar politikai rendszer* Budapest, Osiris Kiadó, 2005. 150. o.

A pártok versengésében sokáig a parlament akkori legkisebb pártja, a Fidesz vezetett, azonban 1993 végére a karanténból fokozatosan kikerülő MSZP kiegyenlítette támogatottsági különbségét, sőt átvette a vezetést. Ehhez hozzájárult, hogy a Fidesz annak ellenére, hogy választási szövetséget kötött az SZDSZ-szel, 1993 végén, 1994 elején kezdett elmozdulni a jobboldal irányába. Az SZDSZ és különösen annak értelmiségi holdudvara bizonyos tekintetben – egyes konkrét ügyek kapcsán – az MSZP-vel való kooperációra mutatott hajlandóságot. **Az 1994-es választást követően, amikor is az abszolút többséggel rendelkező Magyar Szocialista Párt koalícióba hívta a**

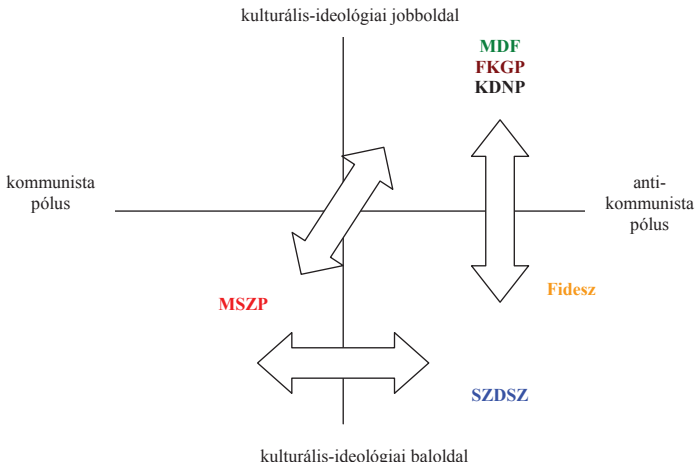
¹⁹⁰ Bihari Mihály: *Magyar politika 1944-2004. Politikai és hatalmi viszonyok* Budapest, Osiris Kiadó, 2005. 443. o.

második legjobb eredményt elért liberális SZDSZ-t, megváltozott az ideológiai törésvonal domináns iránya. A korábbi liberális – konzervatív helyett a bal – jobb törésvonal vált dominánssá és ez alá rendelődtek a pártok közötti ideológiai különbségek is. 1995-1996-ig a jobboldalon a vezető pozíciót az FKGP foglalta el, majd pedig ezt követően a Fidesz vált meghatározó erővé az ideológiai mező ezen oldalán. Ettől kezdődően, az 1998-as választásoktól pedig pregnánsan a kétpólusú pártrendszer jegyei kezdtek kialakulni. A centrifugális helyett a centripetális mozgás válik meghatározóvá a pártok között.

A periodikusan egymást követő országgyűlési választások során a releváns pártok száma csökkenő tendenciát mutat, míg 1990-ben hat, 2002-ben önálló megmérettetés nyomán négy párt jutott be a parlamentbe (12. ábra).¹⁹¹ A pártrendszer blokkosodása abban is jelentkezik, hogy valamennyi pártnak egyre inkább kifejeződik tartós latens és manifeszt szövetségi keretrendszere. A szociáldemokrata-liberális megállapodás tartósnak bizonyul, míg a jobboldal vezető pártjává váló Fidesz választásról választásra szövetségi partnert vált.

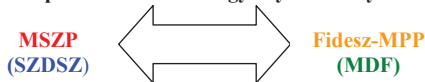
¹⁹¹ Ez a megállapítás még akkor is helytálló, ha figyelembe vesszük, hogy 1990 és 1994 között egyébként teljesen fragmentálódik a parlamenten *belüli* pártszerkezet. Az Antall József vezette MDF 1993-ban több részre szakadt, többek között megalakult a Magyar Igazság és Élet Pártja, de emellett a második legerősebb kormánypártban, az FKGP-ben is alapvető osztódás zajlott le. Az első szabadon választott parlament végső soron egy *szélsőlegesen polarizált pártrendszer* jegyeit kezdte mutatni, az egyensúly azonban az 1994-es választásokkal újra helyreállt.

12. ábra A pártrendszer átalakulása 1992/93 – 1994

Forrás: Körösenyi András, Tóth Csaba, Török Gábor: *A magyar politikai rendszer* Budapest, Osiris Kiadó, 2005. 151. o.

13. ábra A pártrendszer a Medgyessy-kormány időszakában

Forrás: Körösenyi András, Tóth Csaba, Török Gábor: *A magyar politikai rendszer* Budapest, Osiris Kiadó, 2005. 152. o.

A nemzetközi szakirodalom alapján bizonyos időszakokban nyitottabbá válik a politikai piac, de ez csak egyszer, 1998-ban eredményezte, hogy a választópolgárok parlamenten kívüli erőit – az MDF-ből kivált Magyar Igazság és Élet Pártját – emeltek be az országgyűlésbe. **A politikai piac nyitottsága inkább a parlamenti pártok közötti erőpozíció átrendeződésében nyilvánul meg.** Ehhez köthető az MSZP 1990-1994 közötti megerősödése, az MDF vezető kormánypártból kispárttá válása és a Fidesz 1994-1998 között kispárti státusból nagypártivá fejlődése. 2002 tavaszára két nagy párt, az MSZP és a Fidesz emelkedik ki, és napjainkban is küzdelmük határozza meg a politikai erőteret. Az utóbbi három választáson csekély különbséggel billentette a maga javára az eredményt valamelyik nagy párt. **Magyarországon a pártpolitikai piac kifejezetten zárt, az időnkénti kvázi nyitottság pedig nem vezet a társadalmi mozgalmak**

fellendüléséhez, hanem a parlamenti pártok közötti átrendeződést eredményez.

III. 1. 3. A kormányzati hatalom jellege

A kormányzati politika befogadó vagy kizáró karaktere hatással van a tiltakozásokra, a társadalmi mozgalmak mozgósítási potenciáljára, képes tiltakozási ciklust inspirálni, illetve lefojtani vagy megtörni. A magyar kormányok politikaformálásban érvényesített karaktere, exkluzív vagy inkluzív jellege a korábbi ellenzéki, a szocialisták esetében pedig ellenzéki és kormányzati tapasztalatokon nyugszanak. A kormányzati hatalom befogadó, illetve elutasító jegyeinek kimutatása – hasonlóan a demokráciával való elégedettséghez, valamint a gazdasági adatokhoz – igényli az Antall-, a Horn-, az Orbán- és a Medgyessy-kormányok politikai stratégiáinak, hatalmi pozícióinak és súlyának rövid áttekintését. Az erős kormányfői hatalom – ahogy ez az I. fejezetben ismertetett európai praxis mutatja – inkább a tiltakozásokkal szembeni kizáró magatartással jár együtt.

Magyarországon az Alkotmány a rendszerváltoztatást követően viszonylag erős hatalmi pozíciót biztosít a végrehajtó hatalom fejének. A miniszterelnök centrális helyzetét a parlamentben a konstruktív bizalmatlansági indítvány biztosítja. Horn Gyula miniszterelnökségétől, azaz 1994-től, de főként Orbán Viktor és Medgyessy Péter kormányzásának időszakában¹⁹² a kormányzati struktúra központosítása a Miniszterelnöki Hivatal megerősítése,¹⁹³ valamint a politikai viszonyok átalakulása erős, kiemelten erős hatáskört biztosít a kormányfő számára. Nem gyengíti ezt a megállapítást Medgyessy Péter kormányfői pozícióból történő lemondása, eltávolítása, hiszen ehhez szükség volt a személyes döntésére is.

¹⁹² Az általam vizsgált időszakon kívül esik Gyurcsány Ferenc regnálása, de feltétlenül megemlítendő, hogy a kormányfői hatalom centralizálása tekintetében az ötödik kormányzati ciklus mérföldkőnek tekinthető.

¹⁹³ A Miniszterelnöki Hivatal – „első az egyenlők között” – megerősítése révén vált lehetővé az elnöki kormányzás megteremtése. A Miniszterelnöki Hivatalban létrehozták a minisztériumi referatúrák rendszerét, a stratégiai elemző központot és külön kormányzati kommunikációs szervet alakítottak ki.

7. táblázat A négy kormány jellemzői

	Antall-kormány	Horn-kormány	Orbán-kormány	Medgyessy-kormány
Kormány típusa	kabinetkormány	miniszterelnöki kormány	„elnöki” kormány – MEH – centralizáció – káderpolitika	ingatag, „elnöki” kormány – MEH további erősödése – centralizáció – káderpolitika 2002-2003 nyaráig erős 2003 őztől meggyengült
Kormány működése	kabinetjellegű, maratoni kormányzások	kormányzások bürokratizálódása	kormányzások súlyának csökkenése	növekszik a kormányzások súlya kétpilléres kormányzás – szakmapolitika – stratégiai politika (média)
Kormány jellege	„úriember” – kormány tagjai egy körből kerültek ki	pártkormány	„elnöki” kormány – káderpolitika	instabil „elnöki” kormány, szűk személyi bázis
Miniszterelnöki erőforrások	fégyelmezetlen, heterogén frakció	fégyelmezett, politikailag heterogén frakció	fégyelmezett és irányított, politikailag homogén frakció	fégyelmezett politikailag heterogén frakció
Pártok belső demokráciája	demokratikus párt	demokratikus pártszervezet	centralizált pártszervezet	korlátozottan irányított, demokratikus pártszervezet törésvonal a régiiek és az újak között (MSZP, SZDSZ)
Pártok jellege, stratégiája	szervezeti stratégiája (elsősorban FKGP, KDNP) – párttagság – szatellitáhtér, pl. agrárszervezetek	gyűjtőpárti stratégia (MSZP+Fidesz–MPP) az MSZP még „osztálypárti eredetű)	kartellpárti stratégia (Fidesz–MPP)	kartellpárti stratégia
	társadalmi (osztály-) bázis keresése	gyűjtőpárti bázis keresése	gyűjtőpárti bázis keresése	gyűjtőpárti bázis keresése
Politikai osztály (politikusi motivációk)	amatőr politizálás MDF, FKGP, KDNP	osztály=> professzionális politika	professzionális politikai osztály (Fidesz–MPP)	professzionális politikai osztály (MSZP, SZDSZ)
Politika jellege	ideologikus politika	pragmatikus ideologikus erőforrás	tervezett médiaüzenetek	korlátozottan ideologikus, tervezett médiaüzenetek
Fő politikai aréna	parlament	pártok	média	parlament + média
Demokrácia típusa	liberális parlamentarizmus (parlament)	pártelvű demokrácia (párt)	populista demokrácia (média)	populista demokrácia (parlament/média)

Forrás: Körösi András, Tóth Csaba, Török Gábor: *A magyar politikai rendszer* Budapest, Osiris Kiadó, 2005. 619. o. 3. táblázat felhasználásával.

A miniszterelnökök hatalmának legnagyobb támaszát az általa közvetlenül vagy közvetetten irányított kormánypárti frakciók képezik. Más-más okok miatt Antall József és Medgyessy Péter is csak közvetetten, regnálásuk első időszakában tudtak markáns befolyást gyakorolni a vezető kormánypárti frakcióra. Ez mindenképpen visszahatott a kormányzati hatalom gyengülésére, és arra is, hogy az aktuális kormányfő más, akár külső szereplőkre támaszkodva biztosítsa pozícióját. Horn Gyula és Orbán Viktor parlament feletti kontrollja – 1998-2002-ben a kiscsúszás egy részének dezertálása ellenére – ennél erőteljesebb volt. Hatalmuk maradéktalan biztosításához elegendő volt pusztán a stabil frakció többségre támaszkodniuk. Medgyessy kormányfői pozíciója azért rendülhetett meg, mert alkalmilag bizonyult támogatással rendelkező kormánypártban, formálisan nem volt tagja az MSZP-nek. Az azonos alkotmányjogi helyzet a politikai gyakorlatban eltérő hatalmat eredményez a kormányfők számára: „... az egyes kormányfők hatalmát azonban eltérő mértékben korlátozta a kormány koalíciós jellege, valamint a saját pártjukon belüli politikai erőviszonyok. ... az általuk végrehajtott kormányzati-intézményi reformok, valamint a kormányfők személyes politikusi karaktere és politikusi-vezetői képességei.”¹⁹⁴ **A konkrét politikai helyzet függvényében a magyar miniszterelnök hatalmi súlya a kabinetkormányzástól az elnöki kormányzásig terjed.**

Medgyessy Péter a rendelkezésére álló elnöki kormányzás mellett folytatója a szocialistákra jócskán jellemző kompromisszumkereső irányvonalnak. Medgyessynek azonban 2003 közepétől esik a reputációja, erős bástyákon nyugvó kormányfői pozíciója megrendül, elsősorban a kibontakozó pénzügyi válság következtében, amely a lakosság számára közvetlenül a forint árfolyamának drámai csökkenésében jelentkezik. **A társadalom, a potens tiltakozásszervezők számára 2003 utolsó negyedében is egyre nyilvánvalóbbá válhatott a miniszterelnök hatalmának, illetve politikájának meggyengülése.**

1993-ban, a kormányban és a kormányzó pártokon belüli ellentétek, valamint a társadalmi, gazdasági konfliktusok és részben Antall József betegsége meggyengült kormányfői hatalmat eredményezett. Antall kiüresedő hatalma, Csurka István

¹⁹⁴ Körösi András, Tóth Csaba, Török Gábor: *A magyar politikai rendszer* Budapest, Osiris Kiadó, 2005. 418. o.

erősödése, radikalizálódása hozzájárult a liberálisok és a baloldaliak protest megnyilvánulásaihoz, a Demokratikus Charta mozgalom felíveléséhez, bár mindezek közvetlen kiváltó oka a sajtószabadság vélelmezett sérelme volt, amely a kulturális-ideológiai liberális-konzervatív ellentétén alapult.

Ambivalens politikai szituáció rögzíthető Magyarországon. Elégedetlenség mutatható ki a politikai elittel, a kormánnyal, a pártokkal szemben, de a tiltakozásokat hordozó új erők, társadalmi mozgalmak, civil szervezetek döntéshozói helyzetbe kerülésére nincs esély. Példaként említhető Palotás János, aki a VOSZ civil szervezet vezetőjeként fontos szerepet játszott a Taxisblokádnak békés megoldásában. A kormányzat befogadó viszonyulása mellett a konfliktus levezetője, a Köztársaság Párt elnöke nagy népszerűségét, korábbi eredményességét nem tudta parlamenti mandátumra váltani. Szintén 1994 előtt nagy rokonszenv övezte a Létfelmentés Alatt Élők Társaságának akcióit, de ez a szervezet konfliktust kihordó szerepe ellenére még a választásokat megelőzően kifulladásra jutott.

A két kormány tiltakozókkal szembeni magatartását a tiltakozások elemzését követően elvégeztem. Annyi azonban rögzíthető, hogy az Antall–Boross-kormány inkább közepesen erős, míg a Medgyessy-kormány erős formális intézményi struktúrával jellemezhető.

III. 1. 4. Érdekegyeztetés folyamata

Magyarországon a rendszerváltoztatás gazdasági megrázkódtatásai a munkavállalók és a munkaadók széles körét érintette. Nyugat-Európában a szakszervezeti aktivista hálózat válik több esetben latens vagy manifeszt módon a tiltakozások szervezőjévé. A magyar szakszervezetek egyes szövetségei, illetve tag és helyi szervezetei gyakran jelennek meg az 1993-as és a 2003-as években a protest cselekmények szervezőiként. **Az érdekegyeztetés intézményes rendje és gyakorlata, az egyes kormányzatok elnyomó vagy beemelő, egymással szembeállító stratégiája befolyásolja a tiltakozások kialakulását, kibontakozását és lefolyását.** Az államszocialista korszak tulajdonformájának lebontása részben politikai döntések részben spontán folyamat eredménye. Ebben a folyamatban a szakszervezeteknek is szerepük van, bár, mint kiderül ez a gyakorlatban feltételezettnél kisebb mértékű, és elsősorban a nyilvánosságot célozza meg. **A szakszervezetek kötődése egy-egy politikai oldalhoz, párthoz indokolja, hogy**

az általuk gerjesztett protest eseményeket a politikai tiltakozások körében tárgyaljam.

A modern **tripartizmus** rendszere formálisan a rendszerváltoztatást követően, 1990 augusztusában szerveződött újjá. Az Érdekegyeztető Tanács a makroszintű, gazdaság-politikai, szociálpolitikai kérdések egyeztetésének formális szerve, amelyen a munkavállalók, a munkaadók, valamint a kormányoldal vett részt. Az Antall-kormányzat stratégiáját az érdekegyeztetés kezdeti időszakában a kezdetlegesség, az esetlegesség jellemezte. „Az egyes napirendre kerülő kérdések megtárgyalását nem előzte meg kormányzati egyeztetés ...”.¹⁹⁵ Gyakran változott a kormányzati oldal személyi összetétele és nem szabályozták a tárgyalóküldöttség kialakításának rendjét sem. A **kormány az egész szakszervezeti struktúrát „pártállami maradványnak” tekintette, így a munkavállalói szervezetekkel szembeni magatartását inkább halogatónak és elutasítóknak, mint konstruktívnak jellemezhetjük 1990-1992 között.** Az Antall-kabinet ugyanakkor a **társadalmi párbeszéd rendszerét és intézményi struktúráját adottságnak tekintette, azzal szemben nem lépett fel.**¹⁹⁶ A Munka Törvénykönyve (1992. évi XXII. tv.) elfogadását követően az Érdekegyeztető Tanács döntési jogkört kapott a minimálbér megállapítása tekintetében, így a kormány és a tárgyalópartnerek viszonyában is enyhülés következett be. Az 1993 májusában lebonyolított társadalombiztosítási önkormányzati, az üzemi tanácsai és a közalkalmazotti tanácsai választásokat, amelyeknek nem titkolt célja a szakszervezetek közötti erőpozíció átcsoportosítása, az MSZOSZ meggyengítése volt.¹⁹⁷ A választásokat elsöprő többséggel – minden kormányzati igyekezet ellenére – a szocialistákhoz közel álló Magyar Szakszervezetek Országos Szövetsége nyerte. Az érdekegyeztetési folyamat későbbi alakulása szempontjából nem közömbös, hogy az ellenzéki pártok közül egyedülként a Fidesz nem támogatta a társadalombiztosítási önkormányzatok felállítását.

A makroszintű érdekegyeztetés gyökereinek átalakítása, valamint a

¹⁹⁵ Ladó Mária és Tóth Ferenc: „Munkaügyi konfliktusok és viták” In: Ladó Mária és Tóth Ferenc (szerk.): *Helyzetkép az érdekegyeztetésről (1990-1994)* Budapest, Érdekegyeztető Tanács Titkársága PHARE Társadalmi Párbeszéd Projekt 1996. 121. lábjegyzet 79. o.

¹⁹⁶ Herczog László: „Az Érdekegyeztető Tanácstól az Országos Munkaügyi Tanácsig” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország Politikai Évkönyve 1999-ről*, Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2000.

¹⁹⁷ Erről lásd Ágh Attila: „Az elbizonytalanodás éve” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1994.

társadalombiztosítási önkormányzatok megszüntetése az Orbán-kormány időszakában történt. A szociális partnerekkel folytatott érdekegyeztetés helyébe a „társadalmi párbeszéd” lépett úgy, hogy formálisan megszűnt az Érdekegyeztető Tanács, és 1999-ben új intézményeket állított fel a kabinet.¹⁹⁸ Az ÉT feladatkörét az Országos Munkaügyi Tanács vette át, megalakult a Gazdasági Tanács, a Nemzeti ILO Tanács, az Európai Integrációs Tanács és funkcióval látták el az 1991 óta működő Szociális Tanácsot. A kormány így a szakszervezetek és a munkaadó szervezetek mellett más társadalmi csoportok képviselőit is bevonta az országos szintű egyeztetésbe elsősorban taktikai okokból. Külön említést érdemel témám szempontjából az 1999. szeptember 30-án újjáalakuló Szociális Tanács, amely hét rétegtanács révén mintegy hatvan civil szervezet véleményének becsatornázására volt hivatott.¹⁹⁹ A Szociális Tanács 23 főből állt, amelyből 13 a civil-, 9 a kormányzati egy fő pedig az önkormányzati oldalt képviselte. **A civil oldal mesterséges kormányzati erősítése együtt járt a szociális partnerek politikai és gazdasági befolyásának visszaszorulásával, ami „... a kormánnyal szemben gyengítette a szociális partnerek érdekérvényesítő pozícióit (kiemelés tőlem)”.**²⁰⁰

A Medgyessy-kormány a választási ígéreteket betartva, 2002. július 26-ra összehívta az Országos Érdekegyeztető Tanácsot, amely megújította a tripartid egyeztetés makroszintű rendszerét.²⁰¹ Az OÉT lett a munka világával kapcsolatos szociális, gazdasági, foglalkoztatáspolitikai, jövedelmi kérdések legátfogóbb egyeztető szerve, amelynek tagjai – hasonlóan 1990-1998 közötti időszakhoz – a szakszervezetek és a munkaadói szervezetek, az utóbbiakban megtalálhatók a nemzetközi nagyvállalatok képviselői is.

A Gazdasági Tanács helyett megalakult a Gazdasági és Szociális Tanács, amely az átfogó

¹⁹⁸ Ladó Mária, Tóth Ferenc: „Érdekegyeztetés helyett társadalmi párbeszéd” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1999-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2000, 401. o. és Herczog László: „Az érdekegyeztető Tanácstól az Országos Munkaügyi Tanácsig” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1999-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2000.

¹⁹⁹ Ladó Mária, Tóth Ferenc: „Érdekegyeztetés helyett társadalmi párbeszéd” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1999-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2000, 410. o.

²⁰⁰ Herczog László: „Társadalmi párbeszéd, 2000” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve, 2000-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2001. 202. o.

²⁰¹ Herczog László: „Érdekegyeztetés – változatlanág és megújulás” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve, 2004-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2005. 464. o.

nemzetstratégiai célok egyeztetése lett a feladata. Ebben a munkavállalók, valamint a munkaadók mellett helyet kaptak a gazdasági, a társadalmi (köztük civil szervezetek) és a tudományos élet meghatározó képviselői is. A költségvetési szférában országos szintű fórumként a Közszerzői Érdekegyeztető Tanács állt fel. „Szakfórumként” tovább működött az Európai Integrációs Tanács, valamint a Nemzeti ILO Tanács. Az országos érdekegyeztetés terepeként a szociális partnerek bevonásával fennmaradt a Szociális Tanács, valamint további öt országos szervezet.

A tiltakozásokkal foglalkozó kutatók szerint a társadalom, a politika állapota és ezek változásai, valamint a társadalmi mozgalmak mobilizációs képessége között megfelelés van. A kontinentális Európával való összehasonlítás történeti távlatban legalábbis problémás, hiszen azt általam vizsgált időszakig, 2003-ig 13 év telt el a rendszerváltozás óta, ezért Magyarországon az állam erősségének és domináns stratégiák összevetése elsősorban egy-egy kormányzati periódusra lehetséges.

III. 2. Politikai és társadalmi törésvonalak a magyar társadalomban

A társadalomban, a kultúrában, a gazdaságban és a politikában kialakuló konfliktusok sokasága közül néhány kiemelkedik, és szocio-kulturális hordozók segítségével törésvonallá szilárdul. Érdek- vagy értékkonfliktusok, illetve akár egyszerre mindkettő mentén keletkeznek olyan ellentétek, amelyeket társadalmi csoportok tartósan felvállalnak és hordoznak. A konfliktusok halmazából kiemelkedő szembenálló nézőpontok csoportkohéziós jellemzőkkel rendelkeznek. Az egyes látásmódok, álláspontok, magyarázatok azonosulás és elhatárolódás révén képesek markánsan meghatározni egy-egy társadalmi csoport gondolkodását. A különböző társadalmi alrendszerekben permanensen keletkeznek és halnak el konfliktusok, néhányat ezek közül társadalmi csoportok kiemelnek és relevánssá tesznek, és így ezek alrendszer törésvonalaiá válnak. A politikai alrendszerben azonban nem mindegyik involválódik, csak azok, amelyeket politikai aktorok emelnek be az ideológiai, kommunikációs küzdelembe.

Így a politikai szférában – illetve más alrendszerekben keletkező, de a politikába áthúzódó – alapvető konfliktusok alkotják a politikai törésvonalakat. Tiltakozások

természetesen nem csak politikai törésvonalak, konfliktusok mentén alakulnak ki. **Magyarországon a politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális törésvonalak mindenképpen a tiltakozások elsődleges kiváltóinak tekinthetők még akkor is, ha ezek közvetlenül nem ezen a módon** – hanem például egy-egy napi politikai, gazdasági történet, egy konkrét téma, botrány kapcsán – **kerülnek felszínre.**

A rendszerváltást követően kialakult törésvonalakkal G. Márkus György Rokkan és Lipset nyomán először foglalkozott. 1988-tól 1993-ig követi a kijegecesedő konfliktusok alakulását, megállapítva, hogy először a modernizációs ↔ antimodernizációs politikai törésvonal jött létre, és az akkor ellenzékben lévő pártok is elkülönültek a nyugathoz és a nemzethez való viszony kapcsán.²⁰² A modernizációs ↔ antimodernizációs álláspont 1993 végére némileg módosul a nyugati integráció ↔ antimodernizációs nacionalista dichotómia irányába. Ezen kívül elválnak a szociáldemokraták, a liberálisok és a nemzetiek a tőke és a munka törésvonala nyomán jobb ↔ bal dimenzióban is. G. Márkus elveti a kommunista ↔ antikommunista törésvonalat, mivel véleménye szerint ennek súlya a kilencvenes évek elején elenyésző. „Magyarországon a politikai ellentétek alapvetően a (még) döntőnek számító területi-kulturális dimenzióban, valamint – már bizonyos mértékig – a tőke – munka gazdasági-szociális dimenziójában rendeződnek el.”²⁰³ Az évtized végére vonatkoztatva Fricz Tamás viszont azt hangsúlyozza, hogy a sajátos magyar helyzetből adódóan, miszerint a rendszerváltást az elit hajtotta végre két törésvonal alakult ki: az antikommunista ↔ kommunista és a nemzeti ↔ kozmopolita.²⁰⁴ E különösség abban is megmutatkozik, hogy e kijegecesedett konfliktusok szinte történetiek, csak az elit és nem pedig társadalmi csoportok mentén gyökereznek.

Körösenyi, Tóth, Török a fő konfliktusok széles társadalmi beágyazottságának szinte teljes hiányára hívják fel a figyelmet. Úgy vélik, hogy a rendszerváltoztatás egészét tekintve a vallás, a nomenklátúra és a lakóhely problematika kapcsán alakultak ki élitescsoportokhoz kötött szembenállások. „Ezek a törésvonalak azonban Magyarországon nem hoztak létre elkülönült szubkulturákat; a törésvonalak a pártrendszer alakulásának

²⁰² G. Márkus György: „Rokkan és Lipset törésvonal-elmélete és a posztkommunista Európa realitásai” In: Balogh István (szerk.): *Törésvonalak és értékválasztások* Budapest, MTA PTI, 1994.

²⁰³ G. Márkus György: „Rokkan és Lipset törésvonal-elmélete és a posztkommunista Európa realitásai” In: Balogh István (szerk.): *Törésvonalak és értékválasztások* Budapest, MTA PTI, 1994. 43. o.

²⁰⁴ Fricz Tamás: „Európa és a magyar pártrendszer” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1999-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, 2000.

értelmezését kiegészítő, de nem meghatározó elemek.²⁰⁵ Ezt azzal indokolják, hogy a politikai törésvonalak létrejöttében és megőrzésében a társadalmi csoportokhoz képest az egyes politikai aktorok szerepe a döntő. A politikai alrendszer működésében a bal↔jobb dichotómia érvényesülését tartják a legfontosabbnak, amit viszont a törésvonalak segítségével értelmeznek. A szerzők arra is rámutatnak, hogy az említett három törésvonal feloldja a gazdasági osztályok ellentétét, azaz e dichotómiák pólusai valamennyi osztályból hasonló nagyságrendben vonzzák a lakosságot. Szintén a rendszerváltoztatás óta jelen van a politikai osztálytagoltság által formált megosztottság, amely a korábbi rendszerhez való kapcsolódást fejezi ki.

Fontosnak ítélik még a város ↔ vidék, valamint az agrár ↔ ipari szembenállásokat. A rendszerváltozástól kezdődően a községekben lakók és főleg az agráriumban érintettek túlnyomórészt jobboldali beállítottságúak. A városokban lakók, az iparban és a szolgáltatásokban foglalkoztatottak meghatározó csoportjai nagyobb arányban növelik a baloldal bázisát. Természetesen e megosztottságot illetően előfordulnak regionális, térségbeli és alszektoralis különbségek.

Bihari Mihály szerint a törésvonalakhoz Magyarországon napjainkban már társulnak a szükséges és tartós csoportelkülönülések és integrálódások, de ő is inkább a politikai tagoltság vizsgálatára teszi a hangsúlyt.²⁰⁶ Tíz kiemelkedő politikai, társadalmi konfliktust mutat ki: a történelmi múlthoz, a társadalmi berendezkedéshez és a modernizációhoz, a demokráciához, a magyar nemzethez, a vallásossághoz, a baloldali–jobboldali elkötelezettséghez, a pártválasztáshoz, a politikai ideológiákhoz, a magyarsághoz és a zsidósághoz fűződő értékelő, a hazai etnikai és nemzeti kisebbségekhez, valamint a határontúliakhoz való viszonyulás. Akár a törésvonalak szűkebb – Körösiényiékhez kötődő –, akár tágabb körének politológiai meghatározása kapcsán érdemes ezek társadalmi relevanciáját is tesztelni empirikus szociológiai eszközökkel. A fenti politikai törésvonalak jelen vannak a magyar társadalomban, de az alábbi empirikus eredmény rávilágít arra, hogy néhány más gazdasági és társadalmi törésvonal is érvényesülhet, és ezek éppúgy generálhatnak tiltakozásokat.

²⁰⁵ Körösiényi András, Tóth Csaba, Török Gábor: *A magyar politikai rendszer* Budapest, Osiris Kiadó, 2005. 136. o.

²⁰⁶ Bihari Mihály: *Magyar politika 1944-2004. Politikai és hatalmi viszonyok* Budapest, Osiris Kiadó, 2005.

Egy 2003-ban készített 3000 főnyi megkérdezett magába foglaló országos, reprezentatív vizsgálat 13 elsősorban társadalmi, gazdasági, de néhány politikai konfliktus potenciált is elemzett (9. táblázat).²⁰⁷ Magyarországon a felnőtt állampolgárok kétségtelenül az egyetlen feltüntetett politikai törésvonal, a bal-jobb ellentét hatását érzékelik a legfeszítőbbnek. A meglévő szociális feszültségek nagyságát jelzi az, hogy a gazdagok és a szegények közötti szembenállás kerül a második helyre. A szociális különbségek mentén képződő ellentét nem vált törésvonallá, mivel a szubjektív identifikációs problémák és a referenciacsoport kiválasztása miatt e két rétegből főleg a depriváltak nem képesek integrált csoportot alkotni. Az erősnek érzékelt ellentét a szubjektumok szintjén jelenik meg, de ez nem válik csoportszintűvé. A további szociális konfliktusokat megelőzi a romák és a nem romák közötti – Bihari Mihály által is jelzett – ellentét mértéke, amely kezd politikai, társadalmi törésvonalként funkcionálni a lakosságban.

8. táblázat Mennyire tartja megosztottnak a magyar társadalmat, mekkorák az ellentétek – a válaszadók százalékában²⁰⁸

	nincs ellentét %	áthidalhatatlan ellentét %	100 fokú ²⁰⁹ skálán
a politikai bal- és jobboldal között?	1	33	75 pont
a gazdagok és a szegények között?	2	30	73 pont
a cigányok és nem cigányok között?	3	30	71 pont
a vállalkozók és az alkalmazottak között?	4	12	59 pont
Budapest és a vidék között?	8	14	57 pont
a kétkezi munkások és a szellemi foglalkozásúak között?	6	8	53 pont
az ország nyugati és keleti részében élők között?	12	9	50 pont
a mezőgazdasági termelők és a mezőgazdasági termékek vásárlói között?	12	7	50 pont
a városiak és a falusiak között?	11	8	49 pont
a vállalkozók és a közalkalmazottak között?	11	6	48 pont
a magán- illetve a közszférában alkalmazottak között?	11	6	47 pont
a pályakezdekők és a nyugdíj előtt állók között?	15	7	46 pont
a nyugdíjasok és a dolgozók között?	14	6	44 pont

²⁰⁷ A megkérdezettek zárt kérdésben megfogalmazott párok két eleme közül osztályozhatták az ellentét mértékét.

²⁰⁸ A GfK Hungary 3000 fős országosan reprezentatív személyes megkérdezésen alapuló vizsgálat. Az adatfelvétel időtartama 2003. október vége és november eleje között. Ebben az időszakban gazdasági pesszimizmus és a kormány, illetve a kormánypártok kedvezőtlen megítélése jellemezte a közvéleményt.

²⁰⁹ Áthidalhatatlan=100 pont; jelentős=67 pont; alig van=33 pont; semmilyen ellentét sincs=0 pont.

Intenzív érdekellentétet mutatnak az adatok a vállalkozók és az alkalmazottak között, de ez elsősorban a szakszervezetek gyengesége folytán egyelőre nem olyan mély, hogy önálló törésvonalként funkcionáljon. A politikai törésvonalak kutatásával foglalkozók vélekedésével némileg ellentétben, a közvéleményben a területi ellentét nem a város és a falu, hanem Budapest és a vidék összefüggésében mutatkozik meg markánsan és feltehetően ebben fejeződik ki a nagyváros és a falu közötti ellentét is.²¹⁰ Látható, hogy a korosztályok között, valamint a közszféra kapcsán nem képződik az átlagosnál nagyobb mértékű ellenérzés.

Az együtt járásokat megvizsgálva, látható, hogy a 13 ellentétpár két egymással szorosan korreláló²¹¹ faktor köré szerveződik. Ez azt mutatja, hogy alapvetően egy általános attitűd szabja meg azt, ki hány és mekkora intenzitású megosztottságot, ellentétet lát a magyar társadalomban. Az első faktor-skála a válaszadók általános társadalmi feszültség-érzetét, a második pedig a politikai töltetű ellentétek percepcióját méri. Az általános társadalmi feszültség skála főátlagá 46 pontnak, a politikai töltetű ellentétek skáláé pedig 68 pontnak adódott, azaz **a magyar társadalom jóval erősebbnek érzi a politikai töltetű ellentéteket, mint amekkora általános feszültségeket lát a társadalomban.** 2003-ban a társadalmi csoportok közötti viszonyt döntően nyugodtnak tételezi a lakosság.

III. 3. A gazdasági helyzet alakulása és a társadalmi következmények

A tágabb értelmezett politikai keretfeltételek fogalmába érdemes az adott ország pénzügyi helyzetét, gazdasági teljesítőképességét is beleérteni. A „neokorporatív” államokban a társadalmi paktumok megkötése, a gazdasági teljesítmény növekedése közvetve vagy közvetlenül a tiltakozások csökkenéséhez vezet:²¹² „... a neokorporativizmus csökkenti a politikai tiltakozást elsődlegesen az által, hogy növeli a

²¹⁰ Budapest és a vidék között a vidéki városokban élők érzik a legnagyobb ellentétet (59 pont). Az 5000 főnél kisebb településeken élők körében 56 pont az átlag, Budapesten pedig mindössze 51 pont.

²¹¹ $r=+0,55$.

²¹² Lásd: Michael Nollert: „Neocorporatism and Political Protest” In: J. Craig Jenkins and Bert Klandermans (ed.): *The Politics of Social Protest* London, University College London Press 1995. Michael Wallace and J. Craig Jenkins: „The New Class, Postindustrialism, and Neocorporatism” In: J. Craig Jenkins and Bert Klandermans (ed.): *The Politics of Social Protest* London, University College London Press 1995.

gazdasági teljesítményt, és csökkenti a jövedelemegyenlőtlenség szintjét”.²¹³

Magyarország az 1980-as évek második felétől mély, a gazdaság minden szintjét és szektorát érintő strukturális válságon ment keresztül. A gazdasági struktúra válsága külső és belső tényezők együttes hatásának következménye. Kedvezőtlenül hatott a magyar gazdaságra, hogy a nyugat-európai és észak-amerikai országokban egészen 1989-ig érvényesülő konjunkturális ciklus megszűnt és a recesszió jegyei mutatkoztak. Az 1991-es Öböl-háború, és az olaj árak drasztikus drágulása a nyugat-európai dekonjunktúrát mélyítette. Külön nehezítette Magyarország helyzetét, hogy az ország egyik legfontosabb gazdasági partnere, a Németország a két német állam egyesítéséből eredő pénzügyi problémák megoldásával küzdött.

Magyarország exportpiaci lehetőségei 1990-1993 között drasztikusan beszűkültek: „A volt szocialista országokba eladott magyar ipari termékek mennyisége 1990-1991-ben – két év alatt – a felére csökkent.”²¹⁴ Mindezt tetézte a gazdaság belső szerkezeti problémája: alacsony hatékonyság, korszerűtlen termelési struktúra, versenyképtelenség. „Az exportkiesés termelésescsökkentő hatása megduplázódott amiatt, hogy az exportáló vállalatok termelés-visszaesése a számukra beszállító ágazatok termelésének szűkülését is előidézte, s ez a folyamat tovagyűrűzött az egész nemzetgazdaságon, elérve a beruházást és a fogyasztást is. A belföldi kereslet szűkülése pedig ugyancsak visszahatott a termelésre.”²¹⁵ A behozatal 1990 után meghaladta a kivitel értékét, amely természetesen együtt járt az állam belső és külső eladósodottságának növekedésével, illetve a külkereskedelmi mérleg drasztikus romlásával.

A magyar gazdaság szerkezeti átalakítása, a magántulajdonon alapuló piacgazdaság kiépítése ugyanakkor további problémákkal tetézte a nehéz helyzetet. Az előbb spontán módon, majd törvényi keretbe foglalt privatizációval²¹⁶ járó folyamatos személyi és

²¹³ Michael Nollert: „Neocorporatism and Political Protest” In: J. Craig Jenkins and Bert Klandermans (ed.): *The Politics of Social Protest* London, University College London Press 1995.160-161. o.

²¹⁴ Vukovich György: „Gazdasági folyamatok 1993-ban” In: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1994* Budapest, TÁRKI, 1994. 194.o.

²¹⁵ Vukovich György: „Gazdasági folyamatok 1993-ban” In: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1994* Budapest, TÁRKI, 1994.186.o.

²¹⁶ A privatizáció első időszakáról lásd Szabó Tamás: „A magánosítás első három éve”, Diczházi Bertalan: „Tények a magyar privatizációról – 1993”, Hatvani Szabó János: „A tulajdonszerzés lehetőségei a privatizációban és az Állami Vagyonügynökség tevékenysége” In: dr. Kurtán Sándor, dr. Sándor Péter, dr. Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1994* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar

működési bizonytalanság következtében a bruttó nemzeti termék három év alatt, 1990 és 1993 között egyötödével csökkent.²¹⁷ A gazdaság teljesítmény-romlása 1991-ben érte el a mélypontot, egy év alatt 12 százalékkal mérséklődött a GDP (lásd 14. ábra). A magángazdaság kiépülésének egyik legsúlyosabb – és az egész időszakot végig kísérő – ellentmondása a tőkeszegénység, a likviditási hiány, azaz a folyamatosan rendelkezésre álló, mobilizálható és beruházási célokra felhasználható készpénz szükségége. Ebből is adódik, hogy a vállalati szektor első majd második hullámban végrehajtott privatizációjában, kelet-közép-európai viszonylatban is kiemelkedő jelentősége volt a külföldi, elsősorban multinacionális tőkének.

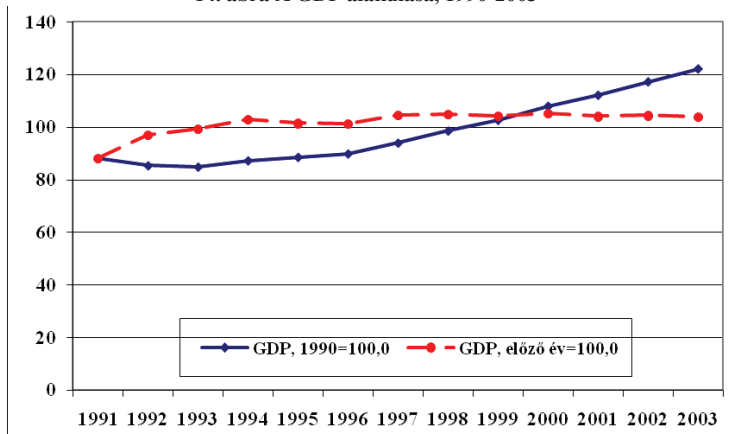
A magyar gazdaság helyzetének megítélésekor utalni kell arra is, hogy a rendszerváltoztatás időszakában erősödik fel Nyugat-Európában és Észak-Amerikában a globalizáció, vagyis ekkor jönnek létre a legfejlettebb infokommunikációs technológiára és szinte korlátlan tőkére támaszkodó óriás, több kontinensen átnyúló vállalatok, amelyek a fentiekben túlmenően is komoly kihívást intéztek a sebezhető, éppen gazdasági átalakulás folyamatában lévő magyar cégek, üzemek felé.²¹⁸

Központja Alapítvány, 1994., valamint Árvay János, Vértés András: „A magángazdaság” és Kolosi Tamás, Sik Endre: „A magángazdaság nemzetgazdasági súlya és némely társadalmi jellemvonásai” In: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1994* Budapest, TÁRKI, 1994.

²¹⁷ Bedekovics István, Kolosi Tamás, Szivos Péter: „Jövedelmi helyzet a '90-es évek első felében” In: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1994* Budapest, TÁRKI, 1994. 34. o.

²¹⁸ Erről részletesen lásd: Gazsó Ferenc, Laki László: *Fiatalok az újkapitalizmusban* Budapest, Napvilág Kiadó, 2004., Laki László: *Vállalatok és vállalkozások* Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 2001. és Laki László, Bíró A. Zoltán: *A globalizáció peremén* Budapest MTA Politikai Tudományok Intézete, 2001. Szabó Andrea, Bauer Béla, Laki László (szerk.): *Ifjúság2000 Tanulmányok I.* Budapest Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 2002.

14. ábra A GDP alakulása, 1990-2003²¹⁹

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv 2000 Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2001. 289. o. és Magyar Statisztikai Évkönyv 2003 Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2004. 299. o., valamint http://portal.ksh.hu/pls/ksh/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/tabl3_01_01i.html

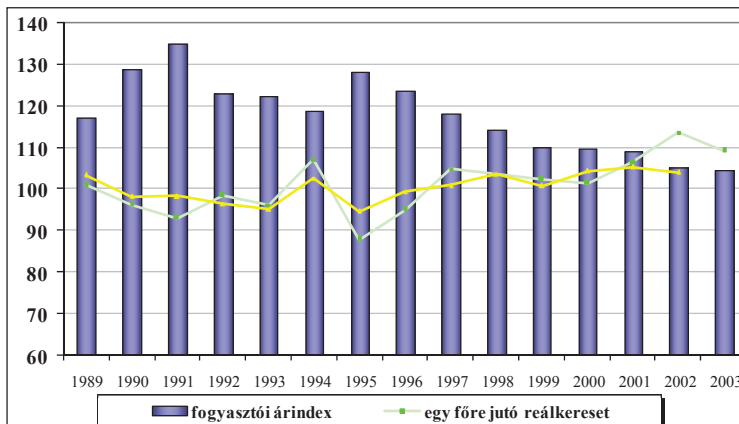
A gazdaság szerkezetének nagymértékű átalakulása, az általános teljesítőképesség romlása, az export visszaesése a reálkeresetek süllyedésével, az infláció növekedésével és az életszínvonal jelentős romlásával, valamint a társadalmi egyenlőtlenségek kiéleződésével járt együtt az 1990-es évek elején. A forint 1946-os bevezetésétől eltelt 60 év alatt Magyarországon nem volt akkora a pénzromlás mértéke, mint 1989 és 1993 között: 1990-ben megközelítette, 1991-ben pedig meghaladta a 30 százalékot. Az első olyan év, amikor az infláció üteme tartósan 20 százalék alá került 1997-ben volt.²²⁰ 1990 és 1993 között a magyar lakosság jövedelme 11 százalékkal csökkent, és a jövedelemkülönbségek következtében a társadalmi egyenlőtlenségek markánsan megnöttek (lásd 15. ábra).²²¹

²¹⁹ 1980-hoz viszonyítva még látványosabb a '90-es évek elején bekövetkezett egy főre jutó bruttó hazai termék csökkenés: (1980=100,0%) 1987=115, 1988=115, 1989=116, 1990=112, 1991=99 (!), 1992=94, 1993=92. Forrás: Andorka Rudolf: „Magyarország a társadalmi jelzőszámok idősorainak tükrében” In: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1994* Budapest, TÁRKI, 1994. 24. o.

²²⁰ A Bokros Lajos nevével fémjelzett államháztartási konszolidációs csomagot követően az infláció átmenetileg, újra emelkedésnek indult.

²²¹ Erről részletesen lásd *Társadalmi helyzetkép 2003* Budapest, KSH, 2004, valamint a Társadalmi Riport jelentéseit. Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1992*, Budapest, TÁRKI 1992., Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1994*, Budapest, TÁRKI 1994., Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich

15. ábra Fogyasztóiár-index, valamint a reálkeresetek és reáljövedelem alakulása, 1989-2003, előző év=100,0

Forrás: Magyar Statisztikai Évkönyv 2003 Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2004. 347. o. és 117. o.

A reáljövedelem csökkenése mellett a gazdasági rendszerváltozás társadalmat legközvetlenebbül érintő hatása a **nyílt munkanélküliség tömeges megjelenése volt**. 1988 és 1993 között a munkanélküliségi ráta lineárisan emelkedett. 1988-ban a magyar lakosság 0,2 százaléka volt munkanélküli, ez az arány 1993-ban 12,6 százalékra növekedett. A társadalmi egyenlőtlenségek növekedését fokozta egy speciális hatás, a strukturális munkanélküliség tartós létrejötte,²²² valamint a foglalkoztatás alacsony szintű állandósulása. **1990 és 1993 között egymillió (!) fővel csökkent a foglalkoztatottak száma.**²²³ A rendszerváltozás első gazdasági sokkhatása után kialakuló foglalkoztatási

György (szerk.): *Társadalmi riport 1996*, Budapest, TÁRKI, Századvég, 1996.

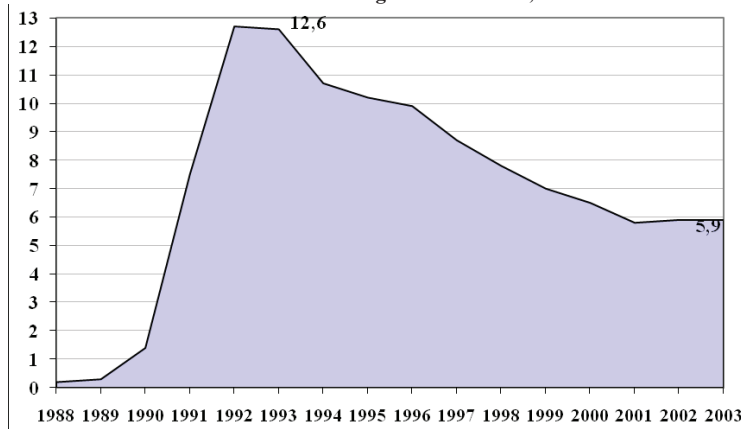
²²² Társadalomstatistikusok szerint a munkanélküliség térbeli szerkezete 1990-től kezdődően egészen a mai napig hasonlóságot mutat. Leg súlyosabban Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén és Nógrád megyét érinteti, míg Budapesten, valamint az ország észak-nyugati országrészében a munkanélküliség aránya az országos átlag alatt marad.

A strukturális munkanélküliség másik fontos jellemző vonása, hogy az évtized végére, és a XXI. század elejére egyrészt felborult a szakképzettek – diplomás végzettségűek egyensúlya, vagyis a felsőfokú képzésben ma már túlképzés mutatkozik a bölcsész, a társadalomtudományi, a tanári a jogi, a közgazdasági területeken, míg szakképzésben egyre kevesebben vesznek részt. Ennek következtében bizonyos földrajzi területeken, elsősorban az ún. kapuvárosok környezetében és bizonyos szakmákban munkaerőhiány lépett fel úgy, hogy a munkanélküliség stagnáló szintet mutat. Lásd: Gazsó Ferenc, Laki László: *Fiatalok az újkapitalizmusban* Budapest, Napvilág Kiadó, 2004., Szabó Andrea, Bauer Béla, Laki László (szerk.) *Ifjúság 2000 Tanulmányok I.* Budapest Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 2002., Szabó Andrea, Kern Tamás, etc: *Sikerágazat?! Az állami felsőoktatás Magyarországon* Budapest-Pécs, 2001., Gazsó Ferenc, Laki László: *Esélyek és orientációk (Fiatalok az ezredfordulón)* Budapest, OKKER, 1999.

²²³ Bedekovics István, Kolosi Tamás, Szívós Péter: „Jövedelmi helyzet a '90-es évek első felében” In: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1994* Budapest, TÁRKI,

szerkezetnek 2003-ig épp ez, vagyis a foglalkoztatás alacsony szintje, valamint az adó- és járulékfizetők stagnáló aránya a legsúlyosabb problémája.

16. ábra A munkanélküliségi ráta alakulása, 1988-2003

Forrás: Magyar statisztikai évkönyv 1993 Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1994 62. o. és Magyar Statisztikai Évkönyv 2003 Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2004. 87. o.

2003-ra a gazdasági helyzet az 1993-as állapotokhoz képest – kivéve a költségvetés hiányát, valamint a külkereskedelmi deficitet – az összes mutatót, arány- és jelzőszámot illetően egyértelműen kedvezőbb képet mutat. **A 2000-es évek elején Magyarországot az európai uniós átlaghoz viszonyítva is relatíve alacsony a munkanélküliség, a kormányzati intézkedések hatására növekvő reálkeresetek,²²⁴ csökkenő ütemű pénzromlás, valamint látványos gazdasági fejlődés jellemzi.** A magyar gazdaság ugyanakkor szerkezeti egyensúlytalanságot, dualitást mutat.²²⁵ Létezik egy teljes egészében külföldi tulajdonban lévő, állami adókedvezményekkel ösztönzött, a gazdasági fejlődés motorjaként működő, elsősorban nagyvállalatokat magába foglaló szféra, amelyben a magángazdaságban foglalkoztatottak alig egyharmada kap munkát. „... Magyarországon látványos gazdasági növekedés indult meg az évtized utolsó harmadában, ennek hozadékából a magyar társadalom (vagy a munkavállalók többsége)

1994. 35. o.

²²⁴ Kiemelt hatása van a 2002-es országgyűlési választásokat megelőző minimálbéremelésnek, és a Medgyessy-kormány első, illetve második 100 napos programjának (50 százalékos közalkalmazotti béremelés, a minimálbér adómentessége).

²²⁵ Lásd: Laki László, Bíró A. Zoltán: *A globalizáció peremén* Budapest MTA Politikai Tudományok Intézete, 2001., Gász Ferenc, Laki László: *Fiatalok az újkapitalizmusban* Budapest, Napvilág Kiadó, 2004., Laki László: *Vállalatok és vállalkozások* Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 2001.

alig-alig részesedett, mivel a profit a külföldi cégek szabad rendelkezése szerint maradt vagy távozott.”²²⁶

A magyar gazdaság másik része vegyes tulajdonú, minimális növekedést mutató kis- és közepes vállalatokat foglal magába, amelyek forrásproblémákkal, tőkeszegénységgel küzdenek, a foglalkoztatottak kétharmadának biztosítanak – jelentős részben minimálbér közelében legalizált – munkát. Ezek a vállalkozások adóterheik mérséklését nagyrészt jogsértő módon érhetik el. A dualitásba tartozik az is, hogy a beruházások jelentős része az ún. „kapuvárosok”, többek között Budapest, Győr, Székesfehérvár környezetében koncentrálódik, míg az ország hagyományosan elmaradott részein a beruházások foglalkoztatást ösztönző, így a társadalmi egyenlőtlenségeket mérséklő hatása nem érvényesül. Mindez a régiók, valamint a nagyvárosok és a kistelepülések lakossága közötti területi és településbeli különbségek, a társadalmi differenciák további mélyülését vonta magával.

Mind a kiinduló az 1990-es évek elején fennálló gazdasági és társadalmi sokkhelyzet, mind a 2003-ra kialakuló duális gazdasági szerkezetből következő egyensúlytalanságok összekapcsolódtak a politikai elitek közötti éles konfliktusokkal, valamint az egyre polarizálódó társadalomban meglévő törésvonalak kifejeződésével. Az 1993-as évben megnyilvánuló bér- és szociális követeléseket hordozó protest cselekmények tükrözik az akkori szociális, pénzügyi helyzetet. 2003-ra – jó részt a 100 napos programoknak köszönhetően – javult a lakosság munkaerő-piaci pozíciója és emelkedett a jövedelme is.

²²⁶ Gazsó Ferenc, Laki László: *Fiatalok az újkapitalizmusban* Budapest, Napvilág Kiadó, 2004. 32. o.
Magyar Nemzeti Bank 2006. évi jelentése alapján kiszámítható, hogy tizenegy év alatt 17,7 milliárd euró tőkebeáramlásból 54,6 milliárd euró tőkejövedelem képződött, amiből 41 milliárd euró került kivonásra.

IV. A politikai tiltakozások lakossági percepciója Magyarországon

A fejezetben bemutatom, hogy retrospektív vélekedések alapján miként alakul – 10 éves távlatban – a magyar társadalom tiltakozásokkal kapcsolatos attitűdje. A Kádár-korszak zárt politikai szisztémája következtében csak kisebb, ellenzéki csoportok hordozták a tüntetések, az aláírásgyűjtések kultúráját, amely jogászai felfogásukból, történelemszemléletükből eredt. A protest cselekmények nemzetközi szakértői kutatásai során kiegészítő módszerként alkalmazzák a közvélemény-kutatások eredményeit. Empirikus, szociológiai felmérések alapján áttekinthetem, hogy a magyar közvélemény hogyan viszonyul a protestáláshoz, mely társadalmi csoportok fogékonyabbak, befogadóbbak, illetve elutasítóak. Hipotézisem szerint a politikai rendszerváltozást követő években kisebb a tiltakozások társadalmi elfogadottsága. Az új politikai, gazdasági szisztéma kialakítását az 1990-es választásokkal – az persze vitatható, hogy milyen információs háttérrel – legitimálta a magyar társadalom. Bár az új rendszer körüli problémák hamar kezdenek nyilvánvalóvá válni, de csak a társadalom szűk szegmense gondolhatja úgy, hogy a tiltakozások révén a problémák megoldhatók lennének. Arra számítok, hogy 2003-ra széles körben elfogadottá válik a közvetlen demokrácia ezen eszköze. Vizsgálom, hogy a társadalom egyes rétegeiben, csoportjaiban, hogyan alakul az aktuális és potenciális részvétel.

A témában Magyarországon 1994 és 2002 között a MODUS Kft. (a tulajdonosváltást követően TNS)²²⁷ készített évente szisztematikus, a nemzetközi standardoknak megfelelő adatfelvételeket a politikai tiltakozásokról.²²⁸ Az éves közlések lehetővé teszik, hogy nyomon követhető legyen a magyar társadalom tiltakozásokkal kapcsolatos attitűdjének dinamikáját 10 éves időtartamban.

Más protest események megítélésére vonatkozó adatbázisok is rendelkezésre állnak, amelyek lehetővé teszik a TNS eredményeinek kiegészítését szocio-demográfiai és attitűdváltozók mentén. Forrásként használtam a következő három adatfelvételt. Magyarországon a Szonda Ipsos, 2004-ben 3000 fő felnőtt megkérdezésével készítette el

²²⁷ 1998. január 1. óta Taylor Nelson Sofres Modus Kft., majd 2002-től Taylor Nelson Sofres Hungary Kft. (TNS).

²²⁸ Az elemzéseket 1995-től kezdődően a Magyarország Politikai Évkönyveiben tették közzé.

talán a legrészletesebb, 17 protest akcióformára kiterjedő adatfelvételt. A fiatalok szemléletmódjának feltárására alkalmas az Ifjúság2004 társadalomkutatás 4000 fős országos reprezentatív almintája, amely szintén a protest cselekvésekhez való viszonyulást térképezi fel. Ezen kívül használok még a Magyar Tudományos Akadémia Politikai Tudományok Intézetének közreműködésével készült 22 országra kiterjedő összehasonlító társadalomtudományi kutatást, a European Social Surveyt (ESS), amely tartalmaz a tiltakozásokra vonatkozó kérdéseket.

A TNS Hungary 1994 és 2002 között tíz protest formához való viszonyulást, és ezekben való részvételi szándékot vizsgált.²²⁹ Az elemzésre került aktivitási formák: az aláírásgyűjtés népszavazás kezdeményezésére, tiltakozó röpcédulák terjesztése, utcai tüntetések, gyárfoglalás, a forgalom elzárása, tiltakozás nemzetközi szervezetek előtt, törvények, állami intézkedések tudatos végre nem hajtása, általános sztrájk, tiltakozó petíciók aláírása, a kormány a bíróság előtti beperlése.²³⁰

IV. 1. Tiltakozások elfogadottságának alakulása

Az adatok szerint a magyar társadalom az 1990-es évek közepén a békés, legális tiltakozásokat tartotta elfogadhatónak. Azokat a formákat, amelyek beépülnek az alrendszer integrációs mechanizmusába „... és éppen formájukból fakadóan soha nem

²²⁹ Lásd: Gerentsér Imre, Tóth Antal: „Az egyes tiltakozási fajták megítélése és a lakosság részvételi hajlandósága” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vas László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1995-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1996.; Szirony Zsolt, Tóth Antal: „Az egyes tiltakozási formákról kialakult vélemény, illetve a részvételi hajlandóság változásának alakulása (1994–96)” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vas László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1996-ról* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1997.; Szirony Zsolt, Tóth Antal: „A különböző tiltakozási formák iránt tanúsított elfogadási, illetve részvételi hajlandóság változásának trendjei (1994–97)” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vas László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1997-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1998.; Lengyel Emőke, Pálvolgyi Miklós: „A különböző tiltakozási formák iránt tanúsított elfogadási, illetve részvételi hajlandóság változásának trendjei (1994–98)” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vas László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve, 1999* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1999.; Lengyel Emőke, Pálvolgyi Miklós: „A különböző tiltakozási formák iránt tanúsított elfogadási, illetve részvételi hajlandóság változásának trendjei (1994–2000)” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vas László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve, 2000* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2000.; Lengyel Emőke, Pálvolgyi Miklós: „A különböző tiltakozási formák iránt tanúsított elfogadási, illetve részvételi hajlandóság változásának trendjei (1994–2002)” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vas László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve, 2003* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2003.

²³⁰ A vizsgálatok mindegyike 1000 fős, országos reprezentatív mintán zajlott.

a gazdasági-politikai rendszer vagy ennek alapvető intézményei ellen irányulnak.”²³¹ 1994 és 2002 között, tehát az adatfelvételek időtartama alatt **mindvégig elutasította az illegális, valamint az állami intézmények működését veszélyeztető formákat**. Ebben az időszakban a tiltakozások jól körülhatárolható struktúrája, rangsora alakult ki.

A preferált protest formák három csoportja különböztethető meg. Az elsőbe az **elfogadott és legális cselekvések** tartoznak, amely két repertoár típusból, a népszavazási aláírásgyűjtésből, valamint a tiltakozási petíciók aláírásából áll. A második csoportba a **variábilis, mindenféle szituációra adaptálható módszerek** tartoznak, és alkalmasak nagy tömeg nyilvánosan mobilizációjára – többek között a tiltakozó röpcédulák terjesztése, az utcai tüntetések vagy a sztrájkok. A **társadalom által** gyakorlatilag **elutasított** cselekmények – gyárfoglalás, törvények be nem tartása, forgalom elzárása – képezik a harmadik részt. Egy probléma eldöntésére irányuló népszavazás, illetve egy probléma elutasítása petíció formájában minimális energiabefektetéssel jár, az egyének részvételének kockázata elenyésző, viszont a kollektív és esetleg az egyéni haszon általában csekély, csak kivételes esetekben nagy.

A TNS kutatási eredményeiből kitűnik, hogy a **népszavazási aláírásgyűjtés vált a magyar társadalom legelfogadottabb érdekartikulációs eszközévé**. 2002-ben 100 emberből 80 preferálta ezt a tiltakozási formát (lásd 17. ábra). Itt is kitűnik az a később részletesebben vizsgált probléma, hogy a 65 éven felüliek idegenkednek még a rendszerintegráns aláírásgyűjtéstől is, hiszen az elfogadási arány körükben kétharmados. Ezzel szemben a politikai szocializációjukat az 1980-as évek végén, a '90-es évek elején kialakító 30 év alatt körében meghaladja a 85 százalékot a referendumot elfogadók aránya. A tiltakozó petíciók átlagos elfogadottsága, valamivel kisebb, de még így is 60-70 százalék közötti értéktartományban mozog. Egyébként 1998 és 2000 között a petíciók elfogadottságának felfutását lehetett tapasztalni.

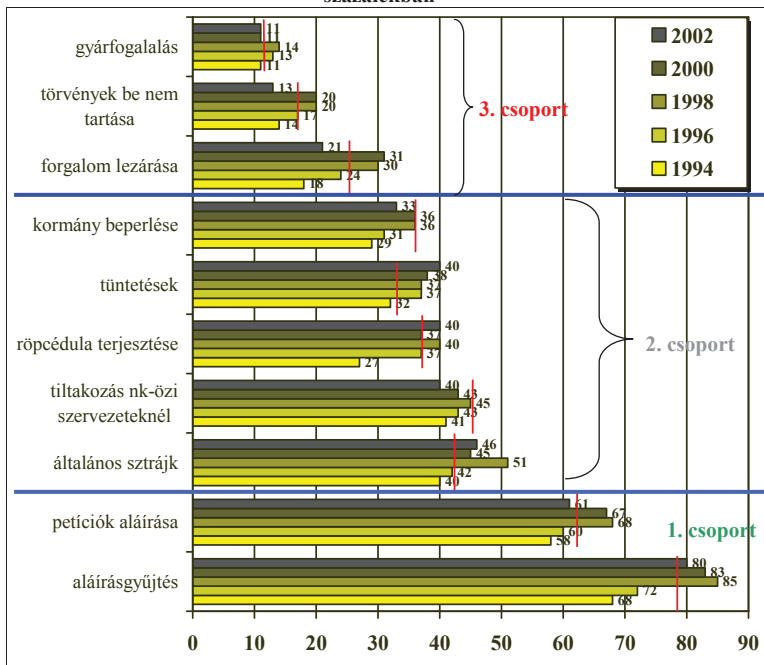
A társadalmi elfogadottság alapján vizsgált tiltakozási formák **második csoportját** a TNS kutatói által „erős középmezőnynek” nevezett öt legális típus képezi: röpcédula terjesztése, kormány beperlése a bíróság előtt, utcai tüntetések, általános sztrájk,

²³¹ Lengyel Emőke, Pálvölgyi Miklós: „A különböző tiltakozási formák iránt tanúsított elfogadási, illetve részvételi hajlandóság változásának trendjei (1994–2002)” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vas László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve, 2003* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2003. 820. o.

tiltakozás nemzetközi szervezeteknél. A tiltakozási repertoárt tekintve ezek szinte mindegyike hagyományos konvencionális, kivéve az utcai tüntetést, amely a Sidney Tarrow és Ruud Koopmans vizsgálódásaira épített séma alapján a meggyőző jellegű formák közé sorolható. Ezek az akcióformák nagyobb **személyes elköteleződést igényelnek, mert a részvétel költségei az egyén számára magasabbak, az individuális haszonszerzés pedig korlátozott**. A szubjektum szempontjából a részvétel különösen magas költséggel jár a kormány bíróság előtti beperlése, valamint a nemzetközi szervezetek előtti tiltakozás esetében.

Az „erős középmezőnybe” tartozó cselekmények elfogadottsága szignifikánsan alacsonyabb, mint a népszavazási aláírásgyűjtése és a petíciók aláírásáé, hiszen egyik sem éri el az 50 százalékot. Az ötből két protest forma, az utcai tüntetés és a röpcédula-terjesztés megítélése korrelál egymással, ami feltehetően abból eredhet, hogy a tüntetéseken gyakori a követeléseket megfogalmazó, megerősítő rölapok terjesztése. Ezen variábilis formák elfogadottsága az életkorból eredően is a bátrabbak, a fiatalok és a magasabb iskolázottságúak körében a legmagasabb.

17. ábra Egyes tiltakozási formák elfogadottságának alakulása, 1994 – 2002, százalékban²³²

Megjegyzés: a piros vonal az egyes tiltakozási formák elfogadottsági átlagát mutatja. A legnagyobb szórás a népszavazási aláírásgyűjtésnél mutatható ki.

A tiltakozások harmadik csoportja a lakosság által a legelutasítottabb annak ellenére, hogy eredendően egyik sem jár nyílt erőszakos megnyilvánulásokkal. A törvények morális alapú, tudatos be nem tartása fogalmi rendszerünkben a polgári engedetlenség kategóriája alá sorolható, amely per definíció erőszakmentes. Az I. fejezetben elkészített tiltakozási repertoár táblázat alapján egyébként a gyárfoglalást, a törvények tudatos be nem tartását és a forgalom lezárását a **nemkonvencionális** és ezen belül is a **konfrontatív** tiltakozások közé sorolhatjuk.

Az adatokból kitűnik, hogy bizonyos időszakokban kiemelkednek „divat” tiltakozási

²³² Lengyel Emőke, Pálvölgyi Miklós: „A különböző tiltakozási formák iránt tanúsított elfogadási, illetve részvételi hajlandóság változásának trendjei (1994–2002)” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2002-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, 2003. 823. o. alapján.

típusok, amelyeket általában egy-egy esemény vagy sajátos történelmi helyzet generál. Így szociális, gazdasági szükséghelyzetben megnövekszik a sztrájkok elfogadottsága, míg elsősorban az agráriumban érintettek elégedetlensége hagyományosan megtöbbszörözi a forgalom elzárását.

A TNS adataiból kitűnik, hogy Magyarországon a vizsgált periódusban nem beágyazott társadalmi cselekvés a jogorvoslat összes szintjét kimerítő polgári engedetlenség. A nyílt törvénytisztét, amelynek a következményeivel tisztában vannak a tiltakozók, és eleve bekalkulálják cselekedeteikbe, nem fogadják el, és nem alkalmazzák az emberek. Más területeken – többek között az adófizetés elkerülésében, számla nélküli feketemunkában, számlakiállítás alóli kitérésben – bevállalóbbak az állampolgárok, ezeken a területeken komoly hagyományokkal és évszázados szocializációs modellekkel rendelkezik a kvázi engedetlenség.²³³ Érdemes azonban e szempontból megkülönböztetni a mikrokörnyezetet és a makrotársadalmat. Az adófizetés elkerülése mikrotársadalmi jellemvonás,²³⁴ nem „kurucos attitűd”, nem a hatalom birtokosai ellen irányul, és így nem polgári, hanem személyes engedetlenség. Ebben az esetben a „nem adok az államnak, nálam jobb helye van” elve érvényesül, vagyis nincs ideológiai, politikai, eszmei alapja.

Szintén látható az adatokból egyértelmű, hogy 1994 óta a gyárfoglalás a legkevésbé elfogadott protest eszköz (átlagosan 12 százalékpont), amit jelez, hogy erről minden társadalmi szegmens egyformán gondolkodik.

A Szonda Ipsos 2004-ben készítette el *Társadalom2004* elnevezésű vizsgálatát, amely többek között 17 akcióforma²³⁵ elfogadottságát tudakolta (18. ábra). A 17 akcióforma adatredukciójához a többdimenziós skálázás módszerét választottam, amellyel lehetővé vált a kapott adatok mögött meghúzódó latens struktúra térbeli ábrázolása. A statisztikai elemzés alapján a 17 tiltakozás elfogadottsága korrelál, de – érthető módon – nem

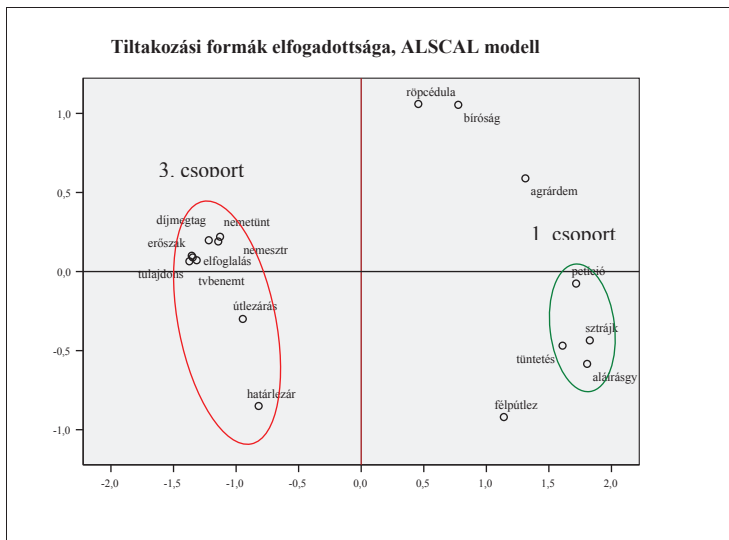
²³³ 2005-ben az Magyar Tudományos Akadémia Politikai Tudományok Intézetében elkészült az European Social Survey II. hulláma, ami nemzetközi összehasonlításban vizsgálta az állampolgári tudatosságot. Ezen a téren Magyarország állampolgárai a rangsor alsó harmadában találhatók.

²³⁴ Annak ellenére, hogy nemzetgazdasági szinten is óriási károkat okoz.

²³⁵ Aláírások gyűjtése, engedélyezett sztrájk, tiltakozó petíciók aláírása, engedélyezett politikai demonstráció, utcai tüntetés, felpályás útlezárás, röpcédulák terjesztése, a kormány beperlése a bíróság előtt, agrárdemonstráció, nem engedélyezett politikai tüntetés, nem engedélyezett sztrájk, a törvények be nem tartása, bérleti díj, adófizetési díj megtagadása, határátkelők lezárása, egészpályás útlezárás, gyárak, hivatalok, lakások elfoglalása, a köz- vagy magántulajdon megsértése, személyekkel szembeni erőszak alkalmazása.

egyezik meg a TNS adataival. Ez három okra vezethető vissza. Egyrészt a két felvétel között több esztendő telt el, másrészt a Társadalom2004 jóval szofisztikáltabb, több formára terjedt ki, és részben különbségek mutatkoznak kérdezéstechnikában is.

18. ábra A tiltakozási formák elfogadottságának térbeli halmazai

Forrás: Társadalom2004, saját számítás

A legfigyelemreméltóbb különbség a 2002-es TNS és a 2004-es Szonda-Ipsos adatfelvétel eredményei között, hogy 2004-ben a legális tiltakozási formák elfogadottsága magasabb értéket mutat, valamint az egyes tiltakozási típusok elfogadottsága közötti különbség kisebb, mint két évvel korábban.²³⁶ A legelfogadottabb tiltakozási forma – sorrendben – a sztrájk, az aláírásgyűjtés és a tiltakozó petíció kézjeggyel való aláírása, ezeket a közvélemény háromnegyede preferálja. Szintén még ebbe, az első csoportba sorolható a tüntetés is, amit valamivel kevesebben 69 százaléknian tartanak alkalmazhatónak). Megállapítható, hogy elfogadhatóság tekintetében, 2004-ben a korábbi adatokhoz képest felzárkózott az aláírásgyűjtés és a petíció mellé a sztrájk és a tüntetés. A két utóbbi forma alkalmazhatóságának statisztikailag releváns növekedése utalhat érdekonfliktusok kiéléződésére és ezek

²³⁶ 2002-ben a legális tiltakozási formák átlagos elfogadottsága 48,6 pont, a szórás 16,4, míg 2004-ben az átlag 63,5, a szórás pedig 12,1.

artikulációs módjának bevetté válására a magyar társadalomban.²³⁷

A második csoportba szintén négy tiltakozási forma kerül – a kormány bíróság előtti beperlése, a röpcédulák terjesztése, a felpályás útlezárás, valamint az agrárdemonstrációk – amelyek elfogadottsága a közepes szint körül mozog.²³⁸ Jól látható, hogy az **összes többi akcióforma markánsan elutasított**. A legkevésbé alkalmazható a köz- vagy magántulajdon megsértése, a személyekkel szembeni erőszak alkalmazása, valamint a törvények be nem tartása. Mindez alátámasztja azt a korábbi megállapítást, hogy a **magyar társadalom a legális, viszonylag kis energiabefektetéssel járó, az egyén szempontjából kevés kockázatot rejtő tiltakozási formákat részesíti előnyben. Az évek során azonban hajlandó lett markánsabban és tartósabban kifejezni véleményét.**

IV. 2. Tiltakozási potenciál a magyar társadalomban

A rendelkezésre álló adatok egyöntetűen a magyar társadalom – nemzetközi összehasonlításban is – alacsony részvételi aktivitását mutatják a direkt demokratikus formák tekintetében.²³⁹ 1989 és 2004 között öt országos népszavazást rendeztek Magyarországon ellenzéki vagy kormányzati kezdeményezésre.²⁴⁰ A téma szempontjából

²³⁷ A sztrájk esetében megjegyzendő, hogy a Szonda-Ipsos engedélyezett sztrájk, míg a TNS általános sztrájk elnevezést használ.

²³⁸ Ez a gyakoriságot tekintve 40-60 százalékos tartományt jelent.

²³⁹ Nem tartom feladatommak az országgyűlési és az önkormányzati választásokon való részvétellel való foglalkozást, amelyeknél egyébként a folyamatos emelkedő trend rajzolódik ki. A tendenciákról és ezek magyarázatáról részletesen lásd: Angelusz Róbert, Tardos Róbert: *Pártok között szabadon* Budapest, Osiris Kiadó, 2000., Angelusz Róbert, Tardos Róbert: „Választási részvételi és politikai aktivitás” In: Angelusz Róbert, Tardos Róbert (szerk.): *Törések, hálók, hidak* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2005 és Angelusz Róbert, Tardos Róbert: „Választási részvétel 2006” In: Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Riport 2006* Budapest, Tárki 2006.

²⁴⁰ A rendszerváltoztatás után lebonyolított népszavazások fontosabb adatai:

1990. július 29-i népszavazás:

feltett kérdés: Kívánja-e ön, hogy a köztársasági elnököt közvetlenül válasszák meg?

kezdeményező: Magyar Szocialista Párt;

igen szavazatok aránya: 85,9%;

eredményesség: a népszavazás érvénytelen.

1997. november 16-i népszavazás:

feltett kérdés: Egyetért-e azzal, hogy a Magyar Köztársaság a NATO-hoz csatlakozva biztosítsa az ország védeltségét?

kezdeményező: Magyar Köztársaság Kormánya;

igen szavazatok aránya: 85,33%;

eredményesség: a népszavazás eredményes.

2003. április 12-i népszavazás:

feltett kérdés: Egyetért-e azzal, hogy a Magyar Köztársaság az Európai Unió tagjává váljon?

két fontos megállapítás tehető a népszavazások kapcsán. Egyetlen esetben sem fordult elő, hogy a pártok illetve a kormányzat mellett civil aktor képesnek bizonyult volna önállóan, azaz párttámogató nélkül összegyűjteni a referendum kiírásához szükséges aláírás volument. Az első, 1989. november 26-án megrendezésre kerülő, még a rendszerváltozást megelőző ún. „4 igenes” népszavazást kivéve egyetlen esetben sem érte el a részvétel az 50 százalékot, sőt a tendencia inkább negatív irányú. A rendszerváltoztatás óta tehát nem volt olyan egyébként mindenkit érintő ügy – még a NATO, illetve az európai uniós népszavazások sem –, amely alkalmasnak bizonyult volna a magyar állampolgárok több mint a felének részvételi aktivitását felkelteni.

kezdéményező: Magyar Köztársaság Kormánya;

igen szavazatok aránya: 83,76%;

eredményesség: a népszavazás eredményes.

2004. december 05-i népszavazás:

feltett kérdések: 1. Egyetért-e Ön azzal, hogy az egészségügyi közszolgáltató intézmények, kórházak maradjanak állami, önkormányzati tulajdonban, ezért az Országgyűlés semmisítse meg az ezzel ellentétes törvényt?

kezdéményező: Fidelitas, amihez csatlakozott a Fidesz Magyar Polgári Szövetség;

igen szavazatok aránya: 65,01%;

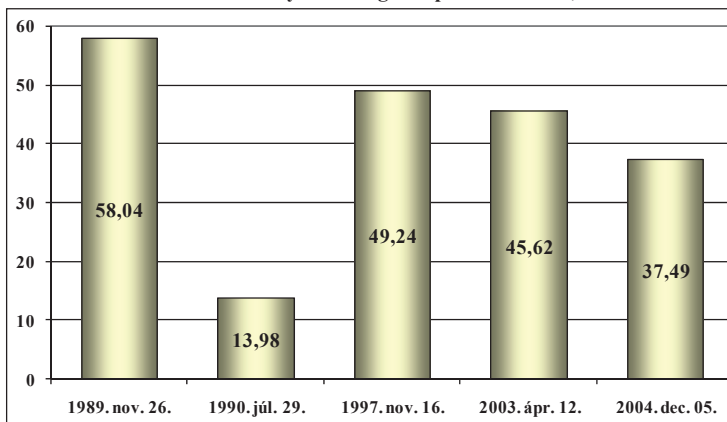
feltett kérdések: Akarja-e, hogy az Országgyűlés törvényt alkosson arról, hogy kedvezményes honosítással – kérelmére – magyar állampolgárságot kapjon az a magát magyar nemzetiségűnek valló, nem Magyarországon lakó, nem magyar állampolgár, aki magyar nemzetiségét a 2001. évi LXII. tv. 19. § szerinti „Magyar igazolvánnyal” vagy a megalkotandó törvényben meghatározott egyéb módon igazolja?;

kezdéményező: Magyarok Világszövetsége, amihez csatlakozott a Fidesz Magyar Polgári Szövetség;

igen szavazatok aránya: 51,57%;

eredményesség: mindkettő kérdésben a népszavazás eredménytelen.

19. ábra Részvételi arány az országos népszavazásokon, 1989-2004

Forrás: www.valasztas.hu

A direkt demokratikus cselekvés permanensen rendelkezésre álló formája a társadalmi mozgalmakhoz való kapcsolódás. Nemzetközi összehasonlításban a magyar társadalom civil szervezeti aktivitása kifejezetten alacsony.²⁴¹ A European Social Survey (ESS) keretében 2002-ben, 22 országban elkészített kutatás eredményei azt jelzik, hogy az önkéntes szervezeti formákban²⁴² való részvételt illetően Lengyelország, Magyarország és a dél-európai országok (Görögország, Spanyolország, Portugália, Olaszország) a többi tagállamtól elkülönülő egységet alkotnak.²⁴³ A hat ország állampolgárainak szervezeti kötődése annyira alacsony, hogy szinte megkérdőjelezi a civil mozgalmak szociális integrációban betöltött szerepét. A tagállamok között Görögország, Lengyelország és Magyarország a legkevésbé mobilizált, szervezett társadalom.²⁴⁴ Az országok lakói

²⁴¹ Igaz ez annak ellenére is, hogy a Központi Statisztikai Hivatal nonprofit jelentése szerint Magyarországon 1993-ban 34 662, míg 2003-ban 53 022 egyesület vagy alapítvány volt bejegyezve, és 1990-től egészen 2003-ig folyamatosan bővült a bejegyzett szervezetek száma. *Nonprofit szervezetek Magyarországon 2004* Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2006. 97. o.

²⁴² Ezt a vitatható fogalmi készletet használja a civil szervezetekre.

²⁴³ Laki László, Szabó Andrea: „Részvétel a társadalom 'önkéntes' szervezeti életében” In: Füstös László, Guba László (szerk.): *Társadalmi Regiszter 2002* Budapest, MTA PTI és MTA SZKI, 2004. és Laki László, Szabó Andrea: „Részvétel és aktivitás az 'önkéntes' szervezetek életében (nemzetközi összehasonlító vizsgálat)” Füstös László, Guba László (szerk.): *Európai Társadalmi Regiszter 2002* Budapest, MTA PTI és MTA SZKI, 2005.

²⁴⁴ Hasonló adatokat mutatnak a fiatalokra vonatkozó elemzések is. A formális szervezeti tagság szintje a 15-29 évesek körében 15-16 százalék. Ez az érték lényegében a '90-es évek közepén állandósult, és politikai ciklusoktól független. Szabó Andrea, Gazsó Tibor: „Társadalmi közérzet, politikához való viszony” In: Szabó Andrea, Bauer Béla, Laki László (szerk.): *Ifjúság 2000 Tanulmányok I.* Budapest, NIKI,

„bezárkózó, atomizált közösségekben élnek”, ahol a család jelenti az egyetlen működő társadalmi komunitást. Európában a társadalmi integráció magas fokán a gyors gazdasági, szociális fejlődésen áteső észak-európai (különösen Svédország és Norvégia) és Benelux államok állnak.

9. táblázat Az önkéntes szervezetek munkájában való részvétel a kérdezést megelőző 12 hónapban (százalékban)

Az önkéntes szervezet megnevezése	Görög-ország	Lengyelország	Magyar-ország	EU-átlag
Sport- vagy természetjáró klub	5	7	10	30
Kulturális vagy hobbikör	6	6	9	22
Vallási vagy egyházi szervezet	2	7	9	19
Társasági, ifjúsági, nő-, idős-, illetve nyugdíjas klub vagy baráti társaság	4	3	8	17
Szakszervezet	6	7	7	23
Üzleti, szakmai vagy gazdaszervezet	5	2	5	11
Tudományos vagy oktatási egyesület, iskolatanács	4	4	5	10
Bármilyen más önkéntes szervezet	2	4	4	10
Fogyasztói vagy autósklub	1	1	3	18
Humanitárius segély, emberjogi, kisebbségeket vagy bevándorlókat segítő szervezet	2	4	3	17
Környezetvédő, állatvédő szervezet vagy békemozgalom	2	3	2	13
Politikai párt	5	3	2	7

Forrás: ESS, saját számítás.

A közép-kelet-európai országok jelentős lemaradását mutatja ki a társadalmi mozgalmakban való részvételt illetően Angelusz Róbert és Tardos Róbert is.²⁴⁵ Lakihoz és Szabóhoz hasonlóan osztják azt az álláspontot, hogy a civil aktivitás alacsony szintje összefügg az atomizációval, a baráti, a rokonsági és szomszédsági kapcsolatok szűkülésével, záródásával. „A civil tevékenység, társulás persze az időn és az egzisztenciális biztonság egy fokán kívül – akár politikai, akár egyéb válfajok esetében – a társas beágyazottság meghatározott szintjét is feltételezi.”²⁴⁶

2002. Szabó Andrea, Bauer Béla (szerk.): *Ifjúság2004 Gyorsjelentés* Budapest, Mobilitás, 2005. és Gazsó Ferenc, Laki László: *Fiatalok az újkapitalizmusban* Budapest, Napvilág Kiadó 2004.

²⁴⁵ Angelusz Róbert, Tardos Róbert: „Választási részvételi és politikai aktivitás” In: Angelusz Róbert, Tardos Róbert (szerk.): *Törések, hálók, hidak* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2005. 323-384. o.

²⁴⁶ Angelusz Róbert, Tardos Róbert: „Választási részvételi és politikai aktivitás” In: Angelusz Róbert, Tardos Róbert (szerk.): *Törések, hálók, hidak* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2005. 343. o.

Egyes ügyeknek, témáknak a felvállalása a társadalom részéről egy mozgalommal való szimpátián, szervezeti támogatáson és a részvételen túl a tiltakozásokon való aktivitásban is megjelenhet. Az állampolgári érdekartikuláció ezen típusa – szemben a népszavazáson való részvétellel – bármilyen békés és kevés energiabefektetéssel is párosul mégis jár bizonyos személyes kockázattal. Az adott individuumban arcát, nevét, adott esetben személyi azonosítóját adja egy ügghöz vagy egy ügygel szemben. A tiltakozásokon való részvételt ezért az állampolgári akaratnyilvánítás minősített esetének tekintem, amelynek jelentősége legalább olyan súlyú, mint a népszavazásokon, sőt bizonyos esetekben a választáson való megjelenés.

Hanspeter Kriesi fogalmazza meg, hogy a kollektív tiltakozási akcióban való részvétel egyenlőtlenül oszlik meg a társadalom különböző rétegeiben. Vannak olyan csoportok, amelyek nagyobb gyakorisággal „találkoznak” mobilizációs lehetőséggel, pl. a szürkegalérosok, míg az elitek körében ritka a nyílt részvétel. Ebből ered a potenciális és az aktuális részvétel közötti szakadék. A legmagasabb potenciált mindig azoknál az egyéneknél mérjük, akik korábban már részt vettek valamilyen társadalmi mozgalomban vagy esetleg tiltakozó megmozdulásban. A TNS 1994 és 2002 között készített adatfelvételeinek eredményei azt jelzik, hogy Magyarországon is élesen el kell választani a mobilizációs potenciált²⁴⁷ és a valós részvételt.²⁴⁸ Egy tiltakozási forma elvi elfogadása automatikusan még nem párosul a részvétel szándékával, és különösen nem a tényleges mobilizációval.²⁴⁹

A tiltakozásokban való részvételi potenciált két időszakra lehet bontani. **Az állampolgári részvétel, a „cselekvési készség” dinamikus növekedése tapasztalható 1998-ig. Ezt követően a részvételi potenciál 2002-ig csökken.** A tiltakozási formák összességében

²⁴⁷ Elfogadom Hanspeter Kriesi álláspontját, aki attitűdbeli fogalomként kezeli a mobilizációs potenciált, és elsősorban olyan csoportokra alkalmazza, amelynek tagjai képesek egy akcióban való részvételre csak azért, hogy a mozgalom által kitűzött célokat elérjék. Hanspeter Kriesi: „Support and Mobilization Potential for New Social Movements: Concepts, Operationalizations and Illustrations from the Netherlands” In: Mario Diani and Ron Eyerman (ed.): *Studying Collective Action* London, SAGE Publication 1992.

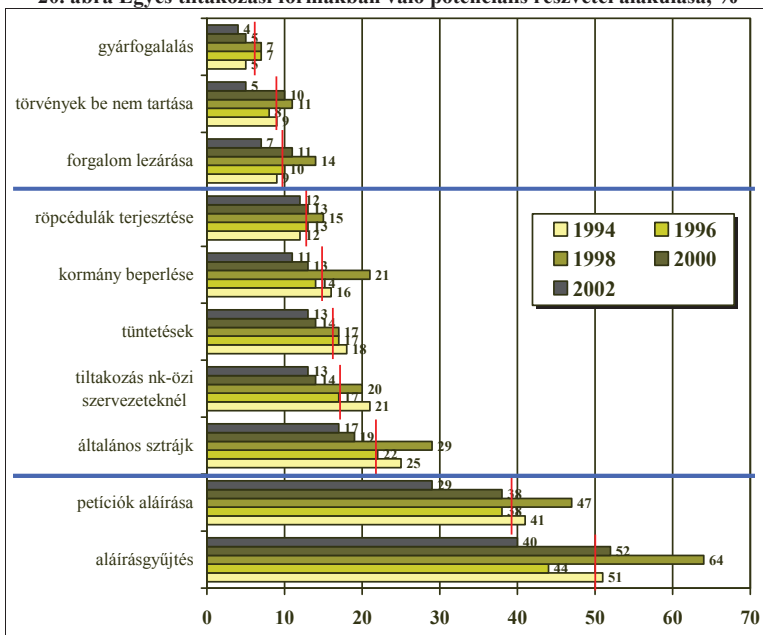
²⁴⁸ Lengyel Emőke, Pálvölgyi Miklós: „A különböző tiltakozási formák iránt tanúsított elfogadási, illetve részvételi hajlandóság változásának trendjei (1994–2002)” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2002-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, 2003.

²⁴⁹ E három fogalom megkülönböztetéséről lásd még Bert Klandermans: „The Case for Longitudinal Research on Movement Participation” In: Mario Diani and Ron Eyerman (ed.): *Studying Collective Action* London, SAGE Publication 1992.

relatíve alacsony átlagos elfogadottsága és a lehetséges részvételt kinyilvánítók aránya közötti különbség fordítottan növekszik, vagyis egyre kevesebben vállalkoznának protest cselekményekben való részvételre. **Magyarországon a tiltakozásokat támogatók mintegy fele-harmada rendelkezik tiltakozási potenciállal, a valós részvétel pedig vizsgálódásaim szerint ez utóbbinak is a fele lehet.**

Hasonlóan a tiltakozás elfogadottságához a protest formákban való részvételi szándék is jellegzetes rajzolatot mutat. Az első alfejezetben vázolt, leginkább elfogadott formákra – az aláírásgyűjtés, a petíciók aláírása – lehet a legtöbb magyar állampolgár érdeklődését felkelteni (20. ábra). A 18 éven felüli állampolgárok egyharmada, négytizede potens a különböző aláírásgyűjtő akciók szempontjából. A „középmezőnyhöz” tartozó átlagos elfogadottságú repertoár típusok mobilizációs ereje szignifikánsan alacsonyabb. Lengyel és Pálvölgyi arra az eredményre jut, hogy a sztrájkokban, tüntetésekből, a különböző jogi akciókban a társadalom legfeljebb egytizede, egyötöde venne részt nyomós indokkal. Ha ezt az arányt a nyolcmillió magyar állampolgárra vetítjük, egymillió fönnél is nagyobb számot kapunk a potenciális tiltakozók halmazának behatárolására. A szerzők is felhívják a figyelmet arra, hogy **a tiltakozási potenciál Magyarországon is dinamikus fogalom, azaz nem egy adott időpontra, és nem egyszerre minden potens állampolgárra vonatkozik.** A kevésbé elfogadott protest típusok az állampolgárok alig 4-7 százalékát képesek mobilizálni, ami egyébként még így is több ezer főt jelenthetne, ha egy adott pillanatban konkrét helyeken történne az illegális cselekmények eskalációja.

20. ábra Egyes tiltakozási formákban való potenciális részvétel alakulása, %

Forrás: Lengyel Emőke, Pálvölgyi Miklós: „A különböző tiltakozási formák iránt tanúsított elfogadási, illetve részvételi hajlandóság változásának trendjei (1994–2002)” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2002-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, 2003. 828. o. alapján.

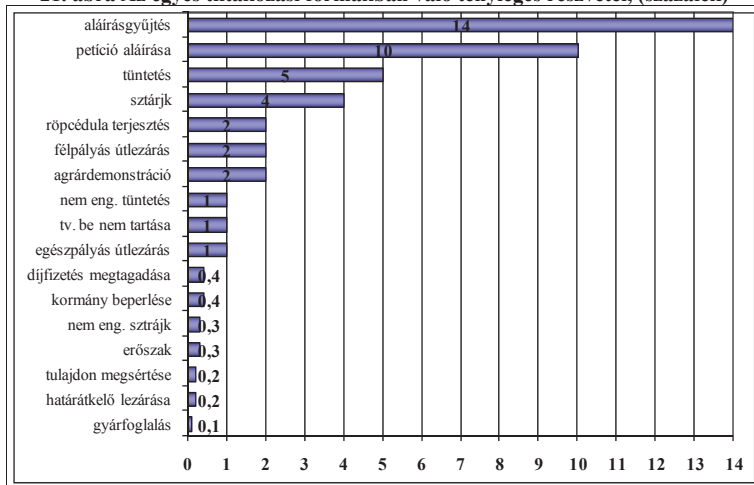
IV. 2. 1. Az aktuális részvétel

A *Társadalom2004* adatfelvételben a tiltakozási potenciál mellett a korábbi tényleges mobilizációt is vizsgálta.²⁵⁰ A magyar társadalom 22 százaléka, azaz körülbelül másfélmillió állampolgár vett részt a 17 felsorolt protest cselekvés valamelyikében (lásd 21. ábra). 10 százalék vagy azt meghaladó részvétel csak az aláírásgyűjtési akciók és a tiltakozó petíciók esetében rögzíthető, az összes többi formában legfeljebb öt vagy annál is alacsonyabb az állampolgári valós aktivitás. Jól nyomon követhető, hogy az illegális vagy vitatható legalitású tiltakozási formákban való bekapcsolódás rendkívül alacsony. Természetesen ez az eredmény adódhatna az adatfelvétel interjúszituációjából, de ahogy ezt korábban bizonyítottam, ezen repertoár típusok elfogadottsága csekély

²⁵⁰ A kérdés pontosan így szólt: „Kérem, most mondja meg, hogy részt vett-e már a kártyalapon olvasható tevékenységekben?” A kérdés tehát nem határozott meg konkrét időintervallumot.

mértékű, ami önmagában magyarázza az alacsony részvételt.

21. ábra Az egyes tiltakozási formákban való tényleges részvétel, (százalék)

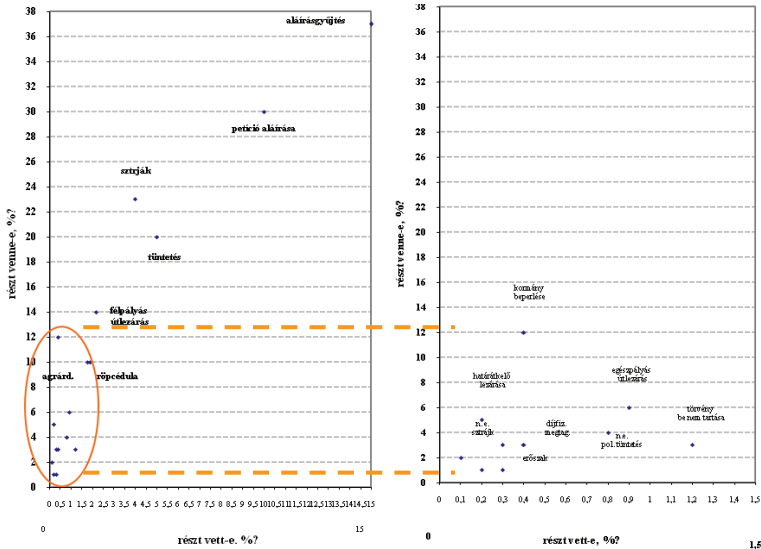
Forrás: Társadalom2004, saját számítás.

A felnőtt állampolgárok 22 százaléka vett részt legalább egy tiltakozási eseményen. **Az egyes protestálási módok között ez alapján együtt járás mutatható ki.** Jellemző, hogy az aláírásgyűjtésben részt vettek közel négytizede tiltakozó petíciót is aláírt, egyötödük pedig megjelent valamilyen politikai demonstráción, utcai tüntetésen. Az átlagos értékhez képest a röpcédula terjesztése is valószínűbb azok körében, akik aláírtak már aláírásgyűjtő ívet vagy tiltakozó petíciót. A tüntetéseken megjelentek közül pedig minden ötödik állampolgár számol be arról, hogy röpcédulát is terjesztett. **Az illegális protest eseményekbe való bekapcsolódások is áthatják egymást.** Nem meglepő ez, hiszen e formák nagy motivációt, elköteleződést igényelnek, és ha ez már megvan, a szubjektum keresi a cselekvési lehetőséget.

Magyarországon is verifikálható Hanspeter Kriesi hipotézise, miszerint azok részvételi potenciálja a legmagasabb, akik már részesei voltak valamilyen protest akciónak (lásd 22. ábra). Különösen szembeötlő ez az aláírásgyűjtések, a tiltakozó petíciók, a sztrájkok és a tüntetések esetében, amelyeknél a korreláció értéke eléri vagy meghaladja a 0,5-t.²⁵¹

²⁵¹ Rendelkezésre áll a TÁRKI egy 1996-ban készített 1500 fős reprezentatív Omnibusz vizsgálata a

22. ábra Potens és realizálódott aktivitás az egyes tiltakozási formákban, százalék

Forrás: Társadalom2004, saját számítás.

Magyarázat: a karikával jelzett tiltakozási formák kinagyítva láthatók a jobboldali ábrában.

A *Társadalom2004* adatfelvételben több direkt és indirekt kérdéssel is vizsgálható a politikai aktivitás, beállítódás és a tiltakozásokban való részvétel összefüggése. Lineáris regresszió alkalmazásával látható, a szélesen értelmezett politikai érdeklődés és a protest cselekmények között szignifikáns kapcsolat áll fenn. **Azok tiltakoznak, akiknek politikai affinitásuk magas.** Sőt, jó néhány kérdésnél egyértelműen lineáris a kapcsolat, azaz politikai tekintetben minél aktívabb valaki, annál valószínűbb a tiltakozási részvétele. Nem meglepő, hogy a közéleti kérdések iránti érdeklődés és protest eseményekbe való bekapcsolódás között szignifikáns kapcsolat mutatható ki. Akik egyáltalán nem érdeklődnek azoknak 89 százaléka, míg a nagyon érdeklődők 66 százaléka nem vett részt semmilyen tiltakozásban. Hasonlóan egyenes arányosság mutatható ki az illegális cselekmények esetében: két százaléktól hat százalékra – háromszorosára – emelkedik a politikai érdeklődés növekedésével a tiltakozásokon való

tiltakozások megítélésével kapcsolatban. Az adatok azt mutatják, hogy a megkérdezettek mintegy 8 százaléka volt jelen 1991 és 1996 között nagygyűlésen és hét százaléka tiltakozáson. Abban az esetben, ha a megkérdezett nagyon ellenezné a kormány valamely intézkedését, nyilvános tiltakozó nagygyűlésen 55 százalékkal, tiltakozáson vagy felvonuláson 42 százalékkal biztosan vagy valószínűleg venne részt.

részvétel valószínűsége. A szubjektív mentalításra és a személyközi interakcióra vonatkozó kérdések szintén egyértelműen pozitív kapcsolatban állnak a tiltakozással (lásd 11. táblázat). Ezen belül is a legvalószínűbb a tiltakozásokon való részvétel, ha a kérdezett rendszeresen beszélget baráti körében politikai, közéleti kérdésekről. **Ez a baráti, bizalmi közösség képezi a tiltakozók személyes kapcsolathálóját.**

10. táblázat A politikai affinitás egyes dimenzióinak és a tiltakozásokban való részvétel*

Dependent: Tiltakozás

	B	Beta	T	Sig T	R Square
1. modell – baráti kör ²⁵²	0,108	0,193	10,206	0,000	0,037
2. modell – társadalmi kérdések	0,470	0,104	4,852	0,000	0,045
3. modell – munkatársak	0,051	0,086	3,84	0,001	0,051
4. modell – 2002-ben részt vett-e	0,055	0,057	2,901	0,0038	0,054
5. modell – szomszédság	-0,035	-0,052	-2,48	0,131	0,056
6. modell – család	0,036	0,062	2,56	0,0104	0,058

* lépésenkénti lineáris regresszió

IV. 2. 2. A realizálódott részvétel a fiatalok körében

Az *Ifjúság2004* kutatás adatai arra utalnak, hogy a tiltakozások kapcsán a felnőtt társadalom körében tapasztalt jelenségek a politikai szocializáció révén átöröklődnek, és kimutathatók a fiatalabb generációk között is.²⁵³ Fontos ügyekben a politikai szempontból egyébként inkább passzív **15–29 évesek 41, míg ezen belül a 18 éven aluliak 48 százaléká** jelezte, hogy részt kíván venni tiltakozásokban. **Még magasabb az arány „rendkívüli” helyzetben, amikor is a tiltakozási potenciál 55 százalékra emelkedik a teljes korosztályon és 59 százalékra a 15-18 évesek körében.** Ezek az adatok jelezik, hogy a legfiatalabbak mindig radikálisabban, markánsabban hajlandók nézeteiket artikulálni, ugyanakkor egyértelmű az is, hogy a rendszerváltoztatást követően megkezdődött politikai szocializációjuk a demokratikus politikai kultúra mentén alakult ki. Ebben az ellenvélemény megfogalmazása teljes mértékben bevett gyakorlattá vált.

²⁵² Az egyes változók magyarázata:

baráti kör: milyen gyakran szokott baráti körben a politikáról beszélgetni;

társadalmi kérdések: mennyire érdeklik Önt a társadalmi, közéleti kérdések;

munkatársak: milyen gyakran szokott munkatársai körében a politikáról beszélgetni;

2002-ben részt vett-e: Mint bizonyára emlékszik, 2002. április 7-én volt a legutóbbi parlamenti választás első fordulója. Ön szavazott-e akkor?

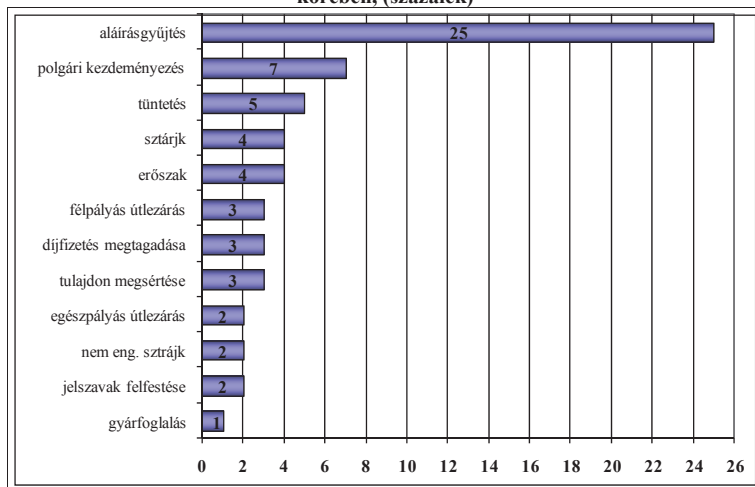
szomszédság: milyen gyakran szokott szomszédok körében a politikáról beszélgetni;

család: milyen gyakran szokott családjá körében a politikáról beszélgetni.

²⁵³ Egy önkéntöltös – tehát a kérdezőbiztos előtt ismeretlen – 4000 fős almintán lekérdezett kérdőívblokk teszi lehetővé a fiatalok tiltakozásokkal kapcsolatos attitűdjeinek vizsgálatát. Bauer Béla, Szabó Andrea (szerk.): *Ifjúság2004Gyorsjelentés* Budapest, Mobilitás, 2005. 97. o.

Nyilvánvaló, hogy az ifjúsági korosztályon belül is elválnak egymástól a Kriesi által aktuálisnak és potensnek nevezett részvételi forma. A fiatal generációk **35, ezen belül a 18 év alattiak 37 százaléka** jelezte, hogy részt vett már egy vagy többféle tiltakozó akcióban (lásd 23. ábra).

23. ábra Az egyes tiltakozási formákban való tényleges részvétel a 15-29 évesek körében, (százalék)

Forrás: Ifjúság2004, saját számítás.

Ez mintegy 10 százalékponttal több, mint a *Társadalom2004*-ben rögzített érték. A TNS adatai kapcsán fentebb kimutattam, hogy a fiatalok elfogadóbbak a tiltakozási típusok iránt, most kitűnt, hogy az ifjúsági korosztály tiltakozási részvétele is magasabb, mint a társadalom egészéé. A 15–29 évesek – hasonlóan a lakosság egészéhez – a nem erőszakos és nem illegális cselekményeket, a viszonylag kis energia- és időráfordítást igénylő aláírásgyűjtést, a politikai tüntetéseket, valamint a polgári kezdeményezéseket részesítik előnyben. Ugyanakkor látható, hogy a nem engedélyezett vagy erőszakos tiltakozási formákban is valamivel magasabb – mintegy 2-4 százalékos – a részvétel, mint a felnőtt, lakossági mintákban.

IV. 3. Tiltakozók, tiltakozó csoportok

IV. 3. 1. Potenciális tiltakozók fontosabb szociológiai ismérvei

A TNS éves rendszerességgű kutatásai a potenciális tiltakozók megragadása érdekében két csoportra osztotta a társadalmat reprezentáló mintát. Megkülönböztette a „**radikálisokat**”, akik minden akcióformában nagyobb arányban hajlandók részt venni. Ez a szegmens az 1995-ös, második adatfelmérés alapján **53 százalékot** tett ki, míg a „**mérsékeltet**”,²⁵⁴ akik a legtöbb tiltakozási forma esetében tartózkodnak a részvételtől, függetlenül attól, hogy helyeslik-e a módszert vagy sem **47 százalékos** arányt mutattak.²⁵⁵

A vizsgált időszakban – 1995 és 2002 között – lényegesen apadt a potenciális tiltakozók aránya, és ezzel párhuzamosan nőtt a mérsékeltéké, akik semmiféle tiltakozásban nem kívánnak részt venni. **2002-re megfeleződik a radikálisok korábban kimutatott aránya, s csak 26 százaléknian tartoztak a nagy protest aktivitással rendelkezők közé, míg 74 százalékuk a távol maradók közé tartozik.**²⁵⁶ Lengyel Emőkéék is megjegyzik azonban, hogy a tiltakozási potenciálban bekövetkező jelentős mérséklődés nem a rendszer vagy kormánylojalitás növekedésének eredménye, hanem a Bokros-csomagot követően elinduló társadalmi konszolidáció eredménye. A magyar társadalom háromnegyede „passzív-közömbös” beletörődéssel szemléli a napi történéseket. A radikálisok arányának statisztikai értelemben szignifikáns csökkenése ugyanis 1995 és 1997 következett be, amikor 53 százalékról 27 százalékra süllyedt az e csoportba tartozók aránya (lásd 12. táblázat).²⁵⁷ A Bokros-csomagot követő esztendőben az

²⁵⁴ A két csoport megkülönböztetése klaszteranalízissel történt. Véleményem szerint az elnevezés, különösen a „radikális” kifejezés megtévesztő, de a forráshűség miatt az értekezésben ezt használok.

²⁵⁵ Gerentsér Imre, Tóth Antal: „Az egyes tiltakozási fajták megítélése és a lakosság részvételi hajlandósága” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vas László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1995-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1996. 642. o.

²⁵⁶ Lengyel Emőke, Pálvolgyi Miklós: „A különböző tiltakozási formák iránt tanúsított elfogadási, illetve részvételi hajlandóság változásának trendjei (1994–2002)” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vas László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve, 2003* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2003. 834. o.

²⁵⁷ Szirony Zsolt, Tóth Antal: „Az egyes tiltakozási formákról kialakult vélemény, illetve a részvételi hajlandóság változásának alakulása (1994–96)” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vas László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1996-ról* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1997. 601. o. és Szirony Zsolt, Tóth Antal: „A különböző tiltakozási formák iránt tanúsított elfogadási, illetve részvételi hajlandóság változásának trendjei (1994–97)” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vas László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1997-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1998. 762. o.

életszínvonal szubjektív percepciójában – a TNS és más intézetek adatai egyaránt – drasztikus romlás következett be. Így a radikálisok csökkenését 1996-os elemzésükben azzal magyarázzák, hogy az emberek belefásultak abba, hogy tiltakozásaikkal nem tudtak eredményt elérni a politikai irányvonal megváltoztatása terén. Az 1996-ról 1997-re bekövetkezett további 15 százalékpontos csökkenés viszont egyértelműen az életszínvonal érzékelésében bekövetkezett pozitív irányú változásoknak tudható be.²⁵⁸

11. táblázat A radikálisok szociológiai karaktere, %

	1995	1996	1998	2000	2002	2002/ 1995
nem						
férfi	54	49	28	28	29	53,7
nő	51	38	23	20	23	45,1
életkor						
15-20 év	61	58	42	34	33	54,1
21-45 év	66	54	27	27	33	50
46 év >	38	29	21	18	18	47,4
iskolai végzettség						
legfeljebb 8. o.	48	33	24	17	16	33,3
szakmunkásképző	57	52	28	30	35	61,4
középiskola	55	57	31	31	27	49,1
diploma	73	65	42	25	41	56,2
régió						
Központi régió	70	50	28	24	27	38,6
Észak-Magyarország	39	34	28	29	37	94,9
Észak-alföld	45	35	31	16	13	28,8
Dél-alföld	44	41	18	20	13	29,5
Dél-Dunántúl	38	41	15	17	40	1,05
Észak-Dunántúl	58	49	31	33	27	46,6
településtípus						
község	52	36	27	26	27	51,9
város	41	46	26	22	25	60,9
Budapest	75	52	23	23	27	39

Forrás: a TNS közlései alapján.

A radikálisok szociológiai karaktere az apadást követően kristályosodott ki:

... egyre inkább egy fiatalabb-középkorú képzettebb, magasabb státusú réteg önkifejezési és érdekartikulációs törekvéseinek színterévé válik. Ebben az értelemben a radikálisok egy konszolidálódó társadalom kritikus, olykor esetleg

²⁵⁸ Lásd például: Lengyel Emőke, Tóth Antal, Vinczellér Erika: „Magyar és közép-kelet-európai lakossági vélemények a gazdaságról, politikáról és az európai együttműködésről 1997-ben” vagy Hann Endre: „A politikai közvélemény a Medián kutatásainak tükrében” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vas László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1997-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1998.

ellenzéki, de általában egyáltalán nem rendszerellenes csoportját alkotják.²⁵⁹

A radikálisok politikailag masszívabb és homogénebb csoportot alkotnak, akik – ha ezt szükségesnek ítélik – a társadalom passzív rétegeihez képest könnyebben nyúlnak a tiltakozások markánsabb és elutasítottabb akcióformáihoz. Arányuk a Magyar Igazság- és Élet Pártja szavazói között a legmagasabb: 2002-ben a MIÉP-re voksolók 96 százaléka tartozott ebbe a csoportba.

A radikálisok szegmentációját kettős generációs törésvonal jellemzi, amit a TNS és az Ifjúság2004-es adatfelvételei is jeleznek. Egyrészt a 15 és 20 valamint 21 és 45 év közöttiek hajlamosabbak a markáns protest cselekményekben való részvételre, míg a 46 év felettiek tartózkodóbbak. Az Ifjúság2004 kutatásból kiderül – ahogy erre az előző alfejezetben már utaltam –, hogy a legfiatalabbak, a 15-19 évesek körében fokozódó tiltakozási potenciál jelentkezik.²⁶⁰ **A második generációs törésvonal tehát a legfiatalabbak és a többi ifjúsági csoport között mutatható ki.** A középiskolás korcsoport tagjainak, ezen belül is a 6 osztályos gimnáziumba járóknak a fele jelezte tiltakozási szándékát fontos ügyekben.²⁶¹ Szintén kimagasló a tiltakozási potenciál a diplomás szülők gyerekeinél, sőt e téren lineáris összefüggés is leírható, azaz minél magasabb iskolázottságú a családfő, annál nagyobb a hajlam a tiltakozásokon való részvételre.

A fiatalok politikai attitűdjének egyes komponensei és a tiltakozási aktivitás között kapcsolat mutatható ki. Evidencia, hogy a potenciális tiltakozási részvétel és a politikai iránti érdeklődés összefügg. Az is nyilvánvaló, hogy a részvétel különböző dimenziói együtt mozognak (pl. szervezeti tagság, választási részvétel), és a bal-jobb ideológiai tengelyen önmagukat jobbra helyezők, illetve a Jobbik Magyarország Mozgalom, valamint a Magyar Igazság és Élet Pártjának szavazói mutatnak a legmagasabb részvételi potenciált (68, illetve 71%). **Ez pedig azt jelzi, hogy leginkább a radikális ideológiát valló fiatalok a tiltakozások potenciális résztvevői.**

²⁵⁹ Lengyel Emőke, Pálvölgyi Miklós: „A különböző tiltakozási formák iránt tanúsított elfogadási, illetve részvételi hajlandóság változásának trendjei (1994–2002)” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vas László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve, 2003* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2003. 836. o.

²⁶⁰ Részben saját számítás, részben Bauer Béla, Szabó Andrea (szerk.): *Ifjúság2004Gyorsjelentés* Budapest, Mobilitás, 2005. 97. o.

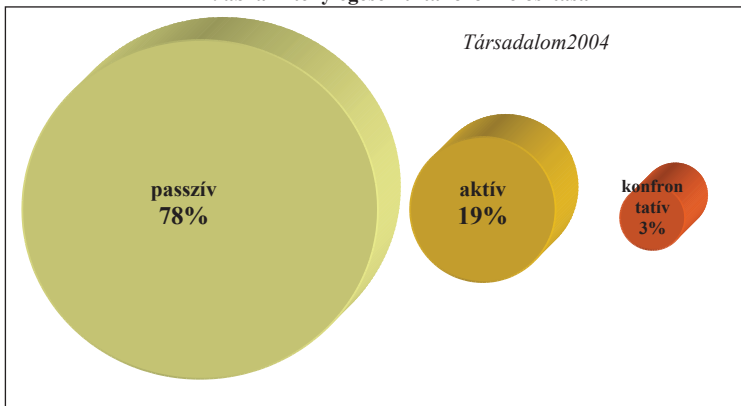
²⁶¹ Érdekes, hogy az önkormányzati és az alapítványi iskolákhoz viszonyítva az egyházi fenntartású iskolába járók körében szignifikánsan nagyobb a tiltakozási potenciál mind fontos, mind rendkívüli ügyek esetében.

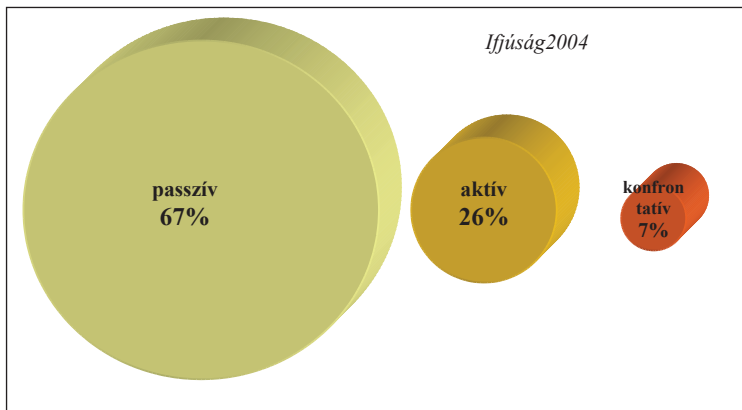
IV. 3. 2. A tényleges tiltakozók fontosabb szociológiai ismérvei

A tiltakozási potenciál mellett szükségesnek tartom a protest cselekményekben ténylegesen is részt vettek szociológiai behatárolását. A *Társadalom2004* és az *ifjúság2004* adatfelvétele alkalmas a szükséges számítások és szegmentációk elvégzésére.

A két adatfelvétel mintáiba kerültek **három-három azonos típusú csoportba osztottam szét**. Korábban kitűnt, hogy a 2004-ben saját bevallása szerint a magyar felnőtt lakosság közel 80 százaléka **semmiféle nyilvános protest akcióban nem vett részt** – passzívak. A **második almintába** azok kerültek, **részt vettek legális akcióban** (ez 19 százalék – aktívák), míg a **harmadik halmazt** (3 százaléknian – konfrontatív) azok alkotják, akik a **jogszabályokba ütköző vagy azok határán lévő cselekmények részesei** is voltak. A 15-29 éves korosztályon belül a passzívak aránya 67, az aktívaké 26, míg a konfrontatívoké 7 százalék. Az elemzés során az aktívák és a konfrontatívok szegmensének bemutatására törekszem, a passzívak legfeljebb összehasonlításként kerülnek megemlítésre.

24. ábra A ténylegesen tiltakozók felosztása

A *Társadalom2004* adatai azt jelzik, hogy jogszerű tiltakozásokban hasonló arányban vesznek részt nők (20%) és férfiak (19%). A két nem között különbség, egyértelműen az illegális akcióformák esetében jelentkezik: a férfiak beállalják a magas kockázatú cselekményeket is. Az illegális eseményekben a férfiak részvétele kétszer akkora, mint a nőké. Az *Ifjúság2004* ugyanilyen eredményeket mutat: a 15-29 évesek körében a radikálisok között a férfiak jóval nagyobb arányt képviselnek, tíz illegális eseményben résztvevő fiatalból hét férfi.

Az aktívak leginkább nagyvárosi, illetve budapesti lakosok. A megyeszékhelyen élők egynegyede, a fővárosiak 24 százaléka vett részt élete során bármikor legális cselekményben. A községben élőket pedig leginkább a passzivitás jellemzi. Figyelemre méltó, hogy a fővárosban élők körében sem haladja meg a 30 százalékat azok aránya, akik már részt vettek valamilyen legális protest cselekményben. A budapestiek öt százaléka tartozik a konfrontatívok közé.

A protest akcióformákba való bekapcsolódás szocializációs mechanizmusokkal, tehát tanult vagy elsajátított mentalitásokkal, attitűdökkel is összefüggésben áll. Ezt az iskolázottság és az életkor is alátámasztja. Hasonlóan az állandó lakhely típusához az iskolai végzettség esetében is lineáris kapcsolatról beszélhetünk, azaz minél magasabb a 18 éven felüli választópolgár iskolai végzettsége, annál valószínűbb, hogy az aktívak csoportját gyarapítja. Az alapszinten iskolázottak egytizede, a felsőfokú végzettségűek

közel négytizede aktív.²⁶² A konfrontatív csoportba tartozókra is a magasabb iskolázottság jellemző. Az *Ifjúság2004* is alapvetően alátámasztja ezeket a tendenciákat, de megjelennek a fiatalok között korosztályi és életvitelbeli sajátosságok is. Ezek között a legfontosabb, hogy a szakmunkástanulók körében minden más csoporthoz képest kiemelkedően magas, 16 százalék konfrontatívok aránya.²⁶³ A szakmunkástanulók kulturális szintjük, életfelfogásuk alapján „buli”, „hecc” és „kihágás”-orientáltak és ez a milió tömpítja válaszaik relevancia értékét. Még, ha némileg kételkedünk is a 15-17 éves állításaiban, akkor is feltűnő a különbség a szakközépiskolásokkal, illetve a gimnáziumba járókkal összehasonlítva (9-9 százalék).

A *Társadalom2004* életkori eredményeit vizsgálva megállapítható, hogy a felnőtt társadalmon belül a 31 és 45 év közöttiek körében találhatóak legnagyobb arányban azok, akik már részt vettek legális tiltakozásokban.²⁶⁴ Feltehetően két eltérő szocializációs folyamatból tevődik e korcsoport kiemelkedő aktivitása. A 31 évhez közelebb lévők szocializációja az államszocializmus utolsó időszakában kezdődött, középiskolai tanulmányaik – amelyek Szabó Ildikó szerint²⁶⁵ talán a legfontosabb a szocializáció szempontjából – és részben továbbtanulásuk ugyanakkor a rendszerváltoztatás időszakában zajlott. A 2004-ben 44-45 évesek a rendszerváltoztatás időszakában 29-30

²⁶² Az alapfokú végzettségűek körében közel 40 százalékot képviselnek a 60 éven felüliek. Körükben pedig – ahogy ez a következő adatsorból kitűnik – kifejezetten alacsony az aktívak aránya. A diplomások 40 százaléka 30-45 év közötti, ahol az aktivitás a legmagasabb.

²⁶³ A szakmunkástanulók különleges magatartása egy 1995-ben készített ifjúsági felvételtől is kitűnik. 27 európai országban készült középiskolás felvétel majd az azt megismétlő 1998-as kutatás egymástól függetlenül azt jelezte, hogy főleg a szakmunkásképző intézményekbe járó fiatalok között jelen van egy rendpárti, helyenként radikális szemlélet, amely például Adolf Hitler megítélésében, a bevándorlókkal szembeni magatartásban érhető tetten. A gondolkodásmódjuk fellelhető rend azonban nem társult életmódjukban megfigyelt „rendetlenséggel”. Lásd: Szabó Andrea, Csegény Péter, Kákai László: *Ifjúság és történelem* Budapest, Ezredforduló Alapítvány 1998.

²⁶⁴ Ezzel összefüggésben a munkaerőpiacon aktív keresőként alkalmazottak a tiltakozások legvalószínűbb résztvevői. Ha a munkavállalók ágazat szerinti besorolását is megvizsgáljuk, kitűnik, hogy Magyarországon a tiltakozók körében a közsférában dolgozók felülreprezentáltak, míg a hagyományos ipari ágazatok tiltakozásokban való részvétele jóval átlag alatti. Az egészségügyben dolgozók körében ugyanis egyötöde, a kulturális és oktatási sférában munkát vállalóknál háromtizede vett részt legális tiltakozásban, míg a közigazgatásban alkalmazottaknak 23 százaléka aktív. Az ipari ágazatban dolgozóknak csak egyhatede, az építőiparban foglalkoztatottak egyhatede protestált saját bevallása szerint. Késztelen, hogy a következő fejezet részben alátámasztja ezeket az adatokat, hiszen a közsféra dolgozói meglehetősen aktivitást mutattak 1993-ban és részben 2003-ban is. Itt kell azonban megjegyezni, hogy a retrospektív kérdések metodológiai hátránya, hogy az emlékezet korlátozott, nyilvánvalóan az utóbbi egy-két évre könnyebben emlékszünk vissza, mint 10 évre. 1993-ban az ipari sztrájkok és sztrájkfelhívások száma és aránya egyáltalán nem volt elhanyagolható, ezekre azonban már kevésbé emlékeznek a kérdezettek.

²⁶⁵ Erről lásd: Szabó Ildikó: *Az ember államosítása* Budapest, Tekintet Könyvek, 1990.; Stumpf István: „Politikai szocializáció: régi dilemmák, új kihívások” *Politikatudományi Szemle* 1994. 2. sz.; Szabó Ildikó, Örkény Antal: „Magyar középiskolások politikai érzelmei és ismeretei” *Politikatudományi Szemle*, 1997. 3. sz.; Szabó Ildikó, Örkény Antal: *Tizenévesek állampolgári kultúrája* Budapest, Minoritás Alapítvány, 1998.

év körüliek voltak, őket viszont pont abban az életciklusban érte az átalakulás, amelyben az egzisztenciájuk megteremtése vált kérdésessé.²⁶⁶ Az előbbi csoportnál pozitív, ez utóbbinál negatív szocializációról beszélhetünk.

A szubjektív identifikáció alapján megjelölt társadalmi státust vizsgálva kitűnik, az **önmagukat közép- és felsőközéposztályba, és relatíve anyagi gondok nélkül élők társadalmi súlyukhoz képest nagyobb arányban vesznek részt protest cselekményekben.** Ez összecseng a TNS megállapításával, miszerint a tiltakozás Magyarországon a fiatalabb-középkorú képzettebb, magasabb státusú réteg önkifejezési és érdekartikulációs törekvése. Nem azok az aktívak tehát, akiknek anyagi-jövedelmi státusa alacsony, így elégedetlenségük kvázi jogos lenne, hanem a rendszerváltoztatást relatíve nyertes pozícióban megélők. Ezzel szemben, **a konfrontatív akcióformákban már a társadalom veszteséinek hangja is erős, sőt a lecsúszó rétegek, az önmagukat alsó osztályba sorolók között mindkét adatfelvételben relatíve nagy a konfrontatívok aránya.**

A politikai attitűdök, nézetek befolyásolják a valós protest cselekvést. A tiltakozók vizsgálata azt mutatja, hogy **Magyarországon a határozott pártválasztással rendelkezők és az ideológiai paletta szélső oldalán, különösképpen a jobboldalon lévők az átlagnál nagyobb arányban vesznek részt a tiltakozásokban.** Az aktívak szegmensbe tartozók közel negyven százaléka nem egyszerűen pártelkötelezett, de akkor is arra a pártra szavaz, ha egyébként nincs megelégedve kedvenc pártjával. A választás emocionális alapú, vagyis a tiltakozókat elsősorban az érdekli, hogy milyen eszméket, értékeket tart magáénak az adott politikai szervezet. A konfrontatívok körében még erősebb az érzelmi kapocs, hiszen az ide tartozók több mint fele a politikai aktor ideológiája alapján orientálódik. 2004 őszén – ahogy egyébként erre a TNS 2002-es vizsgálata is utal – a protestálók zöme az ellenzéki pártok támogatói között található. Az MDF-re szavazók 30, a Fidesz támogatók 24, míg a MIÉP-Jobbik hívek 36 százaléka vett részt legális tiltakozásban. A konfrontatív akcióformákat választók aránya a MIÉP-en belül 14, az MDF-eseknél és a Fidesz szavazóknál 4-4 százalék. Az SZDSZ hívei akik, a

²⁶⁶ Megtanulták mit jelent az, amikor egyik pillanatról a másikra leértékelődik szaktudásuk, szakismeretük, jó esetben karrierjük megtorpan, rossz esetben állástalanokká válnak, jövedelmük drasztikusan csökken, már megszületett gyermekeik jövője kérdésessé vált. Erről lásd: Gazsó Ferenc, Laki László: *Fiatalok az újkapitalizmusban* Budapest, Napvilág Kiadó 2004.; Szabó Andrea, Bauer Béla, Laki László: "Előszó.", In: *Ifjúság 2000 Tanulmányok I.* (szerk.: Szabó Andrea, Bauer Béla, Laki László) Budapest, NIKI, 2002.

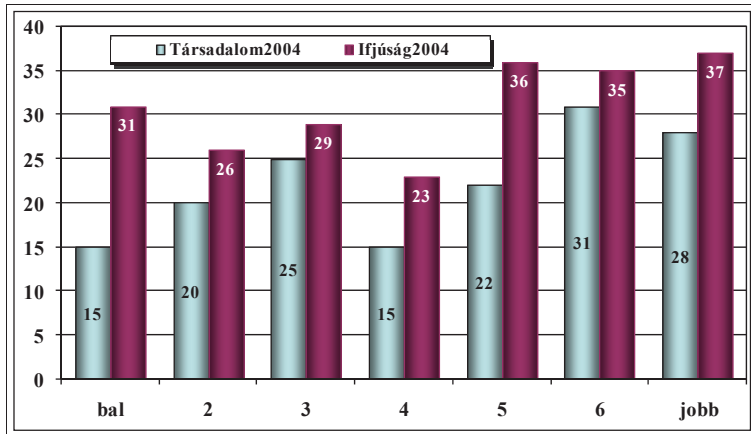
választásszociológiai kutatások alapján magas iskolázottsággal rendelkező, alapvetően nagyvárosi, de leginkább fővárosi lakosok az átlag feletti mértékben protestálnak, legyen szó akár legális vagy akár konfrontatív akcióformáról. Az *Ifjúság2004* 15-29 éveseket érintő mintájának adatai hasonlóan a jobboldali pártok, és az SZDSZ táborában mutat releváns nagyságú tiltakozói csoportokat. A Fidesz-MPSZ szavazók tiltakoznak leginkább a legális eseményeken, míg a Jobbik-Magyarország és a Magyar Igazság és Élet Pártja támogatói a mintában képviselt súlyukhoz képest jóval nagyobb arányban jelennek meg a konfrontatívok körében. A fiatal liberálisok pedig felülreprezentáltak az aktívak táborában.

Az ideológiai mezőben való önbesorolás visszaigazolja a pártpreferenciák kapcsán korábban tapasztaltakat. Akiknek nincs semmiféle ideológiai kötődése, azok tartoznak a tiltakozástól távolmaradó passzívok táborába, míg a baloldal illetve a jobboldal – elsősorban ez utóbbi – irányába megnyilvánuló orientáció megemeli az átlaghoz képest a protest részvételt is. A *Társadalom2004* adatai szerint az önmagukat a 7 fokú skálán hatosra és hetesre értékelők mintegy háromtizede sorolható az aktív, tehát legális tiltakozásokban résztvevők körébe, míg baloldalon – elsősorban az SZDSZ-es támogatók önbesorolása következtében – a skála közepéhez inkább közelebbi kategóriákat elfogadók aktívabbak. Nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az Ifjúság2004 kutatás adatfelvételére a Medgyessy-kormány időszakában került lebonyolításra, tehát a jobboldali fiatalok fokozódó részvétele az egyes protest formákban ezzel is magyarázható.

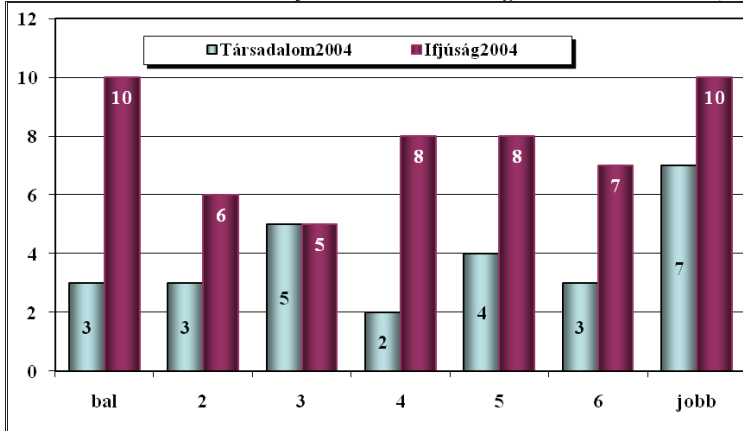
A konfrontatívok körében az ideológiai önbesorolás egy ponton mutat markáns vonást. A 27. ábrából kitűnik, hogy a felnőtt lakosság körében az önmagukat kifejezetten jobbra helyezők minden más csoporthoz képest nagyobb valószínűséggel voltak már illegális akció résztvevői. Az *Ifjúság2004*-ben megjelenő konfrontációs fellépésre hajló fiatalok viszont mindkét ideológia oldal szélén jelennek.²⁶⁷

²⁶⁷ Vizsgáltam a konfrontációra hajlók értékpreferenciáit. Az adatokból kitűnik, hogy a konfrontatívok esetében markáns, az átlaghoz képest eltérő értékvilág több ponton is kimutatható. E csoport tagjai számára a hatalom fontosabb (1-től 5-ig terjedő skálán az átlaguk 2,76, míg a mintaátlag 2,55), mint akár az aktívak, akárt a passzívok esetén, vonza őket az érdekes, szabad élet, fontos számukra a vezetéshez, döntéshez való jog, viszont a békés világ a három csoport közül számukra a legkevésbé mérvadó.

25. ábra Az aktívak arányának változása ideológiai önbesorolás szerint, %

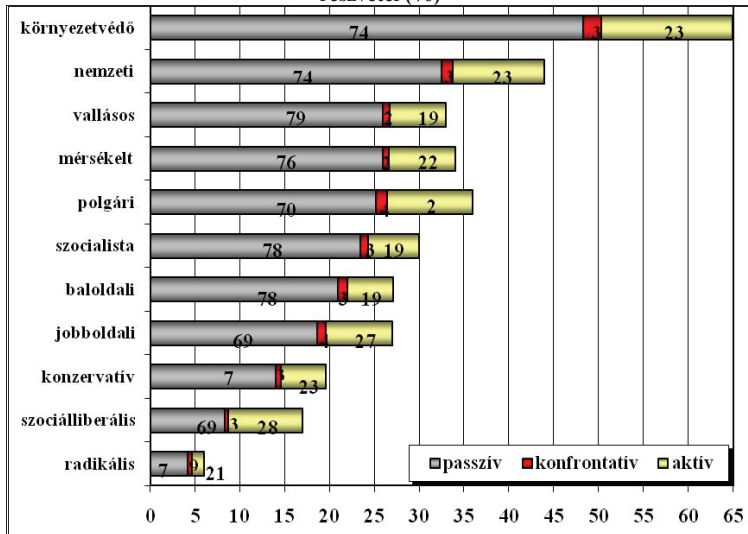
26. ábra A konfrontatívok arányának változása ideológiai önbesorolás szerint, %

A bal-jobb orientációs mezőn való elhelyezkedés és a tiltakozások közötti összefüggés nyomán érdemes feltárni, hogy az egyes politikai, ideológiai nézeteket elfogadók hogyan tiltakoznak. A *Társadalom2004* kutatásban a kérdezettek 11 politikai szemlélet ítélték meg önmagukhoz közel-, vagy távolállónak, illetve semlegesnek. A magyar lakossághoz 2004-ben a környezetvédő attitűd állt a legközelebb, amit a nemzeti, a polgári és a mérsékelt politikai irányzat követett (lásd 28. ábra). A felnőtt lakosságot legkevésbé a radikális, a szociálliberális és a konzervatív látásmód vonzotta.

A tiltakozásokban való részvétel szempontjából passzívnak bizonyultak a vallásosak, valamint a szocialista és baloldali elveket elfogadók, míg ezzel szemben relatíve jelentős részvétel mutatható ki a jobboldali, a szociálliberális, a polgári és a radikális attitűdöt elfogadók körében. Ez, mint látható volt, pártpreferenciáknak megfelelően is leképeződik. A konfrontatív, illegális akcióformákban való megjelenés egyetlen nézetrendszer, a radikalizmus kapcsán emelhető ki. A radikális gondolatmenet vonzza a legkevesebb állampolgárt (6%), de nézeteiket bátran vállalják, azok megvalósulásáért hajlandók is akár illegális eszközökkel is cselekedni.

27. ábra A politikai nézetekhez, ideológiákhoz való viszony és tiltakozásokban való részvétel (%)

Magyarázat: az oszlopok hossza az egyes nézetrendszerek elfogadottságát jelenti a mintán belül. Radikális az, akihez közel áll ez a nézet, a mintában képviselt súlyuk hat százalék.

Forrás: Társadalom2004, saját számítás.

V. Politikai tiltakozások Magyarországon a sajtó tükrében

Az 1993-as és a 2003-as politikai tiltakozások vizsgálatát két lépcsőben végzem el. Először formális tényezők – gyakoriság, térbeli elhelyezkedés, időtartam –, majd szociológiai jegyek – organizátorok, résztvevők, legális/illegális jelleg, tiltakozási repertoár, címzettek és célok – alapján hasonlítom össze a két évet. Ezen tényezők részletes elemzése lehetővé teszi a magyar tiltakozási kultúra kontinuum és diszkontinuum elemeinek kibontását. A protest cselekmények elfogadottabbá válnak 2003-ra, ezért feltételezem, hogy a tiltakozások és a tiltakozók száma is emelkedik 1993-hoz képest. Különösen 2003 második felére nőhet meg a tiltakozások volumene, mert addigra a 2002-es kormányváltást követő győzteshez húzás, „győzelmi mámor” elpárolog, és a lakosság körében rapid kiábrándultság jegyei mutathatók ki. A tiltakozók számának emelkedése ellenére hipotézisem szerint a magyar társadalomban is működhet a racionális döntésemelvények kutatói által feltárt „potyautas effektus”. A többség inkább nem tiltakozik, hanem azt várja, hogy – különböző okok miatt (elfoglaltság, kis érintettség, változó mértékű érdekeltség) – mások vívják meg a küzdelmet helyette. Általában az óvatosság, a kivárás, a tartózkodás jellemezheti a magyar tiltakozásokat.

Úgy vélem, hogy 2003-ban a nemkonvencionális, a társadalom és a média figyelmét mindinkább megragadni kívánó módszerek terjednek, így a konvencionális formák visszaszorulnak. Azt feltételezem, hogy az 1993-as és a 2003-as tiltakozási cselekményeinek összevetése során nagyobb részt a széttartás, a különbözőség, illetve a diszkontinuitás lesz a jellemző. Tíz év alatt változott a politikaikeretfeltétel-rendszer, változott a társadalom politikai tiltakozásokkal szembeni attitűdje. 2003-ban az új kapitalizmus megszilárdulásával a szociális-társadalmi-gazdasági tartalmú tiltakozások visszaszorulására számítok. Helyüket az új társadalmi mozgalmak, valamint a lokális tiltakozások vehetik át.

Második lépcsőben a protest cselekményeket nyolc tematikai blokkba – médiatiltakozások, direkt politikai tematizációt hordozó tiltakozások, agrárdemonstrációk, közalkalmazotti akciók, állami és magántulajdonban lévő cégek alkalmazottainak tiltakozásai, alternatív issue-k és lokális tiltakozások – soroltam,

amelyek magukba foglalják mindkét évre vonatkozóan a tiltakozások több mint 90 százalékát. Minden téma végén 19 szempont alapján táblázatban foglalom az egyes tiltakozási halmazok legfontosabb jellemzőit. A tiltakozások tematikus blokkokba rendezése révén azok manifeszt és latens jellemzőit, mozgatórugóit, a főbb társadalmi konfliktusokat, valamint a politikai intézményrendszer reakcióit analízálom. Az összes tematizált blokk esetében keresem a választ a következő kérdésekre:

Társadalomkutatók szerint Magyarországon szinte minden rendszer, szféra valamilyen mértékig ismét átpolitizálódott az elmúlt közel másfél évtizedben. Keresem, hogy a bal↔jobb törésvonal a direkt politikai tiltakozásokon túl, felbukkan-e a szociális, társadalmi, gazdasági protest cselekményekben is. Kutatom a politikai elitek közötti ellentét hatását a tiltakozásokra. Hipotézisem, hogy a tiltakozások manifeszt és latens organizátorai, inspirálói, támogatói, törekvések, céljai tekintetében elhelyezhetők a bal↔jobb törésvonal szerint. Ez a kötöttség 1993-ban erősebb lehet, mint 2003-ban. A tiltakozások szervezői, illetve törekvések kevés kivétellel pártok által orientált, 2003-ban a civil társadalom relatív megerősödése nyomán, részben teret nyerhetnek a „pártokon kívüli” szervezők és célok.

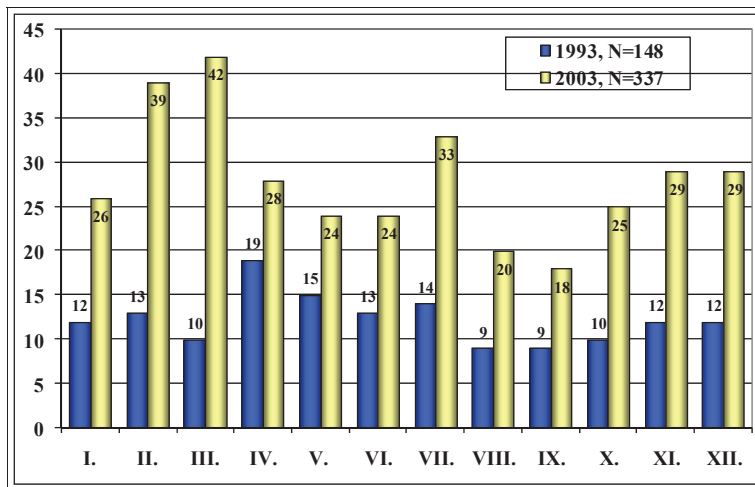
Feltárom a két évben regnáló kormányoknak a tiltakozók csoportjai irányába folytatott domináns stratégiáit, az azonosságokat és a különbségeket. A politikai keretfeltételek tekintetében azt feltételezem, hogy 1993-ban a hatalom két okból is döntően kizáró lesz a tiltakozókkal és követeléseikkel szemben. Egyrészt erősen védeni akarja a kialakult új politikai, gazdasági berendezkedést, másrészt a keresztény-konzervatív kormány gyakorlatától távol áll a befogadás, a korrekció vállalása. 2003-ra viszont stabilizálódott a politikai-gazdasági berendezkedés, ezért a hatalom megteheti, hogy kompromisszumkésebb stratégiát alkalmazzon. A Medgyessy-kormány praxisáról azt gondolom, hogy mivel a miniszterelnök karakterétől, szemléletétől nem esik távol az inkluzivitás, ezt alkalmazza is. A tiltakozások elemzése révén lehetőség nyílik a politikai rendszer, a hatalmi berendezkedés innovációs képességének bemutatására.

Vizsgálom a magyarországi tiltakozások rendszerkritikai jellegét, azaz mennyire törekednek a posztoszocialista, illetve az új kapitalista berendezkedés korlátozott vagy teljes megváltoztatásra. Úgy vélem, hogy a protestáló aktorok alapvetően nem vonják kétségbe a kialakult új politikai és gazdasági struktúrát, viszont főként 2003-ban a rendszert formálni vagy átalakítani kívánó explicit követelések is megjelennek.

V. 1. Kontinuitás és diszkontinuitás az 1993-as és a 2003-as tiltakozások formális és szociológiai jellemzőiben

A kvantitatív sajtóelemzés adatai alapján 1993-ban 148, 2003-ban pedig 337 tiltakozó esemény zajlott Magyarországon (28. ábra).²⁶⁸

28. ábra A tiltakozások havi megoszlása, gyakoriság

Az 1993-as esztendő az 1989 és 1993 közötti öt éves periódusban 1991 után a második legakciódúsabb éve volt (29. ábra).²⁶⁹

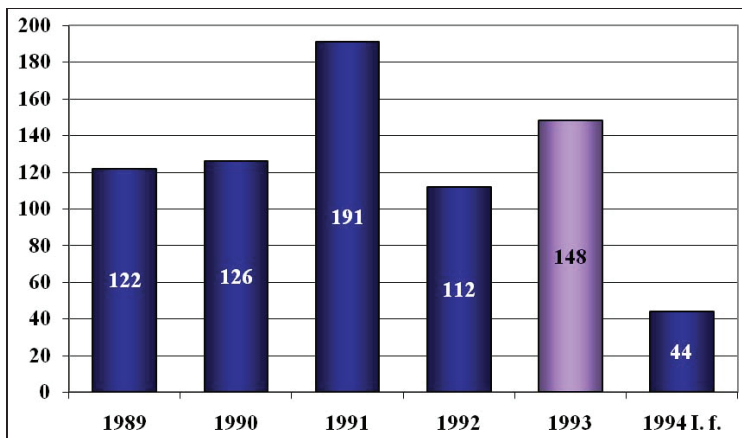
²⁶⁸ 1993-ra vonatkozóan az adatok forrása egy nemzetközi kutatás. „A kollektív cselekvés stratégiái a demokratizálódó társadalmakban Magyarország: 1989-1994” című vizsgálat a Harvard University és az ELTE ÁJK együttműködésében valósult meg. A kutatás vezetői Grzegorz Ekiert, Harvard Egyetem, Jan Kubik, Rutgers Egyetem és Magyarországról Szabó Máté, ELTE ÁJK. Az 1989. január 1. és 1994. július 1. között lezajlott tiltakozó cselekményekről készült vizsgálat 1993-ra vonatkozó etapjának empirikus szakaszát Szabó Andrea készítette. Az adatfelvétel Magyarországon kívül Lengyelországot, a volt NDK területét, illetve Szlovákiát érintette. Magyarországon az adatok forrása a Magyar Nemzet, a Magyar Hírlap, a Népszabadság, a Heti Világgazdaság és a 168 Óra volt, amelyekből – ahogy azt korábban jeleztem – a három napilapot szelektáltam ki.

1993-as adatok esetében másodelemzésről, 2003-ra vonatkozóan pedig originalis kutatásról van szó. Az 1993-as adatokat részletesen közölte Szabó Máté az alábbiakban közölt publikációkban.

Szabó Máté: „A szabadság rendje. Társadalmi mozgalmak, politikai tiltakozás, politikai szervezetek a magyarországi rendszerváltoztatás folyamatában” *Politikatudományi Szemle* IV. évf. 1995. 4. sz. Szabó Máté: *Társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás* Budapest, Villányi úti könyvek, 1998.

Szabó Máté: *Társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás* Budapest, Rejtjel Kiadó, 2001., valamint Szabó Andrea, Mezei, Andrea, Virág Zsolt, et. al.: “Reports on the Protest Events in each Year of the System Transformation and During the Christian Democratic Government (1989. January 1. – 1994. July 1.)” In: Timoránszky Péter (szerk.): *Új rendészeti tanulmányok* 1996. 2. szám.

29. ábra Politikai tiltakozások száma Magyarországon, 1989-1994. I. félév

1993-hoz képest több mint kétszeresére, pontosan 2,3-szorosára növekedett a protest cselekmények száma 2003-ban.²⁷⁰ Az alapvetően médiából tájékozódó lakosság számára úgy tűnhetett, hogy a társadalom nyugtalan, feszült, ugyanis szinte minden nap történt Budapesten vagy valamelyik főútvonal, autópálya mentén protest esemény. Három olyan hónapot regisztrált a vizsgálat, jelesül március (tiltakozások száma: 42), februárt (tiltakozások száma: 39) és júliust (tiltakozások száma: 33), amikor mindennapra jutott, akár egynél több tiltakozás is. 2003-ban egyetlen olyan hónap akadt, amelyben a tiltakozások száma nem haladta meg az 1993-as legmagasabb havi találati elemszámot, az áprilisi 19 tiltakozási cselekményt. Sem 1993-ban, sem 2003-ban nem volt politikai holt szezon, a tiltakozások a nyári hónapokban is folytatódtak. Politikailag nemcsak „forró ősz”, hanem tavasz, nyár és tél is volt 1993-ban.

A legtöbb tiltakozást április hónapra vonatkozóan rögzített a kutatás. Ez részben *A Föld napja* elnevezésű rendezvényhez kötődő környezetvédelmi jellegű tiltakozásokból adódik, és más politikai és gazdasági események sorozatához is köthető. Ebben az időben tárgyalja a parlament a „kisegyházakról” szóló törvényt, amely több eseményt indukál, valamint ekkor zajlik a Budapesti Közlekedési Vállalat dolgozóinak figyelmeztető sztrájkja is. 2003 folyamán a legtöbb tiltakozás márciusban, illetve az első negyedévben,

²⁷⁰ Egy tiltakozás azzal a dátummal kerül rögzítésre, amely naptári napon a nyomtatott sajtótermékben megjelenik róla az első híradás.

míg a legkevesebb 1993-hoz hasonlóan a nyár végén, augusztusban és szeptemberben zajlott (lásd 29. ábra). A februári, márciusi tiltakozási csúcs egyértelműen az iraki háború elleni szokatlanul erőteljes, a civil szektor és részben a politikai alrendszer egyes aktorai fellépésének, valamint a lokális szintű tiltakozások felfutásának következménye. A téli végi demonstrációkkal szemben a júliusi csúcs nem köthető egy konkrét témához, egymástól független, önálló tiltakozások együttesen állnak a magas találati elemszám mögött. 1993-hoz képest 2003-ban nagyobb a tiltakozások szóródása, azaz az átlagos havi tiltakozási volumenhez, a 28 protest cselekményhez képest a legmagasabb és a legalacsonyabb érték is jóval nagyobb amplitúdót mutat.²⁷¹

Az adatok arra utalnak, hogy 2003-ra megnövekedett a tiltakozási potenciál, a tiltakozási részvételi hajlam Magyarországon. Az 1998-2002 között regnáló Orbán-kormány időszakára a közvélemény-kutatások által regisztrált tiltakozási apályt, tiltakozási dagály követi 2002 áprilisától. A közvélemény-kutatási adatok jelzik, hogy a társadalom „engedékenyebbé”, megértőbbé vált a tiltakozások irányába.

Kérdés, hogy a változás tendencia értékű-e: azt jelzi-e, hogy 10 év alatt átalakult, megváltozott a magyar tiltakozási kultúra vagy egyszeri, szituatív hatásnak, az adott év eseményeiből következő sajátosságok eredője a jelentős növekedés: a kilencvenes évek elején két és fél év alatt történt annyi tiltakozó esemény, mint 2003-as évben. Véleményem szerint a **2003-as magas tiltakozási potenciál csak kisebb részben egyedi, sajátos hatások következménye, annak elsősorban strukturális okai vannak.** Nincs tehát jelentősége, hogy az 1990-es évek elejéből, illetve a 2000-es évek elejéből mely két évet hasonlítjuk össze, az eredmények nagyjából hasonlóak lennének. Alapvető kérdés az is, **hogy 2003-ban a statisztikailag szignifikáns módon megnövekedett tiltakozások a protest események formális jegyeinek, illetve szociológiai karakterének megváltozásával is együttjártak-e, vagy a protest események lényeges vonásaira alapvetően a kontinuitás a jellemző.** Ha a kontinuum elemek dominálnak, azok arra utalnának, hogy a magyarországi tiltakozási kultúra legfontosabb elemei korán, a rendszerváltozást követő első időszakban kifejeződtek. Amennyiben a kontinuum elemek dominálják a két esztendőt, akkor alátámasztható az a feltételezés, miszerint a rendszerváltást követő három esztendő alatt megszilárdultak olyan elemek, amelyek

²⁷¹ A szórás értéke 7,1, ami két és félszerese az 1993-ban kimutatott értéknek (2,84.).

végig kísérik az egész rendszerváltozás utáni magyar tiltakozási kultúrát. Az alábbiakban ezt a témát vizsgálom meg. Ha viszont – a Bevezetőben jelzett hipotézisemnek megfelelően – inkább a diszkontinuitás jegyi a markánsabbak, az azt jelentheti, hogy a tiltakozási kultúra alapelemei fluidak, politikai, társadalmi szituációtól függően változnak.

V. 1. 1. Helyszínválasztás és a helyszínek

Magyarországon a politikai-hatalmi berendezkedés egyértelmű centruma Budapest. A főváros V. kerületére koncentrálódik a különböző hatalmi ágak elhelyezésére szolgáló épületek többsége: a parlament, a kormányfő, a minisztériumok többsége, és 1993-ban még itt működik a Köztársasági Elnöki Hivatal is. A fővárosban történt megmozdulások a történelem folyamán ráadásul általában túlmutattak önmagukon és országos jelentőséggel bírtak. Budapesten található a legtöbb nemzeti emlékhely: pl. a Bathány Örökmécses, a Petőfi szobor, a Hősök tere, a Kossuth szobor.

A főváros primátusa, kitüntetett szerepe más tekintetben is tetten érhető. Korábban elemeztem a média szelekciójának működési mechanizmusát. Nemzetközi vizsgálatok is jelezték, hogy az országos sajtótermékek az adott ország fővárosának eseményeire koncentrálnak, és mivel az általam vizsgált három nyomtatott sajtótermék országos terjesztésű, a fővárosi ügyek többnyire országos jelentőségűvé, súlyúvá válnak híradásaik révén. A budapesti demonstrációk, tiltakozások a média reprezentáció révén is mintaként szolgálhatnak a vidéki szervezők számára is.

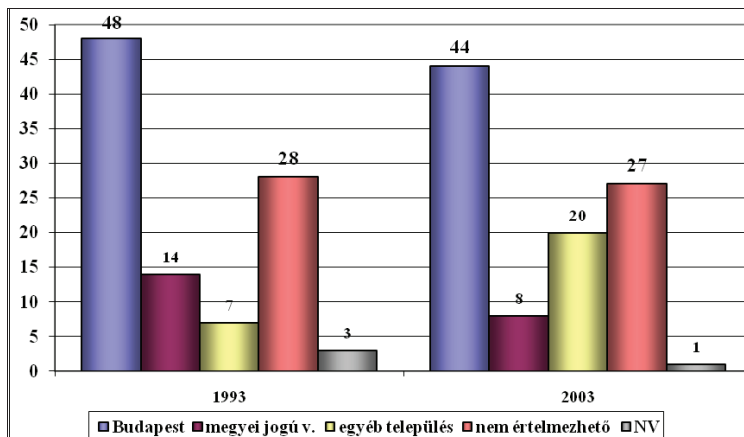
A magyarországi tiltakozások földrajzilag rendkívül egyenetlenül oszlanak el a vizsgált két évben, ugyanakkor relatív többségük Budapestre koncentrálódik. Nemcsak egyszerűen mennyiségi felülreprezentáltságról beszélhetünk, hanem minden nagylétszámú, 10.000 főnél több személyt mozgósító, illetve országos jelentőségű eseményt a fővárosban, azon belül is a hatalom centrumának számító Belvárosban (V. kerület) tartottak meg mind a két esztendőben.²⁷² Különösen magas a fővárosban lezajlott tüntetések, felvonulások és megemlékezések száma. Az elsődleges tiltakozási formákat tekintve,²⁷³ 2003-ban a tüntetések 78, a felvonulások 82, míg a megemlékezések 88

²⁷² 2003-ban pl. a vizsgált 337 tiltakozás 22 százaléka köthető a főváros V. kerületéhez, a budapesti tiltakozásoknak pedig abszolút többsége, 55 százaléka zajlik a kerületben.

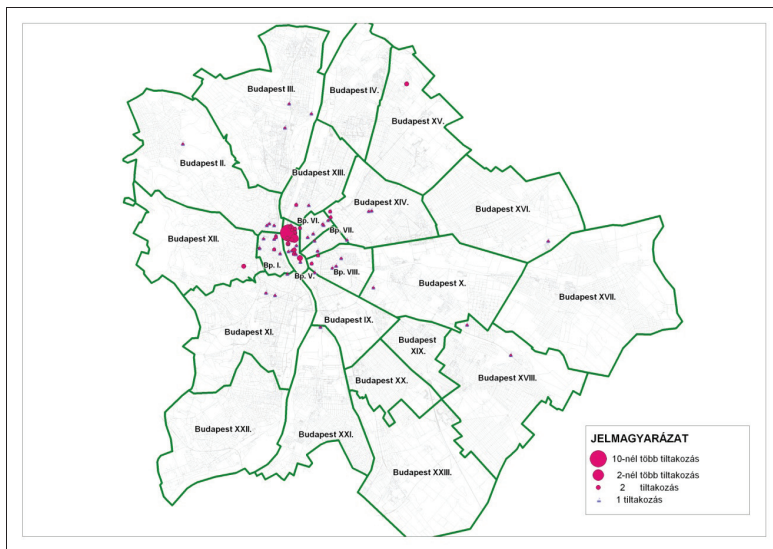
²⁷³ Elsődleges tiltakozási forma alatt azt a cselekményt értem, amely az adott esemény során domináns,

százalékát Budapesten tartották. (lásd 30. ábra).

30. ábra A tiltakozások helyszínválasztása, 1993, 2003, százalék

31. ábra A tiltakozások megoszlása Budapesten, 2003

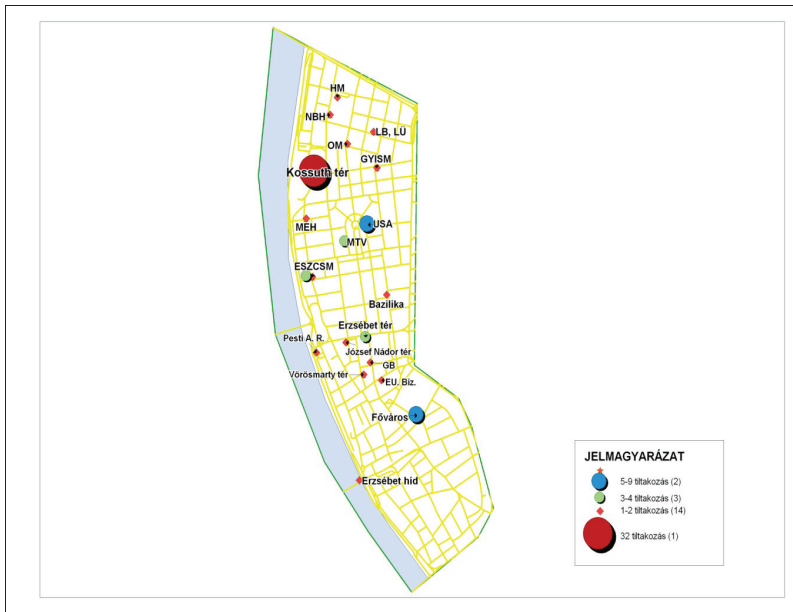

legmeghatározóbb jellegű volt.

A tiltakozási rituálék alapvető elemei már a '90-es évek elején megjelentek. Ezek közül kiemelkedik a helyszínválasztás. Azoknak a földrajzi területeknek, amelyeket választanak nem elég szimbolikusknak lennie, egyszerre három kíváncsúnak kell megfelelniük: egyrészt alkalmas kell lennie szimpatizánsok megnyerésére, azaz közönség befogadására, másrészt olyan ponton kell elhelyezkednie, amely könnyen a média látókörébe kerülhet. Harmadrészt olyan helyszínnek kell lennie, amely megfelelő súlyt (presztízszt) ad a tiltakozók és a média számára egyaránt. **Az organizátorok elsősorban a Kossuth Lajos teret preferálják** –, mint a magyar politikai berendezkedés legfontosabb épülete előtti földrajzi egységet –, mert az esetek döntő részében megfelel e hármaskövetelménynek. Például az összes 2003-as tiltakozás 10 százaléka, a budapesti események egyharmada kötődik ehhez a területhez. Jellemző, hogy a Kossuth tér megszerzéséért 2003-ban már több alkalommal „verseny” alakul ki a tiltakozók között. A legszembetűnőbb példa a február 15-i eseménysor. Ezen a napon a rendszerváltás utáni történelemben egyedül álló módon egyszerre négy jelentős politikai megmozdulás zajlott Budapesten. Az eredeti tervek szerint mind a négy szervező – a Békélánc akciócsoport, a Civilek a Békéért mozgalom, a Vér és Becsület Kulturális Egyesület valamint az ellentüntetők – akcióját a Kossuth térre kívánta meghirdetni vagy legalább azt felvonulási helyszíneként érinteni. A rendőrséggel történt hosszas tárgyalások után – amelyek egyébként szintén közérdeklődésre tarthatnak számot – végül is csak két csoport a Vér és Becsület, valamint az antifasiszta ellentüntetők vehették birtokba a Kossuth teret.²⁷⁴

²⁷⁴ Mindkét évben, Budapesten a második leggyakoribb helyszínválasztás a különböző minisztériumoknak helyet adó épületek, valamint a Fővárosi Közgyűlés épülete előtti terület (2003-ban a Közgyűlés épületén belül is folyt tiltakozó akció). A háború elleni tiltakozások miatt szintén több alkalommal választják helyszínül a nagykövetségek előtti területeket, így 2003-ban és részben 1993-ban a Szabadság teret (Amerikai Egyesült Államok Nagykövetsége), vagy a Dózsa György utat, Hősök terét (egykori Jugoszlávia Nagykövetsége).

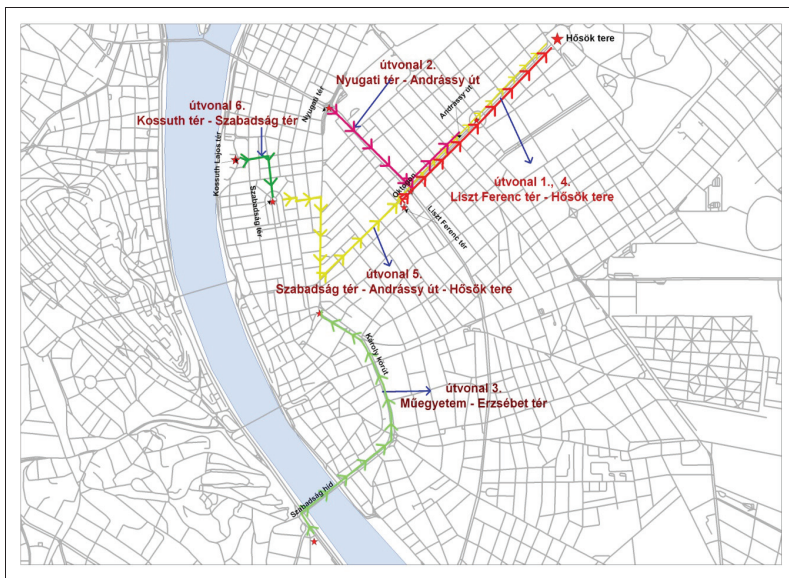
32. ábra A tiltakozások megoszlása Budapest V. kerületében, 2003

A tiltakozási rituálé fontos eleme a felvonulással egybekötött demonstráció. A bevett budapesti demonstrációs útvonalak kiindulópontja változó, többnyire a Kossuth tér vagy a Hősök tere, de lehet a Szabadság tér, az Erzsébet tér, a Liszt Ferenc tér, az Oktogon is. A menet útvonala általában állandó: az Andrásy úton át a Hősök terére, illetve a Hősök teréről az Andrásy úton át a Kossuth térig. 2003-ban hat jelentősebb felvonulással összekötött demonstrációt szerveztek Budapesten. Ebből kettő zajlott eltérő útvonalon.²⁷⁵ Az Andrásy útért, mint a főváros egyik legszebb és legágasabb útvonalának megszerzéséért hasonló versengés folyik a tiltakozó menetek között, mint a Kossuth Lajos térért.

²⁷⁵ Ráadásul a Békélánc kényszerű okok miatt változtatta meg eredeti útvonaltervét.

33. ábra A felvonulások útvonala Budapesten, 2003

A tiltakozások helyszínválasztásában 1993-hoz képest kevés a változás. Két új helyszín beemelése érdemel figyelmet. A szakrális helyeket, a templomokat és környéküket – köztük a budapesti Szent István Bazilikát – elsősorban az iraki háború elleni tiltakozás kapcsán vonják be a tiltakozók. Új helyszínt jelentenek még a budapesti hidak. Az Erzsébet híd 2002-től részese a magyar tiltakozási kultúrának: 2002. július 4-én néhány tucat radikális tüntető lezárta a főváros legforgalmasabb hídját. Ez mérföldkövévé vált a magyar tiltakozási kultúrának. A tiltakozóknak kifejezetten céljuk volt olyan helyszínen megjelenni, ami zavart kelt a főváros működésében, és ezzel magára vonja minden állampolgár figyelmét. Ez részben arra is utal, hogy új helyszín kijelölése Budapest belvárosában valószínűleg csak a közúti forgalom jelentős megzavarásával lehetséges.

A tiltakozások helyszínválasztása a felvállalt tematikától is függ. **A megfogalmazott és elérendő célok szempontjából a tiltakozás két típusa különböztethető meg: a téma orientáltat és az ügy orientált.** Ez utóbbi egy konkrét ügyet (pl. béremelés, egy üzem bezárása, egy radarállomás bezárása) hord ki, vállal fel, míg a témaorientált tiltakozás elsősorban általános céloktól, témáktól és értékektől mentén küzd (pl. a kormány

agrárpolitikája, a kormány egészségpolitikája, környezetvédelem). Mindkét évben a **budapesti tiltakozások többsége témaorientált, míg a vidéken megrendezett nagy része ügyorientált. A Kossuth téri tüntetések többsége a témaorientált tiltakozások következménye.**

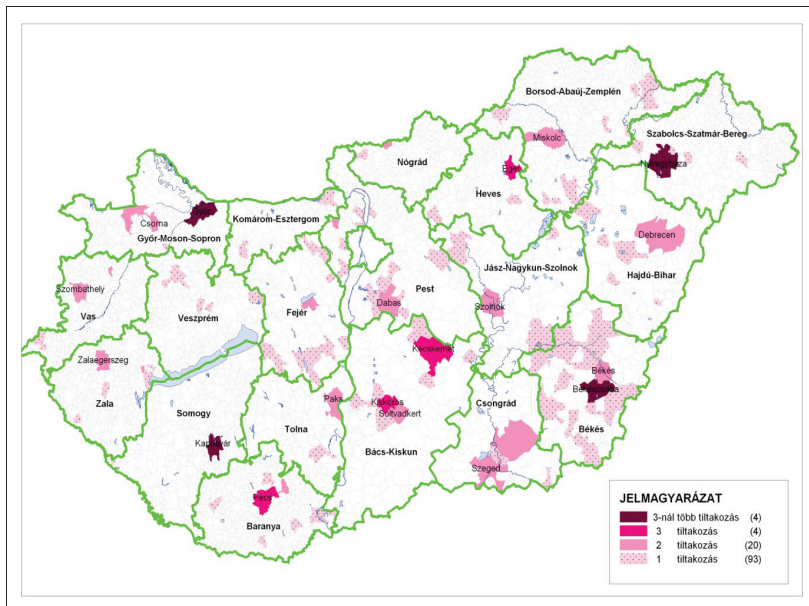
Fentebb kimutattam, hogy a tiltakozások relatív többsége zajlik Budapesten, és kevesebb mint 30 százaléka vidéken.²⁷⁶ A két év tekintetében lényeges eltérés csak ate tekintetben mutatható ki, hogy míg 1993-ban a megyei jogú városokban lezajlott események (14%) domináltak, addig 2003-ra diffúzabbá, szétterjedtebbé váltak a tiltakozások helyszínei, a megyei jogú városok például jelentősen visszaszorultak (nem érik el a 10 százalékot sem).

A vidéken zajló tiltakozások megyénkénti csoportosítása földrajzi szempontból teszi láthatóvá az adott esztendő válsággócait. 1993-ban a nehézipar korábbi fellegrvárának tekintett Borsod-Abaúj-Zemplén megye a gazdasági és szociális konfliktusok mentén emelkedik ki, míg a nemzetközi politikai események kapcsán Csongrád megye, mint a délszláv háború határterülete tűnik ki. Feltűnő még a Komárom-Esztergom megyei lakosság diffúz ügyek mentén történő aktivitása is. Ad hoc, pusztán 1993-ra jellemző tulajdonság, hogy három megyében, Jász-Nagykun-Szolnokban, Veszprémben és Zalában nem zajlott tiltakozás.

A tiltakozások számának jelentős növekedéséből adódik, hogy 2003-ban mindegyik megyében legalább egy tiltakozó eseményre sorkerült. Átrendeződtek a válsággócek is. **2003-ban a nemzetgazdasági ágak közül a mezőgazdaság került a vidéki tiltakozások középpontjába.** Így különösképpen Békés megyében, valamint Bács-Kiskun megyében emelkedett a tiltakozások volumene. Kiemelkedik még Pest megye, ahol az országos átlaghoz képest túlrprezentáltak a protest események, de ezek döntően nem az agrártiltakozásokból, hanem az M5-ös autópálya rendkívül magas díjtételei elleni fellépésekből adódnak.

²⁷⁶ Mind a két esztendőben a tiltakozások mintegy egynegyede „nem értelmezhető” kategóriába sorolható, mert földrajzi helyhez kevésbé kötődő nyílt levél, nyilatkozat, állásfoglalások formájában jelenik meg.

34. ábra A tiltakozások megoszlása Magyarország területén – Budapest nélkül, 2003²⁷⁷

V. 1. 2. A tiltakozások időtartama

A magyar politikai kultúrában a tiltakozások időtartama is döntően állandó faktor.

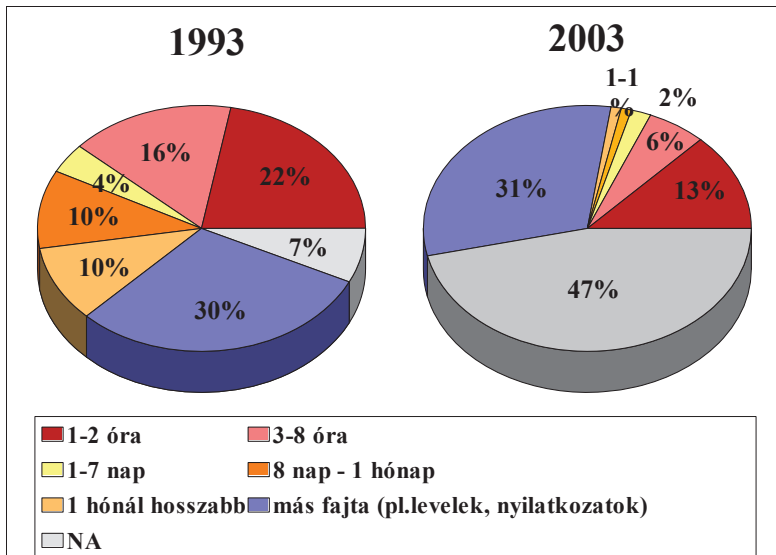
Magyarországon a legrövidebb tiltakozás legfeljebb egy-két óras, a leghosszabb pedig egy hónapnál hosszabb időtartamú esemény. Igaz ez a megállapítás mind a két esztendőre. 1993-mal szemben a 2003-ban a magyar írott sajtó a tiltakozások időtartama tekintetben kevés érdemi információval szolgál.²⁷⁸ Míg 1993-ban kevesebb, mint 10 százalék volt az adathiány, 10 év alatt megötszöröződött azon cikkek, beszámolók aránya, amelyek etekintetben semmiféle adatot nem biztosítanak. Az ismert időtartamú rövid tiltakozások a tüntetések, megemlékezések, a figyelmeztető sztrájkok és a felpályás

²⁷⁷ Jelezni kell, hogy ha két település között az országúton, főútvonalon történik a tiltakozás, akkor az adatbázisba mindkét település bekerül. Továbbá az is előfordul, hogy a tiltakozás egy olyan kis településen zajlik, mint például Kopáncs vagy Kishomok, amely közigazgatásilag egy nagyobb településhez, jelen esetben Hódmezővásárhelyhez tartozik. A térkép csak a közigazgatási egységet, azaz a nagyobb települést ismeri.

²⁷⁸ A szakirodalom „hard” információként tartja számon a tiltakozások időtartamát, azaz olyan adatként, amelyet jól lehet a sajtóelemzés alapján rögzíteni.

útlezárások.

35. ábra A tiltakozások időtartama, százalékos megoszlás

1993-ban 15 olyan esemény zajlott, amely legalább 3-4 hétig tartott. Itt azonban érdemes értelmező megjegyzést tenni. Akkor is egy hónapnál hosszabb lehet egy tiltakozás, ha azt hosszas tárgyalási folyamat előz meg, amely többnyire tiltakozási felhívással kezdődik és akkor is, ha elhúzódik a konkrét protest cselekmény aktív szakasza. Ez utóbbira csak egyszer kerül sor az év folyamán: a Kőbányai Canton Textil Kft. dolgozói több mint egy hónapig nem veszik fel a munkát. 2003-ban több hetes eseményre mindössze öt alkalommal került sor, ami releváns csökkenés 1993-hoz képest.²⁷⁹ Ezek közül az Összefogás Dabasért Egyesület 5-ös számú főútvonalon zajló felpályás útlezárása emelkedik ki. Az egyesület ugyanis 2003 októberében háromhetes demonstráció sorozatot szervezett. A további négy akció tiltakozások sorozatából áll össze. **A 2003-as protest cselekmények valamivel nagyobb arányban épülnek egymásra, mint a 10 évvel korábbiak. 1993-ban 100 tiltakozás közül 83, 2003-ban 77 volt önálló tiltakozás.** A változás annak tudható be, hogy a protestálók körében teret nyert az

²⁷⁹ Egy dormándi gazdálkodó 30 napos demonstrációt hirdetett a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium épülete előtt. Az első néhány nap eltelte után azonban több hír nem érkezett az egyszemélyes tüntetés valós hosszáról.

ismételt figyelemfelhívás vagy az ismételt akció, mert a szervezők úgy vélik, hogy ezzel fokozható a tiltakozás eredményessége. Általában nem sikerül azonnali eredményt elérni, tárgyalásos szakasz következik, majd néhány hét vagy néhány hónap elteltével folytatódik vagy keményebb repertoárral kezdődik egy új szakasza a tiltakozásnak. Az év folyamán 23 tiltakozási sorozat zajlott. Az ismétlődés nyomatókat ad a követeléseknek, ugyanakkor kiterjedtségében, támogatói körét tekintve nem válik tiltakozó hullámmá. Ezt a formát választottak 2003-ban többek között a belügyi és rendvédelmi dolgozók, a pedagógusok, környezetvédők és az agrárium különböző szervezetei.²⁸⁰

1993-ban egy, míg 2003-ban két probléma mentén tesznek kísérletet a tiltakozók tiltakozási hullám indítására. 1993-ban a médiaháború kapcsán kibontakozó tiltakozások nem egy konkrét szervezethez köthetők, míg 2004-ben a kórház-privatizáció megakadályozását az Egészségügyi Dolgozók Demokratikus Szakszervezete (EDDSZ), valamint a Magyar Orvosi Kamara (MOK) indukálta, az iraki háború elleni tiltakozási hullámot pedig két ad hoc mozgalom a Békélánc, valamint a Civilek a Békéért mozgalom katalizálta. Mind a három esetben sikerült olyan tiltakozásokat generálni, amelyek túlmutattak önmagukon, olyan támogatók álltak az ügyek, azaz a média függetlensége, a kórházak esetleges privatizációja elleni fellépés, valamint az iraki háború elleni küzdelem mellé, amelyek önmaguk is szerveztek akciókat.²⁸¹

A Sidney Tarrow által használt tiltakozási ciklus fogalom azonban nem használható egyik időszakra sem. A definíciót figyelembe véve **2003 első négy hónapja áll legközelebb egy ciklus kiteljesedéséhez.** Januártól folyamatosan emelkedett az iraki háborúhoz köthető tiltakozások száma egészen márciusig, sőt a tiltakozások elhúzódtak az év második feléig. A társadalmi mozgalmi szektor egyik, ha nem a legjelentősebb tiltakozása zajlott február 15-én, ami azon túl, hogy széles civil támogatói kört vont be, nemcsak Budapestet, hanem Pécsét, Kaposvárt és Győrt is érintette. A békétiltakozások hatást váltottak ki a hatalom oldaláról, és támogatókat szereztek a parlamenti pártok közül is. Kriesi, Koopmans, Duyvendak és Giugni tiltakozási hullámvizsgálatait

²⁸⁰ Bár a tiltakozások elhúzódása az agrárdemonstrációk során is kimutatható, ugyanakkor ezen tiltakozások sokkal széttartóbbak, kevésbé szervezettek és egy központból irányítottak voltak, mint az egészségügyi protest események.

²⁸¹ 1993-ban az MSZP, több civil szervezet, ad hoc kezdeményezés, 2003-ban a kórház-privatizáció esetében a polgári körök demonstrációs felhívása és tüntetése, illetve a Munkáspárt népszavazási kezdeményezése az egészségügy témájában. Az iraki háború elleni fellépést néhány kisebb párt is támogatja és szervez akciókat: a MIÉP, a Munkáspárt, a Jobbik Magyarországiért Mozgalom.

figyelembe véve az első négy hónap akciói utalnak arra, hogy a magyar társadalomban elindulhatott a tiltakozási ciklus első szakasza.

12. táblázat A 2003-as tiltakozási ciklus jellegzetességei

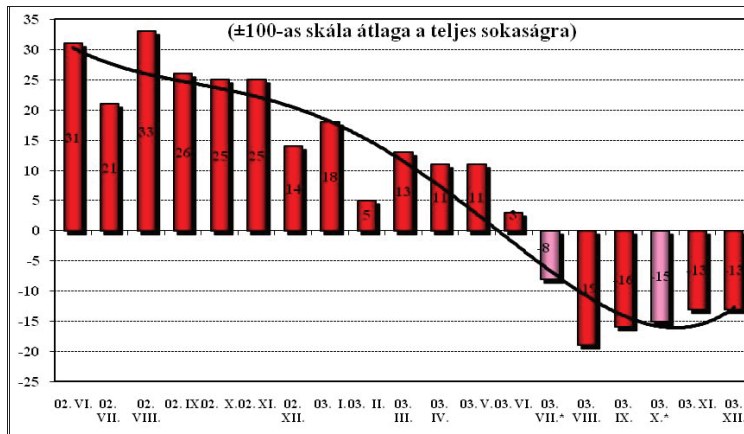
	Hullám szakaszai			
	Kezdeti	Kiteljesedés	Csúcspont	Lecsengés
Szervezetek	a Békélánc és a Civilek a Békéért megalakulása	egyre több szervezet és magánszemély csatlakozik a két ad hoc mozgalomhoz	2003. február 15. részben egymásra épülő két nagy felvonulással egybekötött tiltakozó akció	más, mint a vizsgált országokban: a két szervezet lassú felszámolódása
Hatóság stratégiája	a rendőrség nem engedélyezi a tiltakozást	a rendőrség engedélyezi a megmozdulásokat, a miniszterelnök „támogatásáról biztosítja” az akciók szervezőit	Medgyessy hajlandó leülni a tiltakozókkal; a két szervezet rivalizációja	a hatalom újra elhárító, nem veszi tudomásul a későbbi követeléseket
Mozgalmi eszköz	network jelleg kialakulása, állandó médiajelenlét és a politikai napirend befolyásolása	e pont nem érhető tetten	a Civilek a Békéért mozgalom akcióján megjelenik a szimbolikus és részben fizikai erőszak	Konfrontáció hanyatlása

A tiltakozási ciklus kibontakozását megakadályozza, hogy a februári nagy esemény után sem a Békélánc Tömörülés sem a Civilek a Békéért mozgalom nem tudta tartósan fenntartani a társadalmi érdeklődést. Márciustól fokozatosan csökken az aktív köztéri részvétel (participáció), sőt az ügynek politikai napirendet befolyásoló képessége is egyre lanyhult. A kormánnyal szembeni latens és manifeszt társadalmi elégedetlenség pedig nem volt olyan mértékű, ami a tiltakozási ciklus kiteljesedését támogathatta volna.²⁸²

²⁸² 2003-as adatfelvételek azt jelezték, hogy a tiltakozási ciklus kibontakozásának potenciális időszakában, azaz február és április között a Medgyessy-kormány össztársadalmi megítélése egy ± 100 fokú skálán a pozitív tartományban, +11 pont körül mozgott. A Medgyessy-kabinettel való lakossági elégedetlenség 2003 júliusában vált dominánssá, ekkor került az index negatív tartományba. Forrás: a Századvég Alapítvány közlése alapján.

36. ábra Hogyan ítéli meg a Medgyessy-kormány tevékenységét?

2002. június – 2003. december

*becsült adat.

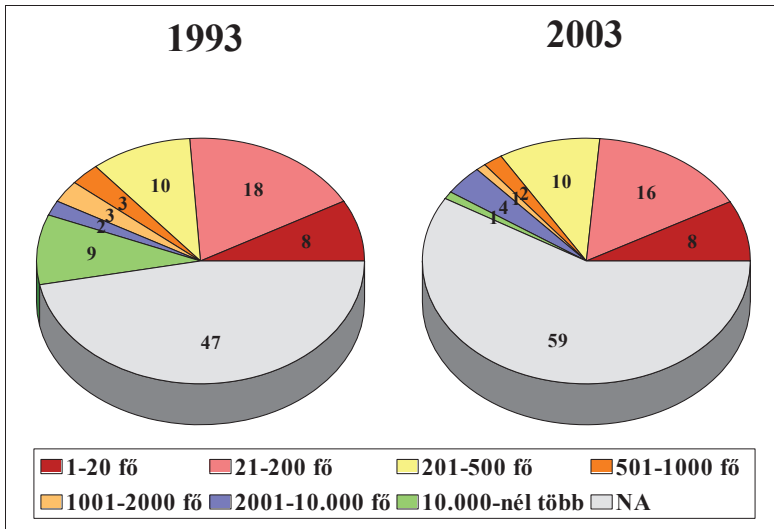
Forrás: a Századvég Alapítvány közlése alapján. A 18 éven felüli felnőtt népességre reprezentatív minta 1500 fős, személyes megkérdezésen alapul.

1993-ban a médiatiltakozások mellé nem sorakoztak fel olyan társadalmi csoportok, amelyek érdekelték lettek volna a politikai helyzet további radikalizálásában, a protest események háttérében lévő politikai-értelmiségi elitiek az 1994-es országgyűlési választások során kívánták végképp megvonatni az Antall-Boross-kormány fogyó legitimitációját.

V. 1. 3. A tiltakozások résztvevői

Sajtóelemzés alapján az újságcikkekből nehezen rögzíthető a tiltakozók száma. A napilapok – ahogy azt a nemzetközi vizsgálatok is mutatták – híreik kb. felében, 2003-ban csak 40 százalékában utalnak a résztvevők pontos vagy becsült számára. Az átlagos tiltakozói létszám mind a két évben eseményenként legtöbbször a 21 és 200 főt magába foglaló kategóriába sorolható. Ezek kisebb tüntetések, illetve vállalatoknál lezajlott figyelmeztető sztrájkok és sztrájkok formájában jelennek meg. A tiltakozók számát tekintve a második leggyakoribb kategória a legfeljebb 200-500 főt megmozgató események. A harmadik leggyakoribb 1993-ban, amikor több mint tízezer ember vesz részt valamilyen tiltakozásban, 2003-ban pedig az igazán kis, néhány főt mobilizáló tiltakozások.

37. ábra A 2003-as tiltakozásokon a résztvevők száma, százalék

A relatíve sok állampolgárt bevonó cselekmények között mind a két évben az aláírásgyűjtések és a petíciók dominálnak. Azokat a tüntetéseket, demonstrációkat, amelyek képesek 10 000 főnél nagyobb személy mozgósítására, képesek aktív részvételt generálni, kiemelten kezeli a média. A nemzetközi tapasztalatokkal teljesen egyezően, ezekkel a tömegeseményekkel napilapok igen nagy terjedelemben, több tételben, általában az első oldalon kezdve, majd a belpolitikai események között folytatva, fényképekkel illusztrálva foglalkoznak. **A 10 000 főt meghaladó demonstrációk 1993-ban és 2003-ban is kifejezetten jól szervezett, dramaturgiaiag kidolgozott, így előre meghirdetett, infrastrukturálisan előkészített és lefolytatott események voltak.**²⁸³

1993-ban három eseményt érdemes kiemelni. A *Tégy a gyűlölet ellen!* mozgalom a '90-es évek elején szerveződő többféle társadalmi összefogás egyik sajátos, pártsemleges megnyilvánulási formája. A kirekesztés, a gyűlölet ellen és a békéért küzdő organizátor, a Tégy a gyűlölet ellen! Alapítvány által közzétett felhíváshoz több mint 300 000 fő csatlakozott,²⁸⁴ míg a májusi békés sétán és a tabáni kulturális rendezvényen a

²⁸³ Hangosítás, előre elkészített transzparenszek, szónokok, petíció átadása az érintett minisztériumi apparátus valamely tagjának.

²⁸⁴ Népszabadság, 1993. X. 16. 4. o.

sajtóbeszámolók szerint több ezren vettek részt.²⁸⁵ A további két „nagy esemény” ezzel szemben kifejezetten politikai indíttatású. 1993. július 3-án, Kádár János halálának negyedik évfordulóján a Munkáspárt szervezett megemlékezéssel összekötött tüntetést a Fiumei úti temetőben. A főleg idős emberekből álló tömeg a '80-as éveket idéző koreográfia – Himnusz, Internacionálé, két vers, politikai beszéd és koszorúzás – mellett emlékezett az MSZMP egykori első emberére. 1993 ősze a „médiaháború” jegyében telik. Az események kvázi csúcspontja volt október 30-a, amikor a Magyar Televízió székháza előtti Szabadság téren gyülekező majd a Városháza dísztermébe átvonult a mintegy 15 000 fős tömeg.²⁸⁶ **Ez az akció felfogható úgy is, mint az Antall-kormány média – és részben általános – politikája elleni legnagyobb politikai tiltakozás.**

Némi eltérés a két vizsgált év viszonylatában, hogy 2003-ban jelentősen csökkent a nagy tömeget, azaz a több mint 10 000 főt mobilizáló események száma. Mindössze négy olyan demonstráció zajlott, amely a tömegtiltakozás kategóriájába került.²⁸⁷ Ezek közül az egyik az állatkínzás büntethetősége melletti aláírásgyűjtés (a petíció aláírói 25 000-en voltak), a másik pedig egy antifasiszta akció volt, melynek keretében arra kérték szimpatizánsokat, hogy küldjenek képeslapot Medgyessy Péter címére. Nagy, több tízezres tüntetést szervezett a Civilek a Békéért mozgalom 2003. február 15-én az iraki háború ellen, és mintegy 10 000 fő vett részt a Fidesz, illetve a Fidelitas által szervezett Kommunizmus áldozatainak emléknapján a Terror Háza Múzeum előtti megemlékezésen is.

A közvélemény-kutatási adatok, valamint a sajtóelemzés alapján készített becslésem szerint **2003-ban mintegy 400 000 – 450 000 fő vett részt valamilyen tiltakozáson, 1993-ban a becsült létszám kb. 200 000 – 250 000 fő.**²⁸⁸ **A tiltakozások száma 2,3-szorosára, a résztvevők száma azonban csak 1,6 – 1,7-szeresére emelkedett 1993-hoz**

²⁸⁵ Magyar Hírlap, Magyar Nemzet, Népszabadság, 1993. V. 17.

²⁸⁶ Népszabadság, 1993. XI. 1. 4. o.

²⁸⁷ A nagy tiltakozó események számának csökkenése már csak azért is meglepő, mert a 2002-es választási kampány időszakában rendezte a Fidesz – Magyar Polgári Párt a rendszerváltozás utáni legnagyobb politikai eseményt. A kampánygyűlésen a Kossuth tér és környéke teljesen megtelt, a résztvevők számát a különböző aktorok eltérő módon becsülték.

²⁸⁸ A becslés a következő módszerrel történt: összehasonlítottam azokat az eseményeket, tiltakozásokat, ahol ismert és ahol ismeretlen volt a tiltakozók száma. A tiltakozási repertoár alapján az ismert események résztvevőiből súlyozott átlagot számítottam. Az ismeretlen létszámú tiltakozások megkapták ezt az átlagszámot, majd a művelet végén az összes tiltakozásra kiszámítottam a becsült résztvevők számát. A Szonda Ipsos *Társadalom 2004* című kutatásának adataira támaszkodva kiszámítottam, hogy mekkora a többes részvétel aránya, azaz vélhetően mennyien járnak több eseményre is. Ezzel az arányszámmal megszoroztam mind a két évet, és így jött ki a fentebb közölt két becsült adat.

képest 2003-ban. A protest események számának bővülése tehát nem járt együtt a tiltakozók számának hasonló mértékű emelkedésével. Nem bővült dinamikusán a mobilizálható személyek és csoportok köre, és – elsősorban a közvélemény-kutatási adatok alapján – feltételezhető, hogy közülük többen többféle protest cselekményben is részt vehettek, ezért csökkent az egy tiltakozásra jutó mobilizációs index. A Bevezetésben megfogalmazott hipotézisem, miszerint a tiltakozások számával párhuzamosan növekszik a tiltakozók száma nem támasztható alá.

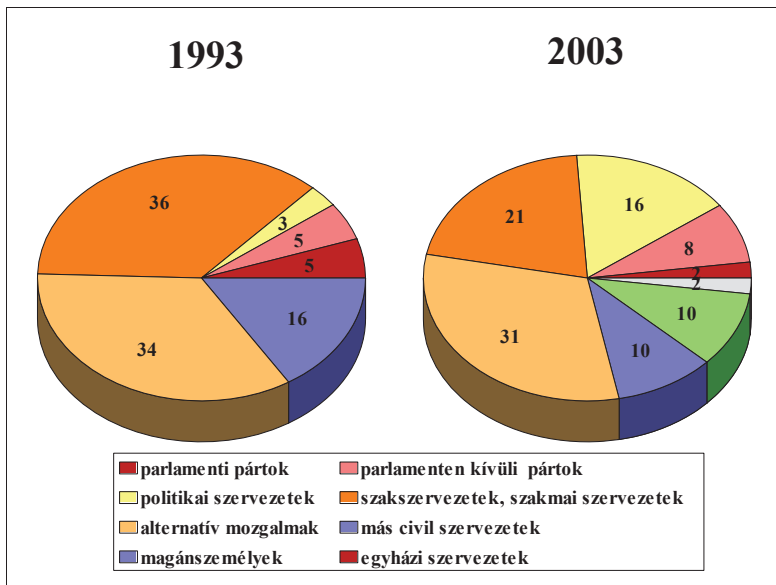
V. 1. 4. A protest események organizátorai

A magyar tiltakozási kultúrában állandóságot képez a szervezettség dimenziója. A tiltakozásokat nagyfokú szervezettség jellemzi 1993-ban és 2003-ban egyaránt. Lényegében egyetlen olyan tiltakozás sem volt a két évben, amely mögött nem lehetett volna valamekkora szervezettséget kimutatni. Egy akció ugyanis nemcsak akkor szervezett, ha azonosítható az organizátor, hanem, ha kimutathatók a szervezettség jelei (az akció lefolyása nem ad hoc jellegű). Organizáció a tiltakozások közel 90 százalékában rögzíthető,²⁸⁹ a szervezettség viszont gyakorlatilag – akárcsak 1993-ban – szinte 100 százalékos (lásd 39. ábra). A rapid (hirtelen kirobbant, bejelentés nélküli) tiltakozásoknak – amelyet a média általában spontán tiltakozásnak nevez –, van azonosítható szervezője egyének vagy csoportok formájában.²⁹⁰

²⁸⁹ Ez egyébként még emelkedés is 1993-hoz képest.

²⁹⁰ Spontán tiltakozásnak nevezik a médiában az Erzsébet hídi akciót, ami a legkevésbé sem volt spontán, hanem rapid jellegű. A szervezők jó előre felkészültek, és az akciót előzetes szervezés előzte meg, amelynek csak az egyik megnyilvánulása a Pannon Rádió közleménye az akcióról.

**38. ábra A tiltakozásokat vezető szervezetek,²⁹¹
több válasz lehetséges, százalék**

Magyarországon a protest cselekmények 90 százalékát általában bejegyzett szervezetek koordinálják. Ezek közül is kiemelhetők a **szakszervezetek, szakmai szervezetek, valamint a civil organizációk**, amelyek a legtöbb protest eseményt indukálják a két esztendőben. A tiltakozások harmadik legnagyobb kezdeményezői 1993-ban a magánszemélyek, 2003-ban pedig az erős ideológiai kötöttséggel rendelkező társadalmi szervezetek.

V. 1. 4. 1. Szakszervezetek, szakmai szervezetek

Az 1990-es évek elején a legtöbb esemény háttérben **organizátorként a szakszervezetek, az agrárszervezetek, valamint sztrájkbizottságok** tűnnek fel – ami teljesen megfelel előzetes feltételezéseimnek. A III. fejezetből kitűnt, a munkavállalói – és a munkaadói – szervezetek társadalmi elfogadottsága a pártokéhoz hasonlóan

²⁹¹ A szakszervezetek, szakmai szervezetek kategóriába kerültek a vállalati, munkahelyi kollektívák közelebbi megnevezés nélkül.

A parlamenti pártok közé sorolom, ha egy konkrét képviselőről van szó, illetve ha a képviselők konkrét csoportját nevezi meg a cikk.

A más politikai szervezetek elnevezés többek között 1993-ból a Demokratikus Chartát, 2003-ból pedig a Lelkiismeret '88 Csoportot takarja.

alacsony. Mégis a poszt szocialista időszakban kétségtelenül a szakszervezetek dominálják a protest eseményeket sztrájkfelhívásaik, kétórás figyelmeztető sztrájkjaik, általános sztrájkjaik és tüntetéseik révén. Az alacsony társadalmi elismertség ellenére a konfliktusba kerülő közösség elismeri ezen szervezetek organizációs szerepét és a jog biztosította lehetőségeit. Az igazán jelentős, országos megmozdulásoknál, nagyobb vállalatok, üzemek sztrájkjai idején az egyébként egymás versenytársaiként fellépő szakszervezetek képesek összefogni, és ha csak rövid időre és ad hoc módon is szolidaritási közösséget alkotni. A munkavállalói szervezetek legfontosabb eseményei a vasutasok sztrájkkészültsége, majd figyelmeztető sztrájkja,²⁹² a Kossuth téren lezajlott agrártüntetés,²⁹³ valamint a MALÉV dolgozók munkabeszüntetése.²⁹⁴ A viszonylag nagyszámú protest esemény indukálása azonban nem gyengíti azt a korábbi megjegyzést, hogy összességében, a rendszerváltozás egészének folyamatában a szakszervezetek nem tudták megfelelő módon vagy a munkavállalók által elvárt módon képviselni a dolgozók érdekeit.²⁹⁵

A társadalmi-gazdasági szituáció megváltozása, a tiltakozások számának emelkedése **2003-ra átalakította a koordináló szervezetek körét valamint belső megoszlását – e téren tehát a diszkontinuitás jelei is kimutathatók.** Hipotézisemnek megfelelően statisztikailag szignifikáns módon csökkent a szakszervezetek, a szakmai szervezetek és a gazda szervezetek aránya a protest események szervezői között,²⁹⁶ ami elsősorban a gazdasági rendszerváltozás lényegi végig vitelére, az új kapitalista struktúra megszilárdulására utal. A szakszervezetek és a szakmai szervezetek legfontosabb 2003-as megmozdulásai: az egészségügyi demonstrációk, a VOLÁN dolgozók sztrájkja, a közalkalmazotti szférában dolgozók folyamatos sztrájkfenyegetése, sztrájkkészültsége, illetve az egységes Közalkalmazotti Sztrájbizottság megalakítása, a belügyi és a rendvédelmi dolgozók akciósorozata, valamint az egész éven áthúzódó

²⁹² A résztvevő szakszervezetek, sztrájbizottságok, kamarák: Mozdonyvezetők Szakszervezete, Vasutas Dolgozók Szabad Szakszervezete, Vasutasok Független Szakszervezete, Vasúti Alkalmazottak Szövetsége, Utazó Dolgozók Egyesülete, Vasutasok Szakszervezete.

²⁹³ Résztvevők, szervezők: MOSZ, Parasztszövetség, Országos Gazdatanács, Országos Gazdaszövetség, AFEOSZ, Agrárkutató Intézmények Országos Szövetsége, Agrárkamara.

²⁹⁴ Résztvevők, szervezők: MALÉV Tagszervezetek Szövetsége, Magyar Közforgalmi Pilóták Egyesülete, Kereskedelmi Dolgozók Autonóm Szakszervezete, Légiutas-kísérők Független Szakszervezete, Gazdasági Szakemberek Szakszervezete, Járműdolgozók Autonóm Szakszervezete.

²⁹⁵ Lásd: Tóth András: „A magyar szakszervezetek a politika és a gazdaság viharában” *Politikatudományi Szemle*, 2000. 1-2. sz.

²⁹⁶ Fontos megjegyezni, hogy itt arányokról és nem gyakoriságokról van szó.

agrárdemonstrációk. 1993-hoz képest lényegesen csökkent a magánszektor vállalati kollektíváinak tiltakozási aktivitása. A legjelentősebb, nagy médiavisszhangot kiváltó és a politikai napirendet leginkább befolyásoló tiltakozások a közszférában és a közszolgáltatói szektorban zajlanak.

V. 1. 4. 2. Parlamenti pártok

A pártoknak a protest cselekményekhez való viszonya többféle lehet. Garner és Zald szerint a társadalmi mozgalmak és a pártok érdekeik alapvetően azonosak, ezért szövetségeket láthatnak egymásban. A pártok támogató magatartása is lehet manifeszt vagy latens. A pártok és a társadalmi mozgalmak ugyanakkor vetélytársai is egymásnak, ugyanis a gyűjtőpártok előszeretettel fölöznek le, emelik be programjukba a mozgalmak tematikáit vagy szembekerülhetnek a mozgalmakkal akkor is, ha azok az aktuális kormány, kormánypártok ellen lépnek fel vagy az ellenzék fellépését kisebbitik. Rucht és Ohlemacher a tiltakozások három szervezeti, illetve mozgalmi hordozóját jelöli meg: a szubkulturális csoportokat, az érdekképviselőket és a politikai pártokat, valamint az új társadalmi mozgalmakat. A szakszervezetekhez hasonlóan a politikai pártok is a „régii” organizációk közé tartoznak, amelyek ezen elmélet szerint képesek hosszabb időn keresztül fenntartani a kollektív cselekvésen alapuló tiltakozásokat.

1993-ban és 2003-ban a tiltakozásokat vezető szervezetek között manifeszt módon csak elvétve jelennek meg parlamenti pártok. Sőt, 1993-ban még az a sajátos helyzet is előállt, hogy a pártok által is indukált tiltakozásokban a kormánypártok és híveik nagyobb arányban voltak jelen, mint az ellenzéki pártok és szimpatizánsaik. Súlyát tekintve az MDF által irányított tiltakozások közül kiemelkedik az „MDF-Piac” ügye, amelyben ugyan csak a XIX. kerület lakosságának érdekeiért küzdöttek, de konfliktus mögött meghúzódó probléma ennél jóval mélyebb, strukturális jellegű volt. Meddig lehet fenntartani a korábban „lengyelpiac” néven elhíresült – egyébként roppant olcsó termékeket árusító – zsibvásárokat a formálódó szervezett kapitalizmus keretei között. Az SZDSZ-es irányítású önkormányzat és a helyi MDF szervezet, illetve a Piacfejlesztési Alapítvány közötti konfliktus konkrétan a Határ úti P+R raktárház parkolójában lévő piac működése körül robbant ki. A kormány vezető pártjának egyik tagszervezete és a kormány felügyelete alá tartozó rendőrség összetűzésbe került egymással, és rendőrségi intézkedésre is sor került. Végül is Túrós András, az ORFK közrendvédelmi főigazgatója bejelentette, hogy a piac nem rendőrségi ügy, így a konfliktus feloldásába tovább már

nem avatkoztak be.

Az ellenzéki pártok tiltakozásokban való szerepvállalása mind a két esztendőben alapvetően latens módon jelentkezik. 1993-ban gyakorlatilag az MSZP organizál önálló eseményt (aláírásgyűjtési akció a médiaháború kapcsán),²⁹⁷ míg 2003-ban az összes tiltakozás kettő százalékában azonosítható manifeszt módon két ellenzéki parlamenti párt. Az MDF²⁹⁸ és a Fidesz 3-3 eseményt generált vagy vett abban tevőlegesen részt. A két ellenzéki parlamenti párt három akciójából azonban csak egy olyan, amelyet a párt, mint szervezet kezdeményezett. A Fidesz–MPP a *Kommunizmus áldozatainak emléknapja* alkalmából tartott megemlékezést 2003. február 23-án. A másik két demonstrációt hangsúlyozottan nem a Fidesz egésze, hanem annak valamelyik tagozata, a gazda-, illetve a nőtagozat szervezte.

A Fidesz mobilizációs potenciáljának alacsony aránya különösen meglepő, mert a 2002-es választási kampányban és az azt követő néhány hétben erős mozgalmi, „mobilizációs pártként” működött.²⁹⁹ Több jelentős létszámú kampánygyűlést, demonstrációt tartott,³⁰⁰ a párt egyes vezetői jogi akciókat indítottak a választási eredmények megsemmisítésére, népszavazási kezdeményezésről beszéltek, tehát széles tiltakozási repertoár kilátásba helyezésével szervezték akcióikat. **A Medgyessy-kormány első teljes évében, 2003-ban azonban a Fidesz–MPP visszatért a mozgalmi politizálásból a parlamenti politizáláshoz, akciópotenciálja egyértelműen visszaesett. A Fidesz által tudatosan, tervszerűen előidézett vákuumba – egyébként már 2002 júliusától – fokozatosan a párttal szoros politikai, de nem adminisztratív, hanem lazább függőségi kapcsolatban álló polgári körök, a párt ifjúsági szervezete a Fidelitas, a párt vezetőihez közel álló szakmai jellegű szerveződések (Magosz, MOK) és egyéb jobboldali szervezetek, pártok nyomultak be. A situáció tehát nagyon hasonló**

²⁹⁷ 1993. november 12-én jelentik be, hogy az MSZP népi kezdeményezést indít a közszolgálati média társadalmi felügyeletének parlamenti napirendre vétele érdekében.

²⁹⁸ Boross Péter nyílt levele a Magyar Nemzethez (2003. I. 5.); az MDF fővárosi frakciójának demonstrációja a Fővárosi Közgyűlés előtt a Csepeli Kórház bezárása ellen (2003. VI. 26.); valamint a párt aláírásgyűjtési kezdeményezése a kettős állampolgárságért (2003. VIII.).

²⁹⁹ Szabó Máté: „Kormányból az utcára? A Fidesz–MPP tiltakozásai és mobilizációs stratégiájának megjelenése a választási kampányban és azt követően” In: Sándor Péter, Vass László, Kurtán Sándor (szerk.) *Magyarország politikai évkönyve 2002-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyarországi Központja Alapítvány 2003.

³⁰⁰ 2002. április 9.: Orbán Viktor beszéde a Testnevelési Egyetemen;

2002. április 13.: a Fidesz–MPP kampánygyűlése a budapesti Kossuth téren;

2002. április 19.: a Fidesz–MPP kampányzáró nagygyűlése a Budapesti Műszaki Egyetem előtti rakparton;

2002. május 7.: a Fidesz–MPP nagygyűlése a budapesti Várban.

1993-ban és 2003-ban. Mindkét évben a szatellit – vagy a pártokhoz erősen kötődő – szervezetek generálják a politikai tiltakozásokat. Mégis, a Fidesz szervezeti struktúrájában végmenő változás, a Fidesz – Magyar Polgári Pártból Fidesz – Magyar Polgári Szövetséggé való átalakulás jelzi, hogy a mobilizációs vagy mozgalmi politizálás továbbra sem áll távol a párttól, de ebben a tagozatok, szövetségek kapnak szerepet. A demonstrációkra, nagy tömegeseményekre építő politizálás pedig a választási időszakokra korlátozódik.

Az ellenzéki pártok latens szerepvállalása – ahogy azt fentebb jeleztem – egyrészt az ifjúsági szervezeteik, másrészt a közel álló szakszervezetek,³⁰¹ és ismert közéleti személyek, a kulturális, tudományos és médiaholdudvarhoz tartozók akcióinak verbális támogatása révén valósul meg. Ezen jelenség legekleatásabb példája egyrészt a Demokratikus Charta mozgalom, másrészt pedig a polgári körök.

V. 1. 4. 3. Parlamenten kívüli pártok

Az országgyűlésen kívül rekedt pártok számára nincs lehetőség a politikai napirend parlamenten keresztüli befolyásolására, így számukra az ismertség és ezen keresztül a szimpatizánsok, vagy akár a támogatók, a leendő tagok, vagy a szavazók megnyerésének egyetlen útja a médiapolitizálás. A médiapolitizálás természetesen vonja maga után a „médiabarát”, azaz alapvetően a szimbolikus térben megjelenő tiltakozásokban való aktívabb, kezdeményezőbb szerepvállalást. A tömegesemények, demonstrációk szervezése ráadásul erősíti a közösséghez tartozás élményét, ami megemeli az aktivisták, a támogatók és a szimpatizánsi kör tetterkésztségét, agitációs potenciálját. A participáció, a köztéri tüntetéseken, demonstrációkon való aktív közreműködés kiemeli a résztvevőket a társadalom többi tagjai közül és egyé forrasztja őket.

A médiapolitizálás által felkínált „szerepnek” a ’90-es évek második felében – egészen 2003-ig – a Magyar Igazság és Élet Pártja felel meg a legpregnansabban, a szervezet 1993-ban – tulajdonképpen parlamenti pártként – bont zászlót, így több tízezres tömegtiltakozásai 1994-től jelentősen befolyásolják a politikai közéletet. A MIÉP 1998-

³⁰¹ 1994-et megelőzően a Magyar Szakszervezetek Országos Szövetsége és tagszervezetei, illetve az MSZP közötti együttműködés nyílt formát is öltött, míg a LIGA Szakszervezeteket Öry Csaba elnöketéig az SZDSZ-szel szimpatizáló erőként aposztrofálták. A Munkástanácsok Országos Szövetsége az MDF támogatása mellett szerveződött meg. Tóth András: „A magyar szakszervezetek a politika és a gazdaság viharában” *Politikatudományi Szemle*, 2000. 1-2. sz. 151-183. o.

ig következetesen folytatta mobilizációs akciópolitizálását, nemzeti populista ideológiája³⁰² ezen időszak alatt mindvégig változatlan maradt, aminek egyik fontos következménye, hogy a párt – ellentétben az MDF-fel – 1998-ban képes volt önállóan bekerülni az Országgyűlésbe.³⁰³ A Fidesz – MPP néppárttá válása, széles nemzeti támogatói kör kialakítására tett lépései, valamint a MIÉP hagyományos tematikájának részbeni beemelése a Fidesz ideológiájába – pl. határon túli magyarság kérdése, nemzettudat, a nemzeti középosztály felemelése –nem javították a párt esélyeit a 2002-es választásokon. A MIÉP ugyan még növelni is tudta szavazóinak számát (245 326 főre), de a váratlanul magas részvételi arány miatt (73,51%) a párt mégsem került be a parlamentbe (4,37 %). A MIÉP tehát ismét kiszorult a parlamenti politizálásból, és újra birtokba kívánta venni az utcát, mint a médián keresztül a közvélemény számára is látható egyetlen csatornát.

2003-ra az a parlamenten kívüli erők között sajátos verseny kezd kialakulni, túlnyomó többségük a politikai pólusok ugyanazon szűk, kevésbé elkötelezett választói csoportjait kívánja megszólítani. A MIÉP, a Jobbik Magyarorszáért Mozgalom, a különböző kigazda formációk, köztük a szebb napokat megélt FKGP is a radikális nemzeti jobboldali érzelmű – egyébként protest eseményekre fogékony – választók megnyerését tűzte ki célul, amelynek legfontosabb eszköze 2003 folyamán a tiltakozások szervezése volt.

2003-ban hét olyan esemény zajlott, amely mögött a MIÉP-et vagy a MIÉP aktivistáit azonosította kutatásom (az összes tiltakozást szervező több mint 5 százaléka). Ezek közül egy a MIÉP-en belüli hatalmi harcot, illetve a MIÉP-tagság generációs feszültségét mutatta, míg a többi tipikus jobboldali tematikájú demonstráció. A MIÉP következetesen kiállt az Iraki háború ellen több formában is,³⁰⁴ hasonlóan a jobboldali szervezetekhez megemlékezett a trianoni békeszerződések következményeiről, tiltakozott az ország egyik utolsó Lenin-szobra ellen Dunaújvárosban, és koszorúzást tartott Tiszaeszláron, Solymosi Eszter síremlékénél. Mégis a legnagyobb médiavisszhangot, és a sajtóelemzés

³⁰² Erről részletesen lásd: Bozóki András: *Politikai pluralizmus Magyarországon* Budapest, Századvég, 2003.

³⁰³ 1994-ben területi listán 1,58, míg 1998-ban 5,64 százalékot ért el, ami 229 194 állampolgár szavazatát jelenti. Különösen magas volt a MIÉP támogatottsága Budapesten (8,84%), valamint Pest megyében (7,82%).

³⁰⁴ Tüntetés Taszáron, illetve felhívás az amerikai és brit áruk bojkottjára.

alapján a legtöbb columnát a sípokkal, kereplőkkel felszerelkezett MIÉP aktivisták azon akciója váltotta ki, amely megakadályozta Medgyessy Pétert, hogy elmondja ünnepi beszédét Sőtörön Deák Ferenc felújított szülőháza előtt. A MIÉP által szervezett akciók közül ez az egyetlen, amelyben nyilvánvalóan tetten érhetők a verbális erőszak, sőt a fizikai erőszak bizonyos elemei. A közsgben épp akkor rendezvényt tartó MIÉP-esek a kormánytagok helyszínre érkezését sípszóval fogadták, az ünnepségen krumplit, tojást, fadarabokat dobáltak, kórusban hazaárulózták a kormány tagjait.³⁰⁵ A bal- és jobboldali médiában, valamint a bal- és jobboldali vezető politikai eliteken belül egyaránt szokatlan egyezőséggel elítélt vagy legalábbis rosszállással fogadott akció jelezte, hogy a hatalmi belharcokban megtépzódó MIÉP válaszához érkezett, vagy tovább radikalizálódik és elindul a fizikai, anyagi attack irányába, vagy megkísérli megújítani a jogszabályi kereteket át nem lépő politizálását.³⁰⁶

2003. október 24-én, a Jobboldali Ifjúsági Közösség nevű, főleg egyetemistákat tömörítő csoportosulás több tucat tagja megalapítja – kifejezetten a szétesőben lévő MIÉP szavazóbázisának megszerzése és egyben tartása céljából – a Jobbik Magyarorszáért Mozgalmat. A párttá alakuló organizáció ebben az időszakban a legnagyobb konkurens az egyre zsugorodó támogatottságú és csökkenő mobilizációs potenciállal rendelkező MIÉP-nek.³⁰⁷ Az alapvetően fiatalokra építő szervezet az év folyamán hét akciót szervez,³⁰⁸ ezek többségét más szervezettel együtt – FKGP, Honfoglalás 2000 Egyesület – tartja. A legtöbb parlamenten kívüli erővel egyetemben a Jobbik számára is az iraki háború, valamint az európai uniós csatlakozás jelentette a legfontosabb napirendet. A párt tiltakozásai során mindkét esemény ellen egyértelműen állást foglalt.³⁰⁹ A MIÉP-el ellentétben ugyanakkor nemcsak a szűken értelmezett politikai alrendszer területén hallatja a szavát, hanem forgalomlassító demonstrációt szervez a mezőgazdaság

³⁰⁵ A sajtóbeszámolók szerint az akció során a rendőrség egy személyt előállított. „Kifütyülték a miniszterelnököt” *Magyar Nemzet* 2003. október 20.

³⁰⁶ Ezen új irány a jobboldal másik kiemelkedő parlamenten kívüli friss erejével, a MIÉP konkurenciájaként létrejövő Jobbik Magyarorszáért Mozgalommal való későbbi kiegyezés lesz.

³⁰⁷ A Századvég választáskutatási programjának adatfelvételei szerint a MIÉP 2003 folyamán a biztos szavazó pártot választók között kettő, a teljes sokaság körében pedig egy-két százalékos támogatottsággal bírt. A Jobbik Magyarorszáért Mozgalom támogatottsága hasonlóan 1-2 százalék körül alakult.

³⁰⁸ Megjegyzendő, hogy a Jobbik akcióit mindvégig a parlamenten kívüli párt kategóriájába soroltam, attól függetlenül, hogy az év első részében, mint ifjúsági szervezet tevékenykedett.

³⁰⁹ Európai Unó- és háborúellenes tüntetést tartott a Jobbik (2003. április 7.); Jobbik az Amerikai Nagykövetség előtt tüntetett az iraki háború ellen (2003. 12. 6.); A Jobbik és a Honfoglalás 2000 Egyesület tiltakozó nagygyűlésen emlékezett meg az Irakban leölt magyar katonáról (2003. 12. 16.)

érdekében, és tüntet a sajtószabadságért.³¹⁰ 2003-ban a Jobbik akciói mentesek a nyílt agressziótól, ugyanakkor diszruptívak, és következetesen ideológiaorientáltak (baloldal- és kormányellenesek). A résztvevők számát illetően azonban még nem jelentkezik a két radikális jobboldali pártformáció közötti verseny. A Jobbik rendezvényein alacsony, legfeljebb 250-300 fős megjelenés mutatható ki, ugyanakkor kétségtelen, hogy elsősorban a jobboldali médiában – a MIÉP rovására – érezhető a szimpatizánsi kör növekedése. A párt 2003-as tiltakozásai egyértelművé teszik, hogy a szervezet elfogadja a demokratikus politikai rendszer intézményeit, így a választásokon alapuló népképviselést, és nem lép ki az alkotmányos keretekből.

Az ideológiai jobboldal harmadik erejét a különböző kiscsopordák képviselik 2003-ban. Ezen belül is két kiscsopordáról érdemes szót ejteni a parlamenten kívüli pártok tiltakozásai során. A 12 éven keresztül parlamenti pártként funkcionáló Független Kiscsopord-, Földműves- és Polgári Párt (FKGP), valamint a Magyar Kiscsopord és Polgári Párt a mezőgazdaságban érdekeltk körében kereste potenciális támogatóinak körét. Tiltakozásaik kizárólag e nemzetgazdasági ágazatot érintik, míg az akciók területileg az ország keleti felére, legfőképp Békés és Bács megyére korlátozódnak. Mindkét organizáció 4-4 gazdaszemonstrációt szervez, illetve 4-4 gazdaszemonstrációban vesz részt. A tiltakozások hírértéke ugyan magas volt, de sem újabb szimpatizánsokat, sem támogatókat, sem potenciális résztvevőket nem generált a kiscsopordák számára.

1993-ban és 2003-ban jelentősebb parlamenten kívüli erő a Munkáspárt,³¹¹ amely főleg a Kádár-kultusz fenntartása és bizonyos jelképek, így a vörös csillag legalizálása érdekében tett lépéseivel került be a magyar médiába. 1990 óta azonban a párt szereplése a választásokon teljes kudarcsozozat. Legjobb eredményét 1998-ban érte el 3,95 százalékkal, és egy jobboldali kurzust követően sem tudta növelni szavazótáborát. 2002-ben már csak 2,16 százaléket ért el a választások első fordulójában. A párt számára a 2002-2006-os ciklus a politikai fennmaradásért való küzdelem jegyében telt. Mindenképpen szüksége volt valamilyen jelentős, nagy nyilvánosságot és ezáltal támogatókat eredményező akció elindítására. A 2003-as év folyamán a Munkáspárt által

³¹⁰ Az előbbi 2003. június 6-án az FKGP-vel, az utóbbi pedig 2003. december 16-án a Honfoglalás 2000 Egyesülettel szervezte.

³¹¹ 1993-ban a Munkáspárton kívül a Független Magyar Demokrata Párt, a Magyar Nemzeti Párt, a Magyar Radikális Párt, de leginkább a Nyugdíjasok Pártja által indukált tiltakozásokat.

indított három akció³¹² közül egy tudott betörni a nyilvánosságba: a kórház-privatizációs törvény megsemmisítése érdekében indított népszavazási kezdeményezés. A népszavazásra ugyan 2004-ben kerül sor, de kétségtelenül meghozza a Munkáspárt számára a várva várt kitörést a politikai karanténból, de csak a politikai paletta jobboldalán található politikusok körében, de a választópolgárok között nem.

V. 1. 4. 4. A civil szféra mozgalmi, szervezeti

Hipotézisemmel megegyezően a civil szervezetek motorjai a hazai tiltakozási kultúrának, és jelentőségük fokozódott 2003-ra. 1993-ban a tiltakozások 37, 2003-ban 57 százalékát organizálták civilek. A két évet viszonyítva tehát 1,5-szeresére nőtt a civil szektor jelentősége. **Nem egyszerűen mennyiségi növekedésről van szó, hanem a civil szektor megerősödése zajlott 10 év alatt. Differenciálódott, sokszínűvé vált és fokozódott a civil szféra akciópotenciálja.**³¹³ Fontos, hogy ebben az esetben nem teszek egyenlőség jelet a társadalmi mozgalmi szektor és a civil társadalom fogalma közé. Értelmezésemben a civil szektor szélesebb kategória, működnek olyan szervezetek, amelyek nem jelennek meg a társadalmi mozgalmi organizációk között. Kutatásom szempontjából a társadalmi mozgalmaknak van kiemelt jelentősége.³¹⁴ Nyomatékosítanom kell, hogy a rendszerváltozástól eltelt rövid, három esztendő ellenére a civil szektor organizációi 1993-ban is igyekeztek erejüket megmutatni. Az akkori szervezeti hálót a 10 évvel későbbiekhez hasonlóan legalább három különböző típus, az alternatívok, az ifjúsági szervezetek, valamint az ideológiailag erősen kötött, politikai organizációk jelenítik meg. A különbség közöttük a szervezeti háló erejében és a differenciálódás mértékében mutatható ki.

Alternatív társadalmi mozgalmak

Ruud Koopmans a mozgalmakat vizsgálva az alternatív társadalmi szerveződések három típusát, az instrumentálist, az ellenkulturálist és a szubkulturálist különbözteti meg. Kutatásaim alapján **a három típus mind a két évben azonosítható a magyar mozgalmi**

³¹² A másik két akció a hagyományos megemlékezés Kádár János halálának évfordulóján, illetve a vörös csillag legalizálása érdekében indított akciósorozat. Mindkettő néhány sort érdemelt egy-egy sajtóorgánumban.

³¹³ Ez azonban még nem jelenti automatikusan azt, hogy a támogatottsága illetve a befolyáspotenciálja is ilyen mértékben növekedett volna.

³¹⁴ A társadalmi mozgalmak hazai értelmezéséről és elméleti háttéréről lásd pl. Szabó Máté: *Társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás* Budapest, Villányi úti könyvek, 1998.; Szabó Máté (szerk.): *Környezetvédelmi civil kezdeményezések Magyarországon (1988 – 1998)* Budapest, Villányi úti könyvek, 1999.; valamint Szabó Máté: *Társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás* Budapest, Rejtjel Kiadó 2001.

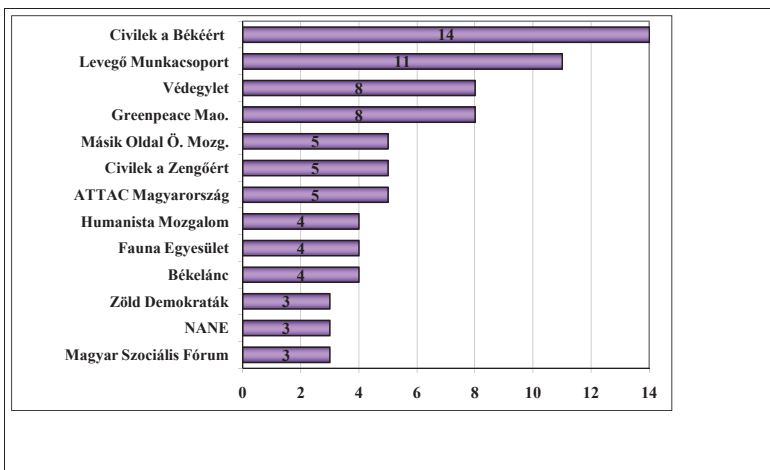
szektoron belül. Az új társadalmi mozgalmak közül **az instrumentális mozgalmak beazonosítása a legkönnyebb.** Ennek úttörői az 1980-as végén, 1990-es évek elején megjelent környezetvédelmi szervezetek voltak. A Levegő Munkacsoport, az Alba Kör vagy az állatvédő szervezetek közül a Radikális Állatvédő Szövetség már 1993-ban is a tiltakozások aktora volt, míg 2003-ban a paletta bővül olyan meghatározó szervezetekkel, mint a Greenpeace, a Másik Oldal – Ökoszociális Mozgalom, a Védegylet vagy a Fauna Egyesület.³¹⁵ A változás lényege abban keresendő, hogy megjelennek olyan szervezetek is, amelyek nem csupán a problémák feltárására, bemutatására képesek, nem csak tájékoztatnak, hanem alternatívát nyújtanak a rendszer javaslataival szemben, sőt igényt formálnak a rendszer döntéseinek formálására (pl. Védegylet, Transparancy International). Jelentős változás, hogy ezek a kezdeményezések az országos mellett a lokális társadalom és nyilvánosság szintjén is hatást gyakorolnak. A Zengőn tervezett katonai radar ellen vagy a Hévízi tó megmentése érdekében létrejött szervezetek a környezetvédelem, mint alapvető érték társadalmi felértékelődésére utalnak. A béke- és a szolidaritási mozgalmak közül kiemelhető az Amnesty International, a Humanista Mozgalom, a Martin Luther King Egyesület, és a Roul Wallenberg Egyesület, amelyek tevékenysége 1993-ban és részben 2003-ban is meghatározó jelentőségű. Érdemi változás 2003-ban, hogy a magyar társadalmi mozgalmak közül több, így a Civilek a Békéért mozgalom, valamint az Országos Békelánc Demonstráció bekapcsolódik a globalizált mozgalmi szektor tevékenységébe. Míg az 1993-as tiltakozásokra a problémák és konfliktusok internalizálásáról beszélhetünk, 2003-ra egyes szervezeteket esetében megtörténik Sidney Tarrow és Doug McAdam által is jelzett „lépésváltás”, azaz a szervezetek globálissá válása, betagozódása a globális mozgalmi szektorba.

A **szubkulturális mozgalmak** első fecskéi – hasonlóan az instrumentális mozgalmakhoz – 1993-ban is jelen voltak a magyar mozgalmi szektorban. A Feminista Hálózat vagy a homoszexuálisok jogait felvállaló egyesületek akciói ugyanakkor vajmi kevés hatást váltottak ki a társadalomból vagy a döntéshozókból. Az általuk felkarolt célok ebben az időszakban még olyanok voltak, amelyek jórészt kiestek a pártok meritőhálójából. Ezek a „single issu-k” nem számíthattak széles társadalmi érdeklődésre sőt, például a homoszexuálisok jogainak nyílt felvállalása, a pártok számára akár szavazatvesztéssel is

³¹⁵ A különböző környezetvédelmi szervezetekről (például a Levegő Munkacsoportról), azok tiltakozásairól és céljairól lásd: Szabó Máté (szerk.): *Környezetvédelmi civil kezdeményezések Magyarországon (1988 – 1998)* Budapest, Villányi úti könyvek, 1999.

járhatott volna. A változás 2003-ra leginkább ott érhető tetten, hogy a szubkulturális mozgalmak követelései már nem maradtak reflektálatlanok, hanem igen erős, sőt helyenként szélsőséges válaszreakciókat váltottak ki a társadalom egyes csoportjaiban. Pl. a Kendermag Egyesület drogliberalizációt sürgető tüntetése vagy a homoszexuálisok felvonulása szinte társadalmi szintű vitát generált. A felvállalt issuek pedig – még ha negatív értelemben is – politikai napirendformálókka váltak.

39. ábra A releváns alternatív mozgalmak tiltakozásai 2003-ban, több válasz lehetséges, az alternatív tiltakozásokat szervezők százalékában

A legproblémásabb az ellenkulturális mozgalmak beazonosítása. Magyarországon 2003-ig nem voltak sem épület, sem földfoglaló mozgalmak, az etnikai csoportok pedig lényegében nem tiltakoztak.³¹⁶ Koopmans definícióját kitágítva ide sorolom a szélsőjobboldali, radikális, elsősorban az ifjúságot mobilizáló mozgalmakat. Ezek a szervezetek kulturális, ideológiai kihívást intéznek a magyar politikai rendszer és a mainstream kultúrával szemben.

Az alternatív társadalmi mozgalmak által szervezett **protest események, függetlenül attól, hogy mely évről beszélünk, többnyire figyelemfelhívóak, szimbolikusak, ugyanakkor helyenként az illegális cselekmények irányába is kilengenek** (1993

³¹⁶ 1993-ban egy, míg 2003-ban két roma megmozdulásra kerül sor, de ezek egyike sem ellenkulturális jellegű.

Levegő Munkacsoport blokádjá vagy 2003-ban a Greenpeace akciója a Paksi Atomerőmű előtt).

Politikai szervezetek

A civil politikai szervezetek nem pártformációk, többségük nonprofit szervezet, azaz alapítványi vagy egyesületi formában működnek.³¹⁷ A pártokhoz, ezen belül is a **parlamentari pártokhoz való viszony alapján két kategóriába sorolhatók. Vannak olyanok, amelyek esetében sem manifeszt, sem latens módon nem mutatható ki pártkötődés, ide tartozik például 2003-ból Lelkiismeret '88 Csoport vagy a Szabad Magyarorszáért Mozgalom. A pártkötődéssel rendelkező politikai szervezeteket – többek között – a Demokratikus Charta, a polgári körök, a politikai ifjúsági szervezetek és az '56-os szervezetek jelenítik meg.** A tiltakozásokat organizálók mezőnyében 1993-hoz képest 2003-ra ötszörösré növekedett a pártstátussal nem rendelkező, a politikai alrendszer és a civil társadalom határán egyensúlyozó erős ideológia kötöttséggel rendelkező mozgalmak súlya. Az is változás, hogy 1993-mal ellentétben a civil politikai szervezetek esetében kizárólag jobboldali, sőt helyenként szélsőségesen jobboldali, radikális orientációjú csoportokról beszélhetünk.

A pártokhoz erősen kötődő szerveződések közül az ifjúsági szervezeteket, valamint a Demokratikus Chartát és polgári köröket érdemes különösen is vizsgálni. Az **ifjúsági organizációk** 1993-ban az összes (148) tiltakozásból nyolcat szerveztek és további háromban azonosítható módon vettek részt. A rendszerváltoztatás után kétféle módon alakultak – közeleti kérdésekhez bármilyen módon kötődő – ifjúsági szervezetek vagy a Kommunista Ifjúsági Szövetség – Demokratikus Ifjúsági Szövetség utód-szervezeteként jogilag önállóvá válva vagy teljesen újonnan/újra alakuló organizációként.³¹⁸ Az előbbieket legnagyobb szerveződése a Baloldali Ifjúsági Társulás, míg az utóbbiak négy csoportra oszthatók. Politikai ideológia mentén alakult szervezetek (pl. a parlamenti pártok ifjúsági

³¹⁷ Az elemzésre kerülő formációk közül a Szabad Magyarorszáért Mozgalom az egyedüli, amelynek még a nonprofit szervezeti forma is szűknek bizonyult, nincs szervezeti formájuk "... mivel nem voltunk hajlandók politikamentességi nyilatkozatot tenni...", áll a szervezet honlapján. <http://www.szmm.hu/>

³¹⁸ Az ifjúsági szervezetekről lásd: Karácsony Mihály: „Látletet az ifjúságról '91” In: *Magyarország politikai évkönyve, 1992* szerk.: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Economix Rt. 1992., Szabó Andrea, Madár Csaba, Mátyási Sándor: *„Ifjúságpolitika esélye, avagy az ifjúsági szervezetek helyzete a rendszerváltozás után”* Budapest, BME Szociológiai Tanszék, Maholnap, 1-5. 1995., Nagy Ádám: „Civil a pályán?” *Politikatudományi Szemle*, 2000. 1-2. sz.

szervezetei),³¹⁹ a társadalom egyéb területein már meglévő országos szakmai, érdekvédelmi, szabadidős szervezetek ifjúsági változatai (pl. Szakszervezeti Ifjúsági Szövetség); az ifjúsághoz közel álló értékek mentén önálló kezdeményezésre alakult szervezetek (pl. az Ifjúsági Környezetvédő Szövetség vagy Diák Újságírók Egyesülete); és végül a negyedik blokkot a nemzetközi hatásra, nemzetközi szervezetekhez kapcsolódó ifjúsági szervezetek pl. az AIESEC alkotják.

1993-ban a pártok ifjúsági szervezetei között az MSZP szövetségese a Baloldali Ifjúsági Társulás (BIT) dominálta a tiltakozásokat.³²⁰ A BIT szimbolikus eseményeket rendezett helyenként tréfás, figyelemfelkeltő formában, mint például a kormány ballagtatása a Váci utcában. Ezek közé tartozik még, hogy csatlakozva egy Európa 32 országában zajló rendezvénysorozathoz felavatták az egymilliomodik munkanélküli „szobrát” a Blaha Lujza téren, és feltűnik környezetvédelmi megmozdulások szereplőjeként is. Más baloldali orientációjú ifjúsági szervezetek, így a Marxista Ifjúsági Szövetség, a Szeptember 4. Akció csoport, a Paksi Szakszervezeti Ifjúsági Szövetség mellett három szervezet, az Ifjúsági Kereszténydemokrata Unió, a Független Magyar Ifjúság és az erősen szélsőséges, rasszista Nemzeti Ifjak Szövetsége képviseli a jobboldalt. Ez utóbbi csoport az 1990-es évek egyik sajátos szubkultúrájának, a szkinhed-jelenségnek is a megtestesítője.³²¹ A Nemzeti Ifjak Egerben megrendezett felvonulása szokatlanul éles ellenreakciókat váltott ki, sőt az év egyetlen roma tiltakozását indukálta.

Látható tehát, hogy ezek a szervezetek politikai kötődésük mellett ifjúsági igényeket is kielégítettek, tiltakozásaik során a szigorú pártpolitikai logika másodlagos volt. 2003-ra az ifjúsági szervezetek teljesen beilleszkednek a politikai alrendszerbe, tiltakozásaik politikai indíttatásúak. Nyilvánvaló összefüggés mutatható ki az „anya” pártok szándékai és ifjúsági szervezeteik akciói között. Például a *Kommunizmus áldozatainak*

³¹⁹ Az MDF ifjúsági szervezete az Ifjúsági Demokrata Fórum (IDF), SZDSZ-é az IDE, a KDNP-é az Ifjúsági Kereszténydemokrata Unió (IKU), végül az FKGP-é a Független Magyar Ifjúság. A Fidesz ifjúsági szervezete a Fidelitas csak 1993 után alakult meg.

³²⁰ A BIT 1993-ban taglétszámát tekintve a legnagyobb ifjúsági szervezet volt. A szervezet erejét jelzi, hogy az MSZP-vel kötött választási szövetség eredményeként az 1994. évi országgyűlési választásokon 28 képviselőt juttatott a parlamentbe.

³²¹ A szkinhed-jelenségről lásd: Szabó Máté: „Politikai konfliktus és mobilizáció a rendszerváltozás után: a szkinhedek és a jogvédők” In: *Konfliktus, konszenzus, kooperáció* (szerk.: Horváth Csaba) Pécs, Kódex, 1997. Szabó Máté: „Erőszakos kirekesztés, avagy multikulturális tolerancia? A szkinhedek idegenellenes erőszaka és a jogvédők mobilizációi Magyarországon a rendszerváltoztatás után” *Politikatudományi Szemle* 1997. 1. sz. 55-97.o. Más metszetből közelít a kérdéshez Szapu Magda: *A zűrkorszak gyermekei* Budapest, Századvég Kiadó, 2002.

emléknapján, 2003. február 23-án az Orbán Viktor vezette Fidesz a főszerep, de a Fidelitas³²² is kiveszi a részét a megemlékezés szervezéséből. A politikai munkamegosztásnak megfelelően, inkább rész területeket érintő témákban tiltakozik a Fidelitas, így protestálnak a szocialista irányítású Győrben, az önkormányzat épülete előtt egy helyi iskola bezárása miatt. Az Ifjúsági Demokrata Fórum tiltakozásai esetében is kimutatható a párhuzam. Medgyasszay László, az MDF agrárpolitikusa a sajtón keresztül bírálja a kormány agrárpolitikáját, amelyet néhány nappal (2003. július 4-én) követ az IDF tüntetése a Medgyessy-kormányzat nemzetrontó mezőgazdasági döntései miatt. Legalább ennyire szoros az összefüggés az MDF és az IDF között a drogliberalizáció elleni fellépés, valamint a Kendermag Egyesület tiltakozásával szembeni májusi reakció során. Ezek a tiltakozások témájukat, céljukat, szándékaikat tekintve sem hasonlítanak az 1990-es évek BIT-es vagy más ifjúsági mozgalmainak megmozdulásaihoz. Jelezni kell, hogy az 1993-as tiltakozások során említett szkinhed-jelenség nem szűnt meg a 2000-es évekre. Többek között a Vér és Becsület Egyesület testesíti meg a szélsőjobboldali ellenkultúra kontinuitását. Hasonlóan a kilencvenes évekhez a szkinhedek megmozdulásaival szemben erős az ellenszenv, és 1993-hoz hasonlóan a vizsgált évben is ellentiltakozás³²³ megszerveződéséhez vezet a Vér és Becsület Egyesület nyilvános és legális II. Világháborús megemlékezése a Kossuth téren.³²⁴

Pártkötődéssel rendelkezik, de civil szervezet a Demokratikus Charta, a Magyar Út Körök mozgalom, valamint a polgári körök mozgalom egyaránt. A Demokratikus Charta felhívását a demokratikus minimumról 1991. szeptember 27-én *Demokratikus Charta '91* címmel tette közzé 162 közismert értelmiségi.³²⁵ Az akkori ellenzéki pártok közül az SZDSZ és az MSZP egyes országgyűlési képviselői, valamint e két párt értelmiségi

³²² A Fidelitas 1996-ban alakult a Fidesz ifjúsági társszervezeteként. Vezetői közül 1998-ban ketten (Gyürk András és Rogán Antal), 2002-ben négyen (Rogán Antal, Wintermantel Zsolt, Erdős Zsolt, Gyürk András) kerültek be a parlamentbe.

³²³ 1993-ban Egerben zajlik a helyi romák szervezésében egy szkinhed ellenes megmozdulás.

³²⁴ Az ellentiltakozásokra 2003. február 15-én és 16-án kerül sor szintén a Kossuth téren. Az elsőt a Mazsishez, míg a második Antifasiszta tiltakozó gyűlést a Magyar Antifasiszták és Ellenállók Szövetsége hirdeti meg. Mindkét esetben az ellentüntetők többen vannak, mint a Vér és Becsület Egyesület megemlékezésén megjelent aktivistái.

³²⁵ A Chartához folyamatosan, de lassú ütemben csatlakoztak az aláírók. Az ügyvel egyetértők száma akkor nőtt meg ugrásszerűen, amikor az Antall-kormány Surányi György MNB elnök aláírását illojális lépésnek minősítette, ezért leváltotta a Magyar Nemzeti Bank éléről. 1991. december 2-án a Charta kibocsátói megbeszélést tartottak a Pilvax kávéházban, ahol újabb nyilatkozatot tettek közzé. 1991. december 7-én, a Városháza dísztermében került sor az egyszeri deklarációnak szánt charta mozgalomra alakulására, illetve a szövívi testület megválasztására.

holdudvara vállalt nyíltan is szerepet a mozgalomban.³²⁶ A Charta jelentősége azért is kiemelendő, mert a „mozgalmi értelmiségi” hálózat ügyvivői,³²⁷ szóvivői nem csak a szocialista és liberális párt befolyásos személyiségei voltak, hanem társadalmi elismertségük révén közvélemény-formáló szereppel is rendelkeztek. A Fidesz, amely 1993-ig generációs, liberális pártként definiálja önmagát, sem kezdeményezőként, sem szervezőként sem a Demokratikus Charta latens támogatójaként nem vesz részt tiltakozásban. Ez az év a fiatal demokraták számára ugyanis az ideológiai és a generációs fordulat időszaka. A Demokratikus Charta a támogatóit, a szimpatizánsokat elsősorban kiáltványai, nyílt levelei, állásfoglalásai, valamint tiltakozásai, demonstrációi révén kívánta elérni, nem volt célja az életvilágba való közvetlen behatolás.

Egészen más célja a polgári köröknek. 2002. május 7-én Orbán Viktor, a választásokon vesztes Fidesz–MPP első embere a budai várban tartott nagygyűlésén szólította fel a hallgatóságát és híveit, hogy alakítsanak polgári köröket:

„Arra kérem Önöket, hogy a következő három hónapban hozzanak létre kis, néhány emberből álló csoportokat, baráti csapatokat, polgári köröket. Nem jogi formákra, hanem együttlétre, összefogásra, készenlétre van szükség. Most arra van szükség, hogy százsámra alakuljanak polgári körök és társaságok. Az erőnk, amely a sokaságban van, akkor valódi erő, ha képesek vagyunk magunkat megszervezni.”³²⁸

A helyi közösségekben szerveződő kiscsoportok jogilag lehetnek egyesületek, alapítványok, azaz nonprofit szervezetek, és jogi kötöttségektől mentes körök is létrejöttek Orbán Viktor hívószavára. A választási vereséget súlyos kudarcként, sőt esetenként még annál is mélyebb összeomlásként megélő személyek³²⁹ néhány hónap alatt mintegy 8-9 ezer polgári kört alakítottak, amelyek feladatul kapták a lokális

³²⁶ A kiáltványt aláírta többek között Nyers Rezső egykori MSZP elnök és Vitányi Iván szocialista képviselő is. Bozóki András szerint a Charta megalkotásának ötlete egyértelműen az SZDSZ-től eredeztethető. A Mozgalom szerepéről lásd: Szabó Máté: „A társadalmi mozgalmak szektora és a tiltakozás kultúrája Magyarországon” *Politikatudományi Szemle*, 1993. 3. sz. 45-70. o., Szabó Máté: „A társadalmi mozgalmak szerepe a demokratikus politikai rendszer intézményesedésének folyamatában Magyarországon” *Szociológiai Szemle*, 1994. 3. sz. 45-63. o., Bozóki András: „Mozgalmi-értelmiségi politika a rendszerváltoztatás után: A Demokratikus Charta” *Politikatudományi Szemle*, 1997. 1. sz. 98-135. o., illetve Bozóki András: *Politikai pluralizmus Magyarországon 1987-2002* Budapest, Századvég Kiadó, 2003.

³²⁷ Közöttük például Konrád György, Mészöly Miklós, Veér András, Jancsó Miklós.

³²⁸ Tolnai Ágnes: „Polgári körök” In: *Magyarország politikai évkönyve 2002-03* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyarországi Központja Alapítvány 2003. 311. o.

³²⁹ Erről az érzetről lásd: Bozóki András: „Pluralizmus vagy polarizáció? Az új jobboldal politikája” In: Bozóki András: *Politikai pluralizmus Magyarországon* Budapest, Századvég, 2003.

közösségek életfeltételeinek, életminőségének javítását.³³⁰ A polgári körök kiskatéja szerint a lokalitás szintjén azonban legfontosabb feladatuk „...a részvétel: a polgári körök a részvételi demokrácia alapelemei, a köz iránt érdeklődő és abban részt vállaló polgárok természetes közösségei.”³³¹ Országos szinten megtestesítik azoknak a polgároknak a tettvágyát, akik akciókkal is kiállnak az Orbán-kormány, de leginkább Orbán Viktor által képviselt politika és értékrend mellett.

A polgári körök politológiai megközelítése többretegű. **Az egyik megközelítés szerint polgári körök hidat képeznek a civil társadalom és a politikai alrendszer között, a pártpolitikai logika egyre mélyebben hatol be az életvilág kereteibe, a pártok uralma mintegy újraszervezi a civil társadalom egy szegmensét. Ebben az értelemben a polgári körök a politikai társadalom megtestesítői.**³³² A permanens politizálást folytató civilek permanens cselekvés állapotában élnek: a mozgalom addig él, ameddig új és újabb feladatokkal látják el a körök tagjait, másképpen a mozgalmat a mozgósítás tartja életben.³³³ A Fidesz, és ezen belül Orbán Viktor kettős célt kívánt a

³³⁰ Ezen túl a polgári körök az ajánlások szerint a következő tevékenységet végezhetik:

„a hatalom demokratikus működésének országos szintű felügyelete,

- helyi közösségek jobboldali szavazótáborának konzerválása,
- ideológia mentes, vagy tájékozatlan, állampolgárok meggyőzése a jobboldali nemzeti kormány támogatására,
- demokráciában megengedett keretek között tiltakozó megmozdulások szervezése a súlyos jogtörések megakadályozására, illetve figyelemfelhívás ezekre az eseményekre,
- a tizenöt milliós magyar nemzet összefogásának erősítése kulturális, gazdasági eszközökkel,
- hatalom törvénysértéseinek, diktatórikus tevékenységének naplózása, ellenlépések tervezése.
- folyamatos felvilágosító politikai elemző munka, kiegyensúlyozott média tájékoztatás biztosítása, nemzetközi szinten is,
- kapcsolattartás tevékenység összehangolása a nép és a jobboldali parlamenti képviselők között,
- jobboldalt támogató személyek védelme a nyilvánosság segítségével, személyek ellen irányuló törvénysértések naplózása,
- helyi, település szintű problémák megoldása a lakosság számára a lehető legjobb módon.”

Forrás: A polgári körök tevékenységének, lehetőségeinek összefoglalása <http://vpipk.tripod.com/>

³³¹ Forrás: <http://www.polgari-kor.hu/hirek/hirek.php?mit=bovebben&kat=2&id=51>

³³² „A polgári körök persze, hogy politikai körök, és azt a dinamikát mutatják, ahogyan a civil és a politikai társadalom határai összemosódnak.” Szabó Máté: „Kormányból az utcára? A Fidesz–MPP tiltakozásai és mobilizációs stratégiájának megjelenése a választási kampányban és azt követően” In: Sándor Péter, Vass László, Kurtán Sándor (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2002-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyarországi Központja Alapítvány 2003. 1177. o.

A politikai társadalom fogalmát szintén Szabó Máté használja az említett cikkben Juan J. Linz&Alfred Stepan alapján.

Bozóki András a polgári köröket úgy fogja fel, mint az Orbán Viktor által elképzelt új Magyarország társadalmi bázisát, infrastruktúráját. Bozóki András: „Pluralizmus vagy polarizáció? Az új jobboldal politikájá” In: Bozóki András: *Politikai pluralizmus Magyarországon* Budapest, Századvég, 2003. 494. o.

³³³ Épp ezt a mozgalmi aspektust emeli ki Kelemen Csaba és Kelemen Gábor: „Polgári körök – társadalmi mozgolódás és mozgalmárkodás” című cikkükben. Ugyanakkor Kelemenék is megjegyzik, hogy a polgári körök többségének funkciója politikai, sőt pártpolitikai jellegű, létrehozásuk pedig „egy központi akarat”-nak köszönhető, így a polgári körök a civil társadalom klasszikus megtestesítői. In: Sándor Péter, Vass

polgári körök életre hívásával elérni. **Egyrészt a közösségteremtés eszközével tömegbázist és „szervezeti integrációt”³³⁴ épít** a rendszerváltozás után immár harmadik választási vereséget megelő, a társadalomban 2002-2003 időszakában is relatíve mély társadalmi beágyazottsággal rendelkező párt és pártvezér számára. Véleményem szerint azonban **egy kommunikációs elemmel is bővíthető a célorientáció: igyekszik a lokális közösségek hír- és információhálózatát lefedni, illetve befolyásolni a polgári körös aktivisták révén.** Az elitek felől a társadalom irányába érkező vélemények és információk szétellátódását Karl Deutsch alapján vízesésmodellként szokás jellemezni.³³⁵ Ebben a modellben talán a legfontosabb szerep a lakosság egy rendkívül szűk rétegének jut, akik a hozzájuk kapcsolódó magánszemélyek, csoportok (személyes, baráti, munkahelyi, szomszédsági) nézetrendszerét formálják, alakítják „jól informáltságuk”, tudásuk és személyes presztízsük révén. Orbán – többek között – **ezt a helyi véleményvezéri, véleményirányítói szerepet szánta a polgári körös aktivistáknak.** Legyenek ők, akik magyarázzák, értelmezik, kihordják az elsősorban médiából érkező híreket, természetesen oly módon, hogy ez a Fidesznek kedvezzen. Úgy képezzenek tömegbázist, úgy legyenek a későbbi „door to door” választási kampány hálózati elven működő mozgalmi csapata, hogy az egyben társadalmi befolyásképességgel is együtt járjon.

Nyilvánvalóan adódik a kérdés az 1993-as és 2003-as év összehasonlításakor, hogy milyen kapcsolat mutatható ki a Magyar Út Körök és a polgári körök mozgalom között. A hasonlóságok szembetűnőek. Mindkettő mozgalmi politizálásra építő,³³⁶ elsősorban jobboldali személyeket magába tömörítő, közösségi tudaton és ideán alapuló csoportosulás, amelyeket egy-egy politikus – Csurka István és Orbán Viktor – hívószavára alapítanak meg.³³⁷ Hasonló a két mozgalom abból a szempontból is, hogy mindkettőt valamilyen csalódottság, kiábrándultság, katarzis elmaradás mozgatta. A Magyar Út Körök Mozgalom tagjait a rendszerváltozásból való kiábrándulás, míg a polgári köröket közvetlenül a 2002-es választási eredmény okozta trauma indítja el a

László, Sándor Ágnes, Tolnai Ágnes (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2004-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyarországi Központja Alapítvány 2005.

³³⁴ Körösi András, Tóth Csaba, Török Gábor: *A magyar politikai rendszer* Budapest, Osiris Kiadó, 2005. 200. o.

³³⁵ Karl Deutsch: *The Analysis of International Relations*. Englewood Cliffs, Prentice-Hall. 1968.

³³⁶ Ezen belül is hangsúlyosan tiltakozásokra, aktív közterületi részvételre alapozza mozgalmi jellegét.

³³⁷ Lényegében Csurka István 1992. augusztus 20-án, a Magyar Fórumban megjelent írása, *Néhány gondolat a rendszerváltoztatás két esztendeje és az MDF új programja kapcsán* hívja életre, hirdeti meg a Magyar Út Körök Mozgalmat.

mozgalmi politizálás útján.³³⁸

Fontos különbség mutatható ki a **körök és a létrehozást ösztönző politikus mögötti párt kapcsolatában**. A Magyar Út Körök Mozgalom esetében később alakult ki a körökre épülő párt, a Magyar Igazság és Élet Pártja, és a két szerveződés között erős, szoros kapcsolat jött létre ki. Ráadásul a Magyar Út Körök Mozgalom meghirdetése egy másik párt, a Magyar Demokrata Fórum több részre szakadásához vezetett. A polgári körök és a Fidesz köteléke ennél közvetettebb ugyan, mégis jól nyomon követhető.³³⁹ Orbán Viktor nem használja fel a köröket a Fidesz–Magyar Polgári Párt szétverésére, de a pártszervezet megújításakor a Fidesz – Magyar Polgári Szövetség létrehozásakor épít a polgári körökből felbukkant új erőkre.

Végül **ideológiai szempontból is van különbség a két formáció között**. A Magyar Út Körök Mozgalom ideológiailag homogén szerveződésekben áll, míg a polgári körök eszmeisége heterogén.

A 2002-es kezdeti lendületet követően 2003-ban már valamivel csökkent a polgári körösök tiltakozási potenciálja. Az év folyamán 7 olyan esemény zajlott (az összes tiltakozás két százaléka), amelynek szervezését a polgári körök irányították, de további 6 eseményben tevőlegesen részt vett vagy megjelent valamely polgári kör. Összességében a 2003-as tiltakozások mintegy négy százaléka köthető közvetlenül vagy közvetve a polgári körös aktivistákhoz, ami nagyjából megegyezik a két jelentősebb jobboldali parlamenten kívüli tömörülés, a MIÉP és a Jobbik által szervezett események volumenével.

A tematikai paletta igen széles: az egészségügy, az oktatás, a kommunizmus áldozatainak világnapja, a Kendermag ellentüntetés, a trianoni megemlékezések, az iraki háború elleni fellépés. **A tiltakozási repertoár egyébként meglehetősen egysíkú: nagy**

³³⁸ Olyan kevésbé fontos formai egyezőségek is kimutathatók, minthogy mindkét mozgalom rendszeresen tartott nagygyűléseket, országos találkozókat (pl. Magyar Út Körök Mozgalom „Rendület-lenül” elnevezésű programadó nagygyűlése, vagy a polgári körök 1. Országos találkozója), ahol a mozgalom tagjai személyesen is megismerhették egymást, a közösségépítés, a network-építés kiteljesülhetett. Ezen országos találkozók egyben lehetőséget nyújtottak arra, hogy a mozgalmakat informálisan vezető személyek, Csurka és Orbán karizmájából a körök tagjai is részesüljenek.

³³⁹ Erről lásd: Selmeczi Dóra: „A pártszervezet megerősítése – civil hálózat teremtő kezdeményezések” In: Szabó Máté (szerk.): *Civil társadalom: elmélet és gyakorlat* Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005

elköteleződést, aktív személyes részvételt igénylő diszruptív jellegű tüntetésekből áll, amelyek szinte állandó koreográfia mentén zajlanak (változatlanok a rigmusok, a használt jelszavak pl. „Vesszen Medgyessy!”, a figyelemfelkeltő eszközök és szimbólumok síp, kereplő, piros lap, nemzetiszínű, (helyenként Árpád-sávós) zászló, és a kiemelt eseményeken mindig megjelenik egy ismert jobboldali személyiség). 2002-vel ellentétben 2003-ra csökken az illegális polgári körök akciók száma,³⁴⁰ de a konfrontatív jelleg továbbra is meghatározó jellemzője a tiltakozásoknak.

Valóságos szervezetalakítási boom bontakozott ki a 2000-es évek elején, ezen belül is a 2002-es választásokat követően Magyarországon. Ebben az időszakban alakítják meg a polgári köröket, jön létre a Jobbik először, mint ifjúsági szerveződés, később, mint pártformáció. **Megalakulnak olyan kis jobboldali szervezetek, amelyek protest akciói alapvetően különböznek a magyar tiltakozási kultúra korábban megszokott jellemzőitől.** A két év tiltakozásainak elemzése során ugyanis eddig szinte kizárólag a kontinuum elemek érvényesültek, most először érkezünk olyan ponthoz, ahol a diszkontinuitás jegyei mutathatók ki.

A közvélemény-kutatási eredmények is jelezték, hogy a 2000-es évekre megerősödött, láthatóvá vált Magyarországon egy összességében kis társadalmi támogatottságú, részben hálózati módszereket³⁴¹ alkalmazó radikális, ugyanakkor akciói révén viszonylag nagy nyilvánosságot kapó mag. **A szélsőjobb ideológiát valló, néhány önjelölt magánszemély karizmája köré épülő kis csoportok alapvető, rendszerszintű változást kívánnak elérni a fennálló politikai-hatalmi berendezkedésben.** 1993-ban a tiltakozók nem lépnek fel olyan igénnyel, céllal, amely az 1990-ben létrejött politikai berendezkedést kívánta megváltoztatni. A változás e téren a legszembevetőbb. **Ezen kis radikális csoportok célja az 1989-1990-ben kialakult államforma, a liberális képviselői demokrácia megváltoztatása, „valódi rendszerváltozás”, azaz valamiféle autokratikus berendezkedés kialakítása.**³⁴² Az ehhez szükséges támogatókat – valós társadalmi támogatottság hiánya okán – nem választások segítségével akarják

³⁴⁰ Egyetlen kétségtelenül illegális akciót rögzített a kutatás. Az iraki háború ellen 2003. február 1-jén nem engedélyezett tiltakozást tartott az Amerikai Egyesült Államok Nagykövetsége előtt néhány száz fő, köztük polgári körösök.

³⁴¹ Saját internetes website, kéretlen hírlevelek (spamek) és tájékoztató hírek, SMS kapcsolati rendszer.

³⁴² Az, hogy az új berendezkedés mégis konkrétan milyen, az adott szervezettől, sőt annak aktuális vezetőjétől függ leginkább.

megszerezni, hanem tiltakozásokkal, demonstrációkkal.³⁴³ Politizálásuk alapja tehát a mozgalmi, aktivista attitűd. Ezen organizációk gyakran együttesen lépnek fel, egymásnak nem konkurenciái. A radikális szervezetek protest eseményein – ahogy erre a közvélemény-kutatási adatokból is következtetni lehet – valószínűleg ugyanazok vagy jórészt ugyanazok a személyek jelennek meg. Ezen szerveződések semmilyen kapcsolatot nem vállalnak fel a politikai pártokkal, mert számukra a rendszerváltozás folyamatában részt vevő erők lejáratódtak, hiteltelenné váltak. **Tiltakozásaik kifejezetten diszruptívak, többször alkalmazzák a nyílt verbális agressziót, amely 3 esetben fordult át fizikai, anyagi erőszak formájába.** A hatalommal szembeni magatartásuk egyik megnyilvánulása a rendőrségi határozatok nyílt semmibevétele, vállaltan illegális akciók szervezése. 2003-ban az illegális akciók többségét ezen organizációk indukálják, így e szegmens tagjaival szemben lép fel legtöbb alkalommal a rendőrség. Hasonlóan a polgári körök vagy a Magyar Út Körök tiltakozásaihoz ez esetben is a szervezők nagyfokú elköteleződésre, aktív participációra, egyfajta belső szolidaritásra és csoportkohézióra építenek. Ezek a jellegzetességek – a nagyfokú médianyilvánossággal, valamint a kevésbé koherens, de erősnek tűnő ideológiai alappal – szimpatikusakká tehetik e csoportokat a „buli és heccorientált” értékvesztett fiatalok körében.

13. táblázat A 2003-as tiltakozásokat generáló vagy azokban részt vevő radikális, jobboldali szervezetek

elnevezés	alapítás éve	vezető(k)
Honfoglalás 2000 Egyesület	1999	Budaházy György Szilvási György
Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom	2001	Toroczka László
Lelkiismeret '88 Csoport	2002	Kocsis Imre
Szabad Magyarorszáért Mozgalom	2003	Budaházy György, Novák Előd, Takács András
Magyar Nemzeti Front	*	Schuster Lóránt
Magyarország Gondozott Kert Mozgalom	2003*	Gyirán István

* a pontos adat nem ismert.

2003 folyamán 18 olyan esemény zajlott – az összes tiltakozás 5 százaléka –, amelyben vagy szervezőként, vagy résztvevőként megjelentek a fentebb felsorolt szervezetek

³⁴³ E csoportok a 2006-os választásokon nem mérettették meg valós társadalmi támogattságukat.

aktivistái, szimpatizánsai. A radikális szervezetek által rendezett megmozdulások dominánsan tüntetések, illetve megemlékezések, amelyek célja a radikális, nemzeti (keresztény) történelmi hagyomány ápolása, és aktualizált változatának uralkodóvá tétele. A főként nacionalista, helyenként kirekesztő és idegenellenes ideológiájuk összességében heterogén, keveredik benne az ősmagyar tudat, a turul- és pogány kultusz, a szittyai hagyomány, valamint a kereszténység egyes eleme.

V. 1. 4. 5. Magánszemélyek vagy csoportjaik

Az utolsó nagyobb kategóriát a magánszemélyek vagy magánszemélyek csoportjai által indukált tiltakozások alkotják. 1993-ban az **összes tiltakozás 16, 2003-ban 13 százalékára köthető elsősorban magánszemélyekhez**, illetve csoportjaikhoz. Mindkét évben elsősorban **lokális, helyi események megszervezéséről, illetve országos médiumokban közzétett nyílt levekhez, felhívásokhoz való csatlakozásról van szó**. A magánszemélyek organizációjával zajlott tiltakozásokon alulreprezentált Budapest, felülreprezentáltak viszont a vidéki települések, illetve a földrajzi helyhez nem köthető tiltakozások.

Fontos momentum, hogy mind a két esztendőben az éhségsztrájkok (1993-ban 4, 2003-ban 3) megszervezése kizárólag magánszemélyekhez köthető. Ezzel az exkluzív, önszanyargató, de hírértékkel bíró tiltakozási formával magánszemélyek is képesek bekerülni a nyilvánosság napirendjébe.

1993-hoz képest alapvető változás, hogy magánszemélyek vagy csoportjaik által szervezett akciók hét százaléka, vagyis három esemény illegális. Érzékeltetve ennek súlyát megállapítható, hogy az összes illegális esemény egyharmadát magánszemélyek követetik el. Ezek közül egy érdemel figyelmet: a Civilek a Békéért mozgalom egyik tüntetésének végén négy magánszemély az iraki háború ellen tiltakozva piros festékes dobozokkal megdobálta az Amerikai Egyesült Államok Nagykövetségét védő kerítést (2003. április 14.).³⁴⁴ A rendőrség által előállított személyek nem tagadták tettüket, mert akciójuk tudatos döntésen alapult. Ez a momentum jelzi, hogy 1993-hoz képest egy másik területen is jelentősen megváltozott a magyar tiltakozási kultúra. **Megjelent a**

³⁴⁴ A másik két esetből az egyik egy tüntetés, a másik egy megemlékezés. A Disz térre tervezett tüntetést végül mégsem tartják meg, míg a másik esetben gyászoló romák gyűltek össze a zalaegerszegi börtön előtt. Esetükben a rendőrség – méltányolva a halálesetet és annak körülményeit – nem járt el, a tömeg önmagától feloszlott.

nyíltan vállalt illegális és/vagy erőszakos akció.

V. 1. 5. A tiltakozások jellege

V. 1. 5. 1. Legális, illegális

A protest események legalitása/illegalitása három intézményi aktor felől közelíthető meg. Egyrészt a törvények szemszögéből: mennyire megengedőek vagy éppen szigorúak a jogszabályok.³⁴⁵ Másrészt a rendőrség szerepét érdemes vizsgálni, hogyan viszonyul, hogyan lép fel a rendőrség a tiltakozókkal szemben, mikor és milyen szituációban alkalmazza a törvény által rá ruházott jogokat.³⁴⁶ A rendőrség magatartása összefüggésbe hozható az adott állam, pontosabban kormányzati hatalom erősségével vagy gyengeségével, illetve a kormányzatok ideológiai karakterével. Donatella della Porta kutatásai bizonyították, hogy történeti távlatban a baloldali kormányok engedékenyebbek az illegális tiltakozókkal szemben, míg a jobboldali kormányok inkább represszív magatartást folytatnak.³⁴⁷ Természetesen ezen megállapítás alapvetően a demokratikus keretektől indul ki, és nem vonatkozik az államszocializmus rendőrségi gyakorlatára, ahol mindenféle tiltakozással, sőt a nyílt diktatúrák idején még az ellenvéleménnyel szemben is szigorúan elnyomó volt a hatalom magatartása. A másik felvetett szempont az állam erőssége vagy gyengesége. E tekintetben Kriesi és társai kimutatták, hogy az erős államok elnyomóbbak a tiltakozásokkal és tiltakozókkal szemben, míg a gyenge svájci állam sokkal befogadóbb, jobban tolerálja az illegális (és vagy) erőszakos akciókat.³⁴⁸ A harmadik szereplő maga a tiltakozó.

³⁴⁵ Ide vágó jogszabályok: 1989. évi III. törvény a gyűlekezési jogról; 1994. évi XXXIV. törvény a rendőrségről. A nemzetközi gyakorlatot figyelembe Donatella della Porta és Olivier Fillieule a jogszabályi keretek két stílusát különbözteti meg, a kemény” szabályozási stílust, melynek jellemzője, hogy fokozott erőszakot alkalmaz a törvény és a rend betartatása érdekében, s kevésbé veszi figyelembe a tüntetők jogait, illetve az „enyhé” szabályozási stílust, amikor a tárgyalások, és ezzel együtt a tiltakozók jogai uralkodnak. Donatella della Porta, Olivier Fillieule: „Policing Social Protest” In: David A. Snow, Sarah A. Soule, Hanspeter Kriesi (ed.): *The Blackwell Companion to Social Movements* Oxford, Blackwell Publishing 2005.

³⁴⁶ A gyűlekezési törvény két szakasza került többször is vita tárgyává az elmúlt években:

Az 1989. évi törvény 8. szakasza szerint, ha a bejelentéshez kötött rendezvény megtartása a népképviselői szervek vagy a bíróságok zavartalan működését súlyosan veszélyeztetné, vagy ha a közlekedés más útvonalon nem biztosítható, a rendőrség a bejelentésnek a hatósághoz való beérkezésétől számított 48 órán belül a rendezvénynek a bejelentésben megjelölt helyszínen, vagy időben való megtartását megtilthatja.

14. § (1) Ha a gyűlekezési jog gyakorlása a 2. § (3) bekezdésében foglaltakba ütközik, vagy a rendezvényen a résztvevők fegyveresen, illetőleg felfegyverkezve jelennek meg, továbbá ha bejelentéshez kötött rendezvényt tiltó határozat ellenére tartanak, a rendőrség a rendezvényt *felosztatja*. (2) A rendezvény felosztatását figyelmeztetésnek kell megelőznie.

³⁴⁷ Donatella della Porta: A tiltakozások rendőri kezelésének kutatása” In: Szabó Máté, Dominique Wisler (szerk.): *Tüntetés, rendőrség, demokrácia* Budapest, Villányi úti könyvek 17., 1999.

³⁴⁸ Hanspeter Kriesi, Ruud Koopmans, Jan Willem Duyvendak, Marco G. Giugni: *New Social Movements in Western Europe* UCL Press, London, 1995.

Az 1993-as és a 2003-as év protest cselekményeinek alapvonása a békés, erőszakmentes jelleg és a jogszerűség. Az alapvetően békés jelleget azonban – legalábbis részben – eltérő vonások is áthatják a két esztendőben. 1993-ban **a tiltakozók és a rendőrség, valamint a tiltakozók és ellentiltakozók között fizikai erőszak alkalmazására nem került sor, rendőrségi beavatkozás is csak kivételként regisztrálható** – ezek mindegyike a **legenyhébb formába sorolható, azaz figyelmeztetés.** Harmadrészt **a tiltakozók által használt repertoárt a konvencionalitás, a konfliktus kerülése dominálja.**

1993-ban az összes tiltakozás **több mint 90 százaléka** a jogszabályok szinte hiánytalan betartásával zajlik. A tüntetéseket előre bejelentették, a figyelmeztető sztrájk előtti kötelező egyeztetés lezajlott és az időhatárokat is megtartották. Nyolc olyan demonstrációt szerveztek 1993-ban, amelynek jogszerűségét valamelyik ellenérdekelte megkérdőjelezte. Ezek leginkább gazdasági jellegű tiltakozások, bérviták,³⁴⁹ ahol a munkáltató vitatja a munkavállalók jogát a figyelmeztető sztrájk megtartására (pl. Malév dolgozók nyári sztrájkja vagy a kis- és őstermelők számlaadási kötelezettsége körül kialakult helyzet). A politikai, részben szociális követelésekkel operáló tiltakozások közül a Piacfejlesztési Alapítvány és az MDF közös tiltakozási sorozata az MDF-piac megszüntetésének, illetve a XIX. kerületi Kossuth téri piac ügyében kiírt népszavazást említhető. A médiaháború őszi szakaszában is zajlott olyan esemény, amit vitatott a rádió vezetése.

1993-ban hat esetet rögzített a kutatás jogszerűtlennek. Ezek közül egy esetben **vállalta tudatosan az organizátor, a Levegő Munkacsoport a jogsértést,** amely a rendőrségi tiltás ellenére egy órára lezárta a XI. kerületben található Bocskai út egy részét. Ez az akció volt a legnyilvánvalóbb, legegységelműbb jogsértés az év folyamán, de ez is hangsúlyozottan agresszió-, és erőszakmentesen zajlott a tiltakozók részéről. Megjegyzendő, hogy még ez a környezetvédelmi indíttatású akció is a nyugat-európai hasonló tematikájú protest eseményekhez, különösen a Greenpeace akcióihoz képest inkább decensnek és bevettnek tekinthető.

³⁴⁹ Azaz nem a tiltakozók és a hatalom kapcsolatából eredő konfliktusokból eredeztethető jogszerűtlenségek.

A többi jogszerűtlennek minősített esetben azonban még a konkrét esemény bekövetkezte előtt elálltak a jogsértő magatartásuktól, pl. Marxista Ifjúsági Szervezet vörös csillag jelvényhasználatának kilátásba helyezése. A jogsértés nem volt tudatos a záhonyi határátkelő kamionos blokádja esetében. A békés lefolyás következménye, hogy **1993-ban rendőrségi beavatkozásra alig-alig került sor.**³⁵⁰ A rendőrség és a tiltakozók magatartását magyar és a nemzetközi szakirodalom részletesen taglalja megjegyezve, hogy **a két szereplő közötti kapcsolat dinamikus jellegű, függ az akció típusától, és az akcióban részt vevők magatartásától.** A rendőrség magatartását összességében a „be nem avatkozás”, másképpen az *opportunista*³⁵¹ gyakorlat jellemzi.³⁵² Olyan alkalommal sem folyamodtak – tudatosan – a kényszerítő eszközök alkalmazásához, amikor erre jogilag minden lehetőségük megvolt, így például a Levegő Munkacsoport blokádja estében a budapesti, XI. kerületi Bocskai úton.

Magyarországon a Taxis blokádát követően 1997. november 3-ig – amikor a rendőrség feloszlatta a Mezőgazdasági Termelők Érdekvédelmi Szövetsége (METÉSZ) tüntetését –³⁵³ jelentős, nagy nyilvánosságot kapó illegális esemény nem zajlott. E tekintetben újabb mérföldkő 2002. július 4., az Erzsébet híd lezárása, amely azon túlmenően, hogy 4 órára

³⁵⁰ Az első eset a kispesti „MDF-piac” felszámolása volt, amely politikai színezete miatt egyébként komoly média és politikai vihart kavart. Kéri Edit „macskazenés” tüntetésének végén jelezték a rendőrök, hogy a bejelentett tiltakozási idő lejárt, amit a tiltakozók szó nélkül tudomásul vettek. Az egri romák felvonulásakor félve az esetleg összecsapástól – „megelőzés céljából” – szkinhedeket állítottak elő. Körmenden, két napon keresztül sztrájkoltak az Eurófa Kft dolgozói, akik végső elkeseredésükben a menedzsment ellen fordultak. A Horthy temetés kapcsán zsidó szervezetek által rendezett megemlékezésen jelentek meg szkinhedek, akiket igazoltattak.

³⁵¹ Olivier Fillieule négy tiltakozás-szabályozási modellel azonosított, melyek a tiltakozók és a rendőrség közötti kölcsönhatásokra alapulnak. Ezek: 1. ellenséges, 2. oportunista, 3. nyílt konfliktust kereső és 4. az együttműködő. A modellről lásd: Donatella della Porta, Olivier Fillieule: „Policing Social Protest” In: David A. Snow, Sarah A. Soule, Hanspeter Kriesi (ed.): *The Blackwell Companion to Social Movements* Oxford, Blackwell Publishing 2005.

³⁵² A rendőrség és a tiltakozások kapcsolatát vizsgálta Szabó Máté: „A tömegdemonstrációk és a rendőrség Magyarországon a demokratizálódás folyamatában a sajtó tükrében 1989-1994” In: Dr. Timoránszky Péter (szerk.): *Új rendészeti tanulmányok* 1996. 1., Olivier Fillieule: „Tömegdemonstrációkkal kapcsolatos kutatás rendőrségi adatok alapján – A francia példa” In: Dr. Timoránszky Péter (szerk.): *Új rendészeti tanulmányok* 1996. 1., Dominique Wisler, Szabó Máté (szerk.): *Tüntetés, rendőrség, demokrácia* Budapest, Villányi úti könyvek 17. 1999.

³⁵³ A közlekedés rendjének aránytalan sérelmére hivatkozva a gépjárművekkel és mezőgazdasági munkagépekkel tervezett megmozdulást a rendőrség nem engedélyezte, és e tiltást a bíróság helybenhagyta. Ezt követően a „hazai föld védelmében” meghirdetett akció résztvevői gépek nélkül először a Hősök térére gyülekeztek, majd onnan vonultak a Kossuth térre. A tüntetés résztvevői közül a rendőrség 26 személyt állított elő, köztük a betiltott akció fő szervezőjét, Zacsék Gyula volt MDF-es, majd piacpárti országgyűlési képviselőt. A rendőrség őrizetbe vette Pongrátz Gergelyt, az '56-os Magyarok Világszövetsége elnöket is, aki autójával elütötte az egyik intézkedő rendőrt. Az akciót követően a Parlamentben vita bontakozott ki a rendőrség eljárásáról. Nem arról, hogy a tiltás jogszerű volt-e, hanem arról, hogy az ellenzéki képviselők szerint a rendőrség túlzott brutalitással járt el a tüntetőkkel szemben. Lásd pl. *Országgyűlési Napló 1994-1998-as* ciklus 318. ülésnap, 1998. november 3. Demeter Ervin és Kuncze Gábor belügyminiszter szövegtárgya a témáról.

megbénította Budapest közlekedését, egyfajta modellként is felfogható. Jelzi, hogy illegális eszközökkel is célt lehet elérni, e cél pedig a figyelemfelkeltés, a felületfoglalás, a médiába való bekerülés.³⁵⁴ Ez az akció olyan folyamatot indított el, amely szűk társadalmi csoportok számára vállalhatóvá tette a gyülekezési törvény, valamint a rendőrségi törvény bizonyos passzusainak nyílt megsértését. **Egy vékony, de rendkívül aktív tiltakozói csoportról van szó, amely eszközként használja a nem engedélyezett tiltakozást. 2007-ben az összes tiltakozás három százaléka, azaz mindösszesen 10 esemény került az illegális kategóriába.** 1993-hoz képest tehát növekedett a bejelentés nélküli, nem engedélyezett események száma. **A sajtóelemzés alapján 2003-as tiltakozások döntő többsége, 97 százaléka továbbra is teljesen legális, megfelel a törvényes kereteknek.**

2003-ra részben megváltozott a magyar rendőrség tiltakozókkal szembeni magatartása, ugyanis az *opportunist*a kategória helyett az *opportunist*a és az *antagonisztikus* kategória közé került. Mindez azt jelenti, hogy a rendőrség a törvénytört tiltakozókkal szemben inkább represszívú vált: nyílt törvénytörtés esetén a legtöbb esetben beavatkozó politika érvényesült.³⁵⁵ Megmaradt azonban a tárgyalásra való hajlam (vagy kényszer), ami bizonyítható az iraki háborúellenes megmozdulásokat megelőző majd másfél hónapos periódussal. E változás összefüggésben áll a Medgyessy Péter vezette kormányra nehezede, a 2002-es választásokat követő tiltakozói, ellenzéki nyomással. A nemzetközi tiltakozáskutatók szerint a baloldali kormányok – történeti távlatban – elnézőbbek a tiltakozókkal szemben, a 2002-es események során a kormányzatnak és – a közvetett politikai nyomáson keresztül – a rendőrségnek is az erős államokra jellemző represszióval kellett fellépnie bizonyos tiltakozói csoportokkal szemben.³⁵⁶ Határozottnak, erősnek és részben elnyomónak kellett mutatkoznia, különben a kormányzat attól tarthatott, hogy további táptalajt biztosít az illegális és/vagy erőszakos események kibontakozásának.³⁵⁷ A magyar rendőrség diffúz gyakorlatot

³⁵⁴ Ezt a kommunikációs dimenziót az utóbbi időszakban egyre nagyobb hangsúllyal a vizsgálják tiltakozáskutatók.

³⁵⁵ Donatella della Porta, Olivier Fillieule: „Policing Social Protest” In: David A. Snow, Sarah A. Soule, Hanspeter Kriesi (ed.): *The Blackwell Companion to Social Movements* Oxford, Blackwell Publishing 2005.

³⁵⁶ Például a 2002. július 4-i események.

³⁵⁷ Következésképpen szét kívánom választani az illegális és az erőszakos eseményeket. Egy tiltakozás lehet illegális, de erőszakmentes, és egy legális esemény is válhat erőszakossá.

Meg kell jegyezni, hogy 1997 novembere és 2002 júliusa között a rendőrségnek meglehetősen kevés gyakorlata volt az illegális események feloszlását illetően. Egy olyan területet kell kiemelni, ahol a

folytatott. Az egyértelműen politikai indíttatású és nyíltan a kormányzatot támadó tiltakozásokkal szemben a 2002-es hatalomváltást követően inkább *antagonisztikus*. A más célokért küzdő tiltakozói csoportokkal szemben megmarad az inkább engedékenyebb, adott esetben be nem avatkozó viszony.

2003-ban a mindösszesen tíz illegális esetből négyben nincs közvetlen rendőrségi fellépés, legfeljebb rendőrségi felszólítás. A fennmaradó hat esetből ötben azonban nem egyszerűen rendőrségi beavatkozásról, hanem a rendőrök vagy a tiltakozók részéről az erőszak bizonyos formáinak megjelenéséről is beszélhetünk (lásd 15. táblázat).

14. táblázat Illegális tiltakozások Magyarországon, 2003-ban

téma	időpont	erőszak	rendőrségi beavatkozás
Az iraki politika ellen tiltakozva be nem jelentett tüntetést tartott 40 fő az Amerikai Nagykövetség előtt	II. 1.	nem erőszakos	rendőrségi felszólítás
A Greenpeace az iraki háború ellen tiltakozva óriásplakátot helyezett el a Lánchídon	II. 18.	nem erőszakos	rendőrségi felszólítás
Magánszemélyek be nem jelentett megemlékezésre készülnek a Disz téren	III. 2.	nem erőszakos	nincs rendőrségi beavatkozás
Szabad Magyarországiért Mozgalom két aktivistáját állította elő a rendőrség tiltott jelkép viselése miatt	IV. 8.	nem erőszakos	rendőrségi beavatkozás
4 magánszemély egy bejelentett és befejezett tiltakozást folytatva piros festékkel megdobálta meg az Amerikai Nagykövetséget	IV. 14.	anyagi erőszak	rendőrségi beavatkozás
A Greenpeace be nem jelentett területfoglalása Pakson	VI. 12.	fizikai erőszak	rendőrségi beavatkozás
10, feltehetően a Lelkiismeret '88 szervezetéhez tartozó tüntetőt tartóztattak le, mert el akartak foglalni egy hidat tiltakozva a csepeli kórház bezárása ellen	X. 2.	fizikai erőszak	rendőrségi beavatkozás
Előre be nem jelentett akció során MIÉP-esek és más jobboldali tüntetők megakadályozták Medgyessy Pétert, hogy elmondja sötöri beszédét	X. 18.	verbális és szimbolikus erőszak	rendőrségi beavatkozás
Előre be nem jelentett módon a zalaegerszegi börtön előtt csendben tüntettek romák	XI. 28.	nem erőszakos	nincs rendőrségi beavatkozás
A tiltás ellenére a Lelkiismeret '88 Csoport tagjai tüntetésre készültek Medgyessy Péter háza előtt. A rendőrség letartóztatta Kocsis Imrét és több társát	XII. 1.	fizikai erőszak	rendőrségi beavatkozás

rendőrök és az állampolgárok közvetlen testi kontaktusba keveredtek, ez pedig a labdarúgó-mérkőzéseket követő rendbontó akciók feloszlátása.

Az illegális protest akciók szervezői 2003-ban három csoportba sorolhatók: a környezetvédők, ezen belül is Greenpeace, mint a világ egyik legnagyobb környezetvédelmi mozgalma, a szélsőjobbboldali szerveződések és egyéb magánszemélyek.

1. **Erőszakmentes illegális akciók.** Az alternatív társadalmi mozgalmak közül az instrumentális mozgalmak, így a környezet- és állatvédő szervezetek cselekményei erőszakmentességen alapulnak, de az erőszakmentességet ötvözik a radikálisabb, figyelemfelkeltő, nemkonvencionális formákkal. Ennek egyik pregnáns példája 1993-ban a Levegő Munkacsoport részleges útblokádja a budapesti Bocskai úton. A szervezeti háló tekintetében lényeges változást a világ legjelentősebb környezetvédő szervezetének, a Greenpeace-nek a 2002-es irodanyitása eredményezett. A globális zöldszervezet kampányai során olyan szimbolikus, meghökkentő, ugyanakkor az illegálitással mit sem törődő eseményeket szervez, amelyek általában a nemzetközi médiavilág érdeklődésének középpontjába kerülnek. Ráadásul a nemzetközi organizáció ma már olyan anyagi és szellemi háttérrel, infrastruktúrával rendelkezik, amely magas akciópotenciált biztosít számára, és így a világ kormányai számára is figyelembe veendő tényezővé emelkedik.³⁵⁸ 2003 az első teljes esztendő, amikor a Greenpeace Magyarország Egyesület tevékenysége kibomlik Magyarországon. A szervezet két látványos, nagy nyilvánosságot hozó akcióval nyit az év folyamán. Mindkettő bejelentés nélküli, a fennálló jogszabályokba ütköző cselekmény.³⁵⁹ Az első, az iraki háború elleni tiltakozás része volt a globális szervezet akciósorozatának. A Paksi Atomerőmű bejáratának eltorlaszolása két célt szolgált. Általánosságban az atomenergia használata ellen, hiszen a Greenpeace alakításától kezdődően tiltakozik az atomenergia ellen, e mellett pedig a bekövetkezett üzemzavar eltussolása ellen is. Noha a szervezet hangsúlyozottan vallja az erőszakmentességet, a konkrét akcióformák korlátozott rendőri fellépést váltottak ki. Az iraki háború elleni megmozdulás (2003. II. 18.) során csak rendőri felszólításra kerül sor, míg a paksi atomerőmű eltorlaszolása komoly rendőri beavatkozással, letartóztatásokkal ér véget. A rendőrség fizikai erőszakot alkalmaz, a feltételezett rongálás miatt. **Itt tehát egyértelműen bizonyítható, hogy az aktivisták nyíltan szembeszállnak a törvényekkel, akciójuk illegálitása tervezett, a rendőrségi fellépés pedig kalkulált.**

³⁵⁸ A világszervezetről lásd <http://www.greenpeace.org/international/about>. A magyar szervezet honlapja: <http://www.greenpeace.hu/>

³⁵⁹ „Ez hatékonyabb, mint az előre bejelentett akciók. Az erőmübe például másfél órája nem lehet se be-, se kijutni” – nyilatkozta Kalovits Judit, a Greenpeace aktivistája. *Magyar Hírlap*, 2003. június 13.

Az illegális – gerilla akció – szervezése nemcsak eszköz, hanem cél is a szervezet magyarországi bevezetésére.

2. **Erőszakos illegális akciók.** A második csoportot a szélsőjobboldali, radikális szervezetek képezik, amelyek esetében az illegális események diffúzabbak, többféle cél motiválja azok megszervezését. Keverednek a célzottan illegális (pl. a csepeli Kvassay-híd elfoglalási kísérlete, 2003. X. 2.) és a legálisként induló majd illegálissá váló események (pl. a Medgyessy Péter háza elé tervezett akció, 2003. XII. 1.), vagyis esetükben szituációfüggő az illegális tiltakozás kialakulása. **Ezen szervezetek aktivistái „nem bánják”, ha az illegalitás okán összetűzésbe keverednek a rendőrséggel, sőt szükség esetén keresik ezeket a szituációkat. A jobboldali szervezetek nem deklarálják erőszakmentességüket, és a rendőrségi beavatkozás következtében fokozottan hajlamosak az ellenállásra.**

3. **Dac a hatalommal szemben.** 2003-ban a magánszemélyek által szervezett illegális akciók esetében a motivációk nehezen regisztrálhatók, feltehetően egyfajta „dac”, a hatalom legális erőszak monopóliumával szembeni fellépés szándéka játszik közre.

V. 1. 5. 2. Erőszak alkalmazása

Az erőszakos események vizsgálatát a nemzetközi tiltakozáskutatás kezdetektől fogva preferálja. Charles Tilly és Sidney Tarrow munkásságuk kezdeti szakaszait kifejezetten e témakörre fordították. A sajtóelemzésre épülő kutatási módszereik nyomán azt tapasztalták, hogy az erőszakos tiltakozásokat a média relatíve pontosan dokumentálja, így az erőszakos eseményekről lehet a leghitelesebb információkat gyűjteni. Az erőszak megjelenésének igen széles repertoárját rögzítik a politikai terror eseményektől a gettó lázadáson keresztül az enyhe nyomásgyakorló, diszruptív eseményekig.³⁶⁰ **A tiltakozáskutatók utóbbi két évtizedben készített vizsgálódásai jelezték, hogy Nyugat-Európában visszaszorulóban van az erőszak.** Ennek oka egyrészt, hogy a tiltakozás, mint érdekmegjelentető eszköz elérte a társadalom legszélesebb rétegeit, másrészt a tiltakozáshoz való jog az európai országban alapjoggá vált. „A demonstrációk során ritkán került sor erőszak alkalmazására a tüntetők vagy a hatóság oldaláról.”³⁶¹ Fillieule vizsgálatai szerint például Franciaországban – amely az erős államok kategóriájába tartozik – a '90-es években átlagosan a tüntetések 5 százalékában került sor

³⁶⁰ Charles Tilly: *From Mobilization to Revolution* New York, Random House 1978., vagy Sidney Tarrow: *Democracy and Disorder Protest and Politics in Italy 1965-1975* Oxford, Clarendon Press, 1989.

³⁶¹ Olivier Fillieule: „Franciaország a rendőrállam fennmaradása?” In: Szabó Máté, Dominique Wisler (szerk.): *Tüntetés, rendőrség, demokrácia* Budapest, Villányi úti könyvek 17., 1999. 37. o.

valamilyen mértékű erőszak alkalmazására. E tekintetben a magyar és a francia adatok között nincs lényeges eltérés. Fillieule megjegyzi, hogy a rendőrökkel hadakozó tiltakozók ábrázolása túlzó médiacsúsztatás. A tiltakozások döntő többsége ugyanis bevett, békés és megszokott rendben zajlik Franciaországban.

Hasonló következtetésre jut Hanspeter Kriesi, Ruud Koopmans, Jan Willem Duyvendak, Marco G. Giugni is megállapítva, hogy a politikai keretfeltételek, a tiltakozók típusai azért differenciálják ezt a képet. Kriesiek a tiltakozók szemszögéből vizsgálják a kollektív cselekvéseket, és arra a következtetésre jutnak, hogy ezeket három tényező a kihívás, a bizonytalanság és a szolidaritás tartja össze.³⁶² A kihívás a hatalommal szemben; a bizonytalanság a kollektív cselekvés lefolyását, az esetleges szimpatizánsok méretét illetően; illetve a szolidaritás, ami a belső kohéziót biztosítja a protestálók számára. Az ellenzők, a szövetségesek és a közönség e három szempont szerint reagálnak a tiltakozásokra. Jelen elemzési szempontból a bizonytalanságnak van kitüntetett szerepe. **Amíg a bizonytalanság elég nagy, de nem extrém nagy és nincs programozható agresszió vagy erőszak, addig a közönség előtt a tiltakozók általában „előnyben” vannak a hatalommal szemben.** Esélyük van széles szövetségesi, illetve szimpatizánsi kör kiépítésére. **Ahol azonban megjelenik, illetve valószínűvé válik az erőszak, ott a hatóságok legálisan alkalmazhatnak elnyomó eszközöket. Ez azonban rányomja a bélyegét az erőszakmentes akciók hatásági kezelésére is, mert a hatalom az erőszakmentes eseményekkel szemben is bizalmatlanabb, adott esetben határozottabban fellépő, elutasítóbb lehet.** Az erőszakos tiltakozások ugyanakkor a szimpatizánsok, a támogatók, illetve a résztvevők mobilizációját is nehezebbé, szelektívebbé teheti.

1993-ban a jogszerűség mellé fizikai erőszakmentesség is párosul. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a verbális vagy „vizuális” fenyegetés jeleit, „szimbolikus agressziót” ne lehetne rögzíteni, de **mindezek a jelenségek elszórtak, nem alkotnak láncolatot, és kizárólag jobboldali, illetve szélsőségesen jobboldali személyekre, kisebb csoportokra jellemzőek 1993-ban. A politikai elit, valamint a társadalom többsége részéről ezek a kezdeményezések nem kapnak támogatást.** Néhány inkább csak példaszzerű esetre érdemes felhívni a figyelmet. Félelmet gerjeszthet egyes személyekben,

³⁶² Ruud Koopmans, Jan Willem Duyvendak, Marco G. Giugni: *New Social Movements in Western Europe* UCL Press, London, 1995.

társadalmi rétegekben, ha szkinhed csoportok – egyenruhában, esetleg jellegzetes karlendítéssel kísérve – vonulnak fel Eger utcáin. A vizuális és szimbolikus agresszió megnyilvánulása az is, amikor roma szervezetek szkinhed-ellenes felvonulását távolból maguk a szkinhedek „kísérik”, követik nyomon. Szintén részben a szkinhedekhez köthető az Erzsébet téren, illetve a Hősök terén megtartott trianoni megemlékezés, ahol néhány száz egykori '56-os, illetve szkinhed jelent meg az előző rendszert, valamint a Párizsi békeszerződéseket bírálva.³⁶³ A szimbolikus és verbális erőszakot testesít meg Szabó Albert és az általa vezetett hungarista eszméket valló Világnemzeti Népuralmista Párt (VNP) felvonulása.³⁶⁴ A verbalitás szintjén marad Kéri Edit színésznő szinte egyszemélyes³⁶⁵ harca is egyes – feltételezése szerint – államvédelmi hatósági múlttal rendelkező közszereplők, így Szabó András alkotmánybíró vagy Bárd Károly helyettes államtitkár ellen. A „macskazenével”³⁶⁶ párosuló tüntetésen a posztoló rendőröknek is kijut egy-két megjegyzés, és Szabó Andrást is érik szóbeli inzultusok.

1993-hoz képest a **2003-as tiltakozások másik fontos újdonsága** tehát, hogy **az illegális események mellett megjelennek a verbális agressziónál erőteljesebb eszközöket használó, erőszakba hajló tiltakozások is.** Ezek mértékét és jelentőségét azonban nem szabad túlbecsülni.³⁶⁷ **A 2003-as protest események döntően, a tiltakozások egészét vizsgálva ugyanis erőszakmentesek;** 94 százalékuk sorolható az erőszakmentes kategóriába, de hat százalékában, azaz 18 esetben vélelmezhető az agressziónak és azon túlmenően az erőszak valamely típusának a megjelenése (lásd 41. ábra).

³⁶³ „Emlékezés Trianonra” *Népszabadság*, 1993. június 5.

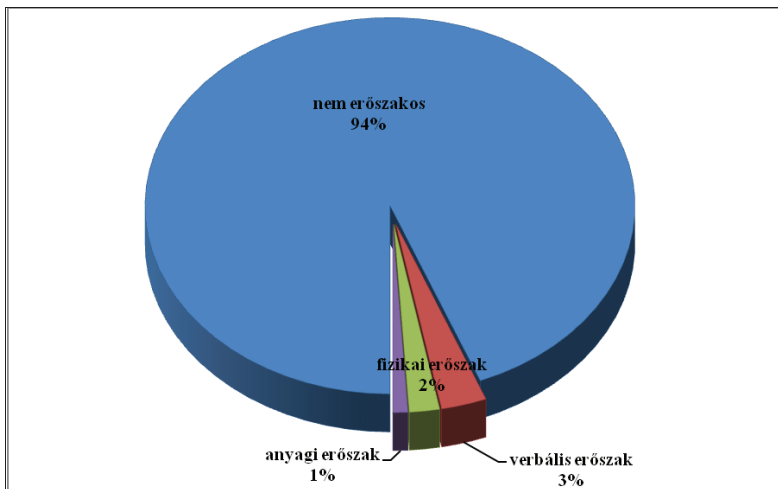
³⁶⁴ A szervezet tagjainak „hivatalos” formaruhája: bakancs, fekete nadrág és dzseki, zöld vagy fehér ing fekete nyakkendővel. Rendezvényeinken árpádsávos karszalagot hordanak, a közepén tízágú csillaggal. A Világnemzeti Népuralmista Pártot (VNP) 1993. október 11-én jegyezte be a Fővárosi Bíróság. Akcióikra szórványosan került sor, mert ugyan 1994. január 29-re NATO ellenes tüntetést hirdettek, de előtte 8 nappal a rendőrség őrizetbe vette Szabót és egy fiatalkorú társát közösség elleni izgatás alapos gyanúja miatt. Az Ausztráliából hazatelepült Szabót végül is a Nemzetbiztonsági Hivatal „kiszorította” az országból.

³⁶⁵ A Magyar Nemzet szerint 40-en lehetnek az Alkotmánybíróság épülete előtti tüntetők, beleértve a Pofosz katonai szekciójának mintegy 15 fős rendfenntartó biztonsági csoportját is. Forrás: „Tüntetés az Alkotmánybíróságnál” *Magyar Nemzet*, 1993. március 9.

³⁶⁶ A „macskazene” Kéri Edit és néhány társa által különböző eszközökkel, így kereplőkkel gerjesztett hangos „zenéje”.

³⁶⁷ Annak ellenére sem, hogy a Disszertációmban – az újdonsága okán – többször foglalkozom a témával.

40. ábra A tiltakozások akció típusa, 2003, százalékos megoszlás

A 2003-ban Magyarországon lezajlott az agresszív, illetve erőszakos tiltakozások kapcsán három fontos megállapítást kell tenni.

1. Az 1990-es évek elejéhez képest nőtt, hogy 2003-ban a tiltakozók egy szűk szegmensében a tiltakozási repertoár részeként szervezeti fegyverré válik a tiltakozó–ellentiltakozó szituáció keresése és vállalása. Azonos időre, időszakra, lényegében ugyanarra a helyszínre két egymásra reflektáló eseményt hirdetnek meg, melynek során szociálpszichológiai okok miatt magas a feszültség és az agresszió-potenciál. Az ellentiltakozók agresszíven, helyenként kifejezetten erőszakosan kívánják a tüntetők tudomására hozni, hogy az általuk kihordott, felvállalt témákkal (pl. drogliberalizáció, melegek jogai) nem értenek egyet. 2003-ban négy ilyen tiltakozáspár rögzíthető, amelyekben a sajtó tudósítása alapján tetten érhető a verbális és szimbolikus agresszió, és két alkalommal fizikai erőszakra is sor kerül. Ezek mindegyike olyan esemény, ahol a tüntetők és az ellentüntetők valamelyik csoportjának ideológiája manifesztálódik, és így a bal ↔ jobboldali törésvonal mentén lehet a tiltakozás–ellentiltakozás dichotómiáját rekonstruálni. Három esetben jobboldali ideológiai orientációjúak az ellentiltakozók, egy alkalommal pedig antifasiszták, elsősorban balliberális civilek. Az ellentiltakozások konfrontatív tiltakozási repertoárt alkalmaznak, a tüntetés mellett bekiabálásokkal, hangos zenével, különböző tárgyak

bedobálásával és szélsőséges esetben testi inzultus révén megzavarják a békés tiltakozásokat.

15. táblázat Tiltakozás – ellentiltakozás 2003-ban

téma	időpont	erőszak típusa	rendőrségi beavatkozás	ellentiltakozó
Vér és becsület megemlékezése a Kossuth téren – az ellentüntetők kordonnal elválasztva	II. 15.	verbális agresszió	nincs rendőri beavatkozás	Mazsihisz
Meleg fesztivált és felvonulást rendeztek Budapesten – a korszámú ellentüntetők kordonnal elválasztva	VII. 5.	verbális és fizikai erőszak (tárgyak, pl. tojás bedobálása)	igazoltatás	pl. Szabad Magyarországiért Mozgalom aktivistái
Kendermag Egyesület tüntetése a Vörösmarty téren – a nagyszámú, fokozottan agresszív ellentüntetők tábor csak részben van kordonnal elválasztva	V. 4.	verbális és fizikai erőszak, a két tüntető csoport összeér	rendőri beavatkozás	Lelkiismeret '88, polgári körök
Újhelyi István szocialista politikus Magyar Rádió előtti demonstratív sajtótájékoztatóját megakadályozzák az ellentüntetők – nincs kordon	IX. 29	verbális agresszió	nincs rendőri beavatkozás	polgári körök

*nem sorolom ide a MIÉP akcióját Medgyessy Péterrel szemben, mert az eset nem tartozik a klasszikus tiltakozás – ellentiltakozás formációjába.

2. **Az agresszió és az erőszak minősített eseteinek feltűnése és alkalmazása kapcsolatban áll egyes szélsőségesen jobboldali, radikális ideológiát valló csoportok aktivizálódásával.** 2002 előtt nem volt jellemző a tiltakozók, a rendőrség és az ellentiltakozók közötti összeütközés. 1998 és 2002 között tiltakozási apály jellemezte a magyar közéletet, a radikális, kisebb jobboldali szervezetek a 2002 választások időszakában, illetve azt követően jöttek létre. A korábbiakhoz képest szinte elképzelhetetlenül éles és feszültségekkel teli választási szituáció, valamint az elmaradt jobboldali győzelem miatti csalódottság szélsőséges megnyilvánulásra, illetve szervezetalapításra orientálta a politikailag aktív jobboldaliak szűk szegmensét. 1993-ban is – elszórtan és egymástól függetlenül – rögzíthető volt verbális vagy szimbolikus agresszivitás, a MIÉP '90-es években lezajlott megmozdulásain is voltak éles hangok, előfordult szimbolikus erőszaknak, azaz más csoportoknak, kisebbségeknek nyílt vagy burkolt megsértése, de atrocitásra nem került sor. **A magyar tiltakozási**

kultúrába ezek a csoportok minőségileg „új” dimenziót hoztak be 2002 folyamán, illetve 2003-ban a fizikai és az anyagi erőszak „bevezetésével”.³⁶⁸ E csoportok tagjai véleményüket minden lehető alkalommal kinyilvánítják, így több alkalommal „telepszenek rá” mások által szervezett, egyébként legális és erőszakmentes akciókra.³⁶⁹ A tiltakozások elsődleges szervezőit vizsgálva látható, hogy a nem jobboldali tiltakozások 97 százaléka erőszakmentes, ezzel szemben a kis létszámú, radikális szervezetek által organizált eseményeknél 78 százalék az erőszakmentes és 22 százalék az erőszak valamilyen formáját hordozó akciók aránya.

16. táblázat Az erőszak megjelenése a tiltakozások szervezői alapján³⁷⁰

	nem jobboldali szervezők	jobboldali szervezők		
		kis radikális szervezetek	polgári körök	MIÉP/ JOBBIK*
nem erőszakos	97	78	75	92
verbális agresszió	1	11	25	8
erőszak	2	11	0	0

*a két szervezet összevonására az alacsony találati elemszám, valamint a pártserű működés miatt volt szükség.

3. A 2003-ban rögzítésre került növekvő mértékű agresszív, erőszakos protest események nemzetközi összehasonlításba helyezve mennyiségük és jellegük alapján csekélynek bizonyulnak. A verbális agresszió túlmenően – pl. szónokok elhallgattatása, egyes társadalmi csoportok, kisebbségek, a kormányzat vagy a hatalom megjelenítőinek szidalmazása – épületek bejáratának elzárása, tüntetők közötti atrocitások, valamint a tiltakozók és a rendőrség közötti kisebb attackok jellemzik az évet.³⁷¹ A nemzetközi tiltakozáskutatók általában a

³⁶⁸ Az új dimenzió ott is tetten érhető, hogy a kutatásba bekerült sajtótermékek erőszakot ábrázoló fotóin hangsúlyosan jelennek meg a 20-35 év közötti fiatalok. Megjelenik tehát egy új tiltakozó generáció, amelynek politikai szocializációja jórészt a rendszerváltozás utáni időszakhoz köthető. A rendszerváltozás utáni politikai szocializáció fiatalokat érintő aspektusait pedig úgy foglalhatjuk össze, mint az erkölcsi, morális kötétségek lerázását, a közösségek hiányát, az „embertípusok”-kal szembeni averziót, a politikától való eltávolodást, ezzel párhuzamosan a politika elutasítását, ugyanakkor valamilyen vezető, vezér iránti hit igényét és az intolerancia megjelenését. Lásd pl.: Szabó Andrea, Gazsó Tibor: „Társadalmi közérzet, politikához való viszony” In: Ifjúság2000 Tanulmányok I. (szerk.: Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László) Budapest, NIKI, 2002.; Szabó Andrea, Bauer Béla (szerk.): Ifjúság2004 Gyorsjelentés Budapest, Mobilitás, 2005.; Gazsó Ferenc, Laki László: Fiatalok az újkapitalizmusban Budapest, Napvilág Kiadó 2004.

³⁶⁹ Hatványozottan igaz ez a viszonylag nagy nyilvánosságot jelentő Civilek a békéért tüntetéseire.

³⁷⁰ Az elemszámok alacsonyak, így a kapott eredmények elsősorban tájékoztató jellegűek.

³⁷¹ A doktori disszertáció elkészítése idején, 2006. szeptember 17-én szívgárgott ki a miniszterelnök, Gyurcsány Ferenc balatonöszödi zárt MSZP-frakcióüléson elhangzott beszéde. A rákövetkezendő napokban néhány száz tiltakozó előbb behatolt a Magyar Televízió épületébe, majd si maszkos, az arcát

letartóztatások számában, valamint a személyi sérülések volumenében (esetleg halálesetekben) méri a tiltakozások erőszakosságának intenzitását.³⁷² A 2003-ban lezajlott agresszív, erőszakos események kapcsán sem haláleset, sem komolyabb személyi sérülés nem történt.³⁷³ Rendőrségi beavatkozásra azonban a 18 esetből 13-ban sor került (72%). Az összes tiltakozást figyelembe véve az egy tiltakozásra jutó rendőrségi beavatkozás mértéke négy százalék.³⁷⁴ Az események szinte mindegyike – kettő kivételével – tüntetés, amelyek 75 százalékában nem, míg 25 százalékában történik rendőri beavatkozás.³⁷⁵ Wislerék összefüggést találtak az államok és a rendőrség erőssége, valamint a rendőri beavatkozás típusa között. Véleményük szerint a rendőrség erőszakossá válik, ha a gyenge államban erős a rendőrség helyzete, ugyanakkor egy erősebb államban működő gyengébb rendőrség liberálisabban lép fel a tüntetőkkel szemben. Magyarországon a rendőrség politikai irányítása a vizsgált években a belügyminiszter feladatköre. 1993-ban egy megfélemlített, a rendszerváltozás idején negatív színben feltüntetett rendőrség liberális, be nem avató politikát folytat. 2003-ra

kendővel eltakaró fiatalok törtek, zúztak és több alkalommal összecsaptak a rendőrséggel Budapest utcáin. Szabó Máté ezen eseményt a „posztmodern riot” fogalmával illeti. Dolgozatomban szempontjából a kérdés az lehet, hogy volt-e előzménye ennek az eseménynek. A 2003-as tiltakozásokból következik-e 2006? A válaszom az, hogy 2003 előzménye 2006-nak.

Bizonyítottam, hogy van a társadalomban egy vékony, de rendkívül elszánt csoportja, amelynek tagjai mindent megtesznek, hogy hallassák hangjukat a számukra fontos politikai és szimbolikus ügyekben. Ezek a mobil csoportok agresszív, fizikai erőszakra hajló eseményeket indukálnak, amelyek többé-kevésbé láncolatot alkotnak. Az is látható, hogy új, fiatal tiltakozó csoportok jelennek meg, akiket már nem köt az államszocializmus alapvetően békére, konfliktuskerülésre és konfliktustűrésre nevelő szocializációs mechanizmusa. Míg a fiatalok egészét a politikától és a társadalmi közélettől való távolmaradás jellemzi, addig e csoport épp azzal akar kitűnni, hogy roppant fogékony a politikai, ideológiai kérdések iránt, és elutasítja a mainstream média által közvetített világképet. Ezt egyébként segíti, hogy a társadalom morális kötődései is meglazulnak 2003-ra, amelyekkel párhuzamosan óriási – alapvetően a politikai alrendszerrel kapcsolatos – konfliktuspotenciálok, feszültséggócok halmozódnak fel. 2003-ban ugyanakkor még hiányzott a gyújtópont, „az utolsó csepp a pohárban”, vagyis egy motíváló forrpon, amelybe belekapaszkodhatva kitörhettek volna hasonló történések, mint 2006 szeptemberében.

³⁷² Lásd Ruud Koopmans, Jan Willem Duyvendak, Marco G. Giugni: *New Social Movements in Western Europe* UCL Press, London, 1995., Donatella della Porta, Olivier Fillieule: „Policing Social Protest” In: David A. Snow, Sarah A. Soule, Hanspeter Kriesi (ed.): *The Blackwell Companion to Social Movements* Oxford, Blackwell Publishing 2005.

³⁷³ Kisebb sérülést szenvedett a Kendermag-tüntetésen összekeveredett két-három tüntető, illetve ellentüntető.

³⁷⁴ Az ellenkulturális mozgalmak tiltakozásait alapul véve ez az adat jóval alacsonyabb, mint a németországi (14,6%) és magasabb, mint a holland (1,2%) adat volt. Ruud Koopmans, Jan Willem Duyvendak, Marco G. Giugni: *New Social Movements in Western Europe* UCL Press, London, 1995. 4.3. táblázat.

³⁷⁵ Dominique Wisler és munkatársai svájci adatokat vizsgáltak. Az egyébként toleráns, Koopmansék által szelektív befogadónak tartott Svájc nagyvárosaiban (Genf, Bazel, Bern, Zürich) alacsonyabb az 1964 és 1994 között lezajlott tüntetésekre jutó beavatkozási arány 13,8%. Dominique Wisler, José Barranco, Marco Tackenberg: „A sajtó hatalma – avagy mitől függ a tüntetések rendőri kezelése Svájcban?” In: Szabó Máté, Dominique Wisler (szerk.): *Tüntetés, rendőrség, demokrácia* Budapest, Villányi úti könyvek 17., 1999. 112. o.

megváltozik a rendőrség helyzete, a politikai és társadalmi közbizalom visszatér, a kormányzati hatalom pedig – legalábbis az év első felében – erősnek mutatkozik. Így a rendőrség megkapja a politikai felhatalmazást a szelektív beavatkozás alkalmazására. Az azonban nyilvánvaló, hogy a tiltakozók magatartásának megváltozása nélkül a rendőrség politikája sem alakult volna át. 2003-ban a radikális ideológiát valló tüntetők – ahogy erre utaltam – keresték az olyan szituációkat, amelyekben találkozhatnak, provokálhatják a hatalom erőszak-monopóliumát megjelölt rendőrséggel. **A sajtóelemzés alapján kijelenthető, hogy az agresszív és erőszakos események e csoport esetében láncolatot alkotnak.**

V. 1. 6. A tiltakozások repertoárja

Az elméleti fejezetből kitűnt, hogy a tiltakozáskutatók elemzéseik során különös hangsúlyt fektetnek az alkalmazott tiltakozási formákra, a tiltakozási repertoárra. A politikai szabadságjogok megerősödésével, a demokratizálódási folyamatból eredően a XIX. század második felétől kezdődően Nyugat-Európában is fokozatosan alakulnak ki az egy-egy korszakra, egy-egy mozgalomra jellemző tiltakozási típusok, amelyek beépülnek az adott társadalom politikai kultúrájába. A második világháború után pedig a tiltakozási formák pluralizmusa mellett azok széles körű elfogadására, esetenként az írott alkotmányokba való beemelésére is sor kerül. Nincs ez másként Magyarországon sem.

A két évet együttesen vizsgálva megállapítható, hogy mindkettőben dominálnak (80 százalék körüliek) a konvencionális jellegű formák, a különbség azok belső megoszlásában mutatható ki (lásd 18. táblázat). **1993-ban a konvencionális fő típuson belül a hagyományos formák,** a nyílt levelek,³⁷⁶ az aláírásgyűjtési akciók, a tiltakozásokkal való fenyegetések, valamint a bérharchoz tartozó cselekmények, így a figyelmeztető sztrájk és az általános sztrájk **dominálnak.** 2003-ra a konvencionális formákon belül is a **hagyományos, meggyőző jellegű tiltakozási típusok** irányába történt átrendeződés.³⁷⁷ **A tiltakozások tehát a több feszültséggel, nagyobb társadalmi**

³⁷⁶ Az 1993-ban kiadott nyílt levelek közül a legfontosabb a januárban Gombár Csaba és Hankiss Elemér által közzétett nyilatkozat, amelyekben lemondanak a Magyar Rádió és a Magyar Televízió elnöki tisztéről. A nyílt levél forma fontos jogi kérdéssé vált, a legfőbb ügyész szabályos lemondásnak minősítette, míg a köztársasági elnök jogértelmezést kért az ügyben.

³⁷⁷ A 19. táblázatból kitűnik, hogy az 1993-ban még leggyakoribb nyílt levél aránya némileg csökkent (17-ről 14 százalékra) 2003-ra, mint ahogy az aláírásgyűjtése is (14-ről 9 százalékra). A magánszemélyek

ráfordítással járó események, így döntően a tüntetés³⁷⁸ – valamint a gyűlés, a petíció nyilvánosságra hozatala, és ezek átadása az illetékes politikusnak, köztisztviselőnek – **irányába mozdult el.** Ezzel áll összefüggésben az is, hogy felére apadt a tiltakozó cselekményekkel való fenyegetés aránya, mert a tiltakozók érezhetik, hogy pusztán fenyegetéssel a cél nem érhető el, a konfliktusok megvívása nem kerülhető el. Lényeges változás az is – ahogy erre már többször is utaltam –, hogy megjelentek a nemkonvencionális erőszakos tiltakozási formák. A változásokat alátámasztják a véleménykutatási eredmények is, mert jelezték, hogy a relative kis energia-befektetéssel járó, csekély kockázatú tiltakozások elfogadottsága volt a legnagyobb a magyar társadalomban a '90-es évek elején, és a retrospektív elemzés is az ezekben való részvétel magas arányát mutatta ki. Ezzel szemben 2002 után megnövekedett azon tiltakozások elfogadottsága – többek között a tüntetéseké –, amelyek jóval nagyobb elköteleződést és ezzel együtt személyes ráfordítást igényelnek a résztvevőktől, illetve a potenciális résztvevőktől.

17. táblázat A tiltakozási repertoár csoportosítása, 1993 – 2003

Fő típus	Forma	1993		2003	
		gyakoriság	százalék	gyakoriság	százalék
Konvencionális	hagyományos	117	48	137	27
	direkt – demokratikus	10	4	44	9
	meggyőző jellegű	81	33	219	44
	<i>részösszeg</i>	208	85	400	80
Nem-konvencionális	konfrontatív	legális	31	13	16
		illegális*	4**	2	1
	erőszakos	könnyű	0	12	2
		nehéz	0	4	1
	<i>részösszeg</i>	35	15	99	20
mindösszesen		243	100	499	100

*Egy tiltakozási forma lehet illegális és erőszakmentes, illetve illegális és erőszakos. Ebben a kategóriában az illegális és erőszakmentes protest események kerültek rögzítésre.

**Vitatott jogszerűségű.

eszköztárában ugyanakkor továbbra is legkiemeltebb eszköz a nyílt levél megfogalmazása

³⁷⁸ A 19. táblázat adatai azt mutatják, hogy 2003-ban az összes protest cselekmény 27 százalékát teszi ki a tüntetés (1993-hoz képest 1,5-szeresére növekedett aránya). A tüntetést, mint repertoár-típust minden fő tiltakozó csoport alkalmazza, de mégis a legnagyobb arányban a politikai szervezetek, a parlamenten kívüli pártok, valamint a civil szervezetek használják e formát.

18. táblázat A tiltakozások típusai, százalék

	1993	2003
tüntetés	18	27
felvonulás		4
nyílt levél, állásfoglalás	17	14
aláírásgyűjtés	14	9
tiltakozó cselekménnyel való fenyegetés	16	8
gyűlés	7	4
figyelmeztető sztrájk	5	1
sztrájk	3	
jogi akció (perindítás, fellebbezés)	3	4
szimbolikus manifesztációk	3	6
éhségssztrájk	2	1
félpályás útlezárás	2	9
petíció átadása	2	7
megemlékezés	2	4
egyéb	6	1

Elmozdulás a két esztendő között, hogy 2003-ra számottevően kisebb lett a sztrájkok aránya. 1993-ban az összes tiltakozási forma 8 százaléka volt figyelmeztető sztrájk vagy sztrájk, 2003-ban e két kategória együttesen éri el az egy százalékot. A figyelmeztető sztrájkok és sztrájkok visszaszorulása több tényezőből eredhet. Valószínűsíthető, hogy a hírértéken szerveződő média számára a magánvállalatok kollektíváinak bérharcai kevésbé jelentenek „eseményt”. Emellett előbb az Orbán-kormány időszakában megnövelt minimálbér, majd a Medgyessy-kormány első és második 100 napos programjának jövedelemkiáramlása is elősegítette a munkabéke látszólagos stabilizálódását. A különbség eredője persze az eltérő társadalmi és gazdasági szituáció is lehet, hiszen mint ahogy arra korábban többször utaltam, 1993-ban még csak megkezdődik az államszocializmus gazdasági felépítményének átalakítása, 2003-ra viszont – látszólag – megszilárdul az új kapitalizmus.

2003 során egy komolyabb sztrájkeseményre került sor, a Volán-dolgozók januári munkabeszüntetése. A bérviták, a bérharcok az egyeztetések keretei között maradtak, a munkavállalók nem nyúltak a sztrájkfegyverhez. A sztrájkjal való fenyegetés, az egységes közalkalmazotti sztrájkbizottságának létrehozása, az ágazati gyűlések, a tüntetések, az aláírásgyűjtés, a petíció átadása mind jelzik, hogy a szakszervezetek tiltakozási repertoárjukban a sztrájknál enyhébb eszközöket alkalmaztak. Feltételezhető, hogy a sztrájkfegyvert óvatosan alkalmazzák a szakszervezetek, mert a sikertelenségnek

hosszú távú hatása lehet a tagságra, a későbbi támogatókra, de a társadalom egészére is. A sikertelenség ugyanis növelheti a „potyautas effektust”, csökkentheti a munkavállalákon belüli, és a szakszervezetek közötti szolidaritást.

Az I. fejezetben részletesen elemeztem az igazságosság és a kritikai elméletek által vizsgált polgári engedetlenség fogalmát. Kutatásom egyik fontos megállapítása, hogy **közel 15 évvel a rendszerváltozás után sem tudott a polgári engedetlenség és a céljaiban ehhez nagyon hasonló bojkott gyökeret eresztetni a magyar tiltakozási kultúrában.** Egyik évben sem volt olyan protest esemény, amely az igazságosság, illetve a legitimitás elméletek alapján a polgári engedetlenség kategóriájába sorolható. Polgári engedetlenségre vonatkozó felhívások, fenyegetések azonban történtek a szervezők részéről. Ezek nem jártak sikerrel, szinte teljes érdektelenségbe, kudarcha fulladtak, az emberek nem kapcsolták le a villanyt, és tovább fizették a televíziós előfizetési díjat, nem tettek eleget a MIÉP felhívásainak sem. A polgári engedetlenség mellett a bojkott felhívások is csekély eredményt mutathatnak fel 15 év alatt. Nemcsak arról van szó – amire a véleménykutatási adatok utaltak –, hogy a társadalom elutasítja a polgári engedetlenség formáját, de arról is, hogy minden ellentmondása ellenére – például kiskapuk maradéktalan kihasználása az adózásnál – a magyar társadalomban megvolt a jogkövető magatartás iránti készség. Egyetlen politikai, civil erőnek sem sikerült nyílt és tudatos jogsértésre rábírnia komolyabb társadalmi csoportokat. E tiltakozáshoz ugyanis nagyfokú elzárttság, jogtudatosság és nagyon komoly szubjektív ráfordítás szükséges. Ez pedig minden politikai, gazdasági, szociális feszültség ellenére hiányzik a társadalomból.

A tiltakozási repertoáron belül a konfrontatív típus relatíve alacsony súlya azt is jelzi, hogy főleg a civil szereplők inkább az expresszív, szimbolikus mező lefoglalása révén (pl. éhségsztrájk, felpályás útlezárás) igyekeznek nyomatékot adni saját követeléseiknek.

1993-ban a 148 rögzített tiltakozáshoz 243 tiltakozási típus tartozik, az egy tiltakozásra jutó repertoár-index 1,64. 2003-ban a 337 tiltakozást 499 tiltakozási forma gazdagította, így az egy tiltakozásra jutó repertoár-index 1,48, amely némileg kevesebb, mint 1993-ban. A csökkenés a széles repertoártípussal rendelkező tiltakozások alacsonyabb arányából adódik, vagyis a tiltakozások koncentráltabbakká, de ezzel párhuzamosan egysíkúbbá is váltak.

19. táblázat A tiltakozási formák csoportosítása

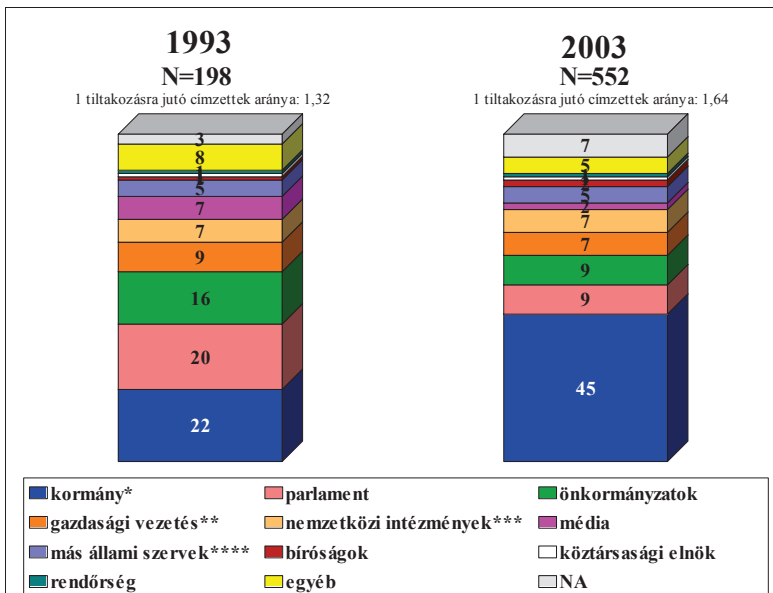
A repertoár összetétele	1993		2003	
	gyakoriság	százalék	gyakoriság	százalék
egy elemű tiltakozási repertoár	84	57	225	67
két elemű tiltakozási repertoár	40	27	79	23
három elemű tiltakozási repertoár	24	16	33	10
Összesen	148	100	337	100

V. 1. 7. A tiltakozások címzettjei

Mindkét év közös vonása a politikai intézményrendszer, ezen belül is az állam- és kormányzati hatalom folyamatos kérdőre vonása, folyamatos kihívások intézése a hatalommal szemben. A tiltakozások leggyakoribb címzettjei ugyanis a politikai, hatalmi berendezkedés szervei. Ezen belül is leginkább a kormányfő, a kormány egésze, és a kormányzatot megjelenítő – az adott év fő konfliktusait reprezentáló minisztériumok –, így többek között a Pénzügyminisztérium, a Földművelésügyi Minisztérium, Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium.³⁷⁹ **1993-ban és 2003-ban a tiltakozók szinte függetlenül a követelés jellegétől egyből a legmagasabb politikai szinten kívánják érdekeiket érvényesíteni, a valós hatalommal nem rendelkező mezőszint (pl. megye) kimarad a csatornák közül.** A magyar tiltakozási kultúra egyik fontos alapvetése a tiltakozás címzettjének „föle lövése”, vagyis a szóba jöhető címzettek köréből a lehető legmagasabb választása. 2003-ra a **lokális társadalom politikai tiltakozási aktivitása látványosan növekedett 1993-hoz képest, de a címzettek döntően a helyi közösséget érintő ügyekben mégsem a helyi önkormányzatok, hanem ebben az esetben is a kormányzat.** Az önkormányzatok csak azon lokális konfliktusok esetében lesznek a tiltakozások címzettjei, ha kizárólag ezek a hivatalkok az ügyek illetékesei. Gyakran a bérviták rendezésekor is a vállalatvezetés helyett a legfontosabb állami szervhez, mint tulajdonoshoz – illetve 2003-ban, mint korábbi tulajdonoshoz – fordulnak a dolgozók. A politikai intézményrendszer centralizáltsága és kiterjedtsége, valamint 2003-ra a kormányzati hatalom túlzott megerősödése ugyanakkor önmagában arra készítheti a tiltakozókat, hogy követeléseiket az állam felé fogalmazzák meg.

³⁷⁹ 10 év elteltével egyébként a korábbi magas arányhoz képest is megduplázódott a kormányt megszólító, vagy a kormányzati hatalommal szemben kihívást intéző tiltakozások aránya, ami más intézmények leértékelődését hozta maga után.

41. ábra A tiltakozás címzettjei

* miniszterelnök, minisztériumok, kormány

** tulajdonosok (magyar és külföldi), menedzsment

*** más államok és képviselőik, nemzetközi intézmények, nemzetközi szervezetek

+ pl. Állami Vagyongynökség., különböző dekoncentrált szervek, hivatalok.

Mind a két vizsgált évben az Országgyűlés a második célintézmény, ugyanakkor húszról 9 százalékra csökkent azon tiltakozások aránya, amelyek e kormányzathoz képest visszaszoruló politikai súllyal rendelkező hatalmi ágat céloznak meg. Változás a két év viszonylatában, hogy a médiát és a gazdasági vezetést kisebb arányban keresik meg a tiltakozók. Állandó arányt képeznek magyar tiltakozási kultúrában a nemzetközi intézmények, az egyes államok és képviselői, valamint a nemzetközi szervezetek felé megfogalmazott tiltakozások. E kategória állandó súlyát 1993-ban és 2003-ban is a délszláv, illetve az iraki háború magyarázza.

V. 1. 8. A tiltakozások célja

Az I. fejezetben rámutattam, hogy a témával foglalkozó klasszikus szerzők a tiltakozás definíciójának kialakításakor a protest események céljait, követeléseit mindvégig kiemelt

helyen kezelik.³⁸⁰ Kutatásom szempontjából a leginkább vizsgálandó kérdés, hogy ezek a kihívások milyen szintű, milyen mélységű változtatást kívánnak elérni a politikai és a gazdasági berendezkedésben. Ha a követelések szélsőségesek, azaz a demokratikus, parlamenti választásokon alapuló politikai rendszer és/vagy a megszilárduló újkapitalizmus gyökeres megváltoztatását kívánják elérni, akkor az utal a liberális demokrácia és/vagy az államkapitalizmus legitimációs gyöngeségeire, hiátusára, és ezzel együtt a társadalmi feszültség és elégedetlenség vélhetően magas szintjére. Ha a követelések nem érintik a rendszer egészét, akkor megállapítható, hogy a társadalom – minden problémája ellenére – alapvetően elfogadja az 1989-1990-ben kialakult politikai és gazdasági formációt.

1993-ban a protest akciók szervezői nem álltak elő olyan követelésekkel, amelyek alapvetően kívánták megváltoztatni a fennálló hatalmi, politikai berendezkedést.³⁸¹

A politikai rendszer bizonyos ágenseinek átalakítására azonban történtek kis társadalmi támogatottsággal rendelkező, zárványoknak tekinthető kísérletek, amelyek nem vezettek eredményre. Legjobb példa erre Király B. Izabella MDF-ből kizárt képviselő alírásgyűjtési akciója, amely legalább három ponton az Alkotmány megváltoztatását tűzte ki célul. Az alírásgyűjtési akció elnevezése is sejteti a célok jellegét: „Hét igen a valódi magyar rendszerváltásra”. Követelései: szigorítsák meg a bevándorlás és a magyar állampolgárság megszerzésének lehetőségét, töröljék el a kétharmados törvényeket, módosítsák a választójogi törvényt, a képviselőket világítsák át, csökkentsék a képviselői helyeket a listán indulok javára, tegyék kötelezővé a választásokon való kötelező részvételt, a termőföld ne kerülhessen külföldiek tulajdonába. Az alírásgyűjtés azonban nem jutott el a népszavazás kiírásának szakaszáig sem. Még egy alírásgyűjtő akcióra érdemes felhívni a figyelmet. 1992-ben indítja el a Létminimum Alatt Élők Társasága alírásgyűjtési akcióját a Parlament felosztatására. Az Alkotmánybíróság 2/1993. (I. 22.) határozata azonban megpecsételte a LAÉT meglehetősen sikeres több mint 100 000 aláírással kísért akcióját, amikor kimondta: „Mivel az Alkotmány 28. § (2) és (3) bekezdései kimerítően meghatározzák az

³⁸⁰ Lásd pl. Charles Tilly: *From Mobilization to Revolution* New York, Random House 1978., vagy Sidney Tarrow: *Democracy and Disorder Protest and Politics in Italy 1965-1975* Oxford, Clarendon Press, 1989.

³⁸¹ A szélsőségesnek tekinthető szervezetek – köztük a szkinhedek, a hungarista és újfasiszta, valamint az egyéb kisebb jobboldali pártok – követeléseiben, nem jelenik meg olyan konkrét cél, ami a kormány vagy a kormányfő leváltását, új választások kiírását, esetleg új politikai szisztéma bevezetését tartalmazta volna. A szélsőségesesség elsősorban a külsőségekben, a jelszavakban, a transzparensen, jelképekben, felszólalásokban érvényesül.

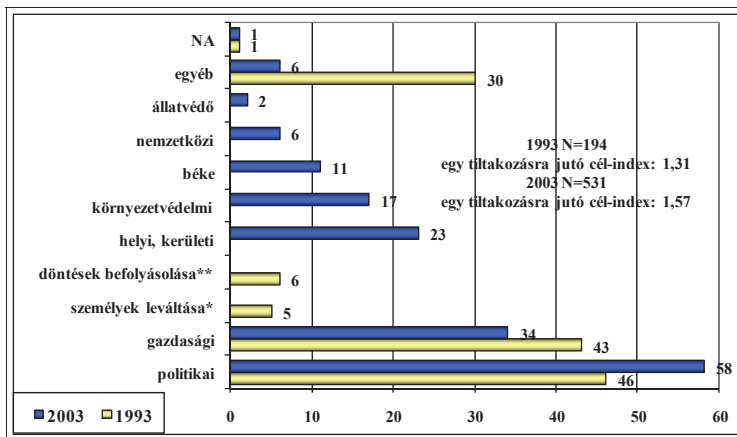
Országgyűlés feloszlásának és feloszlatásának eseteit, **az Országgyűlés népszavazás útján nem kényszeríthető feloszlásának kimondására** (kiemelés tőlem).³⁸² Az Alkotmánybíróság határozata nemcsak a konkrét akció sikertelenségét, de a LAÉT-nak, mint a '90-es évek egyik legsikeresebb, legnagyobb hatású civil szervezetének végét is jelentette.

1993-ban a politikai és a gazdasági jellegű igények nagyjából azonos szinten mozogtak. Ezek az explicit formában megjelenő igények főleg bér- és munkaügyi jellegű követelésekben érhetők tetten. Az a hipotézisem, amely 1993-ban alapvetően a gazdasági, szociális konfliktusok túlsúlyát feltételezte, egyértelműen nem bizonyítható. A politikai igények többsége valamilyen jogszabály, rendelet megváltoztatására vonatkozik. A két legfontosabb igénytípust egészítik ki a gazdasági és politikai rendszerben hatalmi pozícióval rendelkező személyek leváltására vagy felelősségre vonására irányuló követelések. Másrészt – jóval kisebb arányban találhatók – azok az igények, amelyek a gazdasági és politikai döntések nagyobb befolyásolására vagy a politikai folyamatokban való nagyobb részvételi lehetőséget követelnek. Ezek a követelések azonban a rendszer határain belül maradnak, még az erősen politikai töltetű és kormánykritikus médiatiltakozások során sem merül fel a kormányzati hatalom legitimációjának megkérdőjelezése.

Előzetes hipotéziseimnek megfelelően **1993-hoz képest 2003-ra változott a tiltakozások célorientációja**, amit jelez, hogy **túlsúlyba kerültek a politikai jellegű követelések** (lásd 43. ábra). Az összes protest esemény közel 60 százaléka politikai jellegű, a gazdasági – azaz alapvetően bér-, illetve bérjellegű – követelés 34 százalékot tesz ki úgy, hogy egy tiltakozás során többféle igényt is megfogalmazhattak a résztvevők. Egy tiltakozásra 1,57 cél jut, azaz általában többféle ok vezet a tiltakozókat akciójuk megszervezésékor.

³⁸² <http://www.mkab.hu/hu/frisshat.htm>.

42. ábra A tiltakozások célja (több válasz alapján), százalék

*egyes, az előző rendszerben pozícióval rendelkező személyek leváltása, esetleg megbüntetése.

** politikai, gazdasági vagy más döntésekbe való beleszólás lehetősége.

1993-hoz képest növekedett az új társadalmi mozgalmak tiltakozásaira jellemző tematizáció, erősödtek tehát azok a protest események, amelyek környezetvédelmi, állatvédő, béke, kisebbségvédelem, nők jogai, stb. igénnyel léptek fel. Különösen az alternatív és a lokális szervezetek által indukált tiltakozások között haladja meg az átlagot a pacifista és a zöld célok aránya. 2003-ban 1993-mal szemben megjelennek az antiglobalista követelések és mozgalmak. Ezek közül a Békélánc és a Civilek a békéért mozgalmak iraki háború elleni megmozdulásai mellett a Fauna Egyesület és az ATTAC Magyarország WTO ülés elleni (2003. IX. 10.), valamint a Magyar Szociális Fórum tagjainak globalizáció elleni tünetése (2003. IX. 13.) emelkedik ki.

A két év közötti legmarkánsabb különbség azonban mégis az, hogy 2003-ra az erős politikai és ideológiai kötődéssel rendelkező civil szervezetek által megfogalmazott célok, amelyeket „új” vagy „valódi” rendszerváltozásban ragadhatunk meg, a fennálló alkotmányos berendezkedés revízióját hordozzák. Ezeknek a szélsőséges, kirekesztő nézeteket valló szervezeteknek azonban a magyar társadalomban – a közvélemény-kutatási, valamint a választási adatok alapján – csekély a támogatottsága, ezért az nem állítható, hogy a polgári demokrácia legitimációja alapvetően megingott volna ezen tiltakozások révén. Ennek ellenére e szervezetek, vezetőik épp a konfrontatív,

helyenként agresszív és erőszakos tiltakozásaik révén korlátozottan, de folyamatosan magukra tudják vonni a nyilvánosság egy részének figyelmét. 2003-ban ezek szervezetek követelései sem egészében sem részben nem teljesültek. A kormány részéről a reakciók mereven és megingathatatlanul, míg a parlamenti ellenzék oldaláról döntően elutasítóak. Mint két parlamentbe aspiráló politikai erő, a Magyar Igazság- és Élet Pártja, valamint a Jobbik Magyarorszáért Mozgalom elsősorban ideológiai támogatást nyújt ezen szervezetek követeléseinek felszínén tartásához. Az 1989-t követően megszilárduló új vagy államkapitalizmust 2003-ban csak rendkívül korlátozottan támadják a tiltakozók, olyan követelés, ami a kapitalizmust, mint gazdasági formációt teljesen negligálta volna, nem rögzített a kutatás.

A tiltakozáskutatók egyöntetű véleménye, hogy a protest esemény szervezőinek és résztvevőinek minimum kettős célja van: egyrészt követeléseik maradéktalan elérése, másrészt a közvélemény befolyásolása, újabb szimpatizánsok meggyőzése és ezzel a mozgalom megerősítése. A követelések elérése azokban azon országokban, ahol a politikai intézményrendszer alapvetően zárt és centralizált, mint Magyarországon, a politikai osztály stratégiája inkább kirekesztő, mint befogadó jellegű, komoly erőfeszítéseket igényel a tiltakozók részéről. A politikai intézményrendszer aktorainak alapvető hozzáállása döntő módon tudja befolyásolni a követelések eredményességét. A közvélemény szimpátiája, adott esetben nyomása ugyan javítja a hatásfokot, de még oly erős újságírói rokonszenv mellett sem lehet eredményes a protestálás, ha nincs meg hozzá a befogadó jelleg. Nem véletlen, hogy Magyarországon az 1993-as és 2003-as tiltakozások közül **legnagyobb „sikerrel” a bérkövetelések, és egyéb gazdasági, szociális igényekkel fellépő tiltakozások jártak, amelyeknél mód volt a felek közötti kompromisszumok megkötésére, és az nem járt együtt a politikai hatalom tekintélyének csökkenésével.** Ezekben az esetekben, például a közszféra tüntetése és folyamatos sztrájkkészültsége, az agrárium dolgozóinak megmozdulásai, a Malév dolgozóinak sztrájkja, a BKV dolgozóinak sztrájkja, a Volán dolgozók sztrájkja a hosszas előkészítő, tárgyalási folyamat nyilvánossága, az esemény publicitása önmagában arra készíti a menedzsmentet, a tulajdonosokat, adott esetben az állami tulajdonost, hogy kompromisszumra törekedjenek, legalább részben elégítsék ki a tiltakozók követeléseit. 1993-ban a **sajtóelemzés alapján a tisztán gazdasági igénnyel fellépő protest események közel felében (48%) vagy teljes vagy legalább részleges**

megegyezés születik.³⁸³ 2003-ban a tiltakozások eredményessége korlátozottan, illetve szinte alig számszerűsíthető. A magyar sajtó olyan változásokon ment át 10 esztendő alatt, hogy ezen információk nem nyerhető ki az újságokból, de másodlagos források alapján összességében megítélhető egy-egy igénytípus eredményessége vagy eredménytelensége.

Az alternatív és lokális mozgalmak tiltakozásainak eredményessége nehezebben mérhető. A délszláv háború befejezéséért, illetve az iraki háború ellen, a nők elleni erőszak miatt küzdő szervezetek követeléseinek kielégítése nyilvánvalóan hosszabb távon, akár 4-5 éves periódus alatt történhet meg. Igaz ez azokra az esetekre is, amelyeket Habermas az életvilág kolonializálásának nevez. A siker vagy a sikertelenség bár hosszú távon egyértelműen megítélhető olyan ügyekben, mint pl. a garéi hulladékégető felépítése vagy 2003-ból a Mecsek egyik hegyére terezett lokátor, illetve a budai alsórakpart kiszélesítése, de a vizsgált esztendőkből ezen problémák megoldása csak korlátozott mértékű. A sajtóelemzés alapján, például 1993-ban a **lokális tematikájú tiltakozások mintegy harmadában van legalább részleges eredmény**, a tiltakozók követeléseit ezekben az esetekben a politikai alrendszer akceptálja. Ilyen sikert könyvelhetnek el a XIX. kerületi Kossuth téri kereskedők, akik helyi népszavazást indukáltak, a Svábhegy-Svábfa Lakossági Kuratórium elérte, hogy a műemlékvédelem ne bontassa le a pincsort vagy a csepeli Szigetköz iskola tanuló-csoportjait nem választják szét az iskolabezárás után. 2003-ból is hozható hasonló példák – XI. ker. Bocskai úti általános iskolát a szülői nyomásnak engedve nem zárják be, Debrecenben megőrzik a könyvtári állományt – de a témák eredményessége ez esetben sem számszerűsíthető.

A politikai jellegű követelések esetében még csekélyebb a hatásfok, de ez érthető is. Itt ugyanis olyan követelэшalmaz jelenik meg, amely közvetve vagy közvetlenül az intézményrendszer működésében kíván változtatásokat elérni. Ezen kívánalmak többsége nem elégíthető ki pusztán egy jogi, politikai aktsussal; ráadásul „eredményességük” csak hosszabb távon, többek között a választásokon elért eredmények alapján ítéhető meg. Már 1993-ban is megfigyelhető, hogy a tisztán politikai igénygel fellépő tiltakozások kétharmadánál nincs ugyanis utalás az eredményességére. A hírtérken szerveződő média

³⁸³ Megjegyzendő, hogy a többi esetben sem arról van szó, hogy a követelések legalább részben ne lennének sikeresek, sokkal inkább arról, hogy a sajtóban nincs utalás a tiltakozás eredményére.

számára egy a protest eseményt több hónappal később követő változás már nem hírértékű, a két esemény összekapcsolása a lehető legritkábban történik meg. Vannak azonban **szimbolikusnak tekinthető tiltakozások, amelyek önmagukban mutatják a politikai rendszer reakcióit, befogadó vagy elutasító jellegét.** 1993-ban ezek a médiatiltakozások, 2003-ban pedig a kis radikális jobboldali szervezetek által organizált akciók. Mindkettőre a totális exkluzivitás a kormányzati válasz.

V. 2. A tiltakozások formális, szociológiai dimenziójának összegzése

A tiltakozások formai, szociológiai dimenzióját összegezve kijelenthető, hogy Magyarországon a magyarországi politikai tiltakozási kultúra primer vonása a folytonosság. A poszt szocialista és a megszilárdult újkapitalizmus időszakában a kontinuitást az alábbi jellegzetességek tartják fenn:

- Budapest központúság,
- viszonylag rövid időtartam,
- nagyfokú szervezettség,
- pártok latens befolyása és ezzel párhuzamosan a szatellit szervezetek kiemelt jelentősége,
- a fő organizátorok elsősorban a szakszervezetek és az új társadalmi mozgalmak,
- az alapvetően jogszerű és békés jelleg,
- a címzettek leginkább a kormány és a parlament.

A kontinuitás nyilvánvalóan nem jelent változatlanyságot. Több dimenzióban mutatható ki a változás. 2003-ra statisztikailag releváns módon növekedett a tiltakozások volumene, de ezzel párhuzamosan nem emelkedett hasonló módon a tiltakozók száma.

2002-ben, illetve 2003-ban új szakasza kezdődik a tiltakozásoknak, amelyekben megmaradnak a korábbi legfontosabb jellemvonások, de számos esetben hangsúlyosabbá válik a nyugat-európai tiltakozási minták irányába való elmozdulás. Az új szakasz legfontosabb vonása, hogy a békés jelleg és a jogszerűség mellett megjelenik – igaz korlátozott mértékben – a nyílt agresszió és az erőszak is. 1993-ra az új politikai rendszer – minden problémája és deficitje ellenére – stabilizálódott, amelynek legitimitása a mainstream médiában kevésbé képezte vita tárgyát. A tiltakozók sem választottak illegális módszereket, hiszen tudatában voltak azzal, hogy ezzel céljaikat is lejáráthatják.

2003-ra ez a helyzet megváltozott, a politikai és a gazdasági berendezkedés gyengeségei kiütköztek, az elitek közötti szakadék pedig szinte áthághatatlaná vált. Ez elegendő alapot biztosított arra, hogy szűk csoportok nyíltan próbálkozzanak illegális cselekményekkel, valamint a hatalmi berendezkedés egészét érintő változtatási igény bejelentésével. Másrészt a nyugat-európai tiltakozási ciklusokban is vannak olyan szakaszok, amikor fellángolnak az illegális formák. E tekintetben a hazai gyakorlat „igazodik” a nyugat-európai trendekhez. Megjegyzendő azonban, hogy még a 2003-as tiltakozások nem tekinthetők kirívóan erőszakosnak és/vagy illegálisnak a nyugat-európai tendenciákhoz képest. Módosulás történik a használt repertoár típusokban. Hipotéziseimnek megfelelően **1993-at a hagyományos konvencionális eszközök uralják. Az erőszakos, illetve az illegális formák megjelenése emeli a nemkonvencionális repertoár típusok számát és arányát 2003-ban.** Az elmozdulás azonban mégsem olyan mértékű, mint arra számítani lehetett.

A Disszertáció további részében tematikai blokkokba csoportosítva vizsgálom a tiltakozásokat. A két év tiltakozásait tematikailag nyolc csoportba soroltam, amelyeknél külön-külön kimutatható a hatalmi berendezkedés egyes aktorainak reakciója, inkluzív vagy exkluzív jellege, valamint az esetleges politikai innováció:

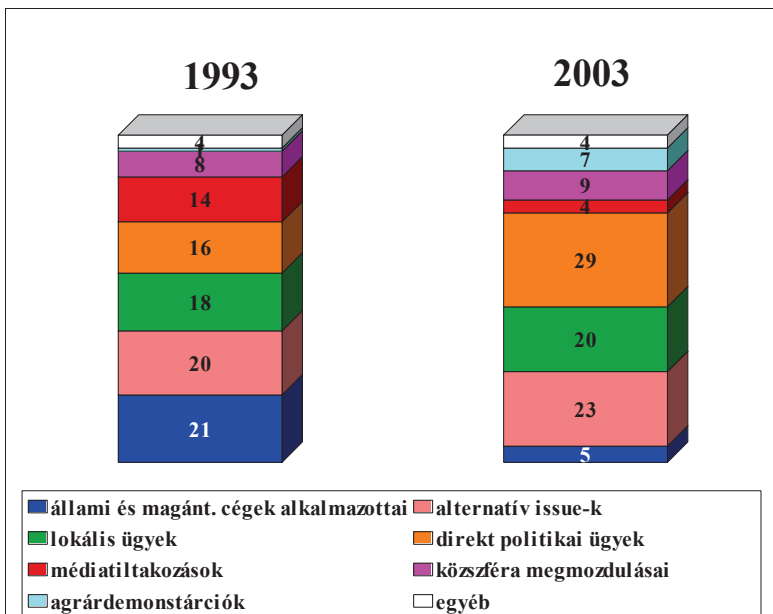
- médiatiltakozások,
- direkt politikai témájú demonstrációk,
- agrárdemonstrációk,
- közszféra követelései,
- állami és magánvállalatok dolgozóinak bér- és gazdasági követelései,
- az alternatív társadalmi mozgalmak tiltakozásai,
- lokális tematikák,
- az „egyéb”, a fentiekbe nem sorolható tiltakozások.³⁸⁴

A tematikai elemzésből kimutatható, hogy objektíve vagy vélhetően mely konfliktusok generálják a tiltakozásokat, és a politikai keretfeltételek mely elemei, vonásai teszik lehetővé kibontakozásukat.

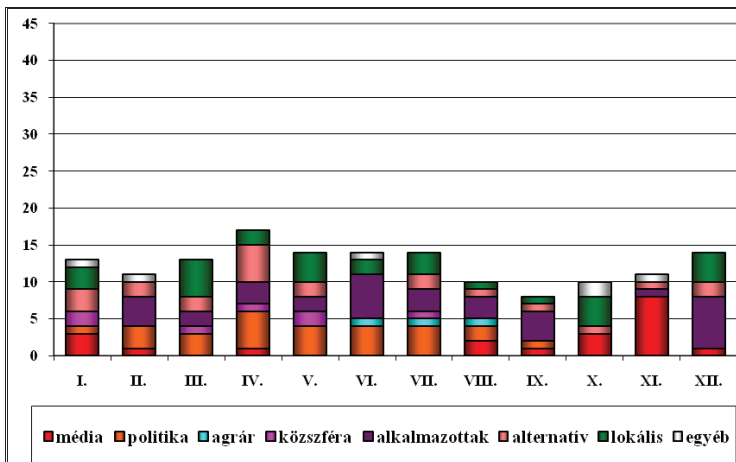
Az egyes témákat standard szempontok szerint külön-külön elemzem.

³⁸⁴ Ez utóbbiak részletes elemzésére nem kerül sor.

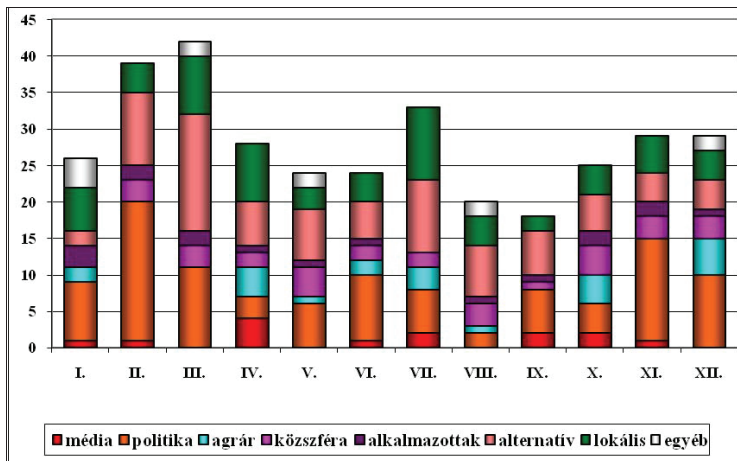
43. ábra A tiltakozások tematikai megoszlása, százalék

44. ábra A tiltakozások tematikai megoszlása havi bontásban, 1993 – gyakoriság

45. ábra A tiltakozások tematikai megoszlása havi bontásban, 2003 – gyakoriság

V. 3. A tiltakozások tematizációi

V. 3. 1. Médiatiltakozások³⁸⁵

A rendszerváltoztatás időszakában az állami tulajdonban lévő Magyar Televízió és Magyar Rádió – különösen egyes műsoraival – kiérdemelte a társadalom bizalmát, elismerését. Az új politikai rendszerben a közmédia a kormány közvetlen, illetve közvetett irányítása alá került, és ez az erőpozíció kihatott a műsorok szerkesztésére is. Így a politikában, kultúrában meglévő ellentétek a műsorstruktúra és tartalom összeállítása kapcsán is manifesztálódtak. A Magyar Televízió és a Magyar Rádió tulajdonlása és szabályozásának jellege a politikaikeretfeltétel-rendszer részét képezi. 1996-tól a rádiózásról és a televíziózásról szóló törvény elfogadását követően a kötöttség és a politikai keretfeltétel jelleg jelentősen oldódik, de megmarad. A nyomtatott sajtó piacán szinte a kezdetektől jelen volt az ideológiai többszólamúság, viszont a rádiózás és a televíziózás területén az 1990-es évek elején ez még nem alakulhatott ki, az állami tulajdonban lévő Magyar Televízió és Magyar Rádió domináns, szinte monopol szerepet töltött be a társadalom audiovizuális tájékoztatásában.

³⁸⁵ Az első médiaháborúról lásd többek között: Halmi Gábor: „Médiaháború: szabadság és szabályozás” *Beszélő*, 1997. augusztus, szeptember, vagy Bajomi-Lázár Péter: *A magyarországi médiaháború* Budapest, Új Mandátum 2001.

Antall József kiüresedő hatalma, Csurka István erősödése, radikalizálódása hozzájárult a liberálisok és a baloldaliak protest megnyilvánulásaihoz, a Demokratikus Charta mozgalom feléléséhez, bár mindezek közvetlen kiváltó oka a sajtószabadság sérelme, vélelmezett sérelme volt. A kereskedelmi rádiózás és televíziózás hálózata teljesen kialakult erre az időszakra. A közmédia korábbi domináns helyzete megszűnt, így a közmédiában előforduló ellentétek 1993-hoz képest kevésbé ragadhatták meg a társadalom egészének figyelmét. 2003 folyamán ugyanakkor döntően kormányzati és valamelyest ellenzéki közvetett hatások is érvényesülnek a közmédiában.

V. 3. 1. 1. Az 1993-as év médiatiltakozásai – médiaháború

Az 1993-as esztendő tiltakozásai közül kiemelkedő, alapvető fontosságú az ún. médiaháború. A médiaháború nem egy a politikai szempontból szimbolikusnak tekintett tiltakozások közül, hanem az Antall-kormány és a liberális, baloldali ellenzék közötti szembenállás orvosi lova, az az eseménysorozat, amely a leginkább jelzi a kormányzat politikai tiltakozásokkal szembeni attitűdjét.

A Magyar Televízió és a Magyar Rádió kormányfelügyeletét írta elő egy 1974-ből származó, többször módosított Minisztertanácsi határozat³⁸⁶ szabályozta. Az Alkotmánybíróság 1992. június 8-án megvizsgálta ezt a jogszabályt, és alkotmányellenesnek minősítette a rendelkezés 6. pontját, azonban az alkotmányserető passzust nem semmisítette meg. A döntés kimondta, hogy

... ki kell zárnia azt a lehetőséget, hogy állami szervek vagy bármely társadalmi csoport a műsor tartalmát úgy befolyásolja, hogy a társadalomban meglévő vélemények bemutatásának teljessége, arányainak kiegyensúlyozottsága, valósághű kifejezése, illetve a tájékoztatás elfogulatlansága megsérüljön.³⁸⁷

A testület határozata szerint az „állami szervektől” való függetlenség egyaránt kiterjed a kormányra és a törvényhozásra is. Az 1993-as médiaháború két alkotmányjogi kérdést feszegetett. Egyrészt ki felügyeli, kinek van befolyása a közmédiumokra, másrészt milyen jogkörökkel rendelkezik a téma kapcsán a köztársasági elnök. Az Antall-kormány igen hosszas előkészítés után terjesztette be saját médiatörvény javaslatát az

³⁸⁶ 1047/1974. (IX. 18.) Minisztertanácsi határozat.

³⁸⁷ 37/1992. (VI. 10.) AB határozat.

Országgyűlés elé, amelyről éles vita folyt a közéletben éppúgy, mint a különböző parlamenti bizottságokban. 1992 végére úgy tűnt, hogy a kormány és az ellenzék kölcsönös engedményei után sikerül konszenzuson alapuló javaslatot elfogadni, amely az első kérdésre, mármint, hogy ki is felügyeli a közmédiát, minden érintett fél által elfogadható megoldást adott. Az Országgyűlés kulturális bizottsága konszenzusos javaslatát az alkotmányügyi bizottság a plenáris szavazás előtti utolsó héten elvetette, ezek után a parlament 122 nem 170 tartózkodás és egyetlen igen nélkül utasította el a médiatörvényt.

A törvény hiánya, mint elsődleges kiváltó ok mellett az első médiaháború kitörésének másik közvetlen jogszabályi háttere az 1993-as központi költségvetésről szóló törvény azon passzusa volt, amely a Miniszterelnöki Hivatal alá rendelte a két médium finanszírozását. Az már 1992-ben nyilvánvalóvá vált, hogy a kormányzat szeretné eltávolítani a két médium éléről Hankiss Elemér és Gombár Csaba elnököket, így szerezve közvetlen befolyást a rádió és a televízió irányításában. Nahlik Gábor és Csúcs László személyében kormányzati meghatalmazottakat küldtek az intézmények élére, akik első pillanattól kezdve szemben álltak a regnáló elnökökkel. A kialakult helyzet miatt – és ez a nyitánya az 1993-as médiaháborúnak – Hankiss Elemér és Gombár Csaba közvetlenül a köztársasági elnöknek nyújtotta be lemondását napilapokban közölt nyílt levél formájában.

1993. január 7-től, a lemondás megjelenésének napjától két szakaszra bontható az első médiaháború. Egy tavaszi kevésbé éles, nem eszkalálódó, ugyanakkor az alapkérdéseket lényegében eldöntő „nyitányra”, és egy őszi kiteljesedő szakaszra, amely tiltakozások sorozatát váltott ki, és több héten keresztül vezető híre volt a magyar és részben a nemzetközi sajtónak. A tavaszi szakasz fő kérdése az volt, vajon a két elnök lemondása után Nahliknak és Csúcsnak – az elfogadott médiatörvény hiányában – milyen jogkörei vannak, a két elnöki jogkörrel felhatalmazott alelnök beleszólhat-e közvetlenül a műsorszerkesztésbe, a műsorrend meghatározásában, és mi lesz a mindkét médiumban esedékes szervezeti és működési szabályzat tartalma. A másik alapvető, politológiai szempontból is értelmezhető vitapont pedig az, hogy vajon a köztársasági elnök és a miniszterelnök között 1990. óta zajló hatásköri vita e téren is lezárul-e. **A politikai rendszer jellege szempontjából mindkét fontos kérdés egyértelműen, a kormányfőt erősítő módon dőlt el, ami közvetlenül kiváltotta az őszi, második szakasz**

kibontakozását.

A médiatiltakozások olyan súlyúak voltak, amelyekhez más tiltakozások is – Demokratikus Charta megmozdulásai a sajtószabadságért, a FÜGE³⁸⁸ mozgalom megalakulása –csatlakoznak. Ennek ellenére mégsem beszélhetünk tiltakozási ciklusról. Az ősz folyamán ugyan megnövekszik a tiltakozások száma, de ezek nem járnak együtt a ciklusokra jellemző, szinte az egész társadalmat átfogó megmozgatásával. **Az időbeli és térbeli kiterjedtség, a tiltakozások gyakorisága, valamint a résztvevők volumene és rétegei alapján az eseménysor tiltakozási hullámként fogható fel.** A tiltakozási hullám – ahogy erre fentebb utaltam – két részre, egy tavaszi és egy őszi csúcspontra osztható. A két csúcs közötti legfontosabb különbség, hogy az előbbinél a tiltakozások egymástól alapvetően elkülönülve jelentkeznek, míg az őszinél egyértelmű az egymásra épülés és az összehangoltság, amit egy konkrét esemény, az Esti Egenleg című műsor felfüggesztése indít el.

A médiaháború a legszélesebb tiltakozási repertoárral rendelkezik az összes 1993-as tiltakozás közül. A televíziónézők levelei mellett egy MDF-es képviselő, Beke Katalin nyílt levele ugyanígy ide tartozik, mint a Demokratikus Charta februári gyűlése a Petőfi Csarnokban, majd a március 15-i felvonulása a sajtószabadság védelmében vagy Schirilla György éhségsztrájk-fenyegetése, továbbá 1993. október végétől kezdve a rádiós és a televíziós kamarák sztrájkfelhívásai, figyelmeztető sztrájkjai, nagy, több tízezres tüntetése; egyetemisták felvonulása és petíciójának átadása, egyes ismert művészek (köztük Nádas Péter, Eszterházy Péter, Kornis Mihály, Szabó Magda, Fischer Iván) saját műveinek letiltása, illetve a Magyar Szocialista Párt aláírásgyűjtési akciója. Ezek az események egyetlen kivétellel jogszerűen, békésen zajlottak le. A tiltakozási formák sokszínűsége azt is jelzi, hogy az események szervezői is heterogén társadalmi státusú, szerepet betöltő egyénekből kerülnek ki. Megjelennek közöttük magánszemélyek éppúgy, mint a közvélemény befolyásolására képes művészek, az őszi szakaszban aktivizálódnak a rádiós és televíziós szakszervezetek, a szakmai szervezetek, de a hálózati rendszerben működő, a kulturális és részben politikai elit által vezérelt Demokratikus Charta mozgalom is.

³⁸⁸ Független Gondolkodók Egyesülete. Tagjai többek között Bródy János, Hernádi Judit, Mácsai Pál, Schiffer Pál, Szabó István.

Az alapvetően bal-liberális orientációjú médiatiltakozás kivált ellentiltakozásokat is. Az önmagukat nemzeti elkötelezettségűnek tartó művészek tiltakoznak a művek és művészek öncenzúrája és veszélyes hisztériakeltése ellen,³⁸⁹ és az „alternatív szakszervezetek”, így a Magyar Újságírók Közossége rádiós tagozata, a Rádiós Dolgozók Tanácsa elítéli azt „... pontosan körülhatárolható főként újságírókból álló csoportot ... akik az elektronikus médiában évtizedek óta betöltött kizárólagos hatalmi pozíciójuk védelmében kelteneik hisztériát”.³⁹⁰ **A médiatiltakozások mögött tehát latens** (lásd Demokratikus Charta vagy Csurka István és politikus társainak támogató, sőt további változást kívánó sajtó-megnyilvánulásai) **és manifeszt** (MSZP aláírásgyűjtő akciója) **módon is megjelennek a különböző ideológiai oldal politikai aktorai. A médiatiltakozások ily módon úgy is jellemezhetők, mint a bal-liberális elit és a jobboldali kulturális és politikai elit közvetlen és nyílt küzdelme a közvélemény befolyásolásáért, végső soron pedig a politikai hatalomért.** 1993-1994-ben a Magyar Rádió és a Magyar Televízió monopolhelyzetű elektronikus hírforrások voltak, amelyek feletti kontroll elvileg javíthatta az egyes politikai szereplők választási esélyeit. Ez a szándék érhető tetten a kormányzat, és a jobboldali elit részéről Nahlik Gábor és Csúcs László kinevezésében, egyes műsorok, pl. az *Új Reflektor Magazin*, *A Reggel*, az *Esti Egyenleg*, a *168 Óra*, a *Gondolat-Jel* vagy *Rádiókabaré* teljes vagy részleges betiltásában és egyes televíziós, illetve rádiós munkatársak elbocsátásában. Nyilvánvaló, hogy a médiatiltakozások politikai célzatúak, végső céljuk az Antall-kormány politikai mozgásterének gyengítése, döntései legitimációjának megkérdőjelezése. A kormányzati hatalom reakciója ebben a helyzetben nem lehet más, mint a teljes és egyértelmű elutasítás, a tiltakozások negligálására tett kísérlet.³⁹¹ Másképpen fogalmazva, a kormányzat zárt a bal-liberális oldal felől érkező kihívások irányába. A kormányfő a kormányzati hatalom tekintélyének csökkenése nélkül nem tehet egyebet, minthogy szilárdan kiáll Nahlik Gábornak és Csúcs Lászlónak, mint a hatalom szimbolikus szereplőinek intézkedései mögött. A tiltakozók követeléseiben a helyzetben nem lehetnek rövidtávon eredményesek, sikeresek, még részlegesen sem. A kormány

³⁸⁹ „Nyílt levél a magyar értelmiséghez” *Magyar Nemzet*, 1993. december 7. 2. o. Az aláírók többek között Sinkovits Imre, Szörényi Levente, Koltay Gábor, Bencsik András, Bessenyei Ferenc.

³⁹⁰ „Rádiósok nyilatkozata” *Magyar Nemzet*, 1993. november 3. 2. o.

³⁹¹ Az 1993. október 28-i kormányülést követő sajtótájékoztaton kijelentették, hogy a televízióban és a rádióban történt ügyek „...a médium alelnöki jogkörbe tartoznak... jelen pillanatban nem a kormányhoz tartozik. ... A kormány nem kíván tárgyalni, és nem tartja indokoltnak az egyeztetést a közszolgálati médiumokkal kapcsolatban.” In: „Tart a médiumháború a rádióban és a televízióban” *Magyar Hírlap* 1993. október 29.

jobboldali ellenzéke, élükön Csurka Istvánnal szemben áll, sőt elítéli a tiltakozókat, és további mélyreható átalakításra ösztönzi Nahlik Gábort és Csúcs Lászlót. A jobboldali követelések irányába a kormány félig nyitott, félig zárt.

Az ellenzéki parlamenti pártok oldaláról a reakciók ezzel szemben támogatóak és befogadóak. Manifesztálódik ez a tiltakozásokban való aktív és passzív részvételben, a parlamenti napirend befolyásolására tett kísérletekben, de abban is, hogy az 1994-es országgyűlési választási kampányban mind az SZDSZ, mind az MSZP részéről jelen vannak a sajtószabadság helyreállítását, valamint a médiatörvény elfogadását célzó programpontok. Az ellenzék és a kormány közötti mély politikai szembenállás, valamint a kormányzópárton belüli erodálódás – az MDF több pártra esése, folyamatos kizárások, majd Antall József halála – nem segítette a konfliktusok megoldását, a médiatörvény nem került elfogadásra az 1990-1994-es ciklusban, sőt a médiaháború fennmaradásához, újabb frontok megnyitásához vezetett.

V. 3. 1. 2. A 2003-as év médiatiltakozásai

2002-ben a választást követő nyári hónapokban úgy tűnt, hogy a médiaháborúk sorozatának újabb szakasza indul Magyarországon. Orbán Viktor, a 2002-es választásokon vesztes Fidesz-Magyar Polgári Párt első embere a nyilvánosság sajátos formájának, a „nemzeti nyilvánosságnak” megteremtését hirdette meg, és ezzel kapcsolatban feladatokat határozott meg a polgári körök tagjainak, valamint a polgári gondolat értelmiségi hordozóinak.³⁹² Orbán új médiatörvény elfogadását sürgette, amely két, egyenrangú csatornára osztotta volna a Magyar Televíziót, emellett pedig a „nemzeti nyilvánosságot” hordozó médiumok támogatására, előfizetésére hívta fel híveit. A feladat-meghatározásnak kívántak eleget tenni azok a polgári körösök, illetve médiaszemélyiségek, akik 2002. augusztus 30-án nagyszabású tüntetést szerveztek a sajtószabadság védelmében, valamint a másik, „polgári nyilvánosság” megteremtése érdekében a Magyar Televízió Szabadság téri épülete előtt.³⁹³

³⁹² „Orbán Viktor a Szövetség a Nemzetért egyik legfontosabb feladatának nevezte, hogy sikerüljön **megteremtteni a magyar nemzet másik nyilvánosságát**. Ez szerinte azért is **szükséges**, hogy **megvédjék a teljes magyar közzolgáltatást** az anyagi ellehetetlenedéstől, amely a leendő kormány tervei alapján könnyen bekövetkezhet. A nemzeti nyilvánosság megteremtése érdekében tekintsek feladatuknak előfizetni a Magyar Nemzet című napilapra, a Demokrata és a Heti válasz című hetilapokra, és ennek a célnak minél több embert kell megnyerni [kiemelés tőlem].” Forrás: „Szövetség a Nemzetért” *Magyar Nemzet Online* 2002. május 26. <http://www.mno.hu/portal/79660>

³⁹³ Kerényi Imre rendező követelte, hogy az országgyűlés az őszi ülészak folyamán szavazzon meg egy

Mindezek ellenére 1993-hoz képest 2003-ban jelentőségüket, arányukat és funkciójukat tekintve is háttérbe szorultak a médiatiltakozások. Közrejártszik ebben, hogy médiaügyekben tematikai diffúzió jelentkezik, nem fűzhetők fel egy-két lényeges, kiemelkedő célra a sajtót érintő protest események.³⁹⁴ Még az azonos politikai, ideológiai alapállásból induló tiltakozások hatása is korlátozott, mert eltérő – kisebb illetve nagyobb – vertikumot érintő célokra irányul. Noha 1993-hoz képest az e szférát érintő protest cselekmények száma lényegesen csökkent 14 megmozdulásra, ettől függetlenül még **az egyik fő ütközőtérp maradt a baloldali és jobboldali politikai és kulturális elit között.** Öt demonstráció kapcsán mutatható ki többé-kevésbé azonos cél: jobboldali személyiségek, szimpatizánsok nehezményezik a Magyar Rádió vagy a Magyar Televízió általuk kedvelt és fontosnak tartott műsorainak megszüntetését, a műsorvezetők, szerkesztők háttérbeszorulását, és így az addigi (vélt) médiaegyensúly felbomlását.

A politikai keretfeltétel-rendszert vizsgálva e téma szempontjából kulcsfontosságú, hogy 1995-ben az MSZP-SZDSZ többség elfogadta a médiatörvényt – 1996. évi I. törvény a rádiózásról és televíziózásról –, amely vitatható módon, de mégis jogszabályi keretek közé terelte a köz-, valamint a kereskedelmi média működését.³⁹⁵ A közmédia politikai irányítása nem szűnt meg, hanem jogszabályi keretet kapott. A kereskedelmi televíziók megjelenésével gyökeresen megváltoztak ugyanakkor a magyar lakosság televíziózási szokásai. A TV2 és az RTL Klub már az 1998-as választások időszakában is működött,

közpénzen fenntartott televíziós csatornát a nemzeti oldal számára. Orbán Viktor pedig kimondta: „Nem vitatjuk el azok jogát, akik az új szeleknek hódoló szocialista televíziót nézik, de azon millióknak is joguk van a közszolgálati televízióhoz, akik képviseletében ma itt megjelentünk. Ehhez olyan médiatörvény szükséges, amely ezen igényeknek eleget tesz, és két, egyenrangú csatornára osztja az MTV-t. Kérjük az Országgyűlés pártjait, hogy készítsék elő, és terjesszék a Tiszelt Ház elé a törvényjavaslatot. A mi dolgunk, hogy ha ezt nem fogadják el, akkor egy tavaszi népszavazás során jussunk hozzá ahhoz, ami a polgári gondolkodású milliókat megilleti. Vannak közös értékeink, és van közös múltunk. Erőt azonban a közös cél ad. Forrás: „Szabadság az, amit nem vehetnek el Tüntetés a sajtó szabadságáért” *Magyar Nemzet Online* <http://www.mno.hu/portal/100047>

³⁹⁴ Ide került az asztmások tiltakozása egy konkrét ORTT döntés ellen éppúgy, mint a roma fiatalok tüntetése egy a TV2-ben leadott paródia, vagy a Jobbik, a Honfoglalás2000 Egyesület, valamint más jobboldali szervezetek tüntetése az Éjjeli Menedékhely című műsor megszüntetése miatt.

³⁹⁵ Megalakult az Országos Rádió és Televízió Testületet, a Magyar Rádió Közalapítványt, a Magyar Televízió Közalapítványt, valamint átalakult a Hungária Televízió Közalapítvány. A kuratóriumok elnökségét az Országgyűlés által választott tagok alkotják. Az Országgyűlés által a kuratóriumokba választható tagok felét a kormánypárti, másik felét az ellenzéki képviselőcsoportok jelölik úgy, hogy minden képviselőcsoport legalább egy jelöltjét meg kell választani. A közmédia politikai irányítása tehát a parlament által megválasztott pártokhoz kötődő személyeké, azok működéséhez pedig az anyagi forrást a kormányzati többség, végső soron a parlament teremti meg.

jelentős térnyerésük 2002-re teljesedett ki. A közmédia politikai irányítása, pontosabban a manifeszt, és latens politikai befolyás megszerzése ugyanúgy a bal- és a jobboldal közötti küzdelem részét képezi, mint 10 évvel korábban.

Az öt azonos logikára épülő tiltakozás fő organizátorainak ideológiai hovatartozása egyértelműen beazonosítható. A Magyar Újságírók Közossége a Magyar Újságírók Országos Szövetsége alternatívájaként alakult még az első médiaháború időszakában, a Jobbik Magyarorszáért Mozgalom, a polgári körök, valamint jobboldali orientációjú ismert személyiségek (pl. Kerényi Imre) küzdenek a sajtószabadság védelmében, egyes műsorok megmentéséért. A tiltakozási repertoár konvencionális, elsősorban nyílt levelekkel, másrészt jogi útra tereléssel, illetve tüntetésekkel fejezik ki ellenvéleményüket a tiltakozók.

20. táblázat Egyes jobboldalhoz köthető csoportok és személyiségek által organizált médiatiltakozások, 2003

	időpont	címzett
MÚK a sajtószabadságért, médiaegyensúlyért tüntetett az MÚOSZ székháza előtt	II. 6	MÚOSZ
Nyílt levelet írtak elsősorban jobboldali értelmiségiek a Magyar Rádió egyes műsorainak védelmében	VII. 24	MR elnöke
A Jobbik bojkottra hívja fel a jobboldali politikusokat, hogy ne vegyenek részt olyan műsorokban, amit baloldaliaknak tartott újságírók vezetnek	IX. 29	jobboldali politikusok
Kondor Katalin rádióelnök barátai nagygyűlésen tiltakoztak vélelmezett lejárata ellen	X. 12	Miniszterelnök
Tüntetést tartott az +1 Éjjeli Menedék megszüntetése ellen a Jobbik és a Honfoglalás 2000 Egyesület	XI. 8.	MTV elnöke

A jobboldali organizátorok által szervezett események közül 2003 egyik legjelentősebb protest cselekménye, a +1 *Éjjeli menedék* című műsor megszüntetése³⁹⁶ elleni mintegy 3.000-5.000 főt mobilizáló, ismert jobboldali művészeket és politikusokat bevonó tüntetés, amely céljait (a sajtószabadság), formáját (tüntetés), jellegét (alapvetően békés)

³⁹⁶ A megszüntetés közvetlen oka, hogy a műsor utolsó adásában interjút sugároztak David Irvinggel, aki ebben egyebek mellett arról beszélt, hogy az 1956-os forradalom zsidó programnak indult. „A Menedéért demonstrált a Jobbik” *Népszabadság*, 2003. XI. 10.

tekintve összecseng 1993 hasonló célok érdekében megrendezett eseményeivel, de a tiltakozók és a címzettek pozíciói a 10 évvel korábbihoz képest felcserélődtek. A műsor megszüntetése – és ezen túlmutatva a sajtószabadság sérülése, sőt egyenesen a demokrácia „sárba tiprása”³⁹⁷ – a jobboldali politikusok és szimpatizánsok számára legalább olyan sérelmes, mint 10 évvel korábban a szintén emblematikusnak tekintett *Egyenleg* felszámolása. A különbség a társadalmi támogatottság tekintetében érhető leginkább tetten. Míg 1993-ban a társadalom döntő része a tiltakozók mellett állt, ezt jelezte a tiltakozásokon való részvétel nagysága, 2003-ban nem volt erős társadalmi szimpátia a médiaegyensúlyt követelő, valamint a sajtószabadságot féltő tiltakozók mögött. **A tiltakozók által megjelölt „részcélok” nem teljeseznek ki, nem generálnak egy társadalom által támogatott új médiaháborút, nem készítetik korrekcióra a politikai intézményrendszert.** A célok megrekednek egy-egy intézmény, ügy szintjén, így könnyen semlegesíthetők, illetve elhúzhatók a kormányzat oldaláról. A kormány magatartása összességében exkluzív.

21. táblázat A médiatiltakozások legfontosabb jellemzői

		1993	2003
1	Tiltakozó események száma	20 akció, az összes 1993-as tiltakozás 14 százaléka	14 akció, az összes 2003-as tiltakozás 4 százaléka
2	Tiltakozások időtartama	Egész éven át tartó tiltakozási hullám két fő részre tagolva	2003-ban folyamatosan
3	Tiltakozások helye, területi kiterjedtsége	Országos, budapesti központtal	Elsősorban budapesti tiltakozások, illetve a tiltakozás helye nem releváns
4	Tiltakozások típusa	Tiltakozások sorozata, tiltakozási hullám	Elkülönült, egymástól alapvetően független tiltakozások 5 politikai jellegű kivételével
5	Tiltakozások jogi státusa	A tiltakozások alapvetően jogszerűek, egy esetben vitatott a jogi státus	A tiltakozások jogszerűek
6	Tiltakozások erőszak potenciálja	A tiltakozások békések, rendőri beavatkozás nélkül	A tiltakozások egy kivétellel békések, rendőri beavatkozás nélkül
7	Résztevők száma	Két főtől több tízezerig terjed	Többnyire legfeljebb 200 fő, a legkiterjedtebb tiltakozás pedig mintegy 5 000 fő
8	Szervezők	Szakszervezetek, szakmai szervezetek, és kapcsolódó civil és politikai aktorok	Diffúz: parlamenten kívüli pártoktól, a pártstátussal nem rendelkező politikai szervezeteken át, az alternatív társadalmi mozgalmakig és szakmai szervezetekig.

³⁹⁷ „Tüntetés az Éjjeli menedéért” *Magyar Nemzet*, 2003. XI. 8. 1. o. cikk+fénykép.

9	Tiltakozási repertoár	A legszélesebb repertoár: sztrájkkészültségtől kezdve nyílt levélén át, gyűlésen keresztül a tüntetésig	Nyílt levelek, tüntetés
10	Célok jellege	Explicit média, implicit politikai	Explicit média, implicit politikai, más diffúz jellegűek pl. béremelés
11	Tiltakozások címzettjei	Kormány vagy a kormány szervei	Kormány, médiavezetés, parlament
12	Tiltakozások eredményessége	A tiltakozás alapvetően eredménytelen	A tiltakozások eredménytelenek
13	Pártok politikai befolyása	Manifeszt (MSZP) és latens (DC-n keresztül az MSZP és az SZDSZ is)	Manifeszt (Jobbik), latens (Fidesz – polgári körök)
14	Eliteken belüli és közötti konfliktusok	A kulturális és médiaeliten belüli, valamint a politikai eliteken belüli, közötti konfliktusok is megjelennek	A kulturális és médiaeliten belüli, valamint a politikai eliteken belüli, közötti konfliktusok is megjelennek
15	Politikai intézményrendszer reakciója	A kormányzat részéről az 1994-es választásokig elutasító, exkluzív. A kormánytól jobbra álló erők elutasítása erőteljesebb, mint a kormányé, további változtatást követelnek a kormányzattól. Az ellenzék részéről megértő, támogató.	A kormányzat részéről – amennyiben érintett és a cél politikai jellegű – elutasító, exkluzív. Az ellenzék egyes pártjai részéről a politikai jellegű témák esetén megértő.
16	Politikai intézményrendszer korrekciója	1994-es választásokig nem kerül sor korrekcióra, a hatalom kizáró	Nem kerül sor korrekcióra
17	Politikai intézményrendszer innovációja	A politikai intézményrendszer nem emel be egyetlen issue-t sem	A politikai intézményrendszer nem emel be egyetlen issue-t sem
18	A tiltakozásokat involváló politikai keretfeltétel jellege	A média helyzetének szabályozatlansága, a kormányzati politika ideológiai zártsága	A politikai elitek közötti mély ellentét
19	Törésvonal	Liberális↔konzervatív, valamint kormány↔ellenzék	Az azonos logikájú öt tiltakozás esetében bal↔jobb, valamint kormány↔ellenzék.

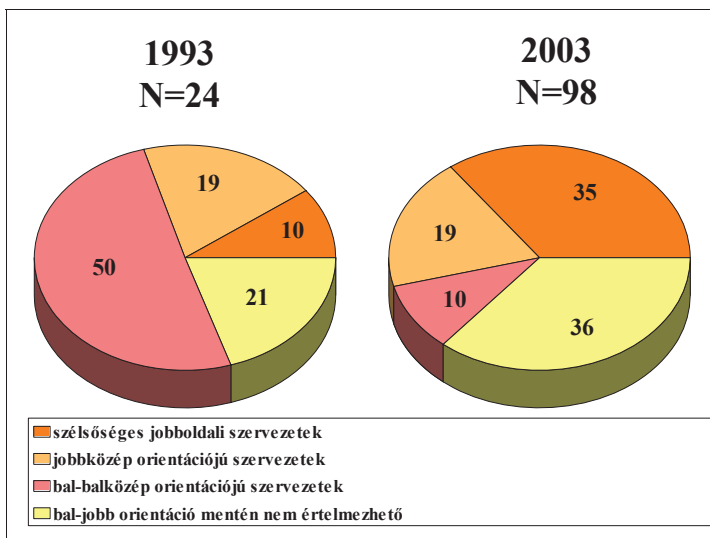
V. 3. 2. Direkt politikai tematizációt hordozó tiltakozások

A direkt politikai tiltakozások közé sorolom azokat az eseményeket, amelyek nem tartoznak a médiatiltakozások körébe, és explicit politikai követeléssel lépnek fel, azaz valamilyen változást kívánnak elérni a politikai intézményrendszer működésében.

V. 3. 2. 1. Direkt politikai tiltakozások 1993-ban

A sajtóelemzés alapján 1993-ban 24, míg 2003-ban 98 direkt politikai protest cselekmény rögzíthető, azaz 1993-ban az összes tiltakozás 16,³⁹⁸ 2003-ban pedig háromtizede volt politikai tiltakozás. A vizsgált években egyszerre jelennek meg az adott kormányzattól jobbra és balra álló erők követelései. **Mindkét évben a tiltakozások többségét a kormányzatot alkotó pártok ideológiai karakterével ellentétes oldalon álló, azaz 1993-ban szocialista, liberális, míg 2003-ban a keresztény, nemzeti, konzervatív szervezetek, organizációk, pártok szervezték meg.** A kormánydallal azonos színezetű csoportok állnak 1993-ban a protest cselekmények 29, 2003-ban pedig 10 százaléka mögött. **Az Antall-kormány időszakában az azonos ideológiai oldalon található szervezetek aktivitása jóval erősebb, mint 10 esztendővel később.** 2003-ra érdemi változás az is, hogy relatíve magas, 36 százalék azon tiltakozások aránya, amelyek a bal↔jobb törésvonal mentén nem vagy csak nehezen írhatók le.

46. ábra A politikai követeléseket megfogalmazók ideológiai karaktere – százalékos megoszlás

³⁹⁸ Nyilvánvaló, hogy a különbség háttérében a médiatematizáció súlyának megváltozása is áll.

1993-ban a tiltakozók száma igen változatos képet mutat attól függően, hogy milyen repertoár típusról és mely szervezet akciójáról beszélünk. A leggyakoribb a néhány tucat, legfeljebb egy-két száz aktivista közreműködésével lezajló tüntetés, de négy esetben több mint 10 000 fő részvételét regisztrálta a kutatás. E négy kiemelt tiltakozás a Tégy a gyűlölet ellen! Mozgalom megmozdulása, Király B. Izabella volt MDF-es képviselő aláírásgyűjtő akciója, a Munkáspárt Kádár János halálának 4. évfordulóján rendezett gyűlése és a Nyugdíjasok Szövetsége villanyoltó akciója. A felsorolás is jelzi, hogy heterogén, egymással adott esetben teljesen ellentétes politikai nézeteket valló tiltakozók akcióiról van szó, azok tipizálása – már csak az alacsony elemszám miatt is – nehézkes. Két szempont köti össze az eseményeket, a megfogalmazott követelések politikai jellege, valamint a politikai intézményrendszer működése megváltoztatásának képtelensége.³⁹⁹ A tiltakozásokkal tehát a cél többnyire a figyelemfelhívás, a szimpátiakeltés, és a támogatók gyűjtése.

A politikai követeléseket megfogalmazó tiltakozások akciótypusaiban ugyan keverednek a konvencionális és a nemkonvencionális formák, de túlnyomó többségük, kétharmaduk – miután célja elsősorban a közvélemény figyelmének felhívása bizonyos ügyekre – meggyőző jellegű tüntetés, amely kiegészülhet bevett gyűlekezőhelyeken való megemlékezéssel, gyűléssel. Az említettek mellett a nyílt levelek megfogalmazásával, illetve az aláírásgyűjtő akciók indításával jellemezhetők az 1993-as év direkt politikai tiltakozásai. Az aktorok túlnyomó részt parlamenten kívüli pártok vagy társadalmi szervezetek (illetve azok tagjai, szimpatizánsai). A protestálók szociológiai karaktere épp a heterogenitás miatt nehezen értelmezhető, de a két szélső generáció, a fiatalok (többek között a Baloldali Ifjúsági Társulás, a Nemzeti Ifjak) és a nyugdíjasok (Munkáspárt, Nyugdíjasok Pártja, Kéri Edit tiltakozásai) jelenléte egyértelműen kimutatható.

Az 1993-as év általános jellemzésekor utaltam arra, hogy az év tiltakozásait alapvetően a békés jelleg, valamint a jogszerűség jellemzi. A politikai követelésekkel előálló akciók esetében megjelenik a szociális indulat és a verbális agresszió. Ez utóbbi a tüntetéseken, gyűléseken való bekiabálásokat, a címzettek vagy a tiltakozás tárgyainak becsmérést foglalja magába. Az agresszió-skála két végpontján a verbális agresszió, illetve a fizikai erőszak, sőt a haláleset okozása áll. **A sajtóelemzés alapján, Magyarország 1993-**

³⁹⁹ Azokat a típusokat, amiket 2003-ban is azonosítani lehet, ott jelezni fogom.

ban az agresszió kritikus formái ismeretlenek. A szóbeli szidalmazás viszont több eseményen, elsősorban a kisebb, szélsőséges jobboldali parlamenten kívüli erők által szervezett tüntetéseken tűnik fel. Kéri Edit nyugdíjas színésznő az Alkotmánybíróság és a Legfelsőbb Bíróság épületei előtti demonstrációin vagy az '56-os szervezetek tüntetésén, és a Magyar Nemzeti Párt Trianon megemlékezésén van példa a politikai ellenfél lejáratására tett kezdeményezésekre. A politikai ellenfél jelen esetben azonban nem a kormány, a miniszterelnök vagy a kormánypártok, hanem a Magyar Szocialista Párt, a Munkáspárt, egyáltalán az előző rendszer, illetve a pártállamból tovább szolgálatot teljesítő tisztviselők, politikusok, közéleti személyiségek. **Az agresszió ezen formái azonban elszórtan jelentkeznek, jelentőségük csekély, már csak azért is, mert az eseményeken megjelentek száma tucatnyi, legfeljebb néhány száz fő, akik a beszámolók, tudósítások alapján ráadásul gyakran ugyanazok a személyek.** A társadalmi támogatottsága ezeknek az erőknek és ezen tiltakozásoknak alacsony, amit mutat a szervezők által elért választási eredmény, illetve az előző fejezetben ismertetett közvélemény-kutatási eredmény is. A kormányzati politika kettős dilemmával fogadja a tőle jobbra álló szervezetek követeléseit. Egyrészt az MDF és a Magyar Igazság és Élet Pártja vagy másképpen Antall József és Csurka István párharca okán a mérsékeltbb irányvonalat követő MDF-nek létérdeke a helyenként szélsőségességbe hajló erők és követelések elutasítása – pl. Király B. Izabella kizárása a frakcióból, a szkinhed-jelenség, valamint a volt pártállami nőmeneklatúra megbüntetésére irányuló kezdeményezések egyértelmű elítélése. Bizonyos követelésekkel ugyanakkor képes közösséget vállalni, így az 1956-os forradalom üldözötteinek kárpótlásával, az MSZP parlamenti kiközösítésével, és egy új alkotmány előkészítésével. A **kormányzati magatartást** tehát ebben az összefüggésben **informális inkluzivitás jellemzi.** Az informális inkluzivitás azt jelenti, hogy a kormány egyetlen esetben sem ül tárgyalóasztalhoz a tiltakozókkal, a követelések többsége a kommunikáció szintjén lényegében visszhangtalan marad, ugyanakkor egyes követelések részben a kormányzati politika szintjére emelkednek a parlamentben, mint saját kormányzati vagy kormánypárti kezdeményezés, előterjesztés.⁴⁰⁰

A baloldali-, balközép orientációjú organizációk által szervezett tucatnyi 1993-as protest

⁴⁰⁰ Ilyen – az Alkotmánybíróság által egyébként részben vagy egészben megsemmisített – próbálkozások voltak az ún. kárpótlási törvények, a Zétényi-Takács féle igazságtételi, valamint az 1993-as új igazságtételi törvények.

cselekmény közül egy szimbolikus értékűt emelek ki, amely több szempontból is jól példázza ezen ideológiai oldal tiltakozásait, és a kormányzati illetve ellenzéki politika reakciója is jól nyomon követhető általa. A Magyar Tengerészek Egyesülete 1990. december 20-i közgyűlésén úgy döntött, hogy Magyarországra szállítja, és szülőföldjében, Kenderesen újratemeti Horthy Miklós egykori kormányzó, felesége és fia hamvait. A hamvak hazaszállításának és az újratemetésnek a költségeit részben az egyesület tagjainak magánadománya, részben a Máltai, valamint a Johannita Lovagrend hozzájárulásai fedezték.⁴⁰¹ A bejelentéssel egy időben a kormányzat kinyilvánította, hogy a szertartáson hivatalosan nem képviselteti magát, de „magánemberként”, a család magánmeghívására a kabinet több tagja is ott lesz, Antall József pedig mindvégig lebegtette az eseményen való részvétel lehetőségét. A „magántemetést” a Magyar Televízió élő adásban közvetítette, a szertartáson nyolc miniszter vett részt, köztük Für Lajos, a miniszterelnök informális helyettese, valamint Boross Péter belügyminiszter. Antall Józsefet felesége és fia képviselte, valamint az a koszorú, amit a kormány és saját nevében küldött a gyászszertartásra.

A baloldali, illetve liberális pártok és értelmiségiek nem önmagában a Horthy-temetést, hanem a kormányzati szerepvállalást kifogásolták. E tiltakozások augusztus elejétől szeptember 4-ig zajlottak, nyílt levelek, állásfoglalások, parlamenti beszédek, valamint tüntetések formájában. E tiltakozások nem általában a kormányzati politikát bírálták, hanem gyakorlatát, a magán és a köz feltételezett összekeveredését. A Demokratikus Charta, a Szeptember 4. Akciócsoport, valamint egyes zsidó szervezetek által organizált tüntetések és megemlékezések mindvégig békés jellegűek, azokon még politikai beszédek sem hangzottak el, verbális agresszió nem történt. Egyetlen incidensre került sor: a magyarországi zsidószervezetek által a Horthy-rendszer időszakában elhunytak emlékére szervezett megemlékezést néhány szkinhed próbálta megzavarni, akiket a rendőreg előállított.⁴⁰² Az akciók mögött egyértelműen azonosítható két parlamenti párt, az SZDSZ és az MSZP informális és formális jelenléte. A két párt az első bejelentés pillanatától ellenezte a kormányzati szerepvállalás jellegét.⁴⁰³ A Horthy-temetés oly módon is azonosítható, **mint a keresztény-nemzeti és a formálódó bal-liberális**

⁴⁰¹ „Horthy-temetés csak civilben” *Népszabadság*, 1993. augusztus 16. 3. o.

⁴⁰² „A charta egy korszaktól búcsúzott” *Magyar Hírlap*, 1993. szeptember 4. 3. o.

⁴⁰³ Jánosi György (MSZP) már 1991-ben interpellált a miniszterelnökhöz „Nagybányai Horthy Miklós politikai rehabilitációjának és állami újratemetésének kormányzati szándékairól” címmel. Antall József személyesen válaszolt a képviselő interpellációjára (1991. november 12., 22. ülésnap).

értelmiség különböző történelemfelfogásából adódó értelmiségi konfliktus.

A kormányzat részéről a politikai reakciók hárító jellegűek, nem ismerik el magukat a tiltakozások címzettjeként. A Demokratikus Charta, a Marxista Ifjúsági Szövetség, a Szeptember 4. Akciócsoport fellépését túlzónak és feleslegesnek aposztrofálják. A reakciók tehát alapvetően megegyeznek a médiatiltakozások kapcsán tapasztaltakkal. **A kormányzati tevékenység összességében a liberális és baloldaltól szervezett akciók követeléseivel szemben mereven exkluzív.**

V. 3. 2. 2. Direkt politikai tiltakozások 2003-ban

A politikai történések és ezen belül a tiltakozások szempontjából 2003 mozgalmas, eseménydús időszak volt Magyarországon. Az évet a politikai követelésekkel fellépő civil és társadalmi szereplők, illetve politikai aktorok által organizált tiltakozások dominálják. A Medgyessy-kormány legitimációja megválasztása pillanatától, sőt már előtte, a Magyar Szocialista Párt választási győzelme óta megkérdőjeleződött a jobboldal részéről. A rendszerváltozás óta első alkalommal állította több parlamenti erő képviselője is azt, hogy a választást „elcsalták”, a szavazás végeredménye semmis. Először az akkor még kormányzó, és a választás lebonyolításában kormányzati oldalról résztvevő Fidesz – Magyar Polgári Párt, illetve egyes prominensei, és a Magyar Igazság és Élet Pártjának vezetése jelenti be igényét az első forduló szavazatainak újraszámolására. 2002. április 22-én Csurka István egy sajtótájékoztatón arról beszél, hogy a választások mindkét fordulóját törvénytelen volt, az eredmény elfogadhatatlan, és a MIÉP 565 rendbeli választási bűncselekmény gyanúja miatt feljelentést tesz.⁴⁰⁴ Hasonlóan jár el a Fidesz is, amikor május 3-án Szájer József bejelenteti, hogy a Fidesz–MPP népi kezdeményezést indít a szavazatok újraszámolása érdekében. A választások tisztaságát, a választások végeredményét, és így az új kormány legitimitását megkérdőjelező politikai felvetésekre a Legfelsőbb Bíróság 2002. május 4-én tesz pontot, amikor elutasított minden, a választások végeredményét megkérdőjelező beadványt. Az Országos Választási Bizottság ennek értelmében kihirdette a 2002. évi országgyűlési képviselő-választások hivatalos eredményét. E jogi aktustól függetlenül a Fidesz vezetői mindvégig lebegtettek a választásokkal kapcsolatos esetleges visszasságok lehetőségét, Csurka István pedig

⁴⁰⁴ Tolnai Ágnes (összeállította): „12 hónap krónikája” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2002-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány 2003. 634. o.

expressis verbis kijelentette, hogy a szavazás eredményét – a Legfelsőbb Bíróság döntése ellenére – nem fogadják el. A Medgyessy-kormány legitimációja az önkormányzati választásokon erősödött meg, amikor a kormányerők kezébe került a legtöbb megye és nagyváros, illetve sok kistépelvülés irányítása. Ennek ellenére a kormánnyal szembeni engesztelhetetlen ellenzéki indulat 2002-ben mindvégig és 2003-ban is megmarad.

Ezt jelzi a 2003-as direkt politikai tematizációt hordozó tiltakozásainak magas volumene és aránya. Az évnek nincs egy olyan nagy szimbolikus eseménye, amely kvázi esettanulmányként szolgálhatna a politikai tiltakozásainak elemzésére. A célstruktúra rendkívül diffúz, inkább csak felsorolásszerűen emelhető ki belőle hat halmaz, melyeknek rendezési szempontja a témakör, illetve a tiltakozók típusa.

1. A témák közül mindenekelőtt a nem alternatív mozgalmak által organizált **iraki háború elleni megmozdulások sorozata** emelhető ki. Ezekben a megmozdulásokban nem kizárólag jobboldali orientációjú csoportok és személyek vesznek részt, a tiltakozási repertoár pedig széles a tüntetéstől a bojkott felhívásig terjed. Fontosabb események: a világbékeéért imádkoztak a Bazilikában, a MIÉP az amerikai áruk elleni bojkottra hívott fel, Jobbik a Szabadság téren tüntetett az USA Nagykövetség előtt, az MSZOSZ béke nagygyűlést tartott. A tiltakozók bírálták az USA iraki politikáját, a háború azonnali befejezéséért szálltak síkra, és követelték, hogy Magyarország semmilyen módon ne kapcsolódjon be a háborúba. Ezek a tiltakozások erőszakmentesek, és egy kivételtől eltekintve legálisak.⁴⁰⁵
2. A következő, azonos gondolati ívre felfűzhető tiltakozási eseménysor a **radikális nemzeti, keresztény történelmi hagyomány ápolását és uralkodóvá tételét célul kitűző megmozdulások**. A csírájában már 1993-ban kimutatható tiltakozások közös jellemzője, hogy az elsődleges (manifeszt) és a másodlagos (latens) cél és indok keveredik egymással. Az elsődleges, hivatalos vagy manifeszt cél **többszörre valamilyen megemlékezés, emléknap**

⁴⁰⁵ Előre be nem jelentett tüntetést tartottak magánszemélyek a Szabadság téren az USA nagykövetsége előtt (2003. II. 3.).

Meg kell azonban jegyezni, hogy a Civilek a Békéért mozgalom nagyszabású felvonulásán (2003. II. 15.) is történik erőszakos cselekmény. Elsősorban jobboldali pártok, csoportok szimpatizánsai kapcsolódnak rá az erőszakmentes, legális tüntetésre, és egyértelműen kormányellenes élt adnak megjelenésüknek. A menet előtt haladva kormányellenes jelszavakat skandálnak, majd a Hősök terén kisebb verekezés történik a tüntetők között. Amikor pedig Bródy János a színpadon elkezd zenélni, többen megdöbölják hógolyóval.

Szintén a CaB Kossuth téri tüntetéséhez kapcsolódnak kormányellenes, verbális agressziót elkövető tüntetők (2003. III. 22.).

megünneplése, hagyományteremtési, mítoszeremtési szándék (többek között Trianon, az 1945-ös budapesti német kitörési kísérlet, részben a kommunizmus áldozatainak emléknapja,⁴⁰⁶ a Híd-blokád, a Medgyessy-Nastase találkozó évfordulója), ezek a témák – áthallással – ráhúzhatók a napi politikára, a bal-jobb küzdelemre, így a **másodlagos cél a balliberális koalíciós kormányzattal szembeni egyértelmű és nyílt állásfoglalás.**⁴⁰⁷ A szervezők parlamenten kívüli pártok és erős ideológiai kötődéssel rendelkező civil szervezetek. A tiltakozási repertoár a személyes köztéri részvételt igénylő tüntetés vagy megemlékezés – helyenként felvonulással összekötve. Az akciók szinte mindegyike érzelmileg túlfűtött jellegű, gyakoribb a verbális agresszió és a fizikai erőszak jelei is kimutathatók.

3. A harmadik halmazt a **konzervatív értékvilágot, életszemléletet megjelenítő békés és jogszerű megmozdulások** képezik. Ide tartoznak többek között a **jobboldali pártok és ifjúsági szervezetek** különböző témájú akciói, valamint **egyes keresztény szerveződések** magzat védelme melletti, abortusz és eutanázia elleni tüntetése. (Fontosabb események IDF ellentüntetése a Kendermag Egyesület tüntetésekor, az IDF Epermozgalom [antikendermag] meghirdetése, az IDF tüntetése az iskolatejért, az Ifjúsági Kereszténydemokrata Szövetség háború elleni tüntetése, az Alfa Szövetség, Magyar Katolikus Szövetség, a Keresztény Értelmiségiek Szövetsége tüntetése az abortusz és az eutanázia ellen). Az 1993-ban is azonosítható akciók többnyire témaorientáltak, a célok kevésbé explicitek, a tiltakozók jórészt valami ellen és nem valamiért lépnek fel.
4. Elsősorban a tiltakozók személye, csoportja köti össze a negyedik, 1993-ban is meglévő halmazt. **Döntően a jobboldalhoz kötődő polgármesterek és más fontos társadalmi, gazdasági, politikai pozíciót (korábban) betöltő személyiségek akció tartoznak ide. A tiltakozási repertoár homogén, szinte csak nyílt levelek, állásfoglalások jelennek meg. A felvállalt témák**

⁴⁰⁶ Élesen el kívánom választani ezeket a megmozdulásokat a Fidesz illetve a Fidelitas által szervezett *Kommunizmus emléknapjának* békés megemlékezésétől.

⁴⁰⁷ Ehhez kapcsolódnak olyan események is, mikor a szélsőséges tiltakozók nem általában a Medgyessy-kormányt bírálják, hanem a kormány felügyelete alá tartozó egy intézmény működésével, leginkább a rendőrséggel és a Nemzetbiztonsági Hivatallal elégedetlenek. A Vér és Becsület Egyesület a Lelkiismeret '88 támogatásával (2003. XII. 27.), valamint a Hatvannégy Vármegye Ifjúsági Mozgalom (2003. XII. 1.) is tiltakozik az NBH épülete előtt, mert feltételezésük szerint az megfigyeli őket, sőt ellehetleníteni tevékenységüket.

diffúzak, de explicitek, egy-egy konkrét kérdéskört, problémát, ügyet érintenek, ezek szavá tételét vállalják fel. (fontosabb események: állásfoglalás Járai Zsigmond MNB elnök mellett, Professzorok Batthyány Köre nyílt levele Szász Károly mellett, 450 polgármester levele Medgyessy Péternek az önkormányzatok ellehetetlenülése miatt). A címzett a kormány vagy személy szerint Medgyessy Péter a címzett. A tiltakozási repertoár sajátos jellege miatt az akciók békések és jogszerűek.

5. Már 1993-ban is tiltakoztak **baloldali, liberális, antifasiszta csoportok, gondolkodók a kirekesztés, a szélsőségek ellen tüntetések, nyílt levelek, állásfoglalások formájában** (lásd, pl. Tégy a gyűlölet ellen! vagy a Demokratikus Charta tüntetése). **Ezek száma, aránya, 2003-ban ugyanakkor lényegesen elmarad a jobboldal által generált akciókhoz viszonyítva.** (Fontosabb események: Vér és Becsület Egyesület elleni tüntetések a Kossuth téren, kirekesztés elleni faültetés a Wesley János Lelkeszképzőben, antifasiszták tiltakozó levelei Medgyessy Péternek a fokozódó jobboldali nyomás ellen). A tiltakozási repertoár konvencionális, az akciók jogszerűek, de a Vér és Becsület Egyesület elleni ellentüntetések a verbális agresszió is tetten érhető).
6. **Magánszemélyek, kisebb közösségek egyéni érdeksérelmét, problémáit megjelenítő egyesületek, szervezetek tiltakozásai** képezik az utolsó, egyébként 1993-ban is létező halmazt. A bal↔jobb törésvonal mentén nehezen elhelyezhető tiltakozások ügyorientáltak, a célok explicit jellegűek, de rendkívül diffúzak, a problémák kihordásának módjában azonban nagyfokú hasonlóság mutatható ki. Általában az országos nyilvánosságot célozzák meg a protestálók, noha a felvetett ügyek döntően nem érintenek tömegeket. A címzett minden esetben a kormány vagy annak valamely szereplője. A tiltakozási repertoár többnyire meggyőző jellegű konvencionális tüntetés, illetve nyílt levél, állásfoglalás és petíció átadása. (Fontosabb események: Sors-Társak Egyesület tüntetéssorozata a Kossuth téren, a Magyaróta Országos Egyesület tüntetése a Kossuth téren, prostituáltak tüntetése az esélyegyenlőségi kormányhivatal előtt, a Magyarországi Szülők Országos Egyesülete nyílt levele az iskolabezárások, a Magyar Teleház Szövetség nyílt levele a közösségi internet-hozzáférés korlátozása miatt).

A három vizsgált napilap csak az esetek kisebb hányadában ad tájékoztatást a megjelentek számáról (az adathiány 52%). Az újságok becslései alapján a legtöbb (36%) ezen témájú tiltakozás a 21-200 fő közötti, tehát kis létszámú kategóriába esik, összességében az 500 fő alatti megmozdulások aránya eléri a 80 százalékot. Hasonlóan 1993-hoz négy olyan kiemelt esemény zajlott 2003 folyamán, ami nem aláírásgyűjtés, és nagyszámú tiltakozó közreműködésével zajlott.

22. táblázat Kiemelt létszámú politikai megmozdulások 2003-ban

téma	szervező	időpont	megjelentek becsült száma*	jelleg
Kommunizmus áldozatainak emléknapja	Fidesz, Fidelitas	II. 23.	több mint 10 000	nem erőszakos
Tiltakozó nagygyűlés az Irakban lelőtt katona emléke előtt	Jobbik és a Honfoglalás 2000 Egyesület	XII. 16.	néhány ezer	nem erőszakos
Trianoni megemlékezések	MIÉP és más jobboldali szervezetek	VI. 4.	több ezer	nem erőszakos (helyenként verbális agresszió)
A Kendermag Egyesület könnyű drogok legalizálásáért rendezett tüntetése elleni-tüntetés a Vörösmarty téren	IDF** Lelkiismeret '88, polgári körök	V. 4.	több ezer	verbális agresszió és fizikai erőszak egyaránt

*A három vizsgált napilap és saját becsléseim alapján.

** Az IDF és a Lelkiismeret '88 Csoport elvileg külön-külön tüntetett a drogok legalizálása ellen.

1993-hoz hasonlóan a politikai követeléseket megfogalmazó tiltakozások akciótipusai többnyire nemkonvencionális formák, túlnyomó többségében meggyőző jellegű tüntetés (32%) és megemlékezés vagy gyűlés (16%) jellemzi, ami mellett megjelennek a nyílt levelek, aláírásgyűjtések (36%). Az aktorok többnyire parlamenten kívüli pártok, civil politikai szervezetek, illetve más társadalmi szervezetek. A protestálók szociológiai karakterét a sajtó elemzése alapján nem lehet egyértelműen megállapítani. A szervező csoportok, valamint a közölt fotók alapján arra lehet következtetni, hogy 1993-hoz hasonlóan a fiatalok és a nyugdíjasok továbbra is nagy számban vannak jelen a politikai orientációjú tiltakozásokban.

A direkt politikai akciók esetében az átlaghoz képest relatíve magasabb a vitatott jogszerűségű, a jogszerűség határán mozgó egyúttal szociális indulatot és verbális agressziót hordozó tiltakozások aránya. **A verbális agresszió⁴⁰⁸ az összes tiltakozás közül a politikai tematikák megjelenítőinél a legmagasabb. Az agresszió túl – ugyan nemzetközi összehasonlítást tekintve kis arányban – a fizikai és anyagi erőszak is felszínre tör, ami új iránya a magyar tiltakozási kultúrának.** A fizikai erőszak megjelenése egy körülhatárolható szélsőjobboldali szegmenshez köthető. Az 1993-ban csíráiban rögzíthető verbális és szimbolikus agresszió és a 2003-as fizikai erőszak organizátorai között szemléletmódban mutatható ki kontinuitás. Feltehetően mindkét esetben egyéni vagy kollektív sérelmekből, a családi és a kortárs szocializáció során számukra átörököített sebektől eredhet látásmódjuk. Ilyen beforratlan sebek lehetnek a Párizs környéki békeszerződések, 1956, illetve az államszocializmus üldözéseinek, represszióinak megtorlatlansága, a nomenklátúra jogfosztásának hiánya, a tárgyalásos rendszerváltozással szembeni elégedetlenség, a szocialista – liberális kormányzat 1994-es hatalomra jutása, a rendszerváltozás legitimációs problémái. A rendszerváltozás során létrejött rendkívül súlyos gazdasági, szociális és társadalmi konfliktusok tovább szították az említett a társadalmi szintű feszültségeket. Mindezt fokozta a 2002-es választás végletekig kiélezett küzdelme, és a győztes MSZP miniszterelnökének pártállami titkosszolgálati múltja. 1993-ban azonban hathat a Kádár-korszak alapvetően konfliktuskerülésre és konfliktustűrésre tanító szocializációja. 2003-ban erről már sincs szó. 2003-ban az ideológiailag elkötelezett fiatal tiltakozók éppen azzal tűnhetnek ki az egyébként apolitikus kortársaik közül, hogy van karakteres véleményük a politikai és ideológiai kérdésekről, és ezt nyíltan merik hangoztatni vagy álláspontjukat megvédeni a számukra elfogadhatatlan hatalommal szemben.⁴⁰⁹

A politikai elitiek pártpolitikai hovatartozástól függetlenül ítélik meg a direkt politikai tematizációt hordozó eseményeket. **A kormányzati oldalról formális exkluzivitás, azaz egyértelmű kizárás övez minden jobboldalról kezdeményezett akciót,** ami helyenként a rendőrség folyamatos tiltó rendelkezéseiben, kemény, a jogszerűség határát súroló fellépésében is tetten érhető.⁴¹⁰ Ezzel ellentétben a bal-liberális, antifasiszta

⁴⁰⁸ A címzettek durva szidalmazása, a tiltakozók vagy az ellentiltakozók becsmérlése.

⁴⁰⁹ A sérelmüket nem felejtő idősebbek pedig a rendszerváltoztatás óta csak gyűjthették a feszültségeket, konfliktusokat.

⁴¹⁰ Az év egyik legvitatottabb esete a Lelkiismeret '88 Csoport tüntetése a budai Gesztenyés kertben és

kezdeményezésekkel – kivéve a Munkáspárt akcióit – szolidáris és azok követeléseit képes a politikai kommunikációba is beemelni. Hasonlóan viszonyul a kormány azokhoz a magánszemélyek, kisebb közösségek egyéni érdeksérlemlait, problémáit megjelenítő tiltakozásokhoz, amelyek a bal↔jobb dimenzió mentén nem csoportosíthatók, ugyanakkor valamilyen konkrét célokat kívánnak elérni. A Sors-Társak Egyesület tiltakozási sorozatát követően például megalakul egy parlamenti eseti bizottság, a Teleházaktól nem vonták meg a támogatást.

Az ellenzéki pártok magatartását nem lehet egységesen kezelni. A kormányzatéhoz annyiban hasonlítható az MDF tiltakozásokkal szembeni felfogása, hogy egyértelműen elhatárolódik a szélsőségektől, azonban maga – és ifjúsági szervezete – is indukál tiltakozásokat és alapvetően szolidáris a vele azonos értékvilágot valló tiltakozókkal. A Fidesz, mint nagy gyűjtőpárt potenciális választópolgárokként kezeli a jobboldali, szélsőjobboldali tüntetőket és azok szimpatizánsait – velük szemben tehát neutrális –, a polgári körökkel szoros kapcsolatot ápol – támogató jellegű –, és megértő más tiltakozásokkal szemben is. Ezentúl pedig a Fidesz az év legtöbb megemlékezőt mobilizáló eseményének, a *Kommunizmus áldozatainak emléknapijának* az egyik szervezője.

A jobboldalról kezdeményezett politikai tiltakozások sem a kormányzat konkrét működésébe, sem a politikai intézményrendszer mechanizmusába nem visznek be innovációt, nem kényszerítenek ki változást. A felvetett problémák és témák nem eredményezik a rendszer innovációját. Néhány, többé-kevésbé jól szervezett, de marginális radikális szélsőjobboldali szervezet felveti a politikai intézményrendszer megváltoztatását – Lelkiismeret '88 Csoport, Szabad Magyarorszáért Mozgalom,

Medgyessy Péter miniszterelnök háza előtt. A rendezvény célja az volt, hogy tiltakozzanak a magyar és a román kormányfő egy évvel korábbi találkozása miatt. Az első, 2004. november 24-i bejelentés szerinti tüntetést a rendőrség és a bíróság megtiltotta a közlekedési rend aránytalan sérelmére való hivatkozással, ezt követően azonban a szervezet 2003. november 28-án újabb három tüntetésre vonatkozó bejelentést tett, amelyeket a BRFK határozatokkal nem tiltott be. A rendőrség feloszlatta a tüntetést, 51 embert előállított, velük szemben rendezavarás szabálysértése miatt eljárásokat kezdeményezett. Kocsis Imrét, a Lelkiismeret '88 Csoport elnökét három napos őrizet után figyelmeztetésben részesítették és egyben gyűlekezési joggal való visszaélés miatt is szabálysértési eljárás alá vonták, a rendőrségi szakban nem jogerősen 80 ezer forint pénzbírsággal sújtották. A Fővárosi Bíróság 2005. december 9-i jogerős ítélete kimondta, hogy a 2003. november 28-án bejelentett, 2003 december 1. napján Budapesten, a XII. kerület BAH csomópont-Gesztenyészert-Jagelló út- Stromfeld Aurél út- Medgyessy ház útvonalra tervezett rendezvényt a BRFK jogellenesen oszlatta fel. A bíróság kötelezte a rendőrséget 125 ezer forint perköltség megfizetésére. Dr. Gaudi-Nagy Tamás: „Gesztenyészerti csaták két felvonásban: tét a gyűlekezési jog” *Jogi Fórum*, 2005. december 27. <http://www.jogiforum.hu/publikaciok/217>

Magyar Nemzeti Front, Magyarország Gondozott Kert Mozgalom –, ezek a követelések még a jobboldali szimpatizánsok körében sem váltanak ki számottevő támogatást. Viszont a politikai rendszeren belüli feszültségek, valamint a pártpolitikai elitek közötti mély, áthidalhatatlan szakadék egyértelműen kedvez ezen csoportok fennmaradásának.

23. táblázat A direkt politikai tiltakozások legfontosabb jellemzői

		1993	2003
1	Tiltakozó események száma	24 akció, az összes 1993-as tiltakozás 16 százaléka	98 akció, az összes 2003-as tiltakozás 29 százaléka
2	Tiltakozások időtartama	Egész éven át tartó tiltakozások	2003-ban folyamatosan
3	Tiltakozások helye, területi kiterjedtsége	A konkrét tiltakozástól függ, jórészt budapesti székhellyel	Budapesti székhelyű tiltakozások vagy a tiltakozás helye nem releváns
4	Tiltakozások típusa	Egyedi, elkülönült tiltakozások	Többnyire elkülönült, egymástól alapvetően független tiltakozások – kivétel az iraki háború elleni megmozdulások
5	Tiltakozások jogi státusa	A tiltakozások alapvetően jogszerűek, néhány esetben felmerült a jogszerűtlenség.	A tiltakozások döntően jogszerűek, de minden más tiltakozáshoz képest legmagasabb az illegális események aránya
6	Tiltakozások erőszak potenciálja	A tiltakozások túlnyomóan békések. Helyenkénti verbális erőszakkal, a rendőrség három alkalommal avatkozik be.	A tiltakozások döntően jogszerűek, de minden más tiltakozáshoz képest itt a legmagasabb az agresszív, illetve erőszakba hajló események aránya. A rendőrség 5 alkalommal avatkozik be.
7	Résztvevők száma	A konkrét tiltakozástól függ, többnyire néhány tucat, egy-két száz fő.	Többnyire legfeljebb 500 fő
8	Szervezők	Parlamenten kívüli pártok, társadalmi mozgalmak	Pártstátussal nem rendelkező politikai szervezetek, parlamenten kívüli pártok, társadalmi szervezetek, kis számban parlamenti pártok.
9	Tiltakozási repertoár	Leggyakoribb tiltakozási forma a tüntetés és a gyűlés bevett helyen, amit kiegészít nyílt levél vagy petíció	Döntően tüntetések, megemlékezések, valamint aláírásgyűjtések, nyílt levelek

10	Célok jellege	Explicit és implicit politikai jellegű, valamint más diffúz követelések	Explicit és implicit politikai, valamint explicit béke, részben gazdasági, és más diffúz
11	Tiltakozások címzettjei	A politikai alrendszer különböző aktorai, ellenzéki pártoktól kezdve a kormányig	Miniszterelnök, kormány, minisztériumok, parlament, társadalmi szervezetek
12	Tiltakozások eredményessége	A tiltakozások eredménytelenek	A tiltakozások eredményessége nem ítéltető meg
13	Pártok politikai befolyása	Manifeszt és latens egyaránt	Tetten érhető manifeszt módon: MIÉP, Jobbik, MP és részben Fidesz, MDF tiltakozásaiban, valamint latens módon a polgári körök és a pártok ifjúsági szervezetei részéről (pl. Fidelitas, IDF)
14	Eliteken belüli és közötti konfliktusok	A konkrét tiltakozástól függően jelenik meg az elitek közötti konfliktus, de a jobboldali, valamint a formálódó bal-liberális értelmiség konfliktusa tetten érhető.	Rendkívül erős a politikai eliteken belüli, közötti konfliktus
15	Politikai intézményrendszer reakciója	A kormányzat részéről kétféle reakció rögzíthető: informális inkluzivitás és exkluzivitás; A kormánytól jobbra álló parlamenti pártok hozzáállása a konkrét tiltakozástól függ. Az ellenzék részéről a konkrét tiltakozástól függ, széles skálán mozog, a leghatározottabb elutasítástól a formális befogadásig.	A kormányzat részéről részben elutasító, exkluzív, egyes konkrét, nem pártpolitikai ügyekben formálisan inkluzív. Az ellenzék egyes pártjai részéről a politikai jellegű témák esetén megértő vagy legalábbis neutrális.
16	Politikai intézményrendszer korrekciója	Az intézményrendszer korrekciója konkrét tiltakozástól függ, döntően nem történik változás.	Nem kerül sor korrekcióra
17	Politikai intézményrendszer innovációja	A kormányzat erősen szelektál a követelések közül, a szelekció a konkrét követeléstől függ	A politikai intézményrendszer nem emel be egyetlen issue-t sem
18	A tiltakozásokat involváló politikai keretfeltétel jellege	A kormány liberális és baloldal irányába ideológiaiilag zárt politikája, az elitek közötti mély konfliktus	A kormány ellenzék irányába zárt politikája, az elitek közötti mély konfliktus
19	Törésvonal	Kormány↔(bal, liberális, jobboldali) ellenzék, liberális↔konzervatív	Kormány↔ellenzék, valamint bal↔jobb

V. 3. 3. Agrárdemonstrációk

Az agrárdemonstrációkat a szakirodalom a hagyományos, régi, azaz osztályalapú tiltakozások közé sorolja, hiszen történeti hagyományokkal rendelkeznek, valamint jól körülhatárolható, viszonylag homogén társadalmi csoporthoz kötődnek. Az agráriumban gazdálkodók szervezeti fegyverként, tiltakozási eszközként képesek alkalmazni termelési eszközeiket. A XX. században elterjedt mezőgazdasági gépek és berendezések pedig fokozott potenciált adtak a gazdák kezébe, amelyek kivédése több esetben próbára tette a rendőrség felkészültségét. Nyugat-Európában, különösen Franciaországban és Belgiumban a gazdák tiltakozásai gyakran öltenek radikális, erőszakos jelleget.⁴¹¹ Az útblokkadokon, valamint az erőszakba torkolló tüntetéseken kívül gyakori a terményégetés, az import terményeket szállító járművek megtámadása, a szállított termékek, termények értéktelenné tétele vagy akár ennél is szélsőséesebb cselekmények alkalmazása.⁴¹²

A rendszerváltoztatás óta ez az a nemzetgazdasági ágazat, amelyben a pártpolitika – a felszínen változó mértékben, de a háttérben mindenképpen – lényeges szerepet tölt be, az ágazat kezelése, az ágazathoz való hozzáállás politikai szempontoktól függ. A legfontosabb problémák mindvégig a birtokszerkezet, a birtoknagyság; a gazdálkodáshoz szükséges eszközök tulajdonlása; a termelők tőkeszegénysége, eladósodottsága; a különböző támogatások, az értékesítés körüli bonyodalmak; összességében pedig a mezőgazdaság versenyképessége. A gazdákat, a kistermelőket, az őstermelőket, mint társadalmi nagycsoportot különösen a jobboldali politikai erők, míg a nagyüzemek utódait részben az MSZP integrálta.

V. 3. 3. 1. Agrárdemonstrációk 1993-ban

Antall József és az MDF részben ideológiai, részben az FKGP-vel kötött koalíciós egyezség folytán inkább a farmer-gazdaságokat állította agrár-politikájának

⁴¹¹ Az Európai Unió új agrárpolitikájának, agrárreformjának kidolgozása időszakában, 1999-2000-ben Brüsszelben rendszerezések voltak az összecsapások a rendőrség és a nyugat-európai gazdák képviselői között. A legnagyobb ilyen akcióra 1999 februárjában került sor, amikor az EU 15 államából érkezett 50 000 gazda tüntetése torkolt erőszakba. A belga rendőrség vízágyúkkal és könnygázt bevetve oszlatta fel a feldühödött tömeget.

⁴¹² Emlékeztos José Bov , a baloldali Paraszt sz vets g (CP) alapító tagjának, d l-franciaors gi juhteny sz t nek és társainak 1999-es akciója, akik Millau-ban szétverték a McDonald's egy megny t s előtt álló bef jezetlen épületét. Bed nt tt k a falakat, leszedt k a tet t, vezetékeket t pt k ki a f lb l, leakasztott k az ajtókat, ablakokat, és a romokat traktorjaikkal beszállították a helyi el lj r s g udvarára.

középpontjába, ezért a magán-, és a családi gazdaságok támogatását preferálta. Ilyen előzmények mellett az elsősorban szövetkezetek érdekeit artikuláló Mezőgazdasági Szövetkezők és Termelők Országos Szövetsége (MOSZ) fő követeléseai rövidtávon nem vezethettek konkrét sikerre. Sikerként könyvelhették viszont el, hogy más agrárszervezeteket is képesek voltak megszólítani, a társadalom figyelmét felhívták a mezőgazdaság problémáira, és szimpatizánsokat, támogatókat találtak a politikai aktorok között is.

Az év nagyszabású mintegy 20 000 fős agrárdemonstrációjára 1993. szeptember 14-én kerül sor a Kossuth téren. A több etapból álló tüntetésig csúcsosodó eseménysorozat 1993. május 25-én kezdődik. A MOSZ országos közgyűlésén megfogalmazták azokat a problémákat, követeléseket, amelyeket az agrárágazat jövője szempontjából fontosnak tartanak.⁴¹³ Júliusig a kormány érdemben nem reagált ezekre a felvetésekre, így vetődött fel a keményebb fellépés lehetősége. Az egyeztetésekbe a MOSZ mellett – különböző intenzitással – további nyolc agrárérdekképviselő is bekapcsolódott, többek között a Körösi Imre volt MDF-es képviselő által vezetett Magyar Agrárkamara, valamint a Gazdakörök Országos Szövetsége. A kormányzat az Agrárkoordinációs Fórum megosztására törekedett, ezért külön tárgyalta e három szervezet vezetőivel. Az alapkérdésben a Gazdaköröknek és a MOSZ-nak ugyanis alapvetően különbözött a véleménye. Az MDF-hez közel állónak titulált Gazdakörök az egyéni gazdálkodók támogatásában, a szövetkezeti vagyon felosztásában, a szövetkezetekből való kilépés megkönnyítésében volt érdekelt. Szintén a kormányzati taktika részének tekinthető, hogy Raskó György államtitkár alaptalanul bejelenti: a lényeges kérdésekben megállapodás született az agrártermelők és a kormányzat között. A szakértői szintű egyeztetések valóban hoznak bizonyos részeredményeket, azonban néhány alapvető kérdésben nem közeledtek az álláspontok.

Az első kormányzati ciklusban a rendőrség gyakorlata – ahogy erre utaltam – alapvetően megengedő jellegű volt a köztéri eseményekkel kapcsolatosan. Ennek ellenére BRFK bejelenti, hogy nem járul hozzá a MOSZ Kossuth térre tervezett tüntetéséhez, mert a 20 000 főre tervezett demonstráció „...jelentősen zavarná a képviselők bejutását a

⁴¹³ Ezek a követelések: a búza felvásárlási árának növelése, az aszálykárok csökkentése, valamint a szövetkezeti törvény módosításának felfüggesztése.

Parlamentbe és zavartalan távozásukat.”⁴¹⁴

A BRFK szokatlan joggyakorlata, illetve a tiltó határozat nyilvánosságra kerülése az aznapi végső tárgyalási forduló eredményét is befolyásolhatta, mert az 5+1-es követeléscsomagból csak egyben született kompromisszum. A tüntetéshez a 9 tárgyaló agrárszervezet közül a Gazdakörök Országos Szövetsége, valamint a Kertészek és Kertbarátok Országos Szövetségén kívül minden organizáció csatlakozik, úgyhogy az esemény 1989 óta a legnagyobb agrárdemonstrációvá növekedett. Feltehetően ez is hozzájárult ahhoz, hogy az Ekrem Kemal György vezette '56-os Szövetség Borsod megyei és pápai szervezete ellentiltakozást jelentett be a „régí rendszer vörös huszárjainak” megmozdulása ellen, amit a rendőrség betiltott és a bíróság is helyt adott a tiltásnak. A tüntetés teljesen békésen zajlott, amit elősegített az is, hogy az organizátorok megváltoztatták a tervezett, Hősök tere – Andrásy út – Kossuth tér útvonalat, és a tömeget közvetlenül a Kossuth tér közelében található rakpartra szállították.

A kormánypárti reakciók – Bogárdi Zoltán (MDF), Vincze Kálmán (Kisgazda 36-ok), Csépe Béla (KDNP) – exkluzívak, a beinduló választási kampánnyal hozzák összefüggésbe a demonstrációt. Az ellenzéki pártok – különösen az SZDSZ – egyértelműen támogatják a követeléseket.⁴¹⁵

A kormány álláspontját előzetesen, még a demonstrációt megelőzően Antall József miniszterelnök, majd a tüntetést követően Szabó János földművelésügyi miniszter és Medgyasszay László politikai államtitkár fejt ki. A fő követeléseket tekintve a politikusok álláspontja exkluzív, bár – általában – bizonyos megértést is tanúsítanak az ügy iránt.⁴¹⁶ Az elutasító jelleg elsősorban az ügy politikai hátterének szól.⁴¹⁷ Az

⁴¹⁴ „A BRFK közleménye” *Népszabadság*, 1993. szeptember 2. 4. o. Szeptember 6-án a Pesti Központi Kerületi Bíróság hatályon kívül helyezte a BRFK döntését. A bíróság szerint a rendőrség tévedett annak megítélésében, hogy a tüntetés megzavarja a népképviselői szerv munkáját. „Nem tilos a tervezett MOSZ-tüntetés” *Népszabadság*, 1993. július 7.

⁴¹⁵ A Szabaddemokraták Szövetsége külön közleményt küldött Nagy Tamásnak, az Agrárszövetség elnökének, a MOSZ alelnökének, akivel egyébként egy lehetséges liberális választási szövetség megalkotása kapcsán is tárgyaltak. A párt képviselői a parlamentben a követelések jogossága mellett érveltek.

⁴¹⁶ Antall József szerint „...a mezőgazdaság súlyának hangsúlyozása és az agrárlakosság követeléseinek előtérbe helyezése alapjaiban tisztességes és nem kormányellenes”. „Sátáni összeesküvés” *Magyar Hírlap*, 1993. szeptember 14. 8. o.

⁴¹⁷ „Trauma van a régi vezetőkben, mert harminc évig azt magyarázták nekik, hogy a közös gazdaság az Isten. És most úgy érzik, partvonalra kerültek. ... hosszú távon sajnos ezüstérmeseknek kell lenniük, mert... a farmgazdaságok le fogják körözni őket” – mondta Szabó János agrárminiszter. „Szabó János:

agrárdemonstráció tehát a kormányzati oldal részéről egy kritikus pontot követően ugyanúgy politikai ügyként kezelt, mint akár a médiaháború. A kormányzati politikában így csak kisebb módosulások, engedmények lehetségesek, fundamentális változtatás nem történik. Az agrártársadalom politikai fontosságát és az ügy jelentőségét ugyanakkor kétségtelenül bizonyítja, hogy a Magyar Nemzet feltűnően kis terjedelemben számol be a tüntetésről, valamint az, hogy Antall József is fontosnak tartja kifejezni véleményét, aki betegsége, és az MDF-en belül zajló hatalmi harcok okán 1993 őszén más szakpolitikai ügyekben nem szólal meg.

V. 3. 3. 2. Agrárdemonstrációk 2003-ban

2003 folyamán 22 agrártiltakozó esemény zajlott Magyarországon, ami az összes tiltakozás 7 százaléka. Az agrártiltakozások tematikailag két elkülöníthető szinten mozogtak az év folyamán, egyrészt mezőgazdasági szakkérdések, így egyes termékek felvásárlási ára, fagykárok kompenzációjának alakítása, másrészt pedig kormányzat általános agrárpolitikája változtatásának kikényszerítése érdekében. A tiltakozások ciklikus jellegűek, és négy szakaszra bonthatóak:

24. táblázat Az agrártiltakozások szakaszai

	szakaszok			
	„forró tavasz” januártól – májusig (7 eset)	„a kormány a hibás” júniustól – augusztusig (6 eset)	„októberi össztűz” (4 eset októberben)	„önálló decemberi próbálkozások” (5 eset decemberben)
szervezők	helyi agrár érdekképviseltek, Magosz, jobboldali pártok	politikai pártok és szervezetek	helyi agrár érdekképviseltek, Magosz és jobboldali pártok	különböző agrár érdekképviseltek, Magosz és parlamenten kívüli kis jobboldali pártok
cél	felvásárlási ár növelése, fagykárok enyhítése, sertésválság enyhítése	aszálykárok enyhítése, tiltakozás a kormány agrárpolitikájával szemben	felvásárlási ár növelése (alma), aszálykárok enyhítése	diffúz, általában az agrárpolitika ellen, sertésválság miatt, libatenyésztek érdekében
tiltakozási repertoár	tüntetések, felpályás útlezárás	tüntetés, felpályás útlezárás	felpályás útlezárás	felpályás útlezárás, tüntetés
csúcspont	május 14. (17 megyére kiterjedő felpályás útlezárás)	nincs	október 15. felpályás útlezárás Békés megyében	nincs
tiltakozás típusa	kezdetben önálló tiltakozások, majd tiltakozások sorozata	önálló, egyéni tiltakozások	egymáshoz kapcsolódó tiltakozások láncolata	önálló, egyéni tiltakozások
címzett	kormány, FVM és megyei hivatalai	kormány	kormány, FVM és megyei hivatalai	kormány, FVM és megyei hivatalai

A protest cselekmények 1993-hoz képest emelkedést mutatnak, a tematizáció tekintetében azonban kisebb a változás. A mezőgazdaságban dolgozók problémáik megoldását szinte kizárólag a kormánytól, illetve a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztériumtól várják. A szereplők azonban cserélődtek. 10 évvel korábban a nagyüzemi gazdálkodók és a hozzájuk kapcsolódó gazdák próbálták érdekeiket érvényesíteni, 2003-ban a magyar agrárium leghangosabb és legnagyobb tiltakozási potenciállal rendelkező szereplőivé az önálló gazdák, családi gazdálkodók, kistermelők léptek elő.

Az Orbán-kormány nem titkolt ideológiai és szavazatmaximalizálási szándékkal pozitívan diszkriminálta a családi gazdálkodókat a szövetkezetekkel és a gazdasági

társaságokkal szemben.⁴¹⁸ A 2002-es MSZP győzelem után a parlamenti ellenzék retorikája változatlan érvkészletet használt, mely szerint a baloldali agrárkormányzat nem a családi gazdák, gazdálkodók, hanem a nagyüzemek pártján áll.⁴¹⁹ Különösen kifogásolta a kormány és az Európai Unió közötti csatlakozási szerződés mezőgazdaságra vonatkozó fejezetét,⁴²⁰ illetve a kormány koppenhágai tárgyalási pozícióját.⁴²¹

Jelentős a mezőgazdaság számára a 2003-as esztendő abból a szempontból is, hogy ebben az évben volt utoljára lehetőség arra, hogy a gazdák a magyar kormány prioritásai alapján kapjanak állami támogatásokat. Az Európai Unióba való belépést követően a támogatások szigorú rend szerint, csak egyes ágazatoknak járnak, ezért a 2003-as agrárköltségvetésnek kulcsjelentőséget tulajdonítottak a politikai pártok. A kormány 219 milliárd forintot tervezett, amely a különböző módosítások és évközi átcsoportosítások révén meghaladta a 230 milliárd forintot. 2002-ben ez az összeg a zárszámadási módosítással megközelítette a 260 milliárd forintot, vagyis 2003-ban nominál értéken

⁴¹⁸ A Századvég által a 2002-es választások első fordulójára készített adatfelvétel azt mutatta, hogy a kormány jól taktikázott, nem a gazdálkodók szavazatain múlott a választási vereség. A pre-election survey adatai szerint a gazdálkodók 37 százaléka a Fidesz-MPP-re kívánt szavazni, az FKGP támogatottsága ebben a társadalmi csoportban 4 százalék volt, ezzel szemben az MSZP támogatottsága mindössze 14 százalékon állt. A támogatottsági adatok a teljes sokaságot figyelembe véve a Fidesz esetében 29, az FKGP-nál 1, az MSZP-nél pedig 24 százalékot mutattak. Az adatfile eredményei alapján egyetlen más foglalkozási csoportnál és egyetlen párt mellett sem lehetett ennyire markáns elköteleződést rögzíteni. Forrás: Századvég. A kutatás személyes megkérdezésen alapuló kérdőíves felvétel a 2002-es választást megelőző három napban. Mintanagyság 14 100 fő.

2003-ban a Fidesz megőrizte támogatottságának fölényét ebben a társadalmi szegmensben. Az év egészét, különösen az első félévet tekintve a Magyar Szocialista Párt vezette a preferencia-listát, de a gazdálkodók között minden hónapban legalább 10 százalékpontos Fidesz vezetést mért a kutatás. Az év egészét tekintve az arány 31:21 a legnagyobb ellenzéki párt javára. Forrás: Századvég. A kutatás személyes megkérdezésen alapuló havi kérdőíves omnibusz-felvétel. Mintanagyság havonta 1000 fő.

⁴¹⁹ Lásd pl. Font Sándor (MDF): „Miért csak a mezőgazdasági tőkes nagyüzemekben gondolkodik a hatalmon lévő baloldal?” 53. ülésnap (2003.03.03.), 117. felszólalás (azonnali kérdés), valamint Glattfelder Béla (Fidesz-MPP) és Járvas István (Fidesz-MPP) felszólalásait a 2003-as költségvetés, és a Nemzeti Földalapról szóló 2001. évi CXVI. törvény módosítása kapcsán zajló viták során.

[http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=37&p_ulin=53&p_felsz=117&p_szo_veg=%20gazdák%20and%20támogatás%20or%20gazdálkodók%20\)&p_felszig=117](http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=37&p_ulin=53&p_felsz=117&p_szo_veg=%20gazdák%20and%20támogatás%20or%20gazdálkodók%20)&p_felszig=117)

⁴²⁰ Az EU-hoz történő csatlakozás mezőgazdasági fejezetéről *Mezőgazdaságunk a koppenhágai csatlakozás után* címmel külön vitanapot tartottak az Országgyűlésben az MDF kezdeményezésére. A vitanap időpontja: 2003.04.15. lásd: Kéri László, Szabó Andrea (szerk.): *Elszalasztott esélyek. Parlamenti vitanapok 1991-2005* Budapest, MTA PTI, 2005.

⁴²¹ Glattfelder Béla szerint „... a polgári kormány által elvárt százszázalékos, első évben elnyerendő közvetlen kifizetés helyett beérjük azzal, ha ezt majd csak a csatlakozást követő harmadik évben kapjuk meg – ez a magyar gazdálkodók számára versenyhátrányt jelent, és másodrendű polgárokká fokozza le őket az EU-ban. Ez a rossz tárgyalási pozíció az EU előtt olyan kapukat nyitott ki, ami most már azt eredményezi, hogy tízéves átmeneti időről beszélt az Európai Unió kibővítési biztosa ...” Glattfelder Béla napirend előtti felszólalása *Országgyűlési Napló* 16. ülésnap (2002.07.16.), 12. felszólalás [http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=37&p_ulin=16&p_felsz=12&p_szo_veg=%20gazdák%20and%20támogatás%20or%20gazdálkodók%20\)&p_felszig=12](http://www.parlament.hu/internet/plsql/ogy_naplo.naplo_fadat?p_ckl=37&p_ulin=16&p_felsz=12&p_szo_veg=%20gazdák%20and%20támogatás%20or%20gazdálkodók%20)&p_felszig=12)

csökkent a mezőgazdaság költségvetési támogatása. Mindezeket tetézte, hogy a 2003-as esztendő – hasonlóan az előző évhez – a tél folyamán hideg, sőt rendkívül hideg,⁴²² tavasszal és nyáron pedig száraz, aszályos és évszázados melegrekordokat döntő volt.

A mezőgazdasággal kapcsolatos harmadik probléma nemzetközi szinten jelentkezik. A 2000-es években világméretű túltermelési válság bontakozott ki az agrártermékek körében, különösen a gabonafélék, más haszonnövények, és ezzel összefüggésben egyes haszonállatok, így a sertés tenyésztésében. E három tényező a magyar gazdák jelentős tiltakozási aktivitásához vezetett 2003 folyamán.⁴²³

A 2003-ban lezajlott 22 agrárdemonstráció organizátorainak összetétele arra utal, hogy a tiltakozások többsége valamelyik jobboldali párt (Fidesz–MPP, Jobbik, FKGP, Magyar Vidék Pártja [MVP], MDF, Magyar Kisgazda Polgári Párt [MKPP]) vagy szervezet manifeszt vagy latens támogatásával szerveződik. A követelések többsége, még ha konkrét agrárgazdasági követeléssel is állnak elő a demonstrálók, politikai színezetet kap. A szervezők között hangsúlyosan jelennek meg a Fideszhez kötődő lokális csoportok: a polgári körök, a helyi gazdatagozatok, és az országosan a Fidesztől akkor még független, de ahhoz később, a 2006-os választáson már szövetségesként csatlakozó Magyar Gazdakörök és Gazdaszövetkezetek Országos Szövetsége (Magosz). Ezért a parlamenti és a parlamenten kívüli ellenzék részéről a tiltakozásokkal szembeni magatartás formálisan is inkluzív, vagyis a maguk eszközeivel, többek között a parlamenti munkában vagy a politikai közbeszéd formálásával, támogatják a gazdatársadalom követeléseit.

⁴²² 2003. január és február folyamán 8 olyan nap volt, amikor a hőmérséklet éjszaka mínusz 20 foknál is hidegebb volt, így egyes területeken – főleg az Alföldön – a szőlő és a gyümölcsös 80-100 százalékos fagykárt szenvedett.

⁴²³ Érdemes megjegyezni, hogy nem kizárólag Magyarországon zajlottak a 2003 év folyamán gazdademonstrációk az értékesítési problémák és a rendkívüli időjárás miatt. Lengyelországban például sok ezer mezőgazdasági termelő zárta le két napon keresztül az ország több főútját. A sertéshús- és tejártámogatásra szánt összegek növelését követelő tiltakozók két helyen összecsaptak a rendőrökkel, akik vízágyúkkal és gumibotokkal oszlatták szét az engedély nélkül tartott megmozdulás résztvevőit. A blokádot Andrzej Lepper, a 460 fős lengyel parlamentben 53 képviselővel rendelkező nacionalista, jobboldali Önvédelem párt vezetője szervezte. Forrás: „Lengyel útblokádot” *HVG* 2003/06. szám, 2003.02.08. 13-14. o.

25. táblázat Az agrártiltakozások szervezői, 2003

szervező*	gyakoriság	az agrártiltakozások százalékában
pártoktól független szervezetek, magánszemély akciói	8	36
Magosz	5	23
FKGP	4	18
MKPP	3	14
Fidesz gazdatagozat	1	4
IDF	1	4
Jobbik	1	4
MVP	1	4
polgári körök	2	9

*egy tiltakozást több szervező is szervezhat.

Az Orbán-kormány idején kitüntetett szerepet játszó Magosz⁴²⁴ már 2002-ben megkezdte a kormány agrárpolitikájával szembeni tiltakozásait. 2002. július 15-én 14 megyében, 27 helyszínen felpályás útlezárásokkal tiltakoztak a szervezethez kapcsolódó gazdák a földtörvény módosítása ellen. 2003-ig a rendszerváltást követő legszélesebb gazdamegmozdulás mégis 2003. május 14-én zajlott a sertésenyésztés válságos helyzete miatt. A Magyar Nemzet szerint 17, a Magyar Hírlap és a Népszabadság szerint 12 megyében több ezer munkagép felvonulásával tartottak felpályás útlezárást. A kormány politikáinak ítéli az akciót, amelyet 1993-as nagy agrártiltakozáshoz hasonlóan hosszas egyeztetés előzi meg. Az agrárkormányzat a Magoszon kívül minden más ágazati szereplővel megegyezik, a Magosz azonban a garanciák hiánya miatt kitart céljai, a felvásárlási árak növelése mellett. A Magosz és tagszervezetei, valamint a hozzá kapcsolódó más szervezetek szakágazati és általános politikai követeléseket nyomatékosító tiltakozásai négy szakaszból álló mini tiltakozási hullámként is felfogható.⁴²⁵

Az agrártiltakozások 2003 folyamán erőszakmentesek és törvényesek, ugyanakkor indulattal és feszültséggel terheltek. A gazdák elkeseredettségét és elszántságát támasztja alá a tiltakozási repertoár, amely konvencionális meggyőző jellegű formákból, így tüntetésekből és leginkább nemkonvencionális konfrontatív formákból, felpályás

⁴²⁴ Pregnánsan jelzi ezt, hogy a MAGOSZ írásbeli ajánlására volt szükség a családi gazdálkodók kedvezményes állami forráshoz jutásához.

⁴²⁵ A Magyar Kiszgazda és Polgári Párt által szervezett események például bizonyíthatóan kötődnek a Magoszhoz is, mert az MKPP békés megyei elnöke a Magosz helyi vezetőségének tagja is.

útlezárásokból tevődik össze.

A kormányzat részéről az agrármegmozdulásokkal szemben a „kettős cél taktikája” rögzíthető. Azokkal a követelésekkel szemben, amelyek inkább politikai jellegűek, vagyis általában a kormány agárpolitikáját támadják formálisan exkluzív, azokat pártpolitikai logika alapján mereven elutasítja. **Szakkérdésekben, egyes konkrét problémák megoldásában viszont kompromisszumkészebb politikát folytat.** A Magosz követeléseinek megfelelően nagyszabású aszálykár mentesítő csomagot hirdet, beavatkozik – bár a Magosz megítélése szerint nem elég hatékonyan – a sertéspiacon, és a tejtermékpiacon is.

Az Antall-kormányhoz hasonlóan az agrárium ügyeit jórészt politikai kérdésként fogja fel, így bizalmatlan az ágazat egyes szervezeteivel, különösen a Magosszal szemben. Hasonlóan az első szabadon választott kabinet taktikájához, a Németh Imre vezette szaktárca folyamatosan **egyeztet az agráriumot képviselő organizációkkal, de azok között valójában szelektál és megosztásukra törekszik.**⁴²⁶ Így a Mezőgazdasági Szövetkezők és Termelők Országos Szövetsége (MOSZ) a Magyar Agrárkamara vagy a Magyar Parasztszövetség (MP) követeléseit a tárca formális inkluzivitással kezeli, egyes igényeket – pl. földhasználat, földbérlet, földtulajdon – ágazati politikájába emeli be új issue-ként. **Az agrártiltakozások e tekintetben tehát az agrárelíttek és részben a politikai elittek közötti konfliktusként is felfoghatók.**

26. táblázat Az agrárdemonstráció legfontosabb jellemzői

		1993	2003
1	Tiltakozó események száma	Három egymásra épülő akció	22 akció, az összes 2003-as tiltakozás 6 százaléka
2	Tiltakozások időtartama	A fő akció két órás, amit két hónapos egyeztetés előz meg	2003-ban ciklikus jelleggel 4 szakaszban
3	Tiltakozások helye, területi kiterjedtsége	Országos, budapesti központtal	Egy országos kiterjedtségű tiltakozás. E mellett elsősorban vidéki színhelyű tiltakozások jelennek meg. Kitéüntetett helyszínek Békés, Bács-Kiskun, Szabolcs-Szatmár-Bereg, illetve a tüntetések esetében Budapest

⁴²⁶ Ennek egyik eklatáns bizonyítéka, hogy az Országgyűlés mezőgazdasági bizottsága a kormánypárti képviselők többségi szavazatával kihagyta a Nemzeti Földalapkezelő Szervezet felügyeletét ellátó ellenőrző bizottságból a Magoszt, beemelte viszont a MOSZ-t, a MP-t és az Agrárkamarát.

4	Tiltakozások típusa	Tiltakozások sorozata	Az egyes szakaszokon belül keverednek az elkülönült és egymáshoz kapcsolódó tiltakozások
5	Tiltakozások jogi státusa	A tiltakozások jogszerűek	A tiltakozások jogszerűek
6	Tiltakozások erőszak potenciálja	A tiltakozások békések	A tiltakozások békésen, de indulattal terhelten, rendőri beavatkozás nélkül zajlanak
7	Résztevők száma	A tüntetésen a résztvevők száma 25 000 – 30 000 fő	Az országos gazdaszervezetek, leginkább a több ezer fő, míg a többi alkalommal néhány száz fő
8	Szervezők	MOSZ	Gazdaszervezetek, leginkább a Magosz, illetve jobboldali pártok, szervezetek (FKGP, Jobbik, MKPP, MVP) és polgári körök
9	Tiltakozási repertoár	Nyílt levél, rölpap terjesztése, tüntetés, petíció átadása	Félpályás útlezárások, tüntetések
10	Célok jellege	Explicit: részben gazdasági, részben politikai	Explicit agrárügyi, gazdasági, részben politikai
11	Tiltakozások címzettjei	Pénzügyi és agrárkormányzat	Kormány, FVM, más állami szervek, menedzsment
12	Tiltakozások eredményessége	A tiltakozás csak kis részben eredményes	A tiltakozások részben eredményesek
13	Pártok politikai befolyása	A pártok befolyása latens módon érhető tetten	Manifeszt (Jobbik, FKGP, MKPP, MVP, Fidesz), latens (polgári körök, Magosz)
14	Eliteken belüli és közötti konfliktusok	Részben érzékelhetők a gazdasági és a politikai eliteken belüli és elitek közötti konfliktusok	A politikai és a gazdasági eliteken belüli és közötti konfliktusok is megjelennek
15	Politikai intézményrendszer reakciója	A kormányzat és a kormánypártok részéről alapvetően exkluzív; az ellenzék részéről támogató.	A kormányzat részéről a konkrét szakkövetelések esetén informálisan és formálisan befogadó, a politikai jellegű kérdéseknél exkluzív. Az ellenzék részéről megértő, támogató.
16	Politikai intézményrendszer korrekciója	Fundamentális korrekcióra nem kerül sor	Fundamentális korrekcióra nem kerül sor
17	Politikai intézményrendszer innovációja	Nem érzékelhető	A politikai intézményrendszer nem emel be egyetlen issue-t sem
18	A tiltakozásokat involváló politikai keretfeltétel jellege	Elitek közötti ellentét, a kormány exkluzív politikája, az ágazat helyzetének tisztázatlansága	Elitek közötti mély ellentét, az ágazat politikai kezelése
19	Törésvonal	Liberális↔konzervatív, kormány↔ellenzék,	Bal↔jobb, kormány↔ellenzék,

V. 3. 4. A közsféra munkavállalóinak tiltakozásai

Az állam- és közigazgatásban, az oktatásban, az egészségügyben, a kultúrában, a rendvédelemben alkalmazottak tiltakozásai egy fontos nemzetgazdasági ágazat, többszáz ezer állampolgár véleményét, törekvéseit fejezhetik ki. Az életszínvonalban és a foglalkoztatottságban jelentkező nehézségek megjelennek a közsféra tiltakozásaiban, amelyekbe ugyanakkor politikai szempontok is szövődnek. A közalkalmazottakat és köztisztviselőket reprezentáló szakszervezetek akció azért kerülnek a politikai tiltakozások közé, mert e szegmens munkavállalói között relative a legnagyobb⁴²⁷ a szakszervezet szervezettség, több ezren képesek az egységes fellépésre, és a közszolgáltatások kiesése a társadalom döntő részének okoz problémákat a mindennapi életvitelbe. A közjavakat és a közszolgáltatásokat valamennyi állampolgár igénybe veszi életének minden szakaszában. Ezek biztosítása és működtetése pedig egy viszonylag homogén munkavállalói réteg, a köztisztviselők és közalkalmazottak kezében van. A közsférában foglalkoztatottak tiltakozásai, megmozdulásai túlmutatnak önmagukon, különleges társadalmi jelentőséggel bírnak, és ezért általában ezekre a politikai pártok is hatást gyakorolnak vagy igyekeznek hatást gyakorolni.

V. 3. 4. 1. Közsféra munkavállalóinak tiltakozásai 1993

Az oktatás és az egészségügy a rendszerváltoztatás egyik vesztes nemzetgazdasági

⁴²⁷ A 2003-as adatok alapján, Magyarországon a szakszervezeti tagság aránya kb. 11 százalék. Az alacsony szervezettségű országok közé tartozik Franciaország, Spanyolország, Görögország, illetve az új tagállamok jelentős része, köztük Magyarország is. A legmagasabb a munkavállalók szakszervezeti szervezettsége az északi országokban; Svédországban, ahol a felnőtt lakosság több mint fele szakszervezeti tag, Finnországban 48% és Dániában 47%.

Becsült adatok alapján 10 év alatt, azaz 1993 és 2003 között a szakszervezeti tagság számában és arányában jelentős, tendenciaszerű változások nem voltak Magyarországon. Míg 2003-ban a szakszervezeti tagok aránya valamivel 1 000 000 fő alatt, 1993-ban – feltehetően – valamivel 1 000 000 fő felett alakult. Forrás: „The social partners as membership organisations: an overview of forms and trends in the member states” In: *Industrial relations in Europe 2006*, 1. fejezet, 1.2., Magyarországon a közsférán belül a becsült tagság aránya 27 százalék. „The social partners as membership organisations: an overview of forms and trends in the member states” In: *Industrial relations in Europe 2006*, 1. fejezet, 1.3. <http://acc.wageindicator.org/berbarometer/main/cikkgyujtemeny/statisztikak/vegyesstatisztikak2#szakszervezetek>, valamint Gergely Pál (szerk.): „Szakszervezeti tagság Európában” Humánpolitikai Szemle 2003. <http://mathom.dura.hu/mszeib/tanulmanyok/tagsag.htm>

Az European Social Survey (2002) empirikus szociológiai vizsgálata összecseng a hivatalosnak tekinthető statisztikai adatokkal. A nemzetközi kutatás adatai szerint a szakszervezetek befolyásképességének percepciója egész Európában viszonylag alacsony, egy 0–10-ig terjedő skálán nem éri el az ötös átlagot (4,8). Még az átlagos értéknél is jóval rosszabb a percepció azonban Közép-Kelet-Európában (így Magyarországon), valamint a német újraegyesítés fokozott terheit cipelő Németországban és Ausztriában. Ez azért is érdekes, mert e két országban hagyományosan erős a tripartid struktúra. Szabó Andrea, Laki László: „Részvétel a társadalom ’önkéntes’ szervezetei életében” In: Füstös László, Guba László (szerk.): *Társadalmi Regiszter, 2002 European Social Survey II. kötet* Budapest, MTA PTI – MTA Szociológiai Kutatóintézet, 2004.

ágazata, mert a magas infláció az alacsony teljesítmény és az ezzel párhuzamosan magas államháztartási hiány következtében jövedelmük a legalacsonyabbak közé tartozott,⁴²⁸ ráadásul kitüntetett, védett státusok is veszélybe került a rendszerváltoztatást követően. A közalkalmazottak jogállásáról szóló 1992. évi XXXIII. törvény komoly előrelépést jelentett, mert biztosította a határozatlan idejű jogviszonyt, a közalkalmazotti státus megszüntetésének szigorú – és a munkavállalók számára előnyös – feltételeit, és új előmeneteli rendszert, ehhez kapcsolódó bértábla bevezetését irányozta elő 1994. január 1-jével. A törvény rögzítette a 13. havi járandóság kifizetését, és a törvény vitájában opcióként szóba került, hogy az 1992. július elseje előtt megszerzett mindenféle jogviszonyban eltöltött idő számítson bele a nyugdíj kiszámításához szükséges munkaviszonyba.

1993-ban többféle követeléssel áll elő a közalkalmazotti szféra. Január elején kiderült, hogy az ígéretek ellenére több iskolában és egészségügyi intézményben nem fizették ki a 13. havi fizetést. Részen ezzel összefüggésben január 8-án a Pedagógusok Szakszervezete bejelentette, hogy aláírásgyűjtő akciót kezdenek két kérdésben. Egyrészt kezdeményezik a közalkalmazotti törvény kiterjesztését valamennyi közoktatási, nevelési feladatot ellátó intézményre, másrészt pedig a jogviszony körüli kérdés tisztázását sürgetik. Bérkövetelésekkel lépnek fel a polgári védelem, a földhivatalok munkatársai, a Hivatásos Katonák Érdekvédelmi Szövetsége, valamint a Hivatásos Határőrök és Határőrségi Dolgozók Szakszervezetei is.

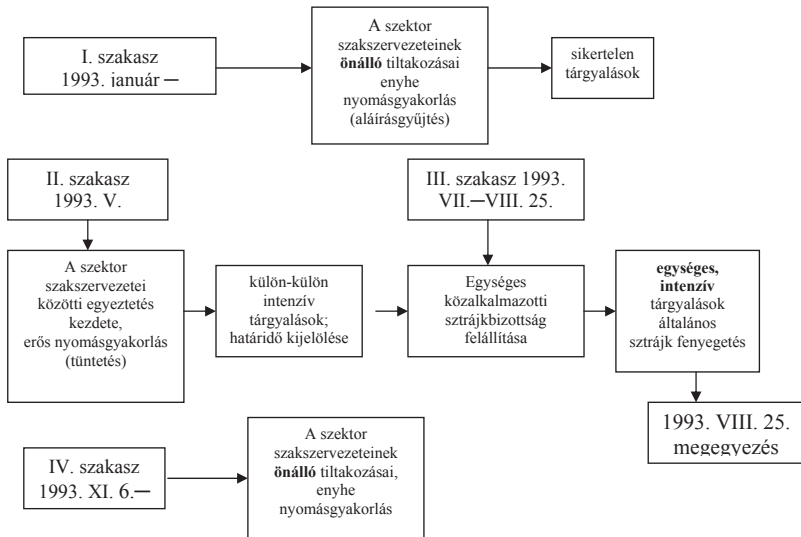
1993. május 17-én Szabó Iván pénzügyminiszter új irányt ad a tiltakozásoknak. A parlamentben bejelentette, hogy a kormány pénzügyi okok miatt a Nemzetközi Valutaalappal, a Világbankkal, az EBRD-vel folytatott tárgyalások után úgy döntött, hogy 1995. január elsejére kívánja halasztani a bértábla bevezetését.⁴²⁹ Ezután kezd megváltozni a felhasznált eszközök nyomásgyakorló jellege és nő meg a tiltakozások intenzitása. A különböző közalkalmazotti szakszervezetek között megindul az egyeztetés,

⁴²⁸ Az egészségügyben dolgozók átlagbére 15 200, míg a pedagógusok átlagfizetése 22 000 forint volt 1993. január elsején.

⁴²⁹ „Ezek között valóban az egyik legfájdalmasabb, hogy úgy ítéljük meg: a központi költségvetés nem nyújt lehetőséget arra, hogy 1994. január 1-jével az itt vállalt kötelezettséget a Parlament a közalkalmazotti törvény vonatkozásában fenntartsa. Szükségesnek látszik ennek a mintegy 45 milliárd forint konzekvenciájú törvénynek egy évvel való halasztása. Egyidejűleg azonban tisztelettel jelentem az Országgyűlésnek, hogy olyan törvényjavaslatot fogok az Országgyűlés elé terjeszteni, amely ebben a kérdésben bizonyos mozgásteret ad a probléma megoldására.”
<http://www.parlament.hu/naplo34/296/2960002.html>

de a minisztériumokkal külön-külön folyik a tárgyalás.

47. ábra A közalkalmazotti tiltakozások folyamatábrája

A téma szempontjából a közalkalmazotti tiltakozásoknak két fontos momentuma érhető tetten. **Egyrészt nem javítja a szakszervezetek pozícióját az Antall-kormány szakszervezetekkel szembeni alapvetően bizalmatlan magatartása.** A szakszervezeteket, különösen a legnagyobb befolyással rendelkező MSZOSZ-t a kormány az előző rendszer maradványának, a baloldal szatellit szervezetének tartja. Így a kormány taktikájában akkor következik be változás, akkor indul el a részleges megegyezőzés irányába, amikor a különböző szakmai szakszervezetek közötti összefogás megtörténik, részüktől összehangolt, erős nyomásgyakorlás és fellépés következik be. Önmagában a tiltakozási repertoár jellege, az egészségügyi szakszervezetek nyílt levele, a pedagógusok szakszervezetei által begyűjtött több ezer aláírás, szintén a pedagógus szakszervezetek által szervezett tízezres tüntetés Budapest utcáin nem formálja, nem befolyásolja a pénzügyi, egészségügyi és oktatási kormányzat elképzeléseit. **Az általános sztrájk-fenyegetés a hatásosabb eszköz:** az együttesen fellépő szakszervezetek általános sztrájkja ugyanis komoly problémát jelenthetne a választásokra készülő kormány számára. Ilyen típusú megmozdulásra a gazdasági átalakulás legtöbb áldozattal járó időszakában, 1990-1991-ben sem került sor.

Fontos, hogy **a kormányzat fiskális logikáját felül tudja írni a belpolitikai, támogatottsági mutatókon orientálódó politika**. Különösen igaz ez akkor, ha egy adott időszakra torlódik fel a közalkalmazotti követelés, a mezőgazdasági termelők igénye, az ún. kofa-ügy, és a MALÉV-dolgozói körében is elkezdődik egy tiltakozó akció. Egy több szektorra, esetleg az egész nemzetgazdaságra kiterjedő tiltakozási hullám kialakulásának veszélyét, amely a médiaháború révén összekapcsolódhatna politikai követelésekkel, a kormányzat viszonylag gyors kompromisszum-kötésekkel igyekszik megakadályozni. Az **Antall-kormány a politikai követelésekkel szembeni teljes elzárkózását árnyalja tehát a bérkövetelésekkel szembeni – pénzügy-politikai szempontból egyébként kockázatos – szelektív inkluzivitása**.

A megegyezést egyébként elősegíthette az is, hogy összességében az 1993-as közalkalmazotti tiltakozások politikai színezete csak áttételesen jelentkezik. A közalkalmazotti megmozdulásokat a kormányon nem köti egyértelműen a liberális, baloldali elitiscsoporthoz. Annak ellenére sem, hogy sajtópolemiát vált ki Pokorni Zoltán a Pedagógusok Demokratikus Szakszervezete ügyvivőjének bejelentése, miszerint a Fidesz színeiben indul az 1994. évi választásokon. A SZDSZ-szel szimpatizáló LIGA Szakszervezetek Egészségügyi platformja csatlakozik az Egységes Közalkalmazotti Sztrájkbizottsághoz. Az MSZOSZ pedig nyíltan közeledik az év folyamán egyre erősödő MSZP felé.

V. 3. 4. 2. Közsféra munkavállalóinak tiltakozásai 2003

2003-ban 30 közalkalmazotti tiltakozás zajlott, ami az összes esemény 9 százalékát jelenti. 1993-hoz képest némileg növekedett az állami szférában lezajlott protest akciók aránya. Nemcsak mennyiségi, de tematikai változás is rögzíthető. Az akciók ugyanis egyértelműen két részre oszthatók: hagyományos bér- és munkajogi, általános szakszervezeti, valamint politikai jellegűre. A hagyományos bér- és munkajogi, általános szakszervezeti, tiltakozások teljes mértékben szervezettek, teljesen békésen, jogszerűen zajlanak. A politikai követeléseket is megfogalmazó akciók is szervezettek, a tüntetések indulati túlfűtöttsége azonban kisebb atrocitást involvál.

A közalkalmazotti tiltakozások 1993-hoz hasonlóan a pedagógusokat, az egészségügyi

dolgozókat, a rendőröket és rendvédelmi dolgozókat, és a honvédelmi alkalmazottakat érintették. Az állami, önkormányzati szféra alkalmazottai körében 2001 és 2002 folyamán nagyarányú bérfejlesztés történt. Az Orbán-kormány köztisztviselői illetményalap emelést hajtott végre, majd a Medgyessy-kabinet első intézkedései között 50 százalékkal megemeli a közalkalmazottak illetményalapját.⁴³⁰ A munkabéke mégsem válik tartóssá, mert a 2003-as költségvetésben már nincs fedezet a reálbér növelésére. Már márciusban tiltakozó nagygyűlést hirdet a Magyar Közalkalmazottak és Köztisztviselők Szakszervezete a köztisztviselői illetményalap befagyasztása miatt. Szintén bérköveteléssel lépnek fel a belügyi dolgozók, a honvédség alkalmazottjai és a pedagógusok is.

2003-ban a költségvetési problémák, a folyó fizetési mérleg hiányának drámai növekedése, a külső eladósodottság emelkedése, és mindezek eredőjeként a 2003. november végi, december eleji forintválság együttesen a közszféra helyzetének további romlásához vezetnek. A kormány takarékosági intézkedéseket hirdet, amelynek egyik elemeként 2004-től hétézer köztisztviselő elbocsátására, kiszervezésére kerül sor. 2003 második felében a közalkalmazottak és köztisztviselők szakszervezetei a leépítések, valamint a formálódó 2004-es költségvetés sarokszámai miatt is tiltakozásokat szerveznek. Ennek ellenére az évnek nincs egy nagy közalkalmazotti akciója. A taktikai repertoár mégis hasonlós 1993-hoz: a szakszervezetek előbb különállók, majd egyeztetett lépésekkel igyekeznek követeléseiknek nyomatékot adni. Különálló taktikát folytatnak a belügyi és rendvédelmi dolgozók, akik demonstráció-sorozatot tartanak a Kossuth téren, illetve több vidéki nagyvárosban (Kaposvárott, Szegeden) szerveznek nagygyűlést az év folyamán. Ezzel szemben a közoktatásban tevékenykedő négy reprezentatív szervezet májustól egységesen lép fel (közös közleményt ad ki). A döntő lépés mégis 2003 novemberében történik, amikor négy nagy szakszervezeti konföderáció 23 szakszervezete országos közszolgálati sztrájkbizottságot alakít, ami a nyomásgyakorlás fontos és egyedülálló lépése. A rendszerváltoztatás óta először ekkor

⁴³⁰ A Fővárosi Munkaügyi Központ jelentése szerint 2002-ben Budapesten a havi bruttó átlagkereset növekedése háromszor akkora volt a költségvetési szerveknél, mint a versenyszférában. A magánszektorban 149 ezer, az állami intézményeknél 174 ezer forint volt a bruttó átlagbér. Utóbbiak bérét a köztisztviselők 2001. évi kiemelt keresetrendezésének áthúzó hatása, a hivatásos katonák 50-70 százalékos illetményemelése és a közalkalmazottak szeptemberi, 50 százalékos alapbérémeleése magyarázza. Legjobban, 31 százalékkal a közigazgatásban, a védelemben és a társadalombiztosítás területén dolgozók bére nőtt, de átlag feletti növekedés jellemezte az egészségügy, szociális ellátás (29 százalék) és az oktatás (28 százalék) területén dolgozók jövedelmében is. A. Sz.: „Lemaradt a versenyszféra a bérezésben” *Népszabadság* 2004. június 16.

alakítottak ugyanis országos sztrájkbizottságot az Országos Közszolgálati Érdekegyeztető Tanács (OKÉT) munkavállalói oldalának tagjai.⁴³¹ Az egészségügyben, a szociális szférában, a fegyveres és rendvédelmi területen dolgozók, a pedagógusok és a köztisztviselők fő követelése a minimális béremelkedés. Az összefogás jelzi, hogy a szakszervezetek képesek időlegesen és ad hoc jelleggel szolidaritási szövetséget alkotni.

A baloldali, liberális kormány – ahogy erre utaltam – lényegében visszaállította az érdekegyeztetés Horn-kormány időszaka kialakult rendszerét. 2003-ban ezen formális és informális csatornákon keresztül zajlik a kormány és a közalkalmazottak egyeztetése. Szinte folyamatosan ülésezik az Országos Közszolgálati Érdekegyeztető Tanács, és az országos közszolgálati sztrájkbizottságot tárgyalópartnereként fogad el a kormány. A bér-, és foglalkoztatáspolitikai követeléseket – 1993-hoz hasonlóan – **a kormány lényegében nem politikai, hanem gazdasági kérdésként kezeli. Taktikájában megjelenik az időhúzás, a kivárás, de összességében mindvégig megegyezésre törekvő**, noha épp a tárgyalások közepette – előzetes egyeztetés nélkül – jelentik be a köztisztviselők elbocsátását és a 2004. évi költségvetés beterjesztésekor a kormány nem kívánta a hat százalékos bérajánlatát a közalkalmazotti bértáblába beépíteni.

Az Antall- és a Medgyessy-kormányzat szakszervezetekkel kapcsolatos magatartásában azonban jelentős a különbség, az előbbi politikai ellenfélként az utóbbi partnerként kezeli az érdekképviselőket.⁴³² Hozzá kell tenni, hogy a szakszervezetek Magyarországon 2000-es évek első feléig inkább baloldali orientációjúak. A Medgyessy-kabinet soha sem kérdőjelezi meg a szakszervezetek, illetve azok vezetőinek létjogosultságát és jogát arra, hogy a mögötte álló tagokat képviselje, ezért politikájára a konfliktuskerülés a jellemző. Az Antall-kormány még tárgyalópartnerként is csak vonakodva fogadta el a szakszervezeteket.

A mindenkori ellenzék hajlamos a szakszervezeti követelések mellé állni, így van ez 2003-ban is.

2003-ban a bér- és munkaügyi követelések mellett teljesen különálló akciósorozatot

⁴³¹ „Országos sztrájkbizottság alakul a közszférában” *Magyar Nemzet* 2003. november 21.

⁴³² A baloldali kormányok alatt több volt szakszervezeti vezető jutott parlamenti mandátumhoz, illetve kormányzati pozícióhoz (Nagy Sándor, Sándor László, Schalkhammer Antal, Sáling József). Az MSZOSZ, mint a legnagyobb szakszervezeti konföderáció a 2002-es választások előtt is szövetséget kötött az MSZP-vel.

képeznek az Egészségügyi Dolgozók Demokratikus Szakszervezete és más szervezetek kórházprivatizációs törvény kapcsán indított tiltakozásai. A rendszerváltozás óta a nemzetgazdasági ágazatok többsége nagy változáson, átalakuláson ment keresztül, súlyozottan vonatkozik ez az iparra. Két terület, az oktatás és az egészségügy kimaradt azonban a magánérdekeltséget növelő folyamatból. Az Orbán-kormány kísérletet indított az egészségügyi alrendszer kisebb átalakítására, így lehetővé tették az alapellátásban a háziorvosi praxisok privatizációját, elfogadták az egészségügyi közszolgáltatások nyújtásáról, valamint az orvosi tevékenység végzésének formáiról szóló „intézményi” törvényt, amelyek erős megkötésekkel, de lehetővé tette a nonprofit alapú tőkebefektetéseket. Az intézményrendszer vertikumának többi részét nem érintették az Orbán-kormány döntései. A Medgyessy-kormány 2003-ban próbálkozott olyan törvény elfogadtatásával, amely jobban kinyitotta volna az egészségügyet a privatizáció és az átalakítás számára.

Az EDDSZ valamint a Magyar Orvosi Kamara által generált és több esetben a polgári körök közreműködésével zajló tiltakozások (17 eset) lényegében egész évben zajlanak, és leginkább tüntetések, illetve nyílt levelek formájában jelennek meg. Az egészségügyi tiltakozások indulattal telítetten, de egy kivételtől eltekintve békésen zajlanak. A kivételes alkalommal az egészségügyi dolgozók törekvéseivel szimpatizáló polgári körök követnek el verbális agressziót (2003. V. 24.).

A kormányzat mindvégig exkluzív a tiltakozókkal és a tiltakozásokkal szemben, mert politikai kérdésként, és a kormány valamint az ellenzék közötti küzdelem részeként kezeli az ügyet. Az események két főszervezőjét, Cser Ágnes és Éger Tamást a legnagyobb ellenzéki párt által befolyásolt, sőt „irányított” kvázi politikusként aposztrofálják, ezért velük a szakpolitikai tárgyalások is vontatottan zajlanak. Az ellenzéki pártok közül a Fidesz–MPP támogatja az EDDSZ és a MOK akcióit, és a parlamentben is a leghatározottabban ellenzi a kórházprivatizáció Csehák-féle formáját. A törvényjavaslatot ugyan a kormány elfogadtatja a parlamenttel, de az még sem lép hatályba, mert a köztársasági elnök megfontolásra visszaküldte az Országgyűlésnek. A parlament „...lényegében érdemi vita nélkül és figyelmen kívül hagyva a köztársasági elnök észrevételeit, változatlan formában fogadta el a megfontolásra visszaküldött

Kórháztörvényt.⁴³³ Az Alkotmánybíróság többek között ezen okok miatt – közjogi érvénytelenség címén – alkotmányellenesnek nyilvánította a törvényt.⁴³⁴

2003 folyamán a közalkalmazottak tiltakozásai összességében messze felülreprezentáltak a bér- és munkaügyi jellegű konfliktusok körében. A közalkalmazotti szakszervezetek 2003 folyamán az előző évi bércorrekció után – szinte automatikusan – folytatni kívánták a jövedelmek felzárkóztatását. Arra számítottak, hogy a Medgyessy-kormány alapvetően konfliktuskerülő, részben befogadó stratégiája érvényesülhet, így bérköveteléseik, valamint munkajogi követeléseik maradéktalanul érvényesülhetnek. Törekvéseiket azonban csak részleges koronázta siker.

27. táblázat A közalkalmazotti tiltakozások legfontosabb jellemzői

		1993	2003
1	Tiltakozó események száma	12 akció, az összes 1993-as tiltakozás 8 százaléka	30 akció, az összes 2003-as tiltakozás 9 százaléka
2	Tiltakozások időtartama	Januártól novemberig elhúzódik	2003-ban folyamatosan
3	Tiltakozások helye, területi kiterjedtsége	Országos, budapesti központtal	A tiltakozás helye nem releváns, ill. részben budapesti székhelyű tiltakozások
4	Tiltakozások típusa	Egyedi és tiltakozások sorozata	Ónálló tiltakozások és tiltakozások sorozata
5	Tiltakozások jogi státusa	A tiltakozások jogszerűek	A tiltakozások jogszerűek
6	Tiltakozások erőszak potenciálja	A tiltakozások békések	A tiltakozások egy kivételtől eltekintve békések, rendőri beavatkozás nélkül zajlanak
7	Résztvevők száma	Az akció repertoár típusától függ. A Kossuth téren megrendezett közalkalmazotti tüntetésen több mint 10 000 fő.	A tiltakozók száma adathiány miatt a cselekmények 70 százalékban ismeretlen. Becslések szerint alkalmanként legfeljebb 200-300 fő.
8	Szervezők	Szakszervezetek, szakmai szervezetek	Az egészségügy, az oktatás, a kultúra, a köztisztviselők, valamint a fegyveres testületek szakszervezetei
9	Tiltakozási repertoár	Széles repertoár: aláírásgyűjtési akció, tüntetés, sztrájkkészültség, sztrájkbizottság alakítása	Tiltakozással való fenyegetés, nyílt levelek, tüntetések, gyűlés, petíció átadása

⁴³³ 63/2003. (XII. 15.) AB határozat.

⁴³⁴ „Az Alkotmánybíróság megállapítja, hogy az egészségügyi szolgáltatókról és az egészségügyi közszolgáltatások szervezéséről szóló 2003. évi XLIII. törvény közjogi érvénytelenség miatt alkotmányellenes, ezért azt e határozat kihirdetése napjával megsemmisíti.” 63/2003. (XII. 15.) AB határozat.

10	Célok jellege	Explicít bér jellegű, a közalkalmazotti illetmény emelése	Explicit béremelés, létszámelbocsátás, részben politikai
11	Tiltakozások címzettjei	Pénzügyi és oktatási miniszter	Kormány, parlament
12	Tiltakozások eredményessége	A tiltakozás eredményes	Részsikerek a béremelések kapcsán, a létszámleépítést nem tudják megakadályozni, az egészségügyi törvényt elfogadja a parlament
13	Pártok politikai befolyása	A pártok befolyása legfeljebb latens módon érhető tetten	A kórházprivatizáció kapcsán az latensen, egyes érdekképviselői vezetők személyén keresztül érvényesül
14	Eliteken belüli és közötti konfliktusok	Csak áttételesen mutatható ki	Eliteken belüli, közötti konfliktus latensen érhető tetten elsősorban a kórházprivatizációs tiltakozások kapcsán
15	Politikai intézményrendszer reakciója	A kormányzat részéről részben inkluzív; az ellenzék részéről támogató.	A kormányzat részéről részben inkluzív, a kórházprivatizáció kapcsán exkluzív; Az ellenzék részéről befogadó, támogató.
16	Politikai intézményrendszer korrekciója	Az intézményrendszer korrekciójára nem kerül sor.	Nem kerül sor korrekcióra
17	Politikai intézményrendszer innovációja	Nem érzékelhető	Nem érzékelhető
18	A tiltakozásokat involváló politikai keretfeltétel jellege	Kormányzat szakszervezetekkel szembeni bizalmatlan politikája; a kormány dominánsan kizáró politikai stratégiája; a szektor dolgozóinak rendkívül kedvezőtlen helyzete	Elsősorban szociális, gazdasági ellentétek, a szektor munkavállalóinak a nemzetgazdasági átlagtól elmaradó jövedelmi helyzete
19	Törésvonal	–	Részben érvényesül a kormány↔ellenzék; bal↔jobb

V. 3. 5. Állami- és magántulajdonú cégek dolgozóinak bér- és munkajogi követelései

1993-ban az állami tulajdon lebontása, illetve a privatizáció révén minden gazdasági jellegű tiltakozás automatikusan politikai aspektusokkal is rendelkezett. A privatizációs eljárás többnyire a kormány felügyelete alatt álló Állami Vagyongügynökség keretében zajlott. 2003-ra azonban kialakult egy erős, kormánytól független magánszektor, amelynek bér- és munkaügyi jellegű problémái – elvileg – nem érintik közvetlenül sem az államot, sem a kormányzatot. A 2003-ban rögzített események közel fele azonban

olyan cégeknél, vállalatoknál zajlott, amelyek állami vagy önkormányzati tulajdonban maradtak (pl. Paksi Atomerőmű, Magyar Posta, Volán társaságok, HungaroControl Légitársaság). Az e cégeknél zajló tiltakozások érinthetik a politikai alrendszert, és különösen az egyes politikai aktorok társadalmi megítélését. A szektorsemlegesség, valamint az 1993-as év történéseivel való összehasonlíthatóság miatt azokat a bér és munkaügyi tiltakozásokat is beemeltük az elemzésbe, amelyek a magánszférában keletkeztek – 2003-ban az itt képződő események teszik ki nagyjából a tiltakozások másik felét. A piaci szféra bérharcai, illetve az adott üzem vagy gyár bezárása elleni tiltakozások ráadásul gyakran zajlanak közterületeken. Többször olyan követelések is előfordulnak, amelyeknél a magántulajdonos mellett vagy helyett a kormányt is címzettként jelölik meg.⁴³⁵

Az állami- és magántulajdonú cégek dolgozóit képviselő szakszervezetek többnyire egy-egy konkrét vállalat dolgozóinak részérdekeit artikulálják, néhány esetben kerül sor ágazati szintű, illetve ágazatok közötti közös fellépésre. A Központi Statisztikai Hivatal jelentései szerint 1993 és 2003 között a sztrájkok volumene nem haladta meg az évi 10 esetet. 1996-ban, a bér- és munkaügyi konfliktusokkal leginkább terhelt esztendőben is csak 8 sztrájk esetét rögzítette a KSH. A résztvevők száma széles skálán mozog, a két vizsgált évet tekintve nincs összefüggés a sztrájkok száma és az abban résztvevők között. A hivatalos statisztika is megerősíti a sajtóelemzés során kapott azon eredményeket, miszerint a magyar munkavállalók csak végső esetben alkalmazzák a „sztrájkfegyvert”.

28. táblázat Sztrájkok Magyarországon, 1993-2003

év	a sztrájkok száma	a sztrájkokban részt vevők száma	kiesett órák száma, ezer
1993	5	2574	42
1994	4	31529	229
1995	7	172048*	1708*
1996	8	4491	19
1997	5	853	15
1998	7	1447	2
1999	5	16685	242
2000	5	26978	1192
2001	6	21128	61
2002	4	4573	9
2003	7	10831	19

Forrás: Magyar Statisztikai Zsebkönyv, 2002 Budapest, KSH 2003. 48. o. és Magyar Statisztikai

⁴³⁵ A diósgyőri DAM Steel dolgozóit képviselő szakszervezet vezetői a munkásgyűlésen a kormánytól követelték azonnali cselekvési terv kidolgozását.

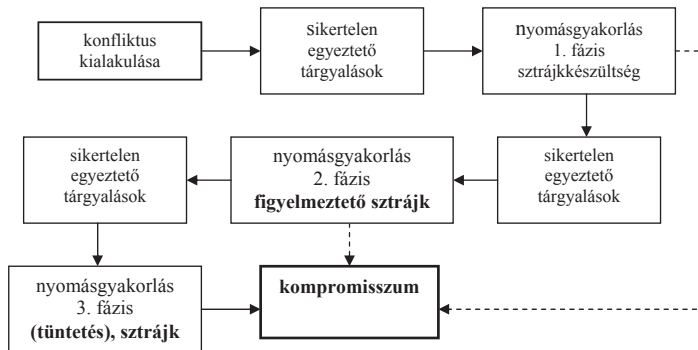
Zsebkönyv, 2003 Budapest, KSH 2004. 45. o.

*A pedagógussztrájk adatai részben becsült adatok.

V. 3. 5. 1. Állami és magántulajdonú cégek munkavállalóinak tiltakozásai 1993

1993-ban 31 különálló, egyedi tiltakozás rögzíthető a témával összefüggésben. A 31 tiltakozáshoz 58féle módszer tartozik, vagyis a gazdasági és bérjellegű tiltakozások több etapból álló, bevett koreográfia szerint lezajló események. A protest repertoárt tekintve a sztrájkfelhívás, figyelmeztető sztrájk, sztrájkformák mellett megjelennek a nyilvánosság figyelemét jobban megragadó típusok, azaz a tüntetés, a nyílt levél és a gyűlés. A sajtóelemzés nem tökéletes módszer a tiltakozás folyamatának feltérképezéséhez, mert a hírérték alapján működő nyomtatott napisajtó gyakran csak a figyelmeztető sztrájkperiódusától foglalkozik az egyes ügyekkel. A sajtóelemzés alapján a gazdasági tematikájú, „szabályos” tiltakozás hosszú, akár több hónapos időszakot ölel fel, amelynek nagy részét a munkaadók és a munkavállalók közötti egyeztetés teszi ki (lásd 49. ábra).⁴³⁶ A folyamat 1993-ban a legritkább esetben jut el a legtöbb személyes ráfordítást kívánó, a legköltségesebb, de a leghatékonyabb teljes üzemet, gazdasági vállalkozást érintő általános sztrájk fázisáig: nyolc sztrájkra 20 sztrájkkészültség és 11 figyelmeztető sztrájk jut.

48. ábra A gazdasági és bérjellegű tiltakozások folyamatábrája

A kormányzat és annak vagyonkezelő, tulajdonosi szerve az Állami Vagyongyökség, valamint a magyar és a külföldi magántulajdonosok, a menedzsmentek többnyire

⁴³⁶ Az 1993-as bér és gazdasági jellegű tiltakozások jogszerűségét alig-alig kérdőjelezzik meg a munkaadók.

egymástól eltérő taktikával igyekeznek a konfliktusok feloldására. A tiltakozók, magántulajdonos esetében többnyire a figyelmeztető sztrájk vagy a legutolsó fázis, a sztrájk bekövetkezése után állapodnak meg, míg a kormány és annak szervei engedékenyebbek, akár már a sztrájkkészültség időszakában megtörténhet a kompromisszumkötés.

Az eltérő taktika adódhat egyrészt a sajtóelemzés, mint módszer hiányosságaiból, és ez azt a látszatot keltheti, hogy a magántulajdonosok és a tiltakozók kapcsolata konfrontatívabb. A magántulajdonos esetében a nyilvánosság másodlagos, kevésbé fontos szempont. Másrészt az állami szervezeteknek sokkal gyakrabban kell olyan, nemcsak bérkövetelésekre jellemző tiltakozási formákkal szembesülniük, mint tüntetés, petíció átadása, amelyek figyelemfelkeltő formájuk folytán a kormányzati, önkormányzati működés megítélésére negatívan hathatnak. Ezekben az esetekben a nyomásgyakorlás hatása erősebb lehet.⁴³⁷

Az állami vagyon folyamatos privatizációja révén pedig szinte alig van olyan jelentős vállalat, amelynek munkavállalói közvetetten ne tudnának a kormányzathoz, illetve részben az ÁVÜ-höz segítségért, támogatásért fordulni.⁴³⁸ Mindezt tetőzi, hogy az állami, önkormányzati tulajdonban lévő cégek, vállalatok dolgozóinak esetleges sztrájkjai súlyos gondokat okozhatnak egyes közszolgáltatásokban és a szállítás révén a teljes nemzetgazdaságban.

Az 1993-as év bér- és gazdasági jellegű tiltakozásaiban felülreprezentáltak a szállításban dolgozók akciói. Nemcsak arról van szó, hogy az ágazatok közül a nehézipar⁴³⁹ mellett a szállítmányozók tiltakoznak a legtöbbit, de arról is, hogy az általuk szervezett akciók sajtónyilvánossága, s ezek társadalmi hatása meghaladja a többi bér- és

⁴³⁷ Pl., sztrájkhangulat uralkodik a villamos iparban dolgozók, a vasutasok körében, vagy tüntetéssel fenyegetnek a Bányaiipari Dolgozók Szakszervezeti Szövetsége. Ettől függetlenül az állami tulajdonban lévő vállalatnál is előfordul figyelmeztető sztrájk az év folyamán (MÁV).

⁴³⁸ Az ÁVÜ székháza előtt tüntetnek például a privatizált Békés Megyei Gabonaforgalmi Vállalat dolgozói.

⁴³⁹ A nehézipar korábbi fellegetvájainak – Ózd, Miskolc, Diósgyőr, Dunaújváros – munkavállalói, a Bányaiipari Dolgozók Szakszervezetei egyaránt mozgolódnak 1993 folyamán. A bányászatan és a nehéziparban dolgozók tiltakozásait a politikai alrendszer aktorai is figyelemmel kísérik. Elsősorban a Magyar Szocialista Párt áll ki a munkavállalók követeléseit mellett, amelyeket a kormányzat jórészt túlnóznak, megalapozatlannak és megvalósíthatatlannak tart. A követelések nagy részét illetően mégis történik legalább részleges elmozdulás, de csak akkor, amikor a szakszervezetek már közvetlenül a kormányzathoz, illetve a miniszterelnökhöz fordulnak.

gazdasági jellegű követelés erejét, súlyát a közvéleményben. Figyelmeztető sztrájkot vagy sztrájkot tartanak a Szegedi Közlekedési Vállalat, a Budapesti Közlekedési Vállalat, a Kunság Volán és az Alba Volán dolgozói, a Malév és a Malév-Lockheed munkatársai, valamint a vasutasok is.

A gazdasági és bérjellegű magyar tiltakozások esetében sztrájkötörök alkalmazására csak rendkívül ritkán, egy év alatt egyetlen alkalommal került sor. Nagyobb méretű, a társadalom számára fontos tiltakozásokkor viszont megfigyelhető a többi szakszervezet, illetve szakszervezeti szövetség szolidaritása – pl. BKV dolgozók sztrájkja –, sőt esetenként a nemzetközi ágazati szakszervezet (pl. Nemzetközi Újságíró Szövetség) támogatása is. Mindhárom szempont szemléltetésére alkalmas a Malév gépeit üzemeltető Aeroplex Kft. dolgozóinak augusztus végi, szeptember eleji megmozdulása, amit a Repülőgép Műszakiak Független Szakszervezete (RMFSZ) szervezett.⁴⁴⁰ A több mint kéthetes napi gyakoriságú egyeztetést követően kezdődik a dolgozók három napos, gyakorlatilag a teljes munkavállalói réteget érintő sztrájkja. A Malév Rt, az Aeroplex Kft. 50 százalékos tulajdonosa a sztrájk eseményre való felkészülés során jó előre bejelentette, hogy hajlandó más országokból repülőgép-szerelőket, sztrájkötöröket hozni, illetve a kiesett járatokat más légitársaságok gépeivel pótolni. Ennek jegyében Angliából és Ukrajnából hoztak szerelőket, a járatok egy részét pedig átvette az Alitalia. A Közlekedési Dolgozók Nemzetközi Szövetség polgári tagozata már a bejelentés pillanatában figyelmeztetett a sztrájkötörök alkalmazásának jogszerűtlenségére, és körlevelet küldött tagszervezeteinek a Malév-Aeroplexnél kialakult helyzetről. Ez a törvénytelenység vezette a LIGA Szakszervezetek Tanácsát,⁴⁴¹ később pedig az MSZOSZ-t, az Értelmiségi Szakszervezeti Tömörülést, a Szakszervezetek Együttműködési Fórumát, valamint a Munkástanácsok Szövetségének elnökségét és a Vasúti Dolgozók Szabad Szakszervezetét, hogy támogatásáról biztosítsa a követeléseket, és elítélje a sztrájkötörök alkalmazását. Az egyeztetési folyamatba közvetítőként ezek a szervezetek nem kapcsolódnak be, mint ahogy a nemzetközi szervezet sem ad közvetlen segítséget a sztrájkolóknak.

A kormányzat közvetlenül nem, de közvetetten a privatizációs szerződés révén érintett a

⁴⁴⁰ A Malév azért is fontos, mert 1993 folyamán két tiltakozó esemény is zajlik a vállalatnál. Júniusban a pilóták tartottak figyelmeztető sztrájkot. A figyelmeztető sztrájkot követő negyedik napon történt a megegyezés.

⁴⁴¹ Az RMFSZ a LIGA tagja.

munkaadók és a munkavállalók vitájában. Az egyeztetési folyamat során a Repülőgép Műszakiak Független Szakszervezete jelezte, hogy a kialakult helyzetet a rossz privatizációs szerződés is előidézte, mert a Malév szempontjából előnytelen kontraktus kötöttet.⁴⁴² Ennek ellenére az ügyben sem az Állami Vagyongyűnökség, sem a pénzügyi és ipari kormányzat egyetlen képviselője sem szólal meg, a munkavállalók tiltakozása a politikai elit részéről lényegében visszhangtalan maradt. A protest esemény összességében békésen zajlott és eredményesen zárult. Az eredetileg határozatlan időre bejelentett, majd három napig tartó sztrájkot augusztus 28-án a dolgozók felfüggesztik, a további tárgyalások pedig szeptember elsején eredményre vezetnek.

Összességében az állami- és magántulajdonú cégek dolgozóinak bér- és munkaügyi követeléseivel szemben a kormány magatartása neutrális-elhárító, illetve exkluzív. Akkor reagálnak a követelésekre, ha azok az ágazati minisztériumot vagy a miniszterelnököt szólítják meg. Az ellenzék, különösen az MSZP aktív a követelések felkarolását, támogatását illetően.

V. 3. 5. 2. Állami és magántulajdonú cégek munkavállalóinak tiltakozásai 2003

2003-ban a tiltakozások 5 százalékát, azaz 17 eseményt organizálnak az állami és magántulajdonú cégek dolgozóit képviselő helyi és ágazati szakszervezetek. A tiltakozások száma és aránya tehát lényegében felére csökkent 1993-hoz képest.

A 2003-ban lezajlott döntően bérjellegű tiltakozások mindegyike erőszakmentes. Az egyes protest cselekmények esetében politikai aktorok latens vagy manifeszt befolyása nem érhető tetten, bár a Volán-dolgozók figyelmeztető sztrájkjával szolidaritást vállal több szervezet, köztük a Munkáspárt is. Az állami illetve magántulajdonú cégek dolgozóinak akciói szervezetettek, mögöttük minden esetben vagy helyi szakszervezet, sztrájkbizottság vagy ágazati szakszervezet rögzíthető.

⁴⁴² A tárgyalási folyamat egy részében már nem is a munkavállalók és a munkaadók, hanem a Malév és a Lockheed, mint két tulajdonos között folyt a vita.

29. táblázat A 2003 folyamán lezajlott bér- és munkaügyi konfliktusok

	eset	tiltakozási repertoár	címzett
Állami alkalmazottak	8	sztrájkkészültség, tüntetés, nyílt levelek, sztrájk,	ÁPV Rt., menedzsment, miniszterelnök, kormány
Magántulajdonú cégek alkalmazottai	9	sztrájkkészültség, tüntetés, nyílt levelek, sztrájk, felpályás útlezárás	menedzsment, kormány, miniszterelnök

A tiltakozások repertoárja összetett, változatosan használják konvencionális formákat (tüntetés, gyűlés), de a sztrájkkészültség, valamint a sztrájkok visszaszorultak. A szakszervezetek vagy sztrájkbizottságok céljaik elérése érdekében – 1993-hoz hasonlóan – inkább a tüntetést alkalmazzák.

Fontos változás 1993-hoz képest 2003-ban, hogy nem lehet érdemi eltérést kimutatni az állami és a magáncégek alkalmazottainak tiltakozásai gyakorisága, hevesége és lefolyása között. Mindkét tulajdonforma vállalatainál a szakszervezetek két-két sztrájkeseményt organizálnak, és megegyezik ezzel a sztrájkeseményekkel való fenyegetés, valamint az egyéb tiltakozási formák, így a tüntetések mértéke is. 1993-hoz képest tehát megszűnt a különbség a magán és az állami tulajdonban lévő szakszervezetek akciói között. Az év legjelentősebb sztrájkeseménye egy állami tulajdonú cécsoportnál, a Volán-társaságok dolgozói körében zajlik január legelején.⁴⁴³ Az év összes többi bér- és munkaügyi eseménye alig kap annyi sajtófelületet, mint ez az egy figyelmeztető sztrájk.

Az állami vállalatok szakszervezetei minden alkalommal részleges kompromisszumot kötnek a tulajdonost képviselő ÁPV Rt.-vel, a magánszektor cégei esetében viszont a kompromisszumok lehetősége korlátozottabb. A bértárgyalásokon a magánpiaci munkaadó is kompromisszumkészebben viselkedik, viszont amikor egy üzem- vagy gyár bezárásáról, illetve elbocsátásokról van szó a tulajdonos merev, elutasító álláspontot

⁴⁴³ 2003-ban 24 állami tulajdonban lévő Volán-társaság 26 ezer dolgozót foglalkoztatott Magyarországon. A dolgozók 26 százalékos béremelést követeltek az ÁPV Rt. által ajánlott ötszázalékos bruttó béremeléssel szemben. Kun J. Erzsébet: „A volánosok készülnek a sztrájkra” *Népszabadság* 2003. január 3. Ebben az időszakban Magyarországon a mintegy 3000 település közül kétezerben kizárólag a Volán-buszok tették lehetővé a helyi és helyközi közlekedést, így a figyelmeztető sztrájk igen komoly fennakadást okozott a közlekedésben. Ezért is nagyon jelentős a közlekedési dolgozók – így a Volán és a MÁV-dolgozók – tiltakozási potenciálja. A figyelmeztető sztrájk, amelynek jogosságát egyébként megkérdőjelezte az ÁPV Rt., megegyezéssel zárult.

képvisel. A magáncégek dolgozóit az akciók szervezésétől visszatartja a későbbi retorziótól való félelem, e tekintetben tehát az állami alkalmazottak védettebbek, könnyebben, bátrabban nyúlnak a tiltakozó cselekményekhez. A kormány – amennyiben megszólítottá válik – hasonlóan a közalkalmazotti akciókhoz, igyekszik a megoldások irányába elmozdítani az eseményeket, és az új kapitalizmus működési mechanizmusa alapján beavatkozik a munkahelyek megmentése érdekében.⁴⁴⁴

30. táblázat Az állami- és magántulajdonú cégek dolgozói bér- és munkaügyi követeléseinek legfontosabb jellemzői

		1993	2003
1	Tiltakozó események száma	31 akció, az összes 1993-as tiltakozás 21 százaléka	18 akció, az összes 2003-as tiltakozás 4 százaléka
2	Tiltakozások időtartama	Egész éven át tartó független tiltakozások	2003-ban folyamatosan
3	Tiltakozások helye, területi kiterjedtsége	Változó, az érintett cég telephelyétől függ	Egy országos kiterjedtségű akció, a tiltakozás helyszínei változóak, Budapest, Győr-Sopron megye, Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Vas megye, Jász-Nagykun-Szolnok megye
4	Tiltakozások típusa	Egyedi, elkülönült tiltakozások	Elkülönült, egymástól független tiltakozások
5	Tiltakozások jogi státusa	A tiltakozások döntően jogszerűek, négy esetben merült fel a jogszerűség megkérdőjelezése	A tiltakozások jogszerűek
6	Tiltakozások erőszak potenciálja	A teljesen békések, egy esetben történik rendőrségi beavatkozás	A tiltakozások békések, rendőri beavatkozásra nem kerül sor
7	Résztevők száma	A konkrét tiltakozástól függ, általában egy-két száz fő	18 esetben 11-ben nem áll rendelkezésre adat, a többi 7 esetben néhány száz fő. Volánsztrájk esetében mintegy 4000 fő.
8	Szervezők	A szakszervezetek, a dolgozói szervezetek és a sztrájkbizottságok	Ágazati szakszervezetek, helyi szakszervezetek, sztrájkbizottságok

⁴⁴⁴ A kormány a tiltakozás címzettje 3 esetben: a Defend munkatársai és az őrzővédők tüntettek a Parlament előtt (I. 19.), a diósgyőri DAM Steel dolgozói munkás-gyűlésen tiltakoztak munkahelyeik esetleges elvesztése ellen (II. 21.); a kapuvári húszüzem dolgozói az elbocsátások ellen tüntettek (VIII. 26.).

9	Tiltakozási repertoár	Leggyakoribb a sztrájkfelhívás, a sztrájkkészség, a figyelmeztető sztrájk és a sztrájk. Kiegészítőként használt, figyelemfelkeltő nyomásgyakorló eszközök a tüntetés, a gyűlés	Sztrájkkészség, sztrájk, tüntetés, aláírásgyűjtés
10	Célok jellege	Explicit bér és munkaügyi jellegű	Explicit, elsősorban bér és munkaügyi jellegű
11	Tiltakozások címzettjei	Tulajdonosok és a menedzsment, ÁVÜ és részben a kormány és szervei, illetve az önkormányzatok	Elsősorban menedzsment, tulajdonosok, másodsorban a kormány
12	Tiltakozások eredményessége	A tiltakozások többsége kompromisszummal zárul	A tiltakozások részben eredményesek
13	Pártok politikai befolyása	A pártok befolyása nem jelenik meg	Nem érzékelhető
14	Eliteken belüli és közötti konfliktusok	Eliteken belüli és közötti konfliktusok csak áttételesen érvényesülnek	Nem érzékelhető
15	Politikai intézményrendszer reakciója	A kormányzat és szervei részéről azokban az ügyekben, amelyekben érintett szelektív inkluzivitás	A kormányzat részéről – amennyiben érintett – szelektív inkluzív. Az ellenzék egyes pártjai részéről a meghatározó követelések esetén megértő.
16	Politikai intézményrendszer korrekciója	Az intézményrendszer működési korrekciója nem cél, nincs.	Nem kerül sor korrekcióra
17	Politikai intézményrendszer innovációja	Kormányzati innovációról nincs szó	Nem érzékelhető
18	A tiltakozásokat involváló politikai keretfeltétel jellege	Nem politikai, hanem gazdasági és szociális konfliktusok gerjesztik a tiltakozásokat.	Nem politikai, hanem gazdasági és szociális konfliktusok gerjesztik a tiltakozásokat.
19	Törésvonal	vállalkozó, tulajdonos↔alkalmazottak	vállalkozó, tulajdonos↔alkalmazottak

V. 3. 6. Alternatív társadalmi mozgalmak tiltakozásai

A rendszerváltozást követően közel egy évtized kellett ahhoz, hogy a magyar társadalom fokozottabban érzékeny legyen, fogékonyabbá váljon azon posztmaterális témákra, amelyeket az alternatív mozgalmak gondolnak, és egyúttal mindinkább elfogadják ennek mozgalmi szervezeti hálóját is. A 2000-es években készített politikai szociológiai vizsgálatok – az általam is elemzett *Társadalom2004* – egybehangzóan jelezték, hogy a

környezetvédelem, a zöld értékek elfogadottsága a legmagasabb. A civil szektoron belül az 1990-es évek elején kezdenek láthatóvá válni azok a csoportok, szervezetek, amelyek új, a humánumból fakadó értékek, valamint az életvilág védelme mentén formálják működésüket. A poszt szocialista időszakban a társadalom szinte egészét elérő szociális és gazdasági válságjelenségek miatt a civil szektor ezen új csoportjainak, mozgalmainak befolyáspotenciálja még alacsony, de megmozdulásaik – ha korlátozottan is – be tudnak kerülni országos napilapokba, figyelemfelhívó jellegük érvényesül.

2003-ra a helyzet – alapvetően az új társadalmi mozgalmak tevékenységének hatására is – jelentősen megváltozik. A magyar társadalom is nyitottabbá válik az általuk felkarolt és kihordott problémák iránt, így tevékenységüket nagyobb média és társadalmi figyelem, valamint érezhetően átalakuló rendszerválások kísérik.

V. 3. 6. 1. Új társadalmi mozgalmak tiltakozásai 1993

Három évvel a rendszerváltoztatást követően az új társadalmi mozgalmak széles palettája jön létre, ezt jelzi, hogy az 1993-as sajtóelemzés 27 olyan tiltakozó eseményt rögzített, amely témáját vagy a szervezőket figyelembe véve az alternatív, új társadalmi mozgalmak megmozdulásai alá sorolható.⁴⁴⁵ A mozgalmak mobilizációs potenciálja ugyanakkor alacsony, egy-egy eseményen a sajtóbeszámolók alapján ugyanis néhány tucat, legfeljebb egy-két száz aktivista, szimpatizáns vesz részt, akik – a nemzetközi tapasztalatokkal megegyezően – elsősorban fiatalok, diákok és nők. Az alternatív szervezetek azonban már azzal célt érnek el, hogy áttörik a hírértéken szerveződő sajtótermékek szelekciós mechanizmusát, így tevékenységük a szélesebb nyilvánosság számára is érzékelhetővé válik.

1993-ban – ahogy erre a tiltakozások szociológiai karakterét vizsgálva utaltam – szinte az összes alternatív issue, így a környezetvédelem, a háborúellenesség, a kisebbségvédelem, a nők jogai, az idegen gyűlölet elleni küzdelem, az állatvédelem rögzíthető a hozzá kapcsolódó szervezeti hálóval egyetemben. Ezen organizációk egyrészt nemzetközi organizációk magyarországi csoportjaiból, így az Amnesty International Budapesti Szervezete, másrészt hazai szerveződésekéből, pl. Levegő Munkacsoport, Alba Kör,

⁴⁴⁵ Itt kell megjegyezni, hogy az alternatív mozgalmak tiltakozásairól majd kétszer nagyobb gyakorisággal számol be az akkori Magyar Hírlap, mint a Népszabadság és a Magyar Nemzet együttvéve.

Feminista Hálózat áll. Az I. fejezetben rögzítettem Sidney Tarrow és Doug McAdam „lépésváltásról” szóló elméletét, ami a lokális és globális tiltakozások kapcsolatát taglalja. 1993-ra ez az elmélet még nem értelmezhető, a globális társadalmi mozgalmi szektor még kialakulóban van,⁴⁴⁶ így a vizsgált évben nem transznacionális kollektív cselekvésről beszélhetünk, hanem nemzetközi problémák helyi szintén való megjelenítéséről. A nemzetközi jellegű tiltakozások 1993-ban alapvetően domesztifikáltak, azaz olyan konfliktusokat jeleznek, amelyeknek az adott országon kívüli eredete van. A Független Ökológiai Központ tüntet a brazil nagykövetség előtt az Amazonas menti erdők kipusztítása ellen, a Radikális Állatvédő Szövetség demonstrál az egyik gyógyszergyár előtt a nemzetközi állatkísérletek ellen, az Amnesty International Budapesti Központja pedig csatlakozik az Amnesty International hálózat háborúellenes tüntetés sorozatához.

Az 1993-as alternatív tiltakozások nagy része konvencionális meggyőző jellegű, azaz tüntetés, felvonulás, gyűlés,⁴⁴⁷ amit kiegészít néhány radikálisabb – elsősorban az állatvédőkre és a környezetvédők egyes csoportjaira jellemző – nemkonvencionális konfrontatív típus, így az útblokád, felpályás útlezárás, és expresszív cselekmény. Ezek a tiltakozások jogszerűen zajlanak – eltekintve a már jelzett Levegő Munkacsoport által szervezett XIX. kerületi, Bocskai úti átjáró lezárástól –, így rendőri beavatkozásra sem kerül sor.

A tiltakozások címzettjei a vizsgált évben egyrészt a politikai alrendszer, ezen belül is a kormány és annak szervei, valamint az önkormányzatok, másrészt a nemzetközi szervezetek. Kitéüntetett az arab térség, valamint a délszláv⁴⁴⁸ háború okán Jugoszlávia és az Amerikai Egyesült Államok. **A tiltakozások címzettjei – legyen szó bármely címzetről – alig-alig vesznek tudomást arról, hogy egy téma kapcsán megszólításra kerülnek.** Az összes címzett közül az önkormányzatok támogató, neutrális vagy elítélő reagálási követhetők leginkább nyomon, míg a **kormányzati hatalom szinte teljesen**

⁴⁴⁶ Az 1999-es seattle-i globalizáció elleni tüntetést szokás a globális tiltakozó mozgalmak első megnyilvánulásának tekinteni.

⁴⁴⁷ Az összes esemény több mint a fele.

⁴⁴⁸ A volt Jugoszlávia hat tagköztársaságának függetlenedési törekvései nyomán kirobbant, összességében tíz évig tartó háborút szokás délszláv háborúként nevezni. A háború 1993-ban fontos fordulatot vesz: Áprilisban, Bosznia-Hercegovinában kikiáltják a függetlenséget, aminek hatására a szerbek ostromgyűrűbe zárják a fővárost, Szarajevót. 1993 márciusában harcok kezdődnek a boszniai muzulmánok és horvátok között is.

figyelman kívül hagyja, negligálja ezeket az eseményeket. Kétségtelenül az alternatív szervezetek számára konkrét „kézzel fogható” eredményt elérni különösen olyan témákban, mint a béke vagy a nők jogai meglehetősen nehézkes. A délszláv háború minden tiltakozói erőfeszítés ellenére folyik tovább, ugyanakkor a közvélemény, tehát újabb szimpatizánsok és potenciális támogatók egyöntetű támogatásával találkozik a béketüntetések többsége: legyen szó akár négy gyulai fiatalember úszó akciójáról, az Amnesty International nagykövetségek előtti demonstrációjáról vagy egy nyíregyházi béketüntetésről.

A tiltakozások esetében nem rögzíthető direkt vagy indirekt pártpolitikai befolyás, a tiltakozók elhatárolódnak a politikai csatározásoktól. A liberális (bal)↔konzervatív törésvonal nem állja meg a helyét, ez esetben egészen új tengelyről, a posztmateriális versus materiális értékeken alapuló tiltakozásokról beszélhetünk.

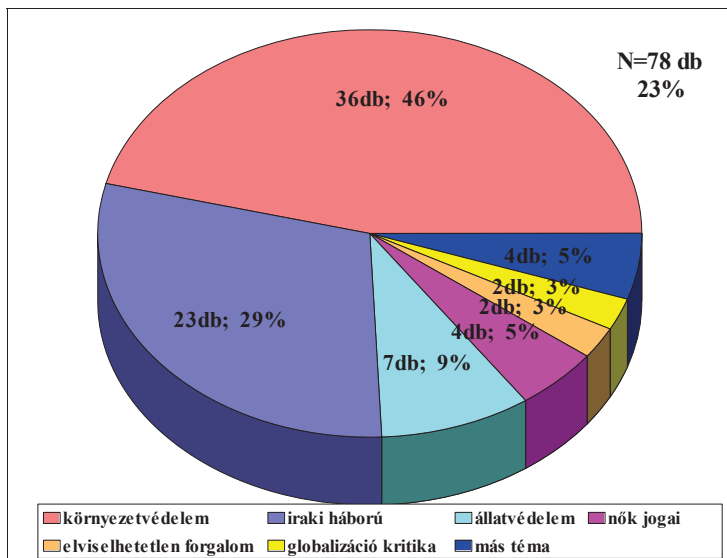
V. 3. 6. 2. Új társadalmi mozgalmak tiltakozásai 2003

A magyar új társadalmi mozgalmak 2003-ban hasonló értékfelfogással és globális kitekintéssel, érzékenységgel működnek, mint a nyugat-európai társmozgalmak. Az újkapitalizmus mainstream politikai és gazdasági értékeivel szemben más általánosabb, a humánumból fakadó, az életvilág védelmét szolgáló értékeket privilegizálnak, másrészt fellépnek az ellen is, hogy az országos illetve a helyi hatalom az érintettek megkérdezése és bevonása nélkül hoz meg nagyobb embercsoportok életviszonyait közvetlenül érintő döntéseket. A kapitalizmus politikai rendszerének fennmaradását és terjeszkedését szolgáló kisebb-nagyobb háborúk ellen értékalapon, globálisan lépnek fel, míg a kapitalizmus fokozódó racionalitása ellen alapvetően zöldmozgalmak aktivizálódnak. A magyar új társadalmi mozgalmak egy konkrét politikai, gazdasági döntés elleni tiltakozásuk mellett, a társadalom reflexióját akarják kiváltani, felhívva a figyelmet az életvilág gyarmatosításának következményeire.

2003 folyamán 78 alternatív, új társadalmi mozgalmak által organizált tiltakozást rögzített a kutatás (az összes tiltakozás 23 százaléka). Gyakoriságát tekintve háromszorosára emelkedett 10 esztendő elteltével a társadalom alternatív szervezeteinek akciópotenciálja. A tiltakozások az év egészét átfogják, a csúcspont március (16 esemény, 20%), illetve február és július (10-10 esemény). Az alternatív társadalmi

mozgalmak által szervezett akciók közel fele környezetvédelmi témájú, ami mellett hangsúlyosan jelenik meg 2003-ban a béke melletti és a háború elleni kiállás. Ez az arány egyébként nagyjából megfelel az 1993-as eredményeknek. A többi „alternatív issue”, így a nők jogait, a globalizáció problémáit, a kisebbségek jogait, illetve az állatok védelmét 1993-hoz hasonlóan jóval kevesebb szervezet kisebb akciópotenciállal vállalja fel.

49. ábra Az alternatív társadalmi mozgalmak és a lokális civil szerveződések tiltakozásainak tematizációja, 2003

A zöldértékek széleskörű elfogadottsága, valamint más felvállalt témák társadalmi támogatottsága ellenére a téma organizátorai 1993-hoz képest 2003-ban sem tudnak minőségi ugrást elérni a tiltakozások résztvevőinek száma, kihatásai tekintetében. A magas akciópotenciál nem jár együtt magas mobilizációs potenciállal. A tiltakozók száma – becsléseim szerint – többnyire néhány száz fő, és mindössze két olyan esemény történik, amely több mint 10 000 főt mobilizál. Ezek a Civilek a Békéért mozgalom felvonulása az iraki háború, valamint az abban való magyar részvétel ellen, és az állatkinzás büntethetősége érdekében indított aláírásgyűjtő akció.⁴⁴⁹

⁴⁴⁹ Jelezni kell, hogy a résztvevők számát minden más területhez képest kisebb arányban becslik meg az

Az alternatív szervezetek társadalomra gyakorolt hatása egyedi, különleges eseményekhez, ügyekhez (háború, súlyos, a médiában nagy teret kapó környezetkárosítás, állatkinzás) **és a szervezeti háló bizonyos tagjainak professzionális akcióihoz köthető.** Az alternatív társadalmi mozgalmi háló legfontosabb vonása ugyanis – ellentétben Nyugat-Európával – *a mozgalom* hiánya. Magyarországon – hasonlóan 1993-hoz – alapvetően szervezetekhez, bejegyzetten működő csoportokhoz (egyesületekhez, alapítványokhoz), valamint néhány a tevékenységét hivatásszerűen végző személyhez köthető az „új” issuek felkarolása.

A formálisan bejegyzett szervezetek mellett azonban az év legfontosabb eseménysorozatát mégis két ténylegesen mozgalmi struktúrában működő organizáció a Civilek a Békéért mozgalom (CaB) és az Országos Békélánc Demonstráció (OBD) szervezi.⁴⁵⁰ A két említett ad hoc csoportosulás az Amerika Egyesült Államok és részben Magyarország Irak elleni politikája miatt hívja életre mozgalmát.⁴⁵¹ Magyarország 2003-ban újra megjelent egy háborús övezetben. Az Amerikai Egyesült Államok 2003. március 20-án az „*Operation Iraq Freedom*” hadművelet keretében elfoglalta Irakot. Másfél hónap alatt a háború hagyományos, hadseregek közötti szakasza véget ért, az iraki fél hadereje megsemmisült, illetve szétesett. Erőteljesen kibontakozott ugyanakkor az elsősorban szunnita kisebbségre épülő gerilla háború. Irak lerohanása az ENSZ Biztonsági Tanácsa támogatása nélkül valósult meg, sőt a NATO-tagállamokon belül is erőteljes volt a konfliktus. A magyar miniszterelnök kezdetektől fogva támogatta az USA politikáját, majd Magyarország 40 másik országgal együtt csapatokat küldött Irakba a rend, és az államhatalom helyreállítása érdekében. A háború kapcsán organizált tiltakozási sorozat több szempontból is kiemelkedik az a 2003-as év protest cselekményei közül. Azon túl, hogy **mozgalmi jelleget ölt, jelzi, hogy a magyar civil szervezetek egy csoportja 2003-ra bekapcsolódik a nemzetközi vérkeringésbe, és maga is részesévé válik a nemzetközi társadalmi mozgalmaknak (TSMO).** Itt tehát nemcsak a problémák diffúziójáról vagy domesztifikálódásáról, hanem „lépésváltásról”, a magyar mozgalmi

újságok (38%).

⁴⁵⁰ A két mozgalomról, illetve a háborúellenes társadalmi mozgalmakról lásd Csapody Tamás: „Nem akarunk háborút! – Az iraki háború ellen 2003-ban tiltakozó civil szervezetek Magyarországon” Sándor Péter, Vass László, Sándor Ágnes, Tolnai Ágnes (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2003-ról* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány 2004.

⁴⁵¹ A magyarországi békemozgalmakról lásd: Csapody Tamás: *Civil forгатatókönyvek* Budapest, Századvég, 2002., valamint a 2003-as eseményekről

háló globálissá válásáról van szó.⁴⁵²

Ahogy az I. fejezetben elemeztem a mozgalmak először a környezetvédelem témakörében globalizálódnak, de a 2000-es évekre megjelennek a háborút ellenző globális mozgalmak (HGM), amelyeket a **globális korszak termékeiként** és a **globalításra való reakcióként lehet felfogni**:

A háborút ellenzők egyszerre léptek fel a globális értékekért (béke, emberi jogok, nemzetközi jog) és a globalizáció hozta „értéktelenségek” (háború, kizsákmányolás, környezetrombolás) ellen. Megközelítéseikben keveredik a globalizáció negatív hatását (kontrollálatlan piac és bankrendszer, korlátlan fejlődés, környezetrombolás) kiküszöbölni akaró szándék és a globalizáció utópiájának (háború nélküli világ, örök béke, egyenlőtlenségek megszűnése) elképzelései.⁴⁵³

A háborúellenes mozgalmak deklaráltan erőszakmentesek, de – és ez a harmadik fontos elem – **Magyarországon a háborúellenes tiltakozásokhoz olyan kormányellenes csoportok is csapódnak, amelyek kifejezetten agresszív, erőszakos magatartásmintájukkal a háborúellenes issue egy adott pillanatban meglévő masszív társadalmi támogatottságát is megtépzák.**⁴⁵⁴ Szintén sajátos magyar jelenség, hogy a háborúellenes két mozgalom egymással is verseng a szimpatizánsok és a támogatók megnyeréséért, illetve az akciókban közvetlenül is részt vevő aktivistákért.⁴⁵⁵ A versengés azonban a kezdeti erőteljes médiafigyelem ellenére inkább hátráltatja, mint elősegíti a magyar mozgalmi szektor fejlődését. Mindezek ellenére kétségtelenül bizonyítható, hogy 1993-hoz képest markánsan erősödött a háborúellenes

⁴⁵² A tiltakozások globális aspektusáról lásd: Szabó Máté: *Globalizáció, regionalizmus, civil társadalom* Budapest, Századvég, 2004.

⁴⁵³ Csapody Tamás: „Nem akarunk háborút! – Az iraki háború ellen 2003-ban tiltakozó civil szervezetek Magyarországon” Sándor Péter, Vass László, Sándor Ágnes, Tolnai Ágnes (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2003-ról* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány 2004. 282. o.

⁴⁵⁴ Az iraki háború kapcsán szervezett akciók közül három ölt erőszakos formát, illetve torkollik erőszakba. Egyik esetben sem a Civilek a Békéért, vagy a Békélánc aktivistái követik el az agressziót vagy erőszakot, hanem azok a személyek, illetve a csoportok, akik, és amelyek a tiltakozást csak aprópéként, ürügyként használják fel.

- Civilek a békéért mozgalom február 15-i felvonulását radikális csoportok tagjai zavarják meg kormány ellenes bekiabálásaikkal, illetve kisebb incidensre is sor kerül a tiltakozók között;
- Civilek a békéért mozgalom március 22-i, Parlament előtt tüntetésén nyugdíjasok egy csoportja erőteljes kormányellenes jelszavakat skandál;
- Civilek a békéért mozgalom április 14-i tüntetését követően 4 magánszemély piros festékkel megdobálja az Amerikai Egyesült Államok magyarországi Nagykövetségét.

⁴⁵⁵ A Békélánc mögött meghúzódó Humanista Mozgalom, a Szolidaritás Ifjúsági Alternativa és a Zöld Fialatok Egyesülete 2003. február elején lép ki a Civilek a békéért mozgalomból, mert véleményük szerint két szerveződés hatékonyabban léphet fel az iraki háború ellen.

mozgalom aktivitása és megmozdulásai támogatottsága. 2003-ra vonatkozóan a vizsgált sajtótermékekben 22 (az összes tiltakozás közel 7 százaléka) háborúellenes protest cselekmény rögzíthető, amelyek valamelyik társadalmi mozgalomhoz (CaB, OBD), illetve civil szerveződéshez (Food Not Booms, Greenpeace, Magyar Békeshívhívás, Humanista Mozgalom) köthetők. Ez az adat majdnem eléri az 1993-ban civil szervezetek által szervezett összes tiltakozás (27) volumenét. A 2003. február 15-i, rendszerváltozás utáni legnagyobb békétüntetés két egymástól elkülönült, ugyanakkor valamelyest egymásra épülő felvonulás, amelyhez összességében több mint 15 000-en csatlakoznak. A délszláv háború elleni megmozdulások 1993-ban sem képesek ennyi résztvevőt mobilizálni. A felvonulást kéthetenként egymást követő tüntetések azonban egyre kisebb mobilizációs potenciállal bírnak, így április végére befejeződik a Civilek a Békéért, illetve a Békélánc háború elleni tiltakozásának intenzív szakasza.

Az 1993-as háborúellenes megmozdulásokat kisebb tüntetések és egyéni figyelemfelkeltő akciók (pl. folyóátúszás) jellemezték. Ehhez képest az iraki háború ellen fellépő mozgalmak tiltakozási repertoárja rendkívül szerteágazó, a tiltakozások szervezői kreatívabbakká, felkészültebbekké, professzionálisabbakká váltak. A bevett tüntetések és felvonulások mellett ugyanis kiállításokat, tudományos beszélgetéseket szerveznek, és hangsúlyosan támaszkodnak különböző performance-okra, látványos szimbólumalkotásokra és szimbólumhasználatra.⁴⁵⁶ Az intenzív tiltakozási szakasz lezárultával kisebb intenzitással ugyan, de tovább folytatják akciójaikat, alapvetően hagyományos konvencionális elemek mentén (jogi útra terelés).

1993-hoz képest 2003-ban a háborúellenes mozgalmak társadalmi támogatottságának jelentős növekedését nem szándékolt kormányzati magatartás is segíti. 1993-ban a délszláv háború ellen demonstrálók hangja reakció nélkül marad, az Antall-kormány nem egyszerűen neutrális a tiltakozókkal szemben, hanem a szituáció lehetővé teszi, hogy annulálja a résztvevőket. 2003-ban a Medgyessy-kormány bevonódik a szereplők körébe, mert a belügyminiszter felügyelete alatt álló rendőrség csak hosszas tárgyalások után,⁴⁵⁷ 2003. február 10-én fogadja el a Civilek a Békéért

⁴⁵⁶ Játékpuskák jelennek meg a Kossuth téren, vagy az aktivisták lefeksznek a véres lepedőkre, majd magukra húzzák azt, máskor kövirágokat állítanak fel, illetve békejelet szimbolizálnak.

⁴⁵⁷ A Civilek a békéért mozgalom aktivistái és a BRFK közötti tárgyalások még 2003. január közepén kezdődnek, a BRFK tiltó rendelkezése február 2-án keletkezik. K.Cs. „Nem lehet demonstrálni az Andrássy úton” *Népszabadság* 2003. február 3.

mozgalom útvonaltervét. Február elején az összes sajtóorgánus vezető hírként közli, hogy a közlekedés rendjének aránytalanul súlyos veszélyeztetésére hivatkozva a BRKF nem engedélyezi a Civilek a Békéért első útvonaltervét és alternatív útvonalat ajánl.⁴⁵⁸ A rendőrséggel – és áttételesen a kormánnyal szemben megfogalmazódik a politikai elfogultság, illetve a politikai nyomásgyakorlás vádjá.⁴⁵⁹ Medgyessy Péter miniszterelnök szintén belép a kommunikációs térbe, amikor először a kormányközvetítő útján, majd levélben biztosítja szolidaritásáról a tiltakozókat. Elfogadhatónak tartja, hogy a civil társadalom ebben a formában fejezi ki álláspontját.⁴⁶⁰ A hatalom egészének viszonya a problémához ettől függetlenül exkluzív ugyanúgy, mint az Antall-kormányé volt a délszláv háború ügyében. A magyar kormány javaslatára az Országgyűlés megszavazza, hogy az Amerikai Egyesült Államok hadserege használhassa a magyar légerő, illetve a taszári repülőbázist. A civilek tiltakozásai a magyar katonák iraki szerepvállalását sem tudják megakadályozni.

Az alternatív mozgalmak másik standard tematikáját – 1993-hoz hasonlóan – a környezetvédelem képezi. Ahogy erre utaltam, a környezetvédelemnek, mint politikai értéknek, életviteli szemléletnek a társadalmi elfogadottsága jelentősen megnövekedett. A parlamenti pártok is ráéreznek erre, hiszen beemelnek elemeket a mozgalmak törekvéseiből és a 2002-es választásokon – ugyan igen szerény eredménnyel – nevükben zöld jelzőt is használó pártok is megmérettetik magukat.⁴⁶¹ A zöld szervezeti háló

⁴⁵⁸ A tiltó határozatot a Fővárosi Bíróság első fokú határozatában helyben hagyja. Nyilatkozatban ítélt el ugyanakkor a békétüntetés megtiltását Brüsszelben az Európai Szociális Fórum (ESZF). „A szervezet – amely világszerte részt vesz a békedemonstrációk szervezésében – nyilatkozatában botrányosnak nevezi azt az általa politikainak nevezett döntést, amellyel a rendezvényt megtiltották, ugyanakkor engedélyezték a Vér és Becsület nevű szervezet tüntetését. Úgy fogalmaznak: a háborúellenes felvonulás betiltása, a rendőrség megfélemlítő intézkedése ellentmond a gyűlekezősi szabadságnak, sérti az emberi jogokat és a szabadságjogokat.” *Népszabadság* 2003. II. 10. 3 o.

A Fidesz, az SZDSZ, a Munkáspárt is kezdeményezte a gyűlekezősi törvény módosítását, valamint a tiltó határozat módosítását, illetve február 10-én a Parlamentben a Fidesz, az SZDSZ, valamint az MDF képviselője is napirend előtti felszólalásban, illetve interpelláció keretében nehezményezte a tüntetés megtiltását, illetve a kormány USA-barát politikáját. *Országgyűlési napló* 55. ülésnap (2003. III. 10.) felszólalások.

⁴⁵⁹ „A belügyminiszter az ORFK szombati tájékoztatóján beszélt a tüntetésekről. *Lamperth Mónika* azt mondta, a rendőrség nem minősítheti a törvényt, nem bírálhatja el, hogy az jó vagy rossz, hanem végre kell hajtania az abban foglaltakat. Kérdésre válaszolva leszögezte: a rendőrségre sem ő, sem más nem gyakorolt nyomást a különböző közterületi demonstrációk engedélyezése vagy betiltása érdekében.” „Civilek tüntetése: a belügy cáfolja a politikai nyomást” *Népszabadság* 2003. II.10. 3 o.

⁴⁶⁰ „... *Gál J. Zoltán* kormányközvetítő közlése szerint, [a miniszterelnök] bizik abban, hogy a rendőrséggel közösen sikerül megtalálni a jogszerű megoldást, és megtartható lesz a tervezett demonstráció. *Medgyessy Péter* fontosnak tartja a szólásszabadságot, és többször kifejtette, hogy az iraki helyzettel kapcsolatban a békés megoldás pártján áll.” *Népszabadság* 2003. II. 10. 3 o.

⁴⁶¹ A Magyarországi Zöld Párt (Zöldek) hat megyében 7 egyéni jelöltet tudott állítani, míg a Magyar Szociális Zöld Párt bár jelezte indulását jelöltet nem tudott állítani.

erősödését jelzi, hogy a jelentős környezetvédelmi szervezetek már nem csak budapesti,⁴⁶² illetve országos jelentőségű ügyeket karolnak fel (1993-ban a Garéi hulladéktároló ügye), hanem lokális témák kihordására is vállalkoznak:

- a Greenpeace feljelentést tesz egy hajdúböszörményi hulladéktároló létesítése ellen;
- a Greenpeace tiltakozik egy az Őrségbe tervezett erőmű építése ellen;
- a Levegő Munkacsoport a Buda környéki földhivatal határozata ellen tiltakozik, mert engedélyezték egy Törökbálinthoz tartozó 16 hektárnyi terület lakóövezetté minősítését;
- a Másik Oldal – Ökoszociális Mozgalom tüntet a Pest megyei regionális hulladéklerakó építése ellen;
- a Másik Oldal – Ökoszociális Mozgalom tüntet KVM előtt a kartali hulladékégető ellen;
- a WWF Magyarország, valamint a Dráva Szövetség tiltakozik a zákányi kavicsbányászat megkezdése ellen.

Környezetvédelmi ügyekben a tiltakozási repertoár általában konvencionális, decens, így leginkább tüntetések, petíciók átadása, jogi akciók indítása, nyílt levelek, állásfoglalások megfogalmazása jellemző. Emellett megjelennek a figyelemfelhívó szimbolikus manifesztációk (pl. a Védegylet piknikje a budapesti Batthyányi tére), és a felpályás útlezárások (pl. Civilek a Zengőért csoport útlezárása a 6-os főközlekedési úton) is. Az akciók lényegében megfelelnek a jogszabályoknak, egyedül a Greenpeace Paksi Atomerőmű bejáratának elfoglalása, valamint a Zöld Demokraták Fővárosi Hulladékhasznosító Erőmű előtti területfoglalása tér el az általában jogszerű gyakorlattól.

A zöld szervezetek és mozgalmak számára kiemelkedő jelentőségűvé válik a 2003-as év. Ez év februárjától élénkül meg a Zengőre tervezett katonai radar felépítésének megakadályozása és engedélyeztetésének elvetése érdekében folytatott tevékenységük. A politikai rendszer katonai védelmének fokozását szolgálja a tervezett radarkomplexum Zengőn történő elhelyezése, ami ütközik a békepárti szemlélettel, de az erősödő tiltakozás alapja dominánsan a bürokráciának a helyi társadalmaknak, illetve

⁴⁶² Pl. budai alsórakpart építése elleni fellépések, Fővárosi Hulladékhasznosító Erőmű építése elleni megmozdulások, 4-es metró elleni fellépés.

képviselőiknek az egyeztetési eljárásból való kihagyására irányuló törekvése, és az egyeztető eljárás megkerülésére irányuló szándék. Hasonló esetet ír le Max Preglau a Hainburg mellett felépíteni tervezett dunai vízerőmű körül 1984 decemberében lezajlott események kapcsán.⁴⁶³

A döntést eredendően meghozó Orbán-kormány több helyszínt is megvizsgált, de több tényezőt mérlegelve a NATO-val együtt úgy döntött, hogy a legoptimálisabb megoldást a Zengő hegyre felépítendő lokátor biztosítja.⁴⁶⁴ A kormányzati érvelés szerint az építkezés, illetve az üzemeltetés munkahelyeket teremt, az tehát egybe esik az egyébként munkanélküliséggel sújtott Pécs környéki lakosság és munkavállalók érdekeivel.

A lokátorállomás tervezett helye Pécsvárad és Hosszúhetény közigazgatási területén, a Kelet-Mecsek Tájvédelmi Körzeten belül található, ennek ellenére a két település nem szólhatott bele az engedélyezési eljárásába. A forgó katonai acélszerkezet egy állami tulajdonú erdőbe tervezték. Az ország védelmét szolgáló építmények engedélyezésére szakhatóságként a Honvédelmi Minisztérium jogosult, így lényegében nyilvános vita nélkül valósíthatta meg az elképzelést. A helyi civil szervezetek szerint az építkezés két szempontból problémás. Nem számol a lakosságot és a természetet érintő ártalmakkal és ezen kívül a helyi polgárok véleményének kikérése nélkül tervezték azt lebonyolítani.

A Zengő hegyen építendő radarállomás elleni tiltakozás-sorozat 2003 folyamán kezdődik, három szakasza átfogta az egész esztendőt, és több helyi mozgalmat, többek között a Civil Szervezetek a Zengőért Mozgalmat hívta életre.⁴⁶⁵ Az országos civil szervezetek csak később karolják fel eseményt. Tiltakozási repertoárjuk sokszínű, a konvencionális elemektől, azaz többek között a jogi útra tereléstől a figyelemfelhívó sétán át a nemkonvencionális konfliktusos felpályás útlezárásig terjed. Céljuk, hogy rábírhják a hatalmat a tárgyalásra, és végső soron a Zengő hegyre tervezett lokátorállomás felépítésének visszavonására. 2003-ban azonban a kormányzat időhúzásra játszik, bár

⁴⁶³ Max Preglau: „Kritikai elmélet – Jürgen Habermas” In: Julius Morel, Eva Bauer, etc (szerk.): *Szociológiai elmélet* Budapest, Osiris Kiadó, 2004. 267-268. o.

⁴⁶⁴ A döntésre 1999. szeptember 28-án került sor, amikor is kiderült, hogy szövetségi forrásokból „Lengyelországban és Magyarországon három-három, Csehországban pedig két csúcstechnológiájú légvédelmi lokátort telepítenek. „A magyarországi radarokat a Mecsekben lévő Zengőváron, a Bükkben lévő Bánkúton, valamint Békéscsabán állítják föl” – mondta a HVG-nek David Leal, a NATO infrastrukturális igazgatóságának munkatársa.” *HVG* 1999/45. szám, 1999. XI. 13. 117. o.

⁴⁶⁵ A Zengő hegy és környékének egyedi állat- és növényvilága alakult ki, itt terem a szigorúan védett bánáti bazsarózsa.

időnként zajlanak egyeztetések a helyi polgármesterek és az illetékes minisztériumok között, de a minisztérium célja az építkezés minél hamarabbi elindítása, hogy végül ne lehessen visszafordítani a létesítmény felépítését.⁴⁶⁶ A rendszer és az életvilág közötti küzdelem 2004. február 13-án komolyabb – a civilek és a biztonsági őrök közötti – összecsapáshoz vezetett, ugyanakkor a civil nyomására 2005-ben a kormány elállt a Zengő hegyre tervezett NATO-lokátor építésétől.⁴⁶⁷

A kormány és a civilek céljai, cselekedetei és a végkifejlet ismerete alapján a következőket lehet megállapítani:

- az alternatív szervezetek, társadalmi mozgalmak által felvállalt és kihordott témák csak közép- vagy hosszabb távon hozhatnak sikert;
- a civilek képesek az érintett lakosság jelentős részének a figyelmét felkelteni, szimpátiáját elnyerni, de részvételre, cselekvésre csak szűk réteget képesek bevonni;
- a Medgyessy-kormány az év folyamán többnyire a taktikai elemek szűk körével operál, alapvetően konfliktuskerülő, de nem megoldás orientált. Időhúzásra, a problémák elmosására, a bürokratikus eljárások kifuttatására (bizottságok felállítása, az ügyek egymás közötti folyamatos átadása) törekszik. 1993-hoz, az Antall-kormányhoz képest a kormány problémaérzékelése megváltozik, reagál az alternatív társadalmi szervezetek által felvetett problémákra;
- a politikai közbeszédben, a médianyilvánosságban is lényeges változás következik be 1993-hoz képest az élővilág, a környezet védelme, mint téma napirendformálónak válik.
- a megváltozott társadalmi közeg hatására a politika részlegesen inkluzív és korlátozott korrekciókat hajt végre működésében. 2003-ban az ügyek társadalmi támogatottsága miatt nehéz ezeket teljesen figyelmen kívül hagyni.

A többi alternatív issue az év alternatív tiltakozásainak mintegy 20 százalékát teszi ki. Ahogy erre a tiltakozások formális, szociológiai szempontjainak elemzésekor utaltam, jelen vannak a globalizáció elleni formációk és megmozdulások (ATTAC Magyarország,

⁴⁶⁶ 2003-ban a Honvédelmi Minisztérium, valamint Pécsvárad és Hosszúhetény polgármesterei többször is tárgyalóasztalhoz ülnek, de érdemi eredményeket nem tudnak elérni. Ungár Tamás: „Üdvözljük önt a lokátornál!” *Népszabadság*, 2003. II. 27. 5. o.

⁴⁶⁷ Több alkalommal protestál a Védegylet és részben a Greenpeace Magyarország is az ügyben.

Magyar Szociális Fórum), 1993-hoz hasonlóan a nők jogait is több szervezet több akció során veti fel (így a NANE, Habeas Corpus és az Amnesty International pedig az orosz nők helyzete ellen tiltakozik a nagykövetség előtt). E témák azonban továbbra se képesek hosszú távon sajtófelületet foglalni, ezen akciók befolyáspotenciálja alacsonyabb, mint a környezetvédelmi és a háború elleni megmozdulásoké. Ezek azok a felvetések, amelyeket a mindenkori kormányzat még 2003-ban is a legkönnyebben tud figyelmen kívül hagyni. Ahhoz, hogy a politikai hatalom az alternatív issue-k felé forduljon, olyan nagy médiaeseményekre van szükség, mint a Fadd-Domboriban történt kutyakínzás, amelyet komoly társadalmi önszerveződés, önmozgás követ (az aláírásgyűjtő ívet több mint 25 000-en írják alá, több tüntetés is zajlik a témában), és amely végül is ráveszi a hatalmat a Büntetőtörvénykönyv módosítására.

31. táblázat Az alternatív mozgalmak tiltakozásainak fontosabb paraméterei

		1993	2003
1	Tiltakozó események száma	27 eset, az összes tiltakozás 18 százaléka	78 eset, az összes tiltakozás 23 százaléka
2	Tiltakozások időtartama	A konkrét tiltakozástól függ, többnyire rövid egy-két óras	Általában rövid, egy-két óras
3	Tiltakozások helye, területi kiterjedtsége	Nemzeti és nemzetközi jelleg, gyakran budapesti központtal	Nemzeti és globális főként budapesti központtal
4	Tiltakozások típusa	Egyedi elkülönült tiltakozások	Egyedi, elkülönült tiltakozások, és önálló tiltakozások sorozatai
5	Tiltakozások jogi státusa	Többnyire jogszerűek	3 esetben jogszerűtlen
6	Tiltakozások erőszak potenciálja	Békés jellegűek, rendőrségi beavatkozásra csak ritkán kerül sor	Alapvetően erőszakmentesek, de bizonyos erőszakelemek jelen vannak. Néhány esetben sor kerül rendőri beavatkozásra.
7	Résztvevők száma	Konkrét tiltakozástól függ: néhány tucattól a néhány száz főig	Általában 200-300 fő, valamint két jelentős, több mint 10 000 fős tiltakozással
8	Szervezők	Alternatív társadalmi mozgalmak	Alternatív társadalmi mozgalmak, szervezetek
9	Tiltakozási repertoár	Tüntetés	Tüntetések, szimbolikus manifesztációk, felvonulások, nyílt levelek, petíciók átadása, aláírásgyűjtés
10	Célok jellege	Országos, globális	Országos, globális

11	Tiltakozások címzettjei	Kormányzat, nemzetközi szervezetek	Kormányzat, nemzetközi szervezetek, parlament
12	Tiltakozások eredményessége	A tiltakozások eredménye nyilvánosság	A tiltakozások eredménye részben a nyilvánosságba való bekerülés, részben egyes esetekben konkrét megoldások. A tiltakozások eredménye többnyire hosszútávon értelmezhető
13	Pártok politikai befolyása	Nem észlelhető	Nem észlelhető
14	Éliteken belüli és közötti konfliktusok	Nincs	Csak rendkívül áttételesen mutatható ki
15	Politikai intézményrendszer reakciója	Elhárító, még az érintettséget sem ismeri el	Változó, az elutasítótól a befogadóig terjed
16	Politikai intézményrendszer korrekciója	Rövidtávon nem kerül sor korrekcióra	Rövidtávon nem kerül sor korrekcióra
17	Politikai intézményrendszer innovációja	Az 1994-es választási kampányban már megjelenik egy-egy alternatív mozgalom által felvetett probléma	Az intézményrendszer egyes, nagy társadalmi figyelmet kiváltó témákat beemel a politikai döntésekbe.
18	A tiltakozásokat involváló politikai keretfeltétel jellege	A rendszer behatolása az életvilág keretei közé, a túlzott racionalizáció.	A rendszer behatolása az életvilág keretei közé, a túlzott racionalizáció.
19	Törésvonal	A klasszikus törésvonalak nem érvényesülnek, új, posztmaterális értékek mentén különülnek el a tiltakozások	A klasszikus törésvonalak nem érvényesülnek, új, posztmaterális értékek mentén különülnek el a tiltakozások

V. 3. 7. Lokális tiltakozások

Donatella della Porta és Sidney Tarrow a globális társadalmi mozgalmakkal foglalkozó tanulmányukban egyértelművé teszik, hogy a tiltakozások helyi aspektusa sohasem fog megszűnni. A globalizáció folyamata nem helyettesíti a lokális konfliktusok feloldását, a globális szinten tiltakozók nem 'gyökértelen kozmopoliták', hanem helyi társadalmi érdekcsoportokból szerveződnek, és az akció elmúltával oda is térnek vissza. A globalizáció folyamata mellett a XXI. századra a lokalizáció is jellemző. Azt feltételezem, hogy a lokális társadalmak a rendszerváltozáshoz képest a XXI. század elejére megerősödnek, a társadalom egyes tagjai helyi szinten is fokozottabban kiállnak érdekeikért.

V. 3. 7. 1. Lokális tiltakozások 1993

1993-ban 26 helyi, lokális tiltakozásról adott számot a vizsgált három sajtótermék. A célok jellege többségében diffúz, a 26 tiltakozásból 9 környezetvédelmi irányultságú, ezen túl nagyobb számban jelennek meg az iskola, óvoda elleni bezárások elleni fellépések, a többi pedig valamilyen konkrét önkormányzati esetleg helyi vállalati intézkedéssel szembeni fellépés.⁴⁶⁸ **A helyi megmozdulások fontos jellemvonása 1993-ban a reaktivitás, a folyamatban lévő vagy már meghozott döntés elleni, utólagos akció.** A környezetvédelmi célú tiltakozások közül csak kettő olyan, amelyről mindhárom napilap beszámol, azaz országos jelentősége van. Az egyik – az 1990-es évek talán legjelentősebb helyi környezetvédelmi akciója –, a Baranya megyei Garé községben tervezett veszélyes hulladékégető erőmű felépítése elleni mozgalom. Garé esetében a pécsi Zöld Kör, illetve a környékbeli lakosok (a Garétól mintegy 15 kilométerre fekvő Görcsöny körgyegyője 1313 tiltakozó aláírást gyűjtött össze hét szomszédos településen) küzdenek a településen évtizedek alatt felhalmozott tetraklór-benzolos hulladékot megsemmisítő égetőmű megépítése ellen. A másik kiemelten kezelt téma a Nyugati pályaudvar parkolójában ideiglenesen felállítandó sátor ügye. A Vígsház felújítása idején az előadásokat a sátorban tartják, azonban a felállításhoz két 70 éves fa kivágását tervezték. Ez ellen tiltakoztak a Városvédők Budapesti Polgári Szervezete Ökoföld csoportja, illetve a Terézvárosi Nyugdíjas Érdekképviseleti Egyesület. Ez utóbbi ügy kompromisszummal zárul, azonban a garéi hulladékégető felépítésének ügye még a 2006-os (!) választásokat követően is a környezetvédelmi tárca egyik megoldandó kérdései közé tartozott.

A lokális megmozdulások egymástól elkülönült tiltakozások, amelyekhez nem kapcsolódnak más protest események. A tiltakozók két repertoár típusú részesítenek előnyben, a nyílt levél megfogalmazását, illetve a tüntetéseket. A lokális tiltakozások minden esetben jogszerűek és békések, hatósági beavatkozásra egyszer sem kerül sor.

A politikai alrendszer legfelsőbb döntéshozatali szintje ezen konfliktusok megoldásában gyakorlatilag nem érintett, két alkalommal mégis előfordul, hogy a tiltakozók a kormányzathoz, illetve a parlamenthez intézik követeléseiket. A kormányzat részéről ezek a felvetések teljesen visszhangtalanok maradnak, az ügyek vitelét igyekeznek

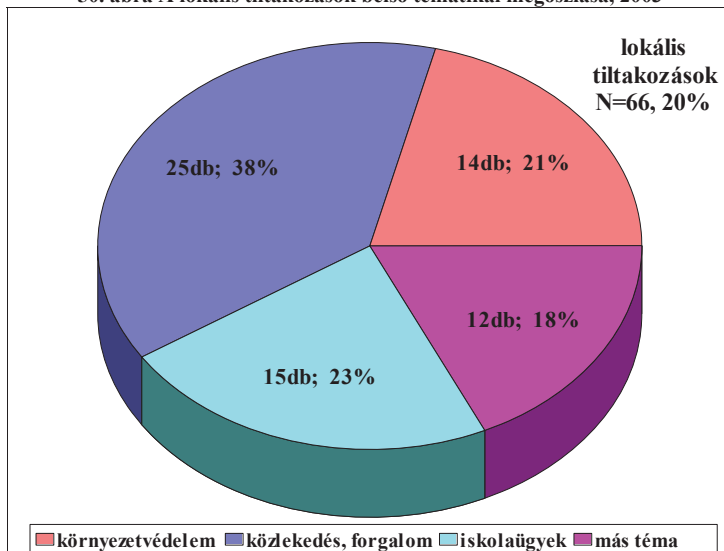
⁴⁶⁸ A helyi, vagy megyei önkormányzat a címzettje az összes lokális tiltakozás közel kétharmadának.

mindvégig önkormányzati szinten tartani. A kormány magatartása tehát ez esetben neutrális, hátrító.

V. 3. 7. 2. Lokális tiltakozások 2003

2003-ban 1993-hoz képest nagyságrendekkel nőtt a tiltakozások száma, ugyanakkor az év lokális tiltakozásai témastruktúrájában meglepően kevés változás történt: a legfontosabb környezetvédelmi ügyek, valamint az iskolabezárások elleni fellépés mellett a közlekedési és forgalmi problémák jelentenek újdonságot. A lokális tiltakozások között továbbra is fontos az életvilág védelmének szándéka, a fokozódó racionalitás elleni tiltakozás, de a helyi civil szervezetek, a magánemberek illetve csoportjaik továbbra is ugyanazzal a problémával küzdenek, mint 1993-ban: kevésbé képesek az adott témát a politikai nyilvánosságba bevinni és kihordani. A média érdeklődése is csekélyebb, a szelekció erőteljesebb, hiszen ezekben az esetekben az emberek kisebb csoportját érintő problémafelvetésekről van szó.

50. ábra A lokális tiltakozások belső tematikai megoszlása, 2003

A protest események többségében önállóak, egymástól elkülönültek. Két problémakör kapcsán rögzíthető tiltakozások sorozata. A településeken átmenő főútvonalak többsége a

XX. század végére, a XXI. század elejére az elviselhetetlenség határáig zsúfolttá vált, ami megnehezíti, sőt helyenként lehetetlenné teszi az ott élők életét. Így Agárd térségében és Dabason az elkerülő út megépítése érdekében sorozatban tiltakoznak a helyi lakosok. Ezen kívül a tiltakozások sorozatát váltják ki a gyermekszám csökkenését követő sorozatos iskolabezárások, többek között Győrben, Kőbányán, Várpalotán és Zalaegerszegen is.

Az összességében 66 lokális protest cselekmény átfogja az évet, nincs olyan hónap, amelyben legalább két tiltakozásra ne kerülne sor.⁴⁶⁹ A tiltakozások erőszakmentesek és egy kivételtől eltekintve jogszerűek,⁴⁷⁰ rendőrségi beavatkozásra nem kerül sor. A tiltakozások elsődleges szervezői az esetek 63 százalékban helyi civil szervezetek, további 27 százalékban magánszemélyek és csoportjaik (szülői közösségek, lakóközösségek), míg 10 százalékban más szervezetek, pl. politikai pártok, ideológiailag kötött politikai organizációk vagy nem lokális civil szervezetek az organizátorok. **2003-ra lényegesen megváltozott a lokális tiltakozások címzettjeinek köre.** 10 évvel korábban a tiltakozók kétharmada az önkormányzatokhoz címezte követeléseit, míg **2003-ban a kormány vált az elsődleges címzetté,**⁴⁷¹ és csak utána következnek a helyi, illetve megyei önkormányzatok. Ezt egészítik ki a politikai intézményrendszer egyéb aktorai, a parlament, a bíróságok vagy más állami szervek, így a **politikai rendszer intézményei a lokális tiltakozások címzettjeinek több mint 70 százalékát teszik ki.**

A lokális tiltakozások egy része hatást gyakorol a politikai intézményrendszer működésére, a követelések vagy a mögöttük megbújó okok bekerülnek a politikai diskurzusba, „nagypolitikai” eseményekké válnak.⁴⁷²

Az iskolabezárások elsődleges címzettjei – egy kivételtől eltekintve – a helyi önkormányzatok. A helyi hatalom minden esetben támogató vagy elutasító magatartást vesz fel. A helyi politikai elitek közötti konfliktus is beszívárog a lokális tiltakozásokba, ha az önkormányzat baloldali többségű vagy a polgármester baloldali (pl. Győr), akkor a

⁴⁶⁹ A tiltakozások csúcs hónapja július (10 esemény, 16%), míg a legkevesebb eseményre szeptemberben kerül sor (2 esemény, 3%).

⁴⁷⁰ Zalaegerszegen a börtön előtt bejelentés nélkül gyülekeztek romák.

⁴⁷¹ Egy tiltakozás során több címzett is lehet, a címzettek összaránya 143%.

⁴⁷² A lokális civil szervezetek és a helyi politika kapcsolatáról lásd Kákai László: *Önkormányzunk értetek, de nélkületek! : Pártok és civil szervezetek a helyi társadalmakban* Budapest, Századvég Kiadó, 2004.

jobboldali ellenzék (pl. Fidelitas) áll az iskolabezárások ellen tiltakozók mögé, ha pedig jobboldali többségű önkormányzatról vagy polgármesterről van szó (pl. Zalaegerszeg), akkor a baloldali ellenzék ért egyet a követeléseket megfogalmazókkal.⁴⁷³ Ezen tiltakozások eredményessége nehezen ítéltető meg, mert az esetleges döntésekről a vizsgált napilapok nem számolnak be.⁴⁷⁴ A sorozatos iskolabezárások problémaköre megjelenik az országos politika szintjén a Parlamentben is. Ezek az ügyek az országos vitatérben a kormány ↔ ellenzék konfliktusába vonódnak be. A vitákban a kormány elsősorban a gyermekszám csökkenésével magyarázza a sorozatos iskolabezárásokat, amelyeket lényegében önkormányzati belügynek minősít, ezért a tiltakozásokkal szemben döntően neutrális.⁴⁷⁵ Az iskolabezárások ügyének pártpolitikai jelentőségét jelzi, hogy az ellenzék kezdeményezésére vizsgálóbizottság alakul a helyi oktatás, nevelés helyzetének áttekintésére, tisztázására (2003. IX. 22.).

Szintén túljutnak a lokalitás körén az elviselhetetlennek tartott forgalom miatt megszervezett tiltakozások. Különösen élénk a tiltakozás a 7-es és ezzel összefüggésben az M7-es, az 5-ös és ezzel összefüggésben az M5-ös, a 86-os, a 71-es utakon és néhány budapesti útvonal mentén. A forgalom elviselhetetlensége kapcsán indított tiltakozások 80 százalékában a kormányfő, a kormány vagy valamely minisztériuma, illetve a parlament a címzett. A tiltakozók elszántságát jelzi, hogy 25 esetből 20 alkalommal felpályás útlezárást alkalmaznak. Követelésüknek e költséges, komoly személyi ráfordítást is igénylő repertoár típus nagy nyomaték ad. A közlekedési, forgalmi problémák több év óta jelen vannak ezeken a településeken, illetve az autópálya használati díj is hasonló nagyságrendű huzamosabb ideje, ezért elgondolkodtató, hogy ilyen intenzív tiltakozásokra 2002-ig miért nem kerül sor, miért csak a kormányváltás után erősödnek fel. Feltehetően két tényező játszhat szerepet. Egyrészt a lakosság felismerhette, hogy a Medgyessy-kormány befogadóbb hozzáállást tanúsít bizonyos állampolgári követelésekkel szemben, mint elődje. Inspirálhatták a tiltakozásokat

⁴⁷³ „Zalaegerszegi iskolabezárások” *Népszabadság* 2003. II. 28. 5. o.

⁴⁷⁴ Tudható a Népszabadság tudósításai alapján, hogy a XI. kerületi Bocskai úti iskolai bezárása elleni tiltakozás például eredményes volt „Megmarad a Bocskai” *Népszabadság* 2003. III. 18., és több megyei jogú város (Győr, Zalaegerszeg, Szolnok, Eger) hasonló jellegű tiltakozásai után arról is beszámolnak a lapok, hogy a tiltakozások lényegében nem érték el céljukat. Várpalotán egy az iskolabezárásokat vizsgáló szakértői testület felállításáról döntött a szocialista többségű képviselőtestület („Fénykép a képviselőknek” *Népszabadság*, 2003. XI. 3. 5. o.).

⁴⁷⁵ Például Pánczél Károly (Fidesz) interpellációja: „I/2054 Mit kíván tenni az iskolabezárási hullám megállítására?” 47. ülésnap (2003. II. 11.), 71. felszólalás, vagy a *Sodródó kormányzat, bizonytalan jövő?* című politikai vitánapon (2003. III. 11.) elhangzott felszólalások, illetve A közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény módosításáról szóló vita során elhangzott felszólalások (2003. V. 6. – 2003. V. 26.).

ellenzéki politikusok is. **A leghosszabb tiltakozási sorozat Dabas-környékén és részben Agárd környékén alakul ki, ezen települések 2002 után fideszes polgármester irányítása alá kerülnek.**⁴⁷⁶

A kormány a követelésekkel szemben nem kizáró, de nem tud formális befogadó sem lenni, ugyanakkor az ellenzéki pártok mellett a kormány is törekszik a problémák feloldására.⁴⁷⁷ Azonnali megoldást ugyan nem adnak az M5-ös autópálya koncessziós szerződésének módosítására, és az 5-ös út forgalomcsökkentésére, de nem kis részben a tiltakozások hatására 2004-ben az autópálya matricával is használhatóvá válik, és az M7-es autópálya építése is tovább folytatódik. Az elviselhetetlen forgalmat kifogásoló tiltakozások hatásai, „eredményei” középtávon a kormány működésében, elsősorban a prioritások kijelölésében, valamint a 2006-os választási ígéretekben is megjelennek.

A lokális tiltakozások harmadik nagyobb csoportját a környezetvédelmi követelések alkotják. A lokális környezetvédelmi tiltakozásokat is elsősorban az állampolgároknak a döntés-előkészítésből való kirekesztése indukálja, illetve ha bevonásra kerültek, akkor a meghozott döntés helytelenítése készteti a szervezőket akciójuk megtartására. A 14 eset egymástól elkülönülten, konfrontációmentesen zajlik, a használt eszközök puhábbak, a konvencionális repertoár-típus, az aláírásgyűjtés, a nyílt levél és a petíció átadása dominál. A szervezők általában helyi lakosok, illetve szervezetek. Esetükben is érvényesül a lokális tiltakozások általános vonása, hogy a megoldásokat az önkormányzatok mellett a kormányzattól várják (4 eset). A sajtóelemzés a politikai pártok befolyását a lokális szintű környezetvédelmi tiltakozásoknál egyértelműen nem mutatta ki. A politikai aktorok reakciója többnyire neutrális, az ügyek a Budapest Plázs felépítése kivételével nem kerülnek a politikai diskurzus fókuszába. Ezek a lokális környezetvédelmi tiltakozások összességében kisebb közfigyelmet kapnak, mert a média szelektivitása révén gyorsan kikerülnek a lapokból és ezzel a közérdeklődésből.

⁴⁷⁶ A politikai motiváltságot erősíti, hogy a dabasi és az agárdi tiltakozások ügye a parlamentben is megjelenik – egy-egy ellenzéki felszólalás formájában. „Mit tett miniszter úr az autópálya díjemelések hatásainak kivédésére?” – azonnali kérdés, Gémesi György (MDF), 47. ülésnap (2003.02.11.), 187. felszólalás; „Autópályára a teherforgalommal, valamint ingyenességet az elkerülő autópálya szakaszon az ott élő magyar közlekedőknek” – azonnali kérdés, Balsay István (Fidesz) 73. ülésnap (2003.05.26.), 168. felszólalás.

⁴⁷⁷ Erről lásd például az *Európa-terv* 10. pontját Az infrastruktúra fejlesztéséről 2003. II. 11. <http://www.meh.hu/tevekenyseg/hatteranyagok/hatter20030211.html> vagy Csillag István gazdasági és közlekedési miniszter, valamint Gál J. Zoltán kormányzóvivő sajtótájékoztatóját az M5-ös autópályáról. 2003. VI. 12. Forrás: <http://www.meh.hu/tevekenyseg/szovivtai/szov20030612.html>

32. táblázat Az alternatív és lokális mozgalmak tiltakozásainak fontosabb paraméterei

		1993	2003
1	Tiltakozó események száma	26 eset, az összes tiltakozás 18 százaléka	66 eset, az összes tiltakozás 20 százaléka
2	Tiltakozások időtartama	A konkrét tiltakozástól függ, többnyire rövid egy-két órá	Nehezen megbecsülhető, 3-8 óra
3	Tiltakozások helye, területi kiterjedtsége	Helyi, települési jelleg	Lokális, néhány esetben budapesti központtal
4	Tiltakozások típusa	Egyedi elkülönült tiltakozások	Egyedi, elkülönült tiltakozások, és kisebb önálló tiltakozások sorozatai
5	Tiltakozások jogi státusa	Döntően jogszerűek	1 esetben jogszerűtlen
6	Tiltakozások erőszak potenciálja	Békés jellegűek, rendőrségi beavatkozásra nem kerül sor	Teljesen békés jellegűek, rendőrségi beavatkozásra nem kerül sor
7	Résztvevők száma	Konkrét tiltakozástól függ, néhány tucattól a több ezer főig	Konkrét tiltakozástól függ, néhány tucattól a több ezer főig terjed
8	Szervezők	Lokális szervezetek, lakóközösségek	Lokális szervezetek, lakóközösségek, állampolgárok
9	Tiltakozási repertoár	Nyílt levél, állásfoglalás, tüntetés	Tüntetések, felpályás útlezárás, aláírásgyűjtések, tiltakozással való fenyegetés, petíciók átadása
10	Célok jellege	Helyi	Országos és helyi
11	Tiltakozások címzettjei	Önkormányzatok, kisebb részben a kormányzat	kormányzat, minisztériumok, önkormányzatok
12	Tiltakozások eredményessége	A tiltakozások többnyire eredményesek	A tiltakozások eredményessége több hónap elteltével értelmezhető.
13	Pártok politikai befolyása	Csak áttételesen, latensen feltételezhető	Csak áttételesen, latensen feltételezhető
14	Eliteken belüli és közötti konfliktusok	Helyi elitek közötti konfliktus valószínűsíthető	Rögzíthető a helyi gazdasági és párt elitek közötti konfliktus
15	Politikai intézményrendszer reakciója	Az önkormányzatok reagálnak, az állami szervek nem	Változó, az elutasítótól a befogadóiig terjed
16	Politikai intézményrendszer korrekciója	Önkormányzati döntések esetében történik korrekció	A kormányzat és az önkormányzati döntések esetében is lehet korrekció
17	Politikai intézményrendszer innovációja	A politikai intézményrendszer innovációjára nincs hatással	Az intézményrendszer egyes, nagy társadalmi figyelmet kiváltó témákat beemel a politikai döntésekbe.

18	A tiltakozásokat involváló politikai keretfeltétel jellege	Feltételezhető, hogy az országos politikában kimutatható ellentétek hatást gyakorolnak a helyi elitek tevékenységére, és a helyi – elsősorban politikai – elitek közötti konfliktusokra	A helyi közügyek átpolitizálódása; a helyi ügyek leképezik a nagypolitikai eseményeket és viszonyokat
19	Törésvonal	Egyes ügyekben megjelenik (vagy feltételezhető) a helyi ellenzék↔helyi vezető pártok közötti, illetve helyi bal↔ és helyi jobb közötti ellentét	Egyes ügyekben megjelenik (vagy feltételezhető) a helyi ellenzék↔helyi vezető pártok közötti, illetve helyi bal↔ és helyi jobb közötti ellentét

Összegzés

Az 1990-es évek elején a gazdasági válság a munkanélküliség drámai növekedését, az életszínvonal jelentős romlását, valamint a társadalmi egyenlőtlenségek kiéleződését, társadalmi sokkhelyzetet vont maga után. A szocializmus lebontásából eredő társadalmi-gazdasági konfliktusok összekapcsolódtak a politikai élitek közötti éles ellentétekkel és a politikai törésvonalak kifejeződésével. 1993-ban a kormányt alkotó pártokon belül is heves viták alakultak ki, ezért az Antall–Boross-kormány hatalmi helyzete jelentősen meggyengült. Noha az ellentétek élesek voltak, a baloldali, a liberális pártok nem voltak érdekelték a helyzet radikalizálódásában. Az SZDSZ, a Fidesz, illetve az MSZP alkotta ellenzéki pártok a kormány legitimitását nem kérdőjelezték meg, és a kormány jobboldali ellenzéke sem állt elő a rendszert alapjában megváltoztató követelésekkel.

2003-ra a gazdasági, szociális helyzetben érdemi javulás ment végbe. A 2000-es évek elejét a gyors és nagymértékű jövedelemkiáramlás, az állam túlköltekezése jellemezte, ami elsődlegesen a közszféra munkavállalói számára nyújtotta a felzárkózás lehetőségét. Kétségtelen azonban, hogy a lakosság egészének emelkedett a jövedelme és javult munkaerő-piaci pozíciója is. A gazdaság duális jellegűvé válik, a makrogazdasági mutatók előre jelzik az egyensúlyi helyzet felbomlását. A 2003-as évet – hasonlóan 1993-hoz – a társadalmi bizalom apadása, valamint a demokrácia negatív megítélése jellemezi, ami mögött a társadalom szociális elégedetlensége is meghúzódik.

1993-hoz képest a politikai keretfeltételekben változás megy végbe. A 2002-es választási kampány során a kormányzó Fidesz „mobilizációs pártként” saját maga kezd előbb választási, majd tiltakozó demonstrációkat szervezni. Kezdeti célja a civil és a politikai társadalom megnyerése, majd a polgári körök révén a megalakuló bal-liberális Medgyessy-kormány folyamatos, erős kritikája, politikai támadása. A 2002-es választásokat követő és részben 2003-ban is zajló tiltakozási boom hosszú távú jellegzetességet is hordoz. A közvélemény-kutatási adatok is jelzik, a 2000-es évekre kialakult, megerősödött és láthatóvá vált Magyarországon egy csekély társadalmi támogatottságú, részben hálózati módszereket alkalmazó radikális jobboldali mag. Céljuk a kialakult politikai berendezkedés jelentős módosítása. Törekvéseiket nem választások útján, hanem tiltakozások, demonstrációk révén kívánják elérni.

A közvélemény-kutatásokból kitűnik, hogy 1993-hoz képest 2003-ra a média és a társadalom figyelmét jobban felhívó tiltakozási formákat – a tüntetések, a sztrájkokat és a felpályás útlezárásokat – nagyobb arányban fogadja el a magyar társadalom. Az adatok szerint a különböző személyes elköteleződést igénylő tiltakozási formákban a magyar társadalom alig kéttizede vett részt. Jól körülhatárolható a tiltakozók szociológiai karaktere. A 2002-es választások időszakában felforrósodott politikai szituáció következménye, hogy primer magyarázó változóvá válik a párt- és ideológiai elköteleződés: minél elkötelezettebb az állampolgár egy jobboldali párt és ideológia mentén, annál bizonyosabb, hogy résztvevője lehet vagy már résztvevője volt valamilyen protest cselekménynek.

Hipotézisemnek megfelelően a Népszabadság, a Magyar Nemzet, a Magyar Hírlap tiltakozásokkal kapcsolatos cikkeinek sajtóelemzése és a közvélemény-kutatási adatok is bizonyítják, hogy megnő a tiltakozások száma, a tiltakozói aktivitás 1993-hoz képest 2003-ban. 1993 az első szabadon választott kormány ciklusában a tiltakozások gyakorisága szempontjából a második legakciódúsabb év. Ebben az évben 148, míg 2003-ban 337 protest cselekményt organizáltak a szervezők. Noha 2003 második felére gazdasági, szociális problémák jelentkeznek, és a kormány társadalmi elfogadottsága is csökken, nem történik több tiltakozás (II. félév: 154), mint az év első félévében (I. félév: 183). A tiltakozások száma emelkedésének mértékétől elmarad a tiltakozók volumenének bővülése. A közvélemény-kutatások is alátámasztják, hogy a nemzetközi tapasztalatoknak megfelelően a tiltakozások résztvevői különösen aktívak, mert az adott évben ugyanazon személyek több protest cselekményben is részt vesznek. Feltételezésemnek megfelelően a magyar társadalomban érvényesül a „potyautas” hatás, az egy-egy probléma kapcsán érintetteknek, érdekelteknek csak a töredéke protestál. Kivételt valamelyest az üzemi szintű tiltakozások képeznek.

Nem verifikálható azon hipotézisem, miszerint az 1993. évi és a 2003. évi tiltakozásokra inkább a széttartás, a különbözőség, illetve a diszkontinuitás a jellemző. A tiltakozások formai, szociológiai dimenzióját összegezve kijelenthető, hogy a magyarországi politikai tiltakozási kultúra primer vonása a rendszerváltoztatás időszakától értelmezhető folytonosság. A poszt szocialista és a megszilárdult újkapitalizmus időszakában a kontinuitást a Budapest központúság, a nagyfokú szervezettség, az organizátorok és a

címzettek alig változó köre, valamint a túlnyomórészt jogszerű és békés jelleg tartja fenn. A tiltakozási repertoár vizsgálata is azt jelzi – ellentétben hipotézisemmel –, hogy döntően a konvencionális formákon belül történt átrendeződés, elmarad a nemkonvencionális eszközök használatának előretörése. Az 1993-as évben a hagyományos és a direkt demokratikus konvencionális eszközök (aláírásgyűjtések, nyílt levelek és petíciók) képezik a relatíve legnagyobb arányt (48%). 2003-ban a demokratikus politikai kultúra fokozatos társadalmi térnyerése következtében nő a köztérirésztétel-központú meggyőző jellegű akciók (tüntetések, felvonulások) aránya 33-ról 44 százalékra.

Kisebb mértékben a diszkontinuitás elemei is kimutathatók. Megjelenik a nemkonvencionális erőszakos repertoár, amelyet csekély társadalmi támogatottság övez, és döntően jól körülhatárolható, radikális jobboldali csoporthoz kötődik. Újdonság 1993-hoz képest a manifeszt illegális tiltakozások szervezése is, amelyek nagyobb részben az instrumentális új társadalmi mozgalmak, illetve kisebb részben a radikális jobboldali szervezetek eszköztárába illeszkednek. A radikális csoportok aktivizálódása magával hozza a rendőrségi gyakorlat átalakulását is. 1993-ra az opportunisták, 2003-ra viszont az opportunisták és az antagonisztikus kategória közé tehető a magyar rendőrség tiltakozókkal szembeni magatartása. Hipotézisemnek megfelelően 2003-ban néhány radikális jobboldali megmozdulás a megszilárdult rendszer erős kritikáját hordozza. Az új baloldali mozgalmak követeléseit a globalizációellenességen túl megmaradnak a rendszer igazságosabb elosztási módjának szorgalmazásánál. Összességében 2003-ban a tiltakozások több mint 90 százaléka rendszerkonform.

Feltételezésemnek megfelelően a politikai törésvonalak között domináns bal↔jobb, valamint a liberális↔konzervatív törésvonal a direkt politikai tiltakozásokon kívül áthatja a média-, az agrár- és részben a lokális tiltakozásokat is. A közalkalmazotti és ezen belül az egészségügyi dolgozók protest akciót szervező szakszervezetek vezetőinek politikai kötődése politikai viták tárgyát képezi. A mindenkori kormány hajlamos a mindenkori ellenzékét látni a szervezők mögött. A mindenkori ellenzék megértően viseltetik a közalkalmazotti törekvések iránt. Az új társadalmi mozgalmak tiltakozásai esetében nem lehet megállapítani a bal↔jobb törésvonal érvényesülését sajtóelemzés révén. Ezek a szervezetek 1993-ban is a pártoktól való különállásukat, valamint a humánumból és a posztmaterális értékekből eredő gondolkodásmódjukat

hangsúlyozzák, az egyes szervezetek vezetőinek politikai szimpátiái vagy a szervezetek kötődése pedig a tiltakozások kapcsán nem képezik sajtóviták tárgyát. Az elitek közötti ellentét egyértelműen kimutatható a politikában, a kultúrában és valamivel kisebb mértékben a gazdaságban. Ők személyesítik meg leg tudatosabban és hordozzák a bal↔jobb törésvonal mentén képződő konfliktusokat.

Az új kapitalizmus megszilárdulásával – hipotézisemnek megfelelően – a szociális, gazdasági konfliktusok háttérbe szorulnak, teret engedve az új társadalmi mozgalmaknak, valamint a lokális megmozdulásoknak. A nyíltan gazdasági, társadalmi, szociális jellegű konfliktusok 1993-ban a tiltakozások mint egy háromtizedét, míg 2003-ban kevesebb mint egynegyedét teszik ki. A vidéken zajló tiltakozások megyénkénti csoportosítása földrajzi szempontból teszi láthatóvá az adott esztendő válsággóccait. 1993-ban a nehézipar korábbi fellegvárának tekintett Borsod-Abaúj-Zemplén megye a gazdasági és szociális konfliktusok mentén emelkedik ki, míg a nemzetközi politikai események kapcsán Csongrád megye, mint a délszláv háború határterülete tűnik ki. 2003-ra átrendeződtek a válsággóccok. A nemzetgazdasági ágak közül a mezőgazdaság került a vidéki tiltakozások középpontjába. Így különösképpen Békés megyében, valamint Bács-Kiskun megyében emelkedett a tiltakozások volumene.

Ha a tiltakozókat a közalkalmazottakra, illetve az állami és a magánszféra alkalmazottaira bontjuk, akkor szembetűnő, hogy a közalkalmazotti réteg akciói 1993-hoz képest háromszorosára nőnek, míg az utóbbi csoport tiltakozásai közel a felére csökkennek. Nemcsak az állami tulajdonban lévő cégek, hanem a magánszektor munkavállalói is – az új kapitalizmus működési mechanizmusa alapján – legalább részben a kormánytól várják problémáik megoldását. Az államilag szabályozott kései kapitalizmusban az államnak nemcsak a politikai szférában keletkező konfliktusokat, tiltakozásokat kell kezelnie, hanem a magánszférában keletkező tiltakozásokat, ellentéteket is, cserébe elvárhatja a diffúz legitimitációt az állampolgároktól és a gazdasági rendszertől.

1993-ban 27, 2003-ban 78 protest cselekményt szerveztek az új társadalmi mozgalmak, így 2003-ra tiltakozásaik a direkt politikai tematizációt hordozó tiltakozások mögött a második legjelentősebbé váltak. A magyar új társadalmi mozgalmak 2003-ban hasonló értékfoggal és globális kitekintéssel, érzékenységgel működnek, mint a nyugat-

európai társmozgalmak. Differenciálódott, sokszínűvé vált a szektor, és fokozódott akciópotenciálja, különösen az instrumentális mozgalmak megerősödése rögzíthető. Ezt segíti a globális mozgalmi szektorhoz való kapcsolódás is. A magyarországi alternatív szervezetek 2003. évi tiltakozásainak szinte mindegyike felfogható a rendszer és az életvilág közötti küzdelem részeként. 2003-ban a nyilvánosságban érzékelhetővé váltak a szubkulturális mozgalmak megmozdulásai is. Követeléseik nem maradtak reflektálatlanok, több esetben erős, helyenként szélsőséges reakciót váltottak ki. Az új társadalmi mozgalmak 1993-hoz képest 2003-ban sem képesek ugyanakkor bővíteni a tiltakozások résztvevőinek körét. Szimpátiája ellenére a társadalom passzív marad, a magas akciópotenciál nem jár együtt magas mobilizációval.

A lokális protest cselekmények száma – várakozásom szerint – jelentősen emelkedett: 1993-ban 26, 2003-ban 66 eseményt rögzített a kutatás. A lokális protest események is a konvencionális meggyőző jellegű akciók, azaz a tüntetések és a felpályás útlezárások alkalmazásának irányába mozdultak el. 10 év elteltével átrajzolódott a helyi tiltakozások címzettjeinek köre. 1993-ban döntően a helyi vagy megyei önkormányzat, illetve a helyben vagy a megyében működő vállalat volt a megszólított. 2003-ban minden második lokális protest esemény szervezője a kormánytól várja a problémái megoldását. A tiltakozók a követelés jellegétől szinte függetlenül többnyire azonnal a legmagasabb politikai szinten kívánják érdekeiket érvényesíteni. A harmadik fontos változás, hogy az országos szinten működő bal↔jobb törésvonal, illetve a kormány↔ellenzék ellentét a lokális politikában is teret nyer. Ez befolyásolja az organizátorokat, a címzetteket és a tematikákat egyaránt.

Az 1993-ban és a 2003-ban regnáló kormány által a tiltakozók csoportjai irányába folytatott domináns stratégiákban vannak azonosságok és különbségek is. Azt feltételeztem, hogy 1993-ban az Antall–Boross-kormány döntően exkluzív magatartást tanúsít a tiltakozókkal és követeléseikkel szemben. Ezzel szemben a stabilizálódott politikai-gazdasági berendezkedés, valamint a kormány szociáldemokrata arculata lehetővé teszi, hogy a Medgyessy-kormány kompromisszumkésebb stratégiát alkalmazzon.

A direkt politikai valamint a médiatiltakozások kormányzati kezelése az jelzi, hogy az Antall–Boross-kormány és a Medgyessy-kabinet politikai tematizációt hordozó protest

eseményekkel szembeni politikájában kisebbek a különbségek, mint ahogy erre számítottam. A kabinetek által politikáinak tekintett ügyekben mind a két kormány – bár eltérő okok miatt – mereven exkluzív. A politikai elitek közötti rendkívül mély szakadék következtében kormányzati hatalmi pozíciójuk megrendülésétől tartanak a politikai követelések befogadása esetén.

Az eltérő szocializációjú és ideológiájú kormányok korlátozott befogadást érvényesítettek a közfigyelmet felkeltő tiltakozások kapcsán. A fiskális logikát felülírhatja a szavazatmaximalizálásra való törekvés. A közalkalmazottak vagy a mezőgazdaságban dolgozók egyes, jelentős figyelmet kiváltó követeléseivel szemben még akkor is inkluzívak lehetnek, ha annak költségvetési kiadásai a mindkét kormány időszakában bejelentett takarékosági intézkedéseket is csorbitják.

A harmadik hasonlóság a két kormány tevékenysége között, hogy pártpolitikai okok, a társadalmi beágyazottság, valamint a legitimációra való törekvés miatt egyes kormányhoz közel álló, illetve kormány által kreált szervezetek követeléseivel szemben engedékenyebb, nyitottabb, míg egyéb szervezetek irányába kizáró. Legjobb példa erre az agrárium szférája, ahol mind a két kormány befogadó a hozzá közel álló gazdaszervezet irányába.

A közalkalmazotti, az állami és magánalkalmazotti tiltakozások általános kezelésében már markáns különbségek mutathatók ki. Az Antall-kormány a szakszervezeteket és a szakmai szervezetekhez bizalmatlanul viszonyul, azoknak a tárgyalási pozíció megszerzéséért is meg kell küzdeniük. A Medgyessy Péter vezette kabinet nem kérdőjelezi meg a szakszervezetek létjogosultságát és partneri viszonyt igyekszik kialakítani irányukba.

Az új társadalmi mozgalmak tiltakozásai kapcsán a megváltozott társadalmi közeg, az uniós normák érvényesülésének hatására a Medgyessy-kormány szelektíven inkluzív, de legalábbis egyértelműen nem kizáró, inkább halogató taktikája rögzíthető. 2003-ra a mozgalmak által kihordott ügyek társadalmi támogatottsága jelentőssé válhat, ezért nehéz ezeket teljesen figyelmen kívül hagyni.

A mindenkori ellenzék 1993-ban és 2003-ban is pártpolitikai logikával viszonyul a

tiltakozásokhoz és az organizátorokhoz. Minden olyan tiltakozás irányába legalább semleges, illetve szimpatizáns, amelyek támadják a kormányt, gyengítik helyzetét. Így fordul elő, hogy agresszív, erőszakos szélsőséges jobboldali szervezetek 2003-as akciói az ellenzék vezető ereje részéről visszhangtalanul maradnak. A mindenkori ellenzéki pártok igyekeznek jó kapcsolatokat ápolni a tiltakozások organizátoraival, esetenként kiemelnek egyes vezetőket vagy választási szövetséget kötnek velük.

Nemzetközi összehasonlításban az Antall- és a Medgyessy-kormányzat tiltakozókkal szemben különböző intenzitással folytat exkluzív vagy inkluzív magatartást. Mindkét kormányt – politikai nehézségeik ellenére – erős intézményi struktúra veszi körül. Ez is indokolja, hogy mindkét kormány hajlamos az exkluzivitásra. Az Antall- és a Medgyessy-kormány direkt politikai tiltakozásokkal szemben mutatkozó exkluzivitása inkább növeli a tiltakozásokat és azok intenzitását. A nem direkt politikai ügyek esetében azonban eltérő a kormányzati stratégia tiltakozásokra gyakorolt hatása. A Medgyessy-kormány engedékenyebb, szelektív inkluzív magatartása növeli a tiltakozásokat, míg az Antall–Boross-kormány szelektív exkluzív stratégiája visszafogja a nem direkt politikai tiltakozásokat.

33. táblázat A politikai mobilizáció általános strukturális szabályozása

Domináns stratégia	Formális intézményi struktúra: az állam erőssége		
	gyenge	közepes	erős
	<i>Formális befogadás</i>		<i>Szelektív kizárás</i>
<i>Exkluzív</i>	Olaszország	Németország	Franciaország Antall–Boross-kormány, 1993
	<i>Integráció</i>		<i>Informális befogadás</i>
<i>Inkluzív</i>	Svájc	Hollandia	Skandináv országok, Nagy Britannia, Ausztria Medgyessy-kormány, 2003

Forrás: Hanspeter Kriesi, Ruud Koopmans, Jan Willem Duyvendak, Marco G. Giugni: *New Social Movements in Western Europe* UCL Press, London, 1995. Table 2.2. 37. o. A magyar kormányokra vonatkozó kiegészítés tőlem.

Összességében, minden szempontot mérlegelve az Antall–Boross-kormány kihívókkal szembeni stratégiája szelektív exkluzív, míg a Medgyessy-kabineté szelektíven

informális inkluzív.

Az elvégzett munka új szempontokat, kutatási irányokat is felvet. Érdemes a rendszerváltozástól kezdődően valamennyi évre elkészíteni a tiltakozások elemzését legalább a disszertációmban taglalt kutatási kérdések alapján. Lehetővé válna a kormányok domináns stratégiáinak cizelláltabb kibontása, az ellenzéki magatartás rögzítése, valamint a társadalmi, gazdasági tényezők által indukált tiltakozásokról, és az új társadalmi mozgalmak jelentőségéről is árnyaltabb képet kapnánk. Az új szempontok között fel lehetne tární a parlamenti napirend és a tiltakozások közötti esetleges kapcsolatot.

A módszertant pontosítaná, ha a nyomtatott sajtó cikkei mellé bevonásra kerülnének az internetes hírportálok cikkei, tudósításai, mert így alaposabban feltérképezhetők az egyes események. A kvantitatív sajtóelemzés kiegészülhetne a kvalitatív tartalomelemzéssel.

Bibliográfia

- Ágh Attila: „A demokratikus átmenet feltételrendszere” *Politikatudományi Szemle* III. évf. 1994. 4. sz.
- Ágh Attila: „Az elbizonytalanodás éve” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1994.
- Almond, Gabriel A. and G. Bingham Powell: *Összehasonlító politika* Budapest, Osiris Kiadó, 1996.
- Andorka Rudolf: „Magyarország a társadalmi jelzőszámok idősorainak tükrében” In: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1994* Budapest, TÁRKI, 1994. 24. o.
- Angelusz Róbert és Tardos Róbert (szerk.): *Törések, hálók, hidak* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, 2005.
- Angelusz Róbert és Tardos Róbert: „A választói tömbök rejtett hálózata” In: Angelusz Róbert és Tardos Róbert (szerk.): *Törések, hálók, hidak* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, 2005.
- Angelusz Róbert, Tardos Róbert: „Választási részvétel 2006” In: Kolosi Tamás, Tóth István György, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Riport 2006* Budapest, TÁRKI, 2006.
- Angelusz Róbert, Tardos Róbert: „Választási részvétel és politikai aktivitás” In: *Törések, hálók, hidak Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon* (szerk.: Angelusz Róbert, Tardos Róbert) Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, 2005.
- Angelusz Róbert, Tardos Róbert: *Pártok között szabadon* Budapest, Osiris Kiadó, 2000.
- Anheier, Helmuth and Nuno Themudo: „A globális civil társadalom szervezeti formái: a globális válság következményei: In: Anheier, Marlies Glasius, Mary Kaldor (szerk.): *A globális civil társadalom II.* Budapest, Typotex, 2004.
- Anheier, Helmuth, Marlies Glasius, Mary Kaldor: „A globális civil társadalom bemutatása” in: Helmuth Anheier, Marlies Glasius, Mary Kaldor (szerk.): *Globális civil társadalom* Budapest, Typotex, 2004.
- Antal László: *A tartalomelemzés alapjai* Budapest, Magvető Kiadó, 1976.
- Antal Zsolt, Gazsó Tibor: *Magyar médiahelyzet* Budapest, Századvég Kiadó, 2005.
- Arató András: „Jegyzetek Kende Péter előadásához” *Politikatudományi Szemle* III. évf. 1994. 4. sz.
- Babbie, Earl: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata* Budapest, Balassi Kiadó, 2003.
- Bajomi-Lázár Péter (szerk.) *Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005.
- Bajomi-Lázár Péter: *A magyarországi médiaháború* Budapest, Új Mandátum 2001.
- Balogh István, Karácsony András: *Német társadalomelméletek Témák és trendek 1950-től napjainkig* Budapest, Balassi Kiadó, 2001.
- Balogh István: *Igazságosság és politika* Budapest, L'Harmattan 2006.
- Bauer Béla, Szabó Andrea (szerk.): *Ifjúság2004 Gyorsjelentés* Budapest, Mobilitás, 2005.
- Bayer József: *A politikai legitimitás. Elméletek és viták a legitimitásról és a legitimációs válságról* Budapest, Napvilág Kiadó és Scientia Humana 1997.
- Bede Kovács István, Kolosi Tamás, Szivos Péter: „Jövedelmi helyzet a '90-es évek első felében” In: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1994* Budapest, TÁRKI, 1994.

- Bendzsák Katalin: „A rendőrség és a tüntetések, – interjúk rendőri vezetőkkel” In: Dr. Timoránszky Péter (szerk.): *Új rendészeti tanulmányok* 1996. 1.
- Benford, Robert D., David A. Snow: “Framing Process and Social Movements: An Overview and Assessment” *Annual Review of Sociology* 2000. 26. sz.
- Berki Erzsébet: *Sztrájk! Sztrájkok és más direkt akciók Magyarországon a rendszerváltoztatás után* Budapest, OFA, 2000.
- Bihari Mihály, Pokol Béla: *Politológia* Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1998.
- Bihari Mihály: „Politikai rendszer és pártrendszer (1993)” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány 1994
- Bihari Mihály: *Magyar politika (1944-1993)* Budapest, ELTE ÁJK Politológiai Tanszék 1993.
- Bihari Mihály: *Magyar politika 1944-2004. Politikai és hatalmi viszonyok* Budapest, Osiris Kiadó, 2005.
- Bódig Mátyás: *Hart, Dworkin és a jogelmélet posztmetafizikai fordulata* Budapest, Osiris Kiadó, 2000.
- Bogdanor, Vernon (szerk.): *Politikatudományi enciklopédia* Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
- Bokor Béla: „A közösségi részvétel jelentősége a helyi társadalomban” In: *Magyar és európai civil társadalom* (Szerk.: Csefkő Ferenc, Horváth Csaba) Pécs, 1999.
- Bozóki András: „Mozgalmi-értelmiségi politika a rendszerváltoztatás után: A Demokratikus Charta” *Politikatudományi Szemle*, 1997. 1. sz.
- Bozóki András: *Politikai pluralizmus Magyarországon 1987-2002* Budapest, Századvég Kiadó, 2003.
- Chatfield, Charles: „Intergovernmental and Nongovernmental Associations to 1945” In: Jackie Smith, Charles Chatfield, Ron Pangucco (ed.) *Transnational Social Movements and Global Politics: Solidarity beyond the State*. Syracuse, Syracuse University Press.
- Csapody Tamás: „Nem akarunk háborút! – Az iraki háború ellen 2003-ban tiltakozó civil szervezetek Magyarországon” Sándor Péter, Vass László, Sándor Ágnes, Tolnai Ágnes (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2003-ról* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány 2004.
- Csapody Tamás: *Civil forgoratókönyvek Válogatott tanulmányok és publicisztikai írások (1983-2002)* Budapest, Századvég Kiadó 2003.
- Dahl, Robert A.: *A pluralista demokrácia dilemmái* Budapest, Osiris Kiadó, 1996.
- Downs, Anthony: „Politikai cselekvés a demokráciában: egy racionális modell” *Közgazdasági Szemle*, XXXVII. évf. 1990. szeptember.
- Deane, James, Njonjo Mue, Fackson Banda: „A másik információs forradalom: a média és a közemberek befolyása a fejlődő országokban” In: Anheier, Marlies Glasius, Mary Kaldor (szerk.): *A globális civil társadalom II.* Budapest, Typotex, 2004.
- della Porta, Donatella and Dieter Rucht: *Left-Libertarian Movements in Context* Berlin, Wissenschaftszentrum, 1991.
- della Porta, Donatella and Olivier Fillieule: „Policing Social Protest” In: David A. Snow, Sarah A. Soule, Hans Peter Kriesi (ed.): *The Blackwell Companion to Social Movements* Oxford, Blackwell Publishing Ltd., 2004.
- della Porta, Donatella and Sidney Tarrow: “Transnational Processes and Social Activism: An Introduction” In: Donatella della Porta, Sidney Tarrow (ed.): *Transnational Protest & Global Activism* New York, Rowman & Littlefield Publishers, INC, 2005.
- della Porta, Donatella: „A tiltakozások rendőri kezelésének kutatása” In: Dr. Timoránszky Péter (szerk.): *Új rendészeti tanulmányok* 1996. 1.
- Denzin, Norman K. and Yvonnar S. Lincoln (ed.): *Handbook of Qualitative Research* London, Sage Publications, 1994.

- Denzin, Norman K. and Yvonnar S. Lincoln: „Content and Narrative Analysis” In: Norman K. Denzin, Yvonnar S. Lincoln (ed): *Handbook of Qualitative Research* London, Sage Publications, 1994.,
- Desai, Meghnad and Yahia Said: „Az új antikapitalista mozgalom” In: Helmuth Anheier, Marlies Glasius, Mary Kaldor (szerk.): *Globális civil társadalom* Budapest, Typotex, 2004.
- Deutsch, Karl: *The Analysis of International Relations*. Englewood Cliffs, Prentice-Hall. 1968.
- Diani, Mario and Sandro Serge: „Understanding Contemporary Italian Right Wing Movements” In: Timoránszky Péter (szerk.): *Új rendészeti tanulmányok* 1996. 2.
- Diczházi Bertalan: „Tények és adatok a magyar privatizációról – 1993” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1994
- Dworkin, Ronald: „Vegyük komolyan a jogokat!” In: Houranszki Ferenc (szerk.): *Modern politikai filozófia* Budapest, Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, 1998.
- Dworkin, Ronald: *Taking Rights Seriously* Cambridge, Harvard University Press, 1977.
- Ehmann Bea: *A szöveg mélyén* Budapest, Új Mandátum Kiadó, 2002.,
- Eisinger, Peter: „The Conditions of Protest Behavior in American Cities” In: *American Political Science Review* 1973. 67. sz.
- Ekiert, Grzegor and Jan Kubik: „Instruction for Protest Event Analysis in Hungary and a Questionnaire for the Survey” Dr. Timoránszky Péter (szerk.): *Új rendészeti tanulmányok* 1996. 2.
- Ekiert, Grzegor and Jan Kubik: „Strategies of Collective Protest in Democratizing Societies” In: Dr. Timoránszky Péter (szerk.): *Új rendészeti tanulmányok* 1996. 2.
- Elster, John: „Savanyú a szőlő” In: *Racionális döntések elmélete* (szerk.: Csontos László) Budapest, Osiris Kiadó, 1998.
- Elster, John: *A társadalom fogaskerekei* Budapest, Osiris Kiadó, 1995.
- Enyedi Zsolt, Körösnéyi András: *Pártok és pártrendszerek* Budapest, Osiris Kiadó, 2001.
- Felkai Gábor (szerk.): *Új társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás* Budapest, Rejtjel Kiadó, 2003.
- Felkai Gábor: *Jürgen Habermas* Budapest, Áron Kiadó, 1993.
- Ferencz Zoltán: „Tizenkét hónap krónikája” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány 1994.
- Fillieule, Olivier: „Plus ça change, moins ça change, Demonstrations in France During the Nineteen-Eighties” In: Dieter Rucht, Ruud Koopmans, Friedhelm Neidhardt (eds.): *Acts of Dissent New Developments in the Study of Protest* Berlin, Sigma, 1998.
- Fillieule, Olivier: „Franciaország a rendőrállam fennmaradása?” In: Dominique Wisler, Szabó Máté (szerk.): *Tüntetés, rendőrség, demokrácia* Budapest, Villányi úti könyvek 17. 1999.
- Fillieule, Olivier: „Tömegdemonstrációkkal kapcsolatos kutatás rendőrségi adatok alapján – A francia példa” In: Dr. Timoránszky Péter (szerk.): *Új rendészeti tanulmányok* 1996. 1.
- Fireman, Bruce, William Gamson: „Utilitarian Logic in the Resource Mobilization Perspective” In: Mayer N. Zald, John D. McCarthy (ed): *The Dynamics of Social Movements* Cambridge, Mass.: Winthrop, 1979.
- Fricz Tamás: „Európa és a magyar pártrendszer” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1999-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, 2000.
- Füstös László, Kovács Erzsébet, Meszéna György, Simonné Mosolygó Nóra: *Alakfelismerés* Budapest, Ú M K, 2004.
- G. Márkus György: „Rokkan és Lipset törésvonal-elmélete és a posztkommunista Európa realitásai” In: Balogh István (szerk.): *Törésvonalak és értékválasztások* Budapest, MTA PTI, 1994.

- Gamson, William: „Bystanders, Public Opinion, and the Media” In: David A. Snow, Sarah A. Soule, Hans Peter Kriesi (ed.): *The Blackwell Companion to Social Movements* Oxford, Blackwell Publishing Ltd., 2004.
- Garner, Roberta S. and Mayer N. Zald: „The Political Economy of Social Movement Sectors” In: Mayer N. Zald and John D. McCarthy (eds.): *Social Movements in an Organizational Society* New Brunswick, NJ: Transaction Publishers 1987.
- Gaudi-Nagy Tamás: „Gesztenyészkeri csaták két felvonásban: tét a gyülekezési jog” Jogi Fórum, 2005. december 27.
- Gazsó Ferenc, Laki László: *Esélyek és orientációk (Fiatalok az ezredfordulón)* Budapest, OKKER, 1999.
- Gazsó Ferenc, Laki László: *Fiatalok az újkapitalizmusban* Budapest, Napvilág Kiadó 2004.
- Gazsó Ferenc: „A politika világa állampolgári nézőpontból” In: *Társadalmi Regiszter 2002 European Social Survey* (szerk.: Füstös László, Guba László) Budapest, MTA PTI – MTA Szociológiai Kutatóintézet 2004.
- Gerentsér Imre, Tóth Antal: „Az egyes tiltakozási fajták megítélése és a lakosság részvételi hajlandósága” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vas László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1995-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1996.
- Goldstone, Jack A.: „Bridging Institutionalized and Noninstitutionalized Politics” In: Jack A. Goldstone (ed): *States, Parties and Social Movements Cambridge*, University Press, 2003.
- Habermas, Jürgen: „A polgári engedetlenség – demokratikus jogállam próbaköve” In: Felkai Gábor (szerk.): *Új társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás* Budapest, Rejtjel Kiadó, 2003.
- Habermas, Jürgen: „Technika és tudomány, mint 'ideológia'” és „Legitimációs problémák a kései kapitalizmusban” In: *Válogatott tanulmányok* Budapest, Atlantisz, 1994., *Die neue Unübersichtlichkeit* Frankfurt, Suhrkamp, 1985.
- Habermas, Jürgen: „Új társadalmi mozgalmak” In: *Politikai ökológia* (szerk.: Szabó Máté) Budapest, Bölcsész Index Centrál Könyvek, 1989.
- Habermas, Jürgen: *A posztnevezeti állapot Politikai esszék* Budapest, L'Harmattan 2006.
- Habermas, Jürgen: *A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása* Budapest, Gondolat, 1993.
- Habermas, Jürgen: *Die neue Unübersichtlichkeit* Frankfurt, Suhrkamp, 1985.
- Habermas, Jürgen: *Válogatott tanulmányok* Budapest, Atlantisz, 1994.
- Hajdu Orsolya: „A magyar társadalom intézményekbe vetett bizalma” In: *Magyarország politikai évkönyve, 2004* (szerk. Sándor Péter, Vass László, Sándor Ágnes, Tolnai Ágnes) Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2004.
- Halmi Gábor: „Médiaháború: szabadság és szabályozás” *Beszélő*, 1997. augusztus, szeptember,
- Hann Endre, Karácsony Gergely: „A politikai közvélemény a Medián kutatásai tükrében” In: *Magyarország politikai évkönyve, 2004* (szerk. Sándor Péter, Vass László, Sándor Ágnes, Tolnai Ágnes) Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2004.
- Hann Endre: „A politikai közvélemény a Medián kutatásainak tükrében” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vas László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1997-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1998.
- Hardin, Russel: „A kollektív cselekvés, mint megegyezéses, N szereplős fogolydilemma” In: Csontos László (szerk.): *Racionális döntések elmélete* Budapest, Osiris Kiadó, Láthatatlan Kollégium, 1998.
- Hatvani Szabó János: „A tulajdonszerzés lehetőségei a privatizációban és az Állami Vagyontügynekesség tevékenysége” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1994.
- Hays, Daniel: *Automatic Content Analysis* Santa Monica, Rand Corporation, 1960.
- Hegyí Szabolcs: „Ronald Dworkin politikai filozófiája és ennek közösséggelví kritikái” *Jogelméleti Szemle* 2004. 1. sz.

- Herczog László: „Az érdekegyeztető Tanácstól az Országos Munkaügyi Tanácsig” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1999-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2000.
- Herczog László: „Érdekegyeztetés – változatlan és megújulás” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve, 2004-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2005.
- Herczog László: „Társadalmi párbeszéd, 2000” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve, 2000-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2001.
- Hernádi Miklós (szerk.): *A fenomenológia a társadalomtudományban* Budapest, Gondolat, 1984.
- Hirschman, Albert O.: „Kivonulás, tiltakozás és a Német Demokratikus Köztársaság sorsa: egy elméletörténeti esszé” In: Sik Endre (szerk.): *A migráció szociológiája* Budapest, Szociális és Családügyi Minisztérium, 2001.
- Hirschman, Albert O.: *Kivonulás, tiltakozás, hűség* Budapest, Osiris Kiadó, 1995.
- Hocke, Peter: „Determining the Selections Bias in Local and National Newspaper Reports on Protest Events” In: Dieter Rucht, Ruud Koopmans, Friedhelm Neidhardt (eds.): *Acts of Dissent New Developments in the Study of Protest* Berlin, Sigma, 1998.
- Houranszki Ferenc (szerk.): *Modern politikai filozófia* Budapest, Osiris Kiadó – Láthatatlan Kollégium, 1998.
- Houranszki Ferenc: „Mire jó és miről szól a politikai filozófia” In: Uő (szerk.): *Modern politikai filozófia* Budapest, Osiris – Láthatatlan Kollégium, 1998.
- Hunt, Scott A. and Robert D. Benford, David A. Snow: “Identity Fields: Framing Processes and the Social Construction of Movement Identities” In: Enrique Larana, Hank Johnston, Joseph R. Gusfield: *New Social Movements From Ideology to Identity* Philadelphia, Temple University Press, 1994.
- Inglehart, Ronald: *The Silent Revolution* Princeton, Princeton University Press, 1977.
- Jenkins, J. Craig and Bert Klandermans: „The Politics of Social Protest” In: J. Craig Jenkins and Bert Klandermans (ed): *The Politics of Social Protest* London, University College London Press 1995.
- Jenkins, J. Craig: “Social Movements, Political Representation, and the State: An Agenda and Comparative Framework” In: J. Craig Jenkins and Bert Klandermans (ed): *The Politics of Social Protest* London, University College London Press 1995.
- Jenkins, J. Craig: „The Transformation of a Constituency into a Movement” In: Jo Freeman (ed): *Social Movements of the Sixties and Seventies*, New York, Longman, 1983
- Johnson, David B.: *A közösségi döntések elmélete* Budapest, Osiris Kiadó, 1999.
- Johnson, Erik and John D. McCarthy: „The Sequencing of Transnational and National Social Movements Mobilization: The Organizational Mobilization of the Global and U.S. Environmental Movements” In: Sidney Tarrow, Donatella della Porta (ed.): *Transnational Protest & Global Activism* New York, Rowman & Littlefield Publishers, INC, 2005.
- Juhász Gábor: „Sajtóipici változások (1991-1993)” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány 1994
- Kákai László: *Önkormányzunk értetek, de nélkülötek! : Pártok és civil szervezetek a helyi társadalmakban* Budapest, Századvég Kiadó, 2004.
- Karácsony Gergely: „A választói magatartás trendjei Magyarországon” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2002-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2003.
- Karácsony Mihály: „Látélet az ifjúságról '91” In: *Magyarország politikai évkönyve, 1992* szerk.: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, Economix Rt. 1992.,
- Keane, John: „Globális civil társadalom?” In: Helmuth Anheier, Marlies Glasius, Mary Kaldor (szerk.): *Globális civil társadalom* Budapest, Typotex, 2004.

- Keane, John: *A civil társadalom* Budapest, Typotex, 2004.
- Kelemen Csaba, Kelemen Gábor: „Polgári körök – társadalmi mozgolódás és mozgalmárkodás”. In: Sándor Péter, Vass László, Sándor Ágnes, Tolnai Ágnes (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2004-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyarországi Központja Alapítvány 2005.
- Kelly, W. R. and D. Snyder: „Conflict Intensity, Media Sensitivity and the Validity of Conflict Data” *American Sociological Review* 1977. 42.
- Kende Péter: „Működik-e a demokrácia intézményrendszere Magyarországon?” *Politikatudományi Szemle* III. évf. 1994. 4. sz.
- Kéri László, Petschnig Mária Zita: „A botrányok éve” In: *Magyarország politikai évkönyve, 2004* (szerk.: Sándor Péter, Vass László, Sándor Ágnes, Tolnai Ágnes) Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, 2004.
- Kéri László, Szabó Andrea (szerk.): *Elszalasztott esélyek. Parlamenti vitanapok 1991-2005* Budapest, MTA PTI, 2005.
- Kéri László: *Választástól népszavazásig* Budapest, Kossuth Kiadó, 2005.
- Kirschner Péter: „A civil társadalom nyilvánossága” In: *Magyar és európai civil társadalom* (Szerk.: Csefkő Ferenc, Horváth Csaba) Pécs, 1999.
- Klandermans, Bert and Dirk Oegema: „Potentials, Networks, Motivations, and Barriers: Steps Towards Participation in Social Movements” In: *American Sociological Review* 1987. 52. sz.
- Klandermans, Bert and Dirk Oegema: „Why Social Movement Sympathizers Don't Participate: Erosion and Nonconversion of Support” *American Sociological Review* 1994. 59. sz.
- Klandermans, Bert: „The Case for Longitudinal Research on Movement Participation” In: Mario Diani and Ron Eyerman (ed.): *Studying Collective Action* London, SAGE Publication 1992.
- Klein, Ansgar, Ruud Koopmans, Heiko Geiling (Hrsg.) *Globalisierung Partizipation Protest* Opladen, Leske + Budrich, 2001.
- Kolosi Tamás, Sik Endre: „A magángazdaság nemzetgazdasági súlya és némely társadalmi jellemvonásai” In: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1994* Budapest, TÁRKI, 1994.
- Koopmans, Ruud, Jan Willem Duyvendak, Marco G. Giugni: *New Social Movements in Western Europe* UCL Press, London, 1995.
- Koopmans, Ruud: „Protest in Time and Space: The Evolution of Waves of Contention” In: David A. Snow, Sarah A. Soule, Hans Peter Kriesi (ed.): *The Blackwell Companion to Social Movements* Oxford, Blackwell Publishing Ltd., 2004.
- Koopmans, Ruud: „The Use of Protest Event Data in Comparative Research: Cross-National Comparability, Sampling Methods and Robustness” In: Dieter Rucht, Ruud Koopmans, Friedhelm Neidhardt (eds.): *Acts of Dissent New Developments in the Study of Protest* Berlin, Sigma, 1998.
- Körösényi András, Tóth Csaba, Török Gábor: *A magyar politikai rendszer* Budapest, Osiris Kiadó, 2005.
- Körösényi András: „Kié a hatalom? A hatalom pluralitása Magyarországon, 1990-1992” *Politikatudományi Szemle* II. évf. 1993. 4. sz.
- Körösényi András: *Értelmiség, politikai gondolkodás és kormányzat* Budapest, Osiris Kiadó, 2000
- Kriesi, Hanspeter, Ruud Koopmans, Jan Willem Duyvendak, Marco G. Giugni: *New Social Movements in Western Europe* UCL Press, London, 1995.
- Kriesi, Hanspeter: „Support and Mobilization Potential for New Social Movements: Concepts, Operationalizations and Illustrations from the Netherlands” In: Mario Diani and Ron Eyerman (ed.): *Studying Collective Action* London, SAGE Publication 1992.
- Kriesi, Hanspeter: „The Rebellion of the Research ‘Objects’” In: Mario Diani and Ron Eyerman (ed.): *Studying Collective Action* London, SAGE Publication 1992.
- Krippendorff, Klaus: *A tartalomelemzés módszertanának alapjai* Budapest, Balassi Kiadó, 1995.

Kukorelli István (szerk.): *Alkotmánytan* Budapest, Századvég Kiadó, 1992

Ladó Mária és Tóth Ferenc: „Munkaügyi konfliktusok és viták” In: Ladó Mária és Tóth Ferenc (szerk.): *Helyzetkép az érdekegyeztetésről (1990-1994)* Budapest, Érdekegyeztető Tanács Titkársága PHARE Társadalmi Párbeszéd Projekt 1996.

Ladó Mária, Tóth Ferenc: „Érdekegyeztetés helyett társadalmi párbeszéd” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1999-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2000,

Lakatos Judit, Molnár Erika, Németh Ildikó: „Sztrájk esetek Magyarországon (Sztrájkfelhívások, sztrájkkézsértelem, figyelmeztető sztrájkok, sztrájkok) 1993-ban” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1994.

Laki László, Bíró A. Zoltán: *A globalizáció peremén* Budapest MTA Politikai Tudományok Intézete, 2001.

Laki László: *Vállalatok és vállalkozások* Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete, 2001.

Lengyel Emőke, Pálvolgyi Miklós: „A különböző tiltakozási formák iránt tanúsított elfogadási, illetve részvételi hajlandóság változásának trendjei (1994–1999)” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve, 2000* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2000.

Lengyel Emőke, Pálvolgyi Miklós: „A különböző tiltakozási formák iránt tanúsított elfogadási, illetve részvételi hajlandóság változásának trendjei (1994–2000)” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve, 2001* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2001.

Lengyel Emőke, Pálvolgyi Miklós: „A különböző tiltakozási formák iránt tanúsított elfogadási, illetve részvételi hajlandóság változásának trendjei (1994–2002)” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve, 2003* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2003.

Lengyel Emőke, Pálvolgyi Miklós: „A különböző tiltakozási formák iránt tanúsított elfogadási, illetve részvételi hajlandóság változásának trendjei (1994–98)” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve, 1999* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1999.

Lengyel Emőke, Tóth Antal, Vinczellér Erika: „Magyar és közép-kelet-európai lakossági vélemények a gazdaságról, politikáról és az európai együttműködésről 1997-ben” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1997-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1998.

Lengyel Emőke, Vinczellér Erika: „A magyar lakosság véleménye a gazdaságról, politikáról és az európai együttműködésről 2002-ben” Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2002-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2003.

Lengyel György: „Akciópotenciál, kivonulás, radikális tiltakozás” In: Gál Róbert Iván, Szántó Zoltán (szerk.): *Cselekvésemélet és társadalomkutatás. In memoriam Csontos László* Budapest, Közgazdasági Szemle Alapítvány, 2003.

Lengyel László: „Ezerkilencszázkilencvenhárom” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány 1994.

Lengyel László: „Kétezer-három” In: Sándor Péter, Vass László, Sándor Ágnes, Tolnai Ágnes (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve, 2004* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 2004.

Letenyei László: *Településkutatás* Budapest, L'Harmattan – Ráció Kiadó, 2005.

Louis Maheu (ed): *Social Movements and Social Classes* London SAGE Publications Ltd., 1995.

- Löffler Tibor: „Polgári kormányzás 2003-ban „In: Sándor Péter, Vass László, Sándor Ágnes, Tolnai Ágnes (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve, 2004* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznu Alapítvány, 2004.
- Luhmann, Niklas: „Alternatívok alternatíva nélkül” In: Szabó Máté (szerk.): *Politikai ökológia* Budapest, Bölcsész Index Centrál Könyvek, 1989.
- Magyar Gábor: „Pártprogramok és parlamenti viták a közrendről” In: Dominique Wisler, Szabó Máté (szerk.): *Tüntetés, rendőrség, demokrácia* Budapest, Villányi úti könyvek 17. 1999.
- Malhotra, Naresh K.: *Marketingkutatás* Budapest, Műszaki Könyvkiadó, 2001
- Marsh, Mario, James Wickham: „New Social Movements on the Right in Western Europe” In: Timoránszky Péter (szerk.): *Új rendészeti tanulmányok* 1996. 2.
- Mason, Jennifer: *Kvalitatív kutatás* Budapest, Józseveg Műhely Kiadó, 2005,
- McAdam, Doug, John D. McCarthy, Mayer N. Zald (eds.): *Comparative Perspectives on Social Movements: Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings* New York, Cambridge University Press, 1996.
- McAdam, Doug, Sidney Tarrow, Charles Tilly: *Dynamics of Contention*. New York, Cambridge University Press, 2001.
- McAdam, Doug: *Political Process and the Development of Black Insurgency 1930-1970* Chicago, University of Chicago Press, 1982.
- McCarthy, John D. and Mayer N. Zald: „Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory” *American Journal of Sociology* 1977. 82. sz.
- McCarthy, John D., Clark McPhail, Jackie Smith, Louis J. Crishock: “Electronic and Print Media Representations of Washington, D.C. Demonstrations, 1982 and 1991: A Demography of Description Bias” In: Dieter Rucht, Ruud Koopmans, Friedhelm Neidhardt (eds.): *Acts of Dissent New Developments in the Study of Protest* Berlin, Sigma, 1998.
- McPhail, Clark, David Schweingruber: “Unpacking Protest Events: A Description Bias Analysis of Media Records with Systematic Direct Observations of Collective Action – The 1995 March for Life in Washington, D.C.” In: Dieter Rucht, Ruud Koopmans, Friedhelm Neidhardt (eds.): *Acts of Dissent New Developments in the Study of Protest* Berlin, Sigma, 1998.
- Melucci, Alberto: „Frontier Land: Collective Action between Actors and Systems” In: Mario Diani and Ron Eyerman (ed.): *Studying Collective Action* London, SAGE Publication 1992.
- Melucci, Alberto: „Új társadalmi mozgalmak elméleti megközelítés” In: *Politikai ökológia* (szerk.: Szabó Máté) Budapest, Bölcsész Index Centrál Könyvek, 1989.
- Merton, Robert K.: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra* Budapest, Gondolat, 1980.
- Miszlivecz Ferenc: „A civil társadalom nyomvonalai az új európai térben” In: *Magyar és európai civil társadalom* (Szerk.: Csefkó Ferenc, Horváth Csaba) Pécs, 1999.
- Miszlivecz Ferenc: „Európa jövője demokrácia, civil társadalom, bővítés” In: *Trendváltások* (szerk.: Bayer József, Kiss Balázs) Budapest, MTA PTI, 2003.
- Misztal, Borislaw: „A talakozás politikája – Lengyelország és Magyarország” *Politikatudományi Szemle* II. évf. 1993. 3. sz.
- Molnár Miklós: „A demokrácia hajnalodik Keleten” *Politikatudományi Szemle* 1993. 2. sz.
- Morel, Julius, Eva Bauer, etc (szerk.): *Szociológiai elmélet* Budapest, Osiris Kiadó, 2004.
- Nagy Ádám: „Civil a pályán? Az ifjúsági intézményrendszer struktúrái a rendszerváltoztatás után: a civil részvétel” *Politikatudományi Szemle*, 2000. 1-2. sz.
- Naught, John: „Vitatott terület: az internet és a globális civil társadalom” In: Helmuth Anheier, Marlies Glasius, Mary Kaldor (szerk.): *Globális civil társadalom* 1. Budapest, Typotex, 2004.
- Nollert, Michael: “Neocorporatism and Political Protest” In: J. Craig Jenkins and Bert Klandermans (ed.): *The Politics of Social Protest* London, University College London Press 1995.
- Nonprofit szervezetek Magyarországon 2004* Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 2006.

- Oakeshott, Michael: *Politikai racionalizmus* (szerk.: Molnár Attila Károly) Budapest, Új Mandátum Kiadó, 2001.
- Olson, Mancur: *A kollektív cselekvés logikája* Budapest, Osiris Kiadó, 1997.
- Páll Kinga Agnes: „Mit ír az újság a tüntetésről, ha nincsen erőszak? A 'framing' eljárásai” In: Dominique Wisler, Szabó Máté (szerk.): *Tüntetés, rendőrség, demokrácia* Budapest, Villányi úti könyvek 17. 1999.
- Pianta, Mario: „A globális civil társadalom párhuzamos csúcstalálkozóai?” In: Helmuth Anheier, Marlies Glasius, Mary Kaldor (szerk.): *Globális civil társadalom 1.* Budapest, Typotex, 2004.
- Pinter, Frances: „A globális civil társadalmi szervezetek anyagi forrásai” In: Helmuth Anheier, Marlies Glasius, Mary Kaldor (szerk.): *Globális civil társadalom I.* Budapest, Typotex, 2004.
- Pokol Béla: *Szociológiaelmélet* Budapest, Századvég Kiadó, 2004.
- Rawls, John: *Az igazságosság elmélete* Budapest, Osiris Kiadó, 1997.
- Rucht, Dieter and Thomas Ohlemacher: “Protest Event Data: Collection, Uses and Perspectives” In: Mario Diani and Ron Eyerman (ed.): *Studying Collective Action* London, SAGE Publication 1992.
- Rucht, Dieter: „The Strategies and Action Repertoires of New Movements” In: *Challenging the Political Order* Russel J. Dalton és Manfred Küchler (ed.) Cambridge, Polity Press, 1990,
- Rucht, Dieter, Ruud Koopmans, Friedhelm Neidhardt (eds.): *Acts of Dissent New Developments in the Study of Protest* Berlin, Sigma, 1998.
- Rucht, Dieter: “Methodological Issues in Collecting Protest Event Data: Units of Analysis, Sources and Sampling, Coding Problems” In: Dieter Rucht, Ruud Koopmans, Friedhelm Neidhardt (eds.): *Acts of Dissent New Developments in the Study of Protest* Berlin, Sigma, 1998.
- Rucht, Dieter: “Protest und Protestereignisanalyse: Einleitende Bemerkungen” In: Dieter Rucht (Hg.): *Protest in der Bundesrepublik. Strukturen und Entwicklungen*, Frankfurt, Campus Verlag, 2001.
- Rucht, Dieter: „Jog az ellenálláshoz? A polgári engedetlenség aktualizása, legitimitása és határai” In: Felkai Gábor (szerk.): *Új társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás* Budapest, Rejtjel Kiadó, 2003.
- Sárközy Erika (szerk.): *Rendszerváltoztatás és kommunikáció* Budapest, Osiris Kiadó, 1999.
- Sartori, Giovanni: *Demokrácia* Budapest, Osiris Kiadó, 1999.
- Selmecei Dóra: „A pártszervezet megerősítése – civil hálózat teremtő kezdeményezések” In: Szabó Máté (szerk.): *Civil társadalom: elmélet és gyakorlat* Budapest, Rejtjel Kiadó, 2005
- Simon János: „Mit jelent a demokrácia a magyarok számára?” *Politikatudományi Szemle* IV. évf. 1995. 1. sz.
- Smith, Jackie: „Transnational Processes and Movements” In: David A. Snow, Sarah A. Soule, Hans Peter Kriesi (ed.): *The Blackwell Companion to Social Movements* Oxford, Blackwell Publishing Ltd., 2004.
- Snow, David A., Robert D. Benford: „Master Frames and Cycles of Protest” In: Aldon D. Morris, Carol McClurg Mueller (eds.): *Frontiers in Social Movement Theory* New Haven, Yale University Press, 1992,
- Spradley, James P.: *Participant Observation* Wadsworth, Thompson Learning, 1980. alapján készítette Szabó Andrea
- Stumpf István: „Politikai szocializáció: régi dilemmák, új kihívások” *Politikatudományi Szemle* 1994. 2. sz.
- Szabó Andrea, Bauer Béla (szerk.): *Ifjúság2004 Gyorsjelentés* Budapest, Mobilitás, 2005.
- Szabó Andrea, Bauer Béla, Laki László (szerk.) *Ifjúság2000 Tanulmányok I.* Budapest Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, 2002.
- Szabó Andrea, Bauer Béla, Laki László: ”Előszó” In: *Ifjúság2000 Tanulmányok I.* (szerk.: Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László) Budapest, NIKI, 2002.
- Szabó Andrea, Csegény Péter, Kákai László: *Ifjúság és történelem* Budapest, Ezredforduló Alapítvány 1998.

- Szabó Andrea, Gazsó Tibor: „Társadalmi közérzet, politikához való viszony” In: Ifjúság2000 Tanulmányok I. (szerk.: Szabó Andrea – Bauer Béla – Laki László) Budapest, NIKI, 2002.,
- Szabó Andrea, Kern Tamás, etc: *Sikerágazat?! Az állami felsőoktatás Magyarországon* Budapest-Pécs, 2001.,
- Szabó Andrea, Laki László: „Részvétel a társadalom 'önkéntes' szervezeti életében” In: Füstös László, Guba László (szerk.): *Társadalmi Regiszter 2002* Budapest, MTA PTI és MTA SZKI, 2004.
- Szabó Andrea, Laki László: „Részvétel és aktivitás az 'önkéntes' szervezetek életében (nemzetközi összehasonlító vizsgálat)” Füstös László, Guba László (szerk.): *Európai Társadalmi Regiszter 2002* Budapest, MTA PTI és MTA SZKI, 2005.
- Szabó Andrea, Madár Csaba, Mátyássi Sándor: „Ifjúságpolitika esélye, avagy az ifjúsági szervezetek helyzete a rendszerváltozás után” Budapest, BME Szociológiai Tanszék, Maholnap, 1-5. 1995.,
- Szabó Andrea, Mezei, Andrea, Virág Zsolt, et. al.: “Reports on the Protest Events in each Year of the System Transformation and During the Christian Democratic Government (1989. January 1. – 1994. July 1.)” In: Timoránszky Péter (szerk.): *Új rendészeti tanulmányok* 1996. 2.
- Szabó Andrea, Szabó Máté, Magyar Gábor, Páll Kinga, „Tüntetések Budapesten (1996-1997)” *Szociológiai Szemle* 2000. 4. sz.
- Szabó Andrea, Szabó Máté, Páll Kinga: „Tüntetési kultúra Budapesten” In: Simon János (szerk.): *Ezredvégi értelmezések demokráciáról, politikai kultúráról, bal- és jobboldalról* Budapest, Villányi úti könyvek 2001.
- Szabó Andrea: „A budapesti tüntetések a rendőrség és a napi sajtó tükrében” In: Dominique Wisler, Szabó Máté (szerk.): *Tüntetés, rendőrség, demokrácia* Budapest, Villányi úti könyvek 17. 1999.
- Szabó Andrea: „A politikai tiltakozás elemzésének lehetséges módszere” *Politikatudományi Szemle* 1998. 3. sz.
- Szabó Andrea: „Az elit által támogatott, illetve nem támogatott tiltakozások az írott média tükrében” In: *Európai Unió, Regionalizmus, Szuverenitás* Székesfehérvár, MTA – VEAB – Kodolányi János Főiskola 1998.
- Szabó Ildikó, Örkény Antal: „Magyar középiskolások politikai érzelmei és ismeretei” *Politikatudományi Szemle*, 1997. 3. sz.
- Szabó Ildikó, Örkény Antal: *Tizenévesek állampolgári kultúrája* Budapest, Minoritás Alapítvány, 1998.
- Szabó Ildikó: *Az ember államosítása* Budapest, Tekintet Könyvek, 1990.;
- Szabó Máté (szerk.): *Környezetvédelmi civil kezdeményezések Magyarországon (1988 – 1998)* Budapest, Villányi úti könyvek, 1999.
- Szabó Máté: „A szabadság rendje. Társadalmi mozgalmak, politikai tiltakozás, politikai szervezetek a magyarországi rendszerváltoztatás folyamatában” *Politikatudományi Szemle* IV. évf. 1995. 4. sz.
- Szabó Máté: „A társadalmi mozgalmak szektora és a tiltakozás kultúrája Magyarországon” *Politikatudományi Szemle* II. évf. 1993. 3.sz.
- Szabó Máté: „A társadalmi mozgalmak szerepe a demokratikus politikai rendszer intézményesedésének folyamatában Magyarországon” *Szociológiai Szemle*, 1994. 3. sz.
- Szabó Máté: „A tömegdemonstrációk és a rendőrség Magyarországon a demokratizálódás folyamatában a sajtó tükrében 1989-1994” In: Dr. Timoránszky Péter (szerk.): *Új rendészeti tanulmányok* 1996. 1.
- Szabó Máté: „A zöld mozgalmak és polgári kezdeményezések Magyarországon: kutatási problémák, módszertan, elmélet” In: Szabó Máté (szerk.): *Környezetvédelmi civil kezdeményezések Magyarországon (1988 – 1998)* Budapest, Villányi úti könyvek, 1999.
- Szabó Máté: „Az új társadalmi mozgalmak – a társadalmi mozgalmak új típusai?” In: *Politikai ökológia* (szerk.: Szabó Máté) Budapest, Bölcsész Index Centrál Könyvek, 1989.

Szabó Máté: „Erőszakos kirekesztés, avagy multikulturális tolerancia? A szkinhedek idegenellenes erőszaka és a jogvédők mobilizációi Magyarországon a rendszerváltoztatás után” *Politikatudományi Szemle* 1997. 1. sz.

Szabó Máté: „Globalizáció, europaizáció, polarizáció: a politikai tiltakozások trendjei és a gyűlekezés joga” In: *Magyarország politikai évkönyve, 2004* (szerk.: Sándor Péter, Vass László, Sándor Ágnes, Tolnai Ágnes) Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, 2004.

Szabó Máté: „Kormányból az utcára? A Fidesz–MPP tiltakozásai és mobilizációs stratégiájának megjelenése a választási kampányban és azt követően” In: Sándor Péter, Vass László, Kurtán Sándor (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2002-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyarországi Központja Alapítvány 2003.

Szabó Máté: „Politikai konfliktus és mobilizáció a rendszerváltozás után: a szkinhedek és a jogvédők” In: *Konfliktus, konszenzus, kooperáció* (szerk.: Horváth Csaba) Pécs, Kódex, 1997.

Szabó Máté: „Politikai tiltakozás, mint az új politikai kultúra eleme: Magyarország, Szlovénia, Szlovákia” *Szociológiai Szemle* 1995. 3.sz.

Szabó Máté: *Alternatív mozgalmak Magyarországon* Budapest, Gondolat, 1993.

Szabó Máté: *Globalizáció, regionalizmus, civil társadalom* Budapest, Századvég Kiadó, 2004.

Szabó Máté: *Társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás* Budapest, Rejtjel Kiadó, 2001.

Szabó Máté: *Társadalmi mozgalmak és politikai tiltakozás* Budapest, Villányi úti könyvek, 1998.

Szabó Tamás: „A magánosítás első három éve” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1994.

Szapu Magda: *A zűrkorszak gyermekei* Budapest, Századvég Kiadó, 2002.

Székelyi Mária, Barna Ildikó: *Túlélőkészlet az SPSS-hez* Budapest, Typotex Kiadó, 2002.

Szirony Zsolt, Tóth Antal: „A különböző tiltakozási formák iránt tanúsított elfogadási, illetve részvételi hajlandóság változásának trendjei (1994-97)” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vas László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1997-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1998

Szirony Zsolt, Tóth Antal: „Az egyes tiltakozási formákról kialakult vélemény, illetve a részvételi hajlandóság változásának alakulása (1994–96)” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vas László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 1996-ról* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1997.

Tar Zoltán: *A frankfurti iskola* Budapest, Gondolat Kiadó, 1986.,

Tarrow, Sidney and Donatella della Porta: “Transnational Processes and Social Activism: An Introduction” In: Sidney Tarrow and Donatella della Porta (ed.): *Transnational Protest & Global Activism* New York, Rowman & Littlefield Publishers, INC, 2005.

Tarrow, Sidney and Doug McAdam: “Scale Shift in Transnational Contention” In: Sidney Tarrow and Donatella della Porta (ed.): *Transnational Protest & Global Activism* New York, Rowman & Littlefield Publishers, INC, 2005.

Tarrow, Sidney: „Studying Contentious Politics: From Event-ful History to Cycles of Collective Action” In: Dieter Rucht, Ruud Koopmans, Friedhelm Neidhardt (eds.): *Acts of Dissent New Developments in the Study of Protest* Berlin, Sigma, 1998.

Tarrow, Sidney: *Democracy and Disorder Protest and Politics in Italy 1965-1975* Oxford, Clarendon Press, 1989.

Tarrow, Sidney: *Power in Movement Social Movements, Collective Action and Politics* Cambridge University Press, 1994.

Társadalmi adattár 2002 European Social Survey (szerk.: Füstös László, P. Táll Éva, Szabados Tímea) Budapest, MTA PTI – MTA Szociológiai Kutatóintézet, 2003.

Társadalmi helyzetkép 2003 Budapest, KSH, 2004,

- Thoreau, Henry David: *A polgári engedetlenség iránti kötelezettségről* Budapest, Európa Könyvkiadó, 1990.
- Tilly, Charles: „Social Movements and National Politics” In: Charles Bright, Susan Harding (ed): *Statemaking and Social Movements: essays in history and theory* Ann Arbor, University of Michigan Press, 1984.
- Tilly, Charles: *From Mobilization to Revolution* New York, Random House 1978.
- Tolnai Ágnes (összeállította): „12 hónap krónikája” In: Kurtán Sándor, Sándor Péter, Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2002-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány 2003. 634. o.
- Tolnai Ágnes: „Polgári körök” In: *Magyarország politikai évkönyve 2002-ről* Budapest, Demokrácia Kutatások Magyarországi Központja Alapítvány 2003.
- Tóth András: „A magyar szakszervezetek a politika és a gazdaság viharában” *Politikatudományi Szemle*, 2000. 1-2. sz.
- Tóth Csaba, Török Gábor: *Politikai kommunikáció. A magyar politikai napirend témái a 2002-es választás előtt*. Budapest, Századvég, 2002.
- Tóth István György: „A társadalmi (elosztási) igazságosság problémája.” 1991. 151-171. o. és Mészáros József: „Hozzászólás Tóth István György cikkéhez” 1992./3 95-98. o.
- Török Gábor: „Politikai napirend, 2003: a gazdaság a középpontban” In: *Magyarország politikai évkönyve, 2004* (szerk.: Sándor Péter, Vass László, Sándor Ágnes, Tolnai Ágnes) Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Közhasznú Alapítvány, 2004.
- Török Gábor: *A politikai napirend* Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005.
- Varga Károly: „Politikai bojkott a hűség és az átpártolás között” *Társadalomkutatás*, 2000. 3-4. sz. 167-183. o.
- Vásárhelyi Mária, Halmai Gábor (szerk.): *A nyilvánosság rendszerváltása* Budapest, Új Mandátum Kiadó, 1998.
- Vukovich György: „Gazdasági folyamatok 1993-ban” In: Andorka Rudolf, Kolosi Tamás, Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1994* Budapest, TÁRKI, 1994.
- Waddington, Peter: *The Law. Armed and Public Order Policing*. Oxford, Clarendon Press, 1991.
- Wallace, Michael and J. Craig Jenkins: „The New Class, Postindustrialism, and Neocorporatism: Three Images of Social Protest in the Western Democracies” In: J. Craig Jenkins and Bert Klandermans (e.d): *The Politics of Social Protest* London, University College London Press 1995.
- Wiley, Malcolm Macdonald: *The country newspaper* Chapel Hill, The University of North Carolina press, 1926.
- Williams, Rhys H.: „The cultural Contexts of Collective Action: Constraints, Opportunities, and the Symbolic Life of Social Movemenets” In: David A. Snow, Sarah A. Soule, Hans Peter Kriesi (ed.): *The Blackwell Companion to Social Movements* Oxford, Blackwell Publishing Ltd., 2004.
- Wisler, Dominique, José Barranco, Marco Tackenberg: „A sajtó hatalma – avagy mitől függ a tüntetések rendőri kezelése Svájcban?” In: Dominique Wisler, Szabó Máté (szerk.): *Tüntetés, rendőrség, demokrácia* Budapest, Villányi úti könyvek 17. 1999.
- Wisler, Dominique and Marco Tackenberg: „Svájc: a német és a francia modell ütközése” In: Dominique Wisler, Szabó Máté (szerk.): *Tüntetés, rendőrség, demokrácia* Budapest, Villányi úti könyvek 17. 1999.
- Wisler, Dominique, Szabó Máté (szerk.): *Tüntetés, rendőrség, demokrácia* Budapest, Villányi úti könyvek 17. 1999.
- Zimmermann, Ekkart: „Interpreting Protest Mobilization” In: Timoránszky Péter (szerk.): *Új rendészeti tanulmányok* 1996. 2.